

Alexandru DÎRUL

***SCHIȚE DE GRAMATICĂ
FUNCȚIONAL-SEMANTICĂ
A LIMBII ROMÂNE***

CHIȘINĂU • 2002

SCHIȚE DE GRAMATICĂ FUNCȚIONAL-SEMANTICĂ A LIMBII ROMÂNE

Alui dr. prof. Dumitru
Trimia

cu respect și urări de
succese

A. Dirul

Cota	SL Trimia/183040
ACADEMIA ROMÂNĂ FILIALA IAȘI	
BIBLIOTECA	
Inv.:	183040

Biblioteca Academiei Române - Iași

C183040

Chișinău • 2002

Lucrarea a fost editată cu sprijinul financiar al Fundației
"Volkswagen-Stiftung" (Germania)

Lucrarea a fost recomandată pentru tipar de Consiliul Științific al Institutului de
Lingvistică al A.Ș.M.

Descrierea CIP a Camerei Naționale a Cărții
Dîrul, Alexandru.

Schițe de gramatică funcțional-semantică a limbii române/
Alexandru Dîrul. – Ch.: s.n., 2002 (Tipogr. A.Ș. Moldova). – 268 p.
Bibliogr. pp. 261–264 (152 denum.).

ISBN 9975-62-082-5

400 ex.

811.135.1 "36"

Copertă:

Procesare computerizată: Galina PRODAN

Lucrarea de față, deși nu prezintă o descriere riguros sistematizată a structurii gramaticale a limbii, fapt semnalat în titlu, totuși aici s-a respectat o anumită succesiune în aranjarea materialului, astfel că n-am fi în drept să afirmăm că ne aflăm în fața unei culegeri de articole adunate la întâmplare.

Pornind de la teza conform căreia o descriere a structurii gramaticale, inclusiv o descriere bazată pe principiul semantic, presupune, pe de o parte, examinarea unităților denumitoare ale limbii din perspectiva clasificării lor categoriale, iar pe de alta, felul în care acestea se îmbină între ele pentru a se transforma din unități denominative în unități comunicative, în lucrare se deosebesc două compartimente de bază: 1) „Unitățile lexicale din perspectivă gramaticală” în care se întreprinde o clasificare a lexicului limbii din punctul de vedere al semnificatului categorial și 2) „Perspectiva sintactică” în care sînt descrise modalitățile de îmbinare a unităților lexicale în unități superioare cuvîntului.

Dat fiind că îmbinarea cuvintelor în unități superioare se datorește înțelesului lexical, iar acesta este supus analizei în prima parte a lucrării, în cadrul acesteia sînt analizate și unele aspecte privind combinarea cuvintelor căreia îi este consacrată cea de a doua parte. Aceasta a generat și unele repetări în cele două părți ale lucrării în tratarea unor fapte.

Textul de bază al „Schițelor” este precedat de „Introducere” în care în linii mari sînt reflectate principalele momente privind descrierea structurii limbii bazată pe semantică.

Faptul că în lucrare se întreprinde încercarea de a schița o prezentare a structurii gramaticale bazate pe semantică, pornindu-se în analiza faptelor nu de la formă, ci de la conținut, a făcut să nu se respecte întru totul schema de expunere a materialului, caracteristică pentru gramatica tradițională în care analiza pornește de la formă. Aceasta a determinat apariția de capitole și subdiviziuni noi și respectiv suprimarea unor subcompartimente indispensabile gramaticii tradiționale. În parte, în legătură cu dezolvarea pronumelor și numeralelor printre alte părți de vorbire, clasele de unități lexicale autosemantice au fost reduse la patru: substantive, adjective, verbe, adverbe (lexemele calificate în gramatica tradițională drept pronume și numerele sînt categorizate aici drept unități lexicale generale opuse într-un fel unităților lexicale concrete în cadrul celor patru clase de bază).

Introducerea în lucrare a subdiviziunii „Sintagma” în care sînt descrise relațiile semantico-funcționale dintre cuvinte a făcut inutil capitolul „Părți secundare de propoziție”, obligatoriu pentru gramaticile tradiționale.

În „Schițe” nu se conține un subcompartiment consacrat frazei. Și aceasta din motiv că, după cum s-a dovedit în urma analizei, legătura dintre două propoziții (atît prin coordonare, cît și prin subordonare) se reduce în esență la legătura dintre două verbe predicative, nuclee ale propozițiilor respective.

În lucrarea nu se cuprinde o descriere a paradigmelor declinării numelui și conjugării verbelor, și aceasta din două motive: 1) Paradigmele declinării și conjugării sînt amănunțit descrise în gramaticile existente; 2) „Schițele” sînt o lucrare descriptivă pentru care contează stabilirea modalității de comportare a unităților lingvistice în procesul de comunicare, și aceasta spre deosebire de lucrările prescriptiv-normative pentru care importă modalitatea de utilizare a unităților de limbă în acest proces.

În alte două subcompartimente (alături de „Sintagmă” a părții a II-a a lucrării) propoziția este descrisă din două puncte de vedere: 1) din perspectivă funcțional-structurală („Propoziția logică”) și 2) din perspectiva scopului comunicativ („Enunțul”).

Exprimăm toată gratitudinea noastră Domnului profesor dr. Klaus BOCHMANN de la Universitatea din Leipzig (Germania) pentru sprijinul acordat la editarea acestei lucrări.

Autorul

INTRODUCERE

Limba, fiind în esență o formațiune funcțională, este folosită în societatea umană drept instrument al cunoașterii și al exteriorizării gândirii umane în procesul comunicării.

Funcționarea limbii ca instrument de comunicare se asigură prin interacțiunea elementelor de limbă ale căror forme sînt determinate nu numai de sistemul și norma limbii, ci și de condițiile concrete ale comunicării. Numai pe fundalul acestei interacțiuni poate fi stabilită predestinarea și scopul fiecărei unități lingvistice în procesul comunicativ. În ordinea aceasta de idei pare sugestivă următoarea observație pe care o face E. Coșeriu în urma confruntării diferitelor moduri de organizare a unităților mai multor limbi în procesul comunicativ: „<...> foarte mult timp varietatea limbilor, din punct de vedere al structurii gramaticale, n-a fost obiectul unei reflexiuni teoretice coerente și mai ales nu s-a ajuns la o metodă solidă și riguroasă pentru a se stabili exact ce spune o limbă prin gramatica ei și se înțelege de ce, fiindcă mai ales cînd ne aflăm în cadrul unei limbi nu ne dăm seama că vorbirea nu depinde numai de limbă; depinde în mare parte de limbă, însă nu e dată toată prin limbă, ci și prin cunoașterea lucrurilor și prin experiența noastră, și prin prezența înseși a lucrurilor, prin tot ceea ce se numește situație și context” (Coșeriu, p. 70–71). Toate acestea necesită ca la o descriere a structurii limbii, pe de o parte, să se țină seama de organizarea internă a însuși sistemului limbii, iar pe de alta, – de aspectul social al actelor comunicative în contextul uzului limbii. Concentrarea atenției în lucrările lingvistice doar asupra primului aspect – al aceluia privind organizarea internă a structurii limbii, așa cum o fac lucrările tradiționale, lasă neexplicate numeroase cazuri cînd aceeași structură în contexte diferite exprimă înțelesuri diferite. Cf. *Vasile o sărută pe Vasilisa în frunte* – *Vasile o sărută pe Vasilisa în auditoriu*; *Ion mănîncă toată plăcinta* – *Ion mănîncă toată ziua*.

O gramatică, inclusiv o gramatică de orientare explicativ-funcțională, trebuie să pornească de la fixarea inventarului de unități lingvistice cu care operează gramatica. Și dacă se afirmă că depistarea inventarului se face pornind de al actul comunicativ, de la text, constatăm că textul constă din cuvinte (autosemantice și sinsemantice). Or, cuvintele și unitățile care constituie inventarul nu prezintă același lucru; între ele nu poate fi pus semnul egalității. Vorba e că în text cuvintele sînt prezentate în formele lor „de lucru”, pe cînd dicționarul, făcînd abstracție de formele și semnificația contextuală a cuvîntului folosit în actul comunicativ, le înregistrează doar cu sensul lor nominativ. Dacă ne conformăm concepției lui E. Coșeriu, am putea spune că în dicționar cuvîntul este înregistrat cu semnificația *nomazein* („a numi”, „a denumi”), pe cînd în text cuvîntul pe lîngă acest înțeles mai are și semnificația de *legein* („a spune ceva despre ceea ce a fost deja numit”) (Coșeriu, p. 67).

Pentru ca unitățile lexicale să poată reda nu numai sensul nominal (de exemplu, *a iubi*, *copil*, *mamă*), ci și un înțeles ontic pe care vrem să-l redăm prin aceste semne lingvistice, ținîndu-se seama de caracterul liniar al vorbirii (de exemplu, cele văzute într-un tablou vor putea fi redate într-un text înșirînd în mod linear cuvintele ce numesc detalii ale acestui tablou), va fi nevoie ca aceste unități să fie corelate într-un anumit mod (cf. *Mama iubește copilul*. *Copilul o iubește pe mama*.). Întrucît însă legăturile dintre entitățile din realitate nu se află într-o secvență de succesivitate, relațiile dintre ele fiind multiaspectuale și multilaterale, pentru redarea lor simpla înșirare a elementelor enunțului se dovedește a fi insuficientă. În principiu simpla înregistrare a componentelor se

dovedește a fi suficientă doar pentru tipuri de structuri simple de felul *Vasile culege pere. Vecinul repară gardul. Băiatul a cumpărat bomboane.*

În situația când avem de-a face cu o unitate comunicativă (în parte, cu un enunț) formată din mai multe elemente autosemantice, pentru redarea conexiunii dintre ele e nevoie de o serie de mijloace de corelație. De exemplu, pentru ca unitățile denominative: *teatru, masă, președinte, dansator, decorație, a înmîna* să poată fi utilizate pentru redarea unui eveniment din realitate, afară de aranjarea lor (a unităților) într-o anumită succesiune, va mai fi nevoie și de unele elemente funcționale (moneme aglutinante sau izolante) prin care se marchează locul fiecărui element în ierarhia raporturilor relațional-funcționale în cadrul unității comunicative date. Cf.: *După masă, la teatru, președintele a înmînat decorații dansatorilor.*

Întrucît gramatica urmărește scopul de a stabili cum se comportă în actul comunicativ unitățile limbii depistate la prima segmentare a textului, unități dotate cu sens și conținut, urmează ca ele să fie examinate din perspectiva semnificației gramaticale. Or, în gramatică urmează să se descrie cum se comportă în text nu fiecare unitate lexicală luată în parte, ci clase de unități privite din perspectivă generală, și, respectiv, paradigmele acestora. În gramatică sînt descrise nu sensurile în genere (chiar foarte abstracte), ci acel conținut, (= categorii reflectorie, cum o numește V. M. Solnțev) care este prezentat prin reprezentanții formali (mijloacele formale) în punctul structural dat al sistemului limbii (Nasilov, p. 129). E vorba, după cum afirmă E. Coșeriu, de „acele conținuturi care corespund funcțiunii de spunere sau zicere” pe care le capătă unitățile limbii care denumesc, numesc ceva (Coșeriu, p. 67). Continuînd, dsa relatează că prin limbaj, mai întîi, realitatea este organizată într-un mod anumit, numind-o (e vorba de o „organizare primară”), urmînd ca apoi această realitate denumită să fie pusă în legătură, în anumite raporturi <...> (ibidem).

Ceea ce se poate stabili la prima analiză a textului este eterogenitatea elementelor constituente ale acestuia: Prin o parte de unități sînt numite entități din realitate (de ex: *casă, pom, drum, rîu, pădure, vedere, ceșos, a înverzi, a merge, repede, tîrziu, aici*) și prin o altă parte – unități care astfel de entități nu exprimă (*de, în, lui, pe, al, cel, -i, -a, -l*). Primele sînt numite, respectiv, autosemantice (cu sens propriu), iar cele de a doua – sinsemantice (lipsite de sens propriu). Din cadrul acestora din urmă fac parte cuvintele auxiliare, afixele lexice și gramaticale, desinențele, alternanțele.

O analiză chiar la suprafață a unităților lexice autosemantice din perspectivă onomasiologică, adică din punctul de vedere al principiilor și al legităților privind denumirea obiectelor și a fenomenelor din realitate, dovedește că ele converg în jurul a două clase principale: 1) clasa cuvintelor prin care se exprimă substanțialitate, obiectualitate și 2) clasa cuvintelor prin care se exprimă atributivitate, reprezentată prin atribut static, atribut dinamic și atribut al atributului. Chiar aceeași entitate a realității poate fi reflectată în mod diferit, fiind reprezentată prin cuvinte ce țin de diferite clase categoriale. În parte, o astfel de entitate a realității ca „îngrijirea oilor” poate fi prezentată ca substanțialitate, obiectualitate, denumind ocupația privind îngrijirea oilor (*ciobănire, ciobănie, ciobănit*), persoana care profesează această ocupație (*cioban*). Ca atributivitate entitatea dată poate fi reprezentată printr-o caracteristică statică (*ciobănesc*), printr-o caracteristică dinamică (*a ciobăni*), printr-o caracteristică a caracteristicii (*ciobănește*).

Se deosebesc patru clase categoriale în care sînt grupate cuvintele autosemantice. Printre acestea: 1) clasa substantivelor care include cuvintele ce se caracterizează prin semnificatul categorial „substanțialitate”, „obiectualitate”; 2) clasa verbelor care cuprinde unitățile lexice cu sensul categorial „atributivitate dinamică” (exprimă acțiune,

proces, stare); 3) clasa adjectivelor care întrunește lexemele cu semnificat categorial „atribuitivitate statică” (exprimă calitate, semn, proprietate); 4) clasa adverbilor care înglobează cuvintele cu semnificat categorial „atributivitate a atributivității” (o caracteristică a unei alte caracteristici dinamice sau statice).

La gruparea cuvintelor în clase categoriale se ține cont nu atât de înțelesul lor concret, ci de acel sens abstract comun pentru grupe mari de cuvinte care din punct de vedere semantico-funcțional se comportă la fel în situații textuale similare. De exemplu, prin clasa categorială a substantivului se înțelege totalitatea de unități lexicale care exprimă „substanțialitate” (numesc obiecte, persoane, lucruri, fenomene, materii, substanțe etc.) care în anumite condiții textuale îndeplinesc funcții semantico-sintactice de subiect, agent, obiect, beneficiar, instrument etc. Prin clasa categorială a adjectivului se înțelege totalitatea de cuvinte care exprimă caracteristici statice ale obiectelor, numind calități, semne, proprietăți etc. și în anumite condiții textuale îndeplinesc funcții de atribut, parte nominală a predicatului ș.a.m.d.

Cuvintele autosemantice, în dependență de clasa categorială de care țin, prin înțelesul său semantic reflectă în mod direct sau în mod mijlocitor (indirect) legătura cu denotatul. Sensul unităților lexicale care constituie grupul cu semnificat categorial „substanțialitate” (e vorba în fond de cuvinte-substantive) are legătură directă cu denotatul. Prin substantivul *casă*, de exemplu este reflectat în mod direct obiectul („clădire destinată pentru a servi de locuință omului”). Or, sensul unităților lexicale cu semnificat categorial „atribuitivitate” (din cadrul acestora fac parte adjectivele, verbele, adverbele) nu reflectă în mod direct referentul: pentru a face legătură cu denotatul ele au nevoie de un mijlocitor și acest mijlocitor se dovedește a fi substantivul la care se alătură, devenind în felul acesta dependent de el. De exemplu, adjectivul *înalt* nu corelează în mod direct cu denotatul; el poate face aceasta prin mijlocirea substantivului pe care-l determină. În dependență de semantica substantivului referentul la care se referă caracteristica poate fi diferit (cf.: *o casă înaltă, un zid înalt, o apreciere înaltă, o decorație înaltă, un bărbat înalt* etc.).

Unitățile lexicale care reflectă în mod direct, nemijlocit denotatul, neavând nevoie de „sprijin”, se caracterizează printr-o anumită independență, pe când cuvintele ce exprimă o caracteristică, fiind lipsite de o autosuficiență semantico-funcțională, în căutarea unui cuvânt-suport, prin mijlocirea căruia ar putea face legătură cu denotatul, se alătură substantivului, față de care devin dependente, între determinant și substantiv stabilindu-se o legătură subordonatoare.

Prin semnificatul categorial care se obține din opoziția ce se stabilește între cuvintele cu semnificat categorial de substanțialitate, pe de o parte, și cuvintele cu semnificat categorial de atributivitate (trei tipuri), pe de alta, se fixează raporturile relațional-funcționale primare dintre unitățile lexicale ce țin de cele patru clase categoriale de bază: subiectuale – pentru substantiv, predicative – pentru verb, atributive – pentru adjectiv, circumstanțiale – pentru adverb (cf.: *copilul plînge, strigă cineva, o masă copioasă, merge repede*).

Convergența cuvintelor autosemantice în jurul a două clase principale – clasa cuvintelor cu semnificat categorial de substanțialitate și clasa cuvintelor cu semnificat categorial de atributivitate – este conjugată cu principiul conform căruia îmbinarea cuvintelor în unități superioare lexemelor se face pe axa «determinat – determinant», principiu care se află la temelia organizării structurale a limbii. Vorba e că prin cuvinte izolate, și în primul rînd prin substantive, sînt numite lucrurile care ne înconjoară, fără a se specifica ceva despre acestea. Prin substantivul *casă*, de exemplu, este numită orice

casă pe care o vedem sau pe care ne-o închipuim. Pentru a specifica însă despre care casă este vorba substantivul ce numește casa în genere trebuie să fie însoțit de un determinant sau mai multe. Cf.: *casă scundă*; *casă înaltă*; *casă construită anul trecut*; *casă din apropierea pădurii* etc. Raportul «determinat – determinant» se prezintă ca o legătură de subordonare ce îmbină unități lexicale care țin de clase categoriale diferite. Aceasta face ca, de exemplu, într-un enunț de tipul *Vasile anual seamănă mult grâu* să nu întâmpinăm dificultăți în specificarea rolului de determinat sau determinant oricum n-am schimba ordinea elementelor componente. Cf.: *Anual Vasile seamănă mult grâu* – *Mult grâu seamănă Vasile anual* – *Anual grâu mult seamănă Vasile* etc.

Lucrurile se complică atunci când verbul poate avea mai mulți actanți exprimați prin cuvinte ce țin de aceeași clasă categorială. Astfel când verbul prin înțelesul său arată că acțiunea se realizează de un agent, că ea se răsfrânge asupra unui obiect, că se face în favoarea unui beneficiar, că la realizarea ei este utilizat un instrument etc., toate aceste fiind exprimate prin substantive, o simplă înșirare a cuvintelor ce denumesc obiectele, realiile respective pentru redarea unei informații despre mersul realizării acțiunii date se dovedește a fi insuficientă. De exemplu, dacă am încerca să redăm o informație despre tăierea de către vecin a unei crengi a copacului de la poartă cu toporul, o simplă înșirare a cuvintelor respective (*vecin taie creangă topor copac poartă*) nu ne-ar permite s-o facem. Întrucât aici toate cuvintele, cu excepția unuia (*taie*) țin de aceeași clasă categorială – substantiv, ne trezim în fața unei situații diferite de cea examinată mai sus, unde aproape toate elementele țineau de clase categoriale diferite. Prin substantivele înșirate mai sus se va putea obține redarea unei informații suplimentare numai dacă fiind îmbinate cu verbul substantivele în cauză vor fi însoțite de anumite mărci, prin care se va nota relația funcțional-semantică a fiecărui substantiv cu verbul predicativ în succesiunea liniară a enunțului. Cf.: *Vecinul taie cu toporul o creangă a copacului de la poartă*. Aici prin forma de nominativ a substantivului *vecin* se indică rolul de agent al persoanei respective, prin forma de acuzativ a substantivului *creangă* – obiectul acțiunii, prin substantivul *topor* însoțit de prepoziția *cu* – instrumentul acțiunii, prin forma de genitiv a substantivului *copac* – se redă raportul „parte a întregului”, prin forma de acuzativ a substantivului *poartă* însoțit de prepoziția *de la* se fixează locul în spațiu.

Astfel, după cum s-a putut observa, prin îmbinarea substantivului cu un verb se pot exprima nu numai raporturi subiectuale, de agent, predeterminate de semnificatul lui categorial, când verbul se prezintă ca determinant al substantivului (de ex.: *elevul scrie*), ci și o serie de alte raporturi relațional-funcționale – obiectuale, instrumentale, posesive, spațiale etc., când substantivul apare ca extensiune a verbului (de ex.: *mănîncă plăcinte, taie cu toporul, s-a odihnit la mare, povestește copiilor* etc.). La fel verbul, pe lângă raporturile de bază – predicative, exprimate prin formele personale, poate reda prin formele sale absolute (participiu, infinitiv, supin, gerunziu) și alte raporturi – atributive, obiectuale, subiectuale (de ex.: *călător obosit, rană sîngerîndă, e ușor a promite, mașină de cusut* etc.). Adjectivul, la rîndul său, avînd funcția de bază – aceea de atribut nominal determinată de semnificatul categorial (de ex.: *copilă frumoasă, povestire hazlie*), în anumite condiții textuale îndeplinește și funcția de caracteristică a unei alte caracteristici, adică funcția de atribut al atributului (de ex.: *cîntă frumos, povestește hazliu*) etc. Astfel cuvintele autosemantice, în conformitate cu semnificația sa categorială au o funcție semantico-relațională de bază, primară, iar în anumite condiții textuale ele îndeplinesc și alte funcții, considerate secundare. Spre deosebire de funcțiile primare care se datoresc semnificatului categorial al cuvîntului, funcțiile secundare se obțin prin formele oblice ale acestora: a formelor cazuale, adesea însoțite de prepoziții la substantive, și a formelor

absolute (a formelor nepersonale) la verbe. Adjectivele și adverbele sînt folosite relativ rar cu funcție secundară, aceasta obținîndu-se, de regulă, prin conversie.

Exprimarea raporturilor relațional-funcționale obținute prin îmbinarea cuvintelor autosemantice reflectă raporturile care se stabilesc în realitate între obiectele numite de cuvintele date, cît și modul cum vede aceste raporturi însuși vorbitorul. Toate acestea se înscriu în proprietatea cuvîntului de a-și desfășura, de a-și concretiza, de a-și actualiza semantica prin îmbinarea cu alte cuvinte – una din trăsăturile fundamentale ale limbii în genere.

Pentru diferențierea raporturilor relațional-funcționale dintre cuvintele autosemantice îmbinate, după cum s-a menționat, în calitate de indici (mărci) ai acestora sînt folosite morfemele funcționale prin care se exprimă opoziția formelor oblice ale cuvintelor semnificative. Totalitatea de forme obținute în urma aplicării morfemelor constituente de forme oblice (logoforme) ale clasei date de cuvinte formează paradigma ei.

Drept indici (mărci) ai diverselor funcții ale cuvintelor semnificative îmbinate sînt folosite de asemenea cuvintele funcționale (sau auxiliare): prepozițiile, articolele, conjuncțiile, formele atone ale pronumelui, verbele auxiliare, verbele copulative. Acestea constituie cel de al doilea grup de cuvinte, despre care s-a pomenit mai sus, elemente care „deservesc” cuvintele autosemantice în procesul comunicativ, sfera de vorbire actualizată.

Raporturile relațional-funcționale dintre cuvintele îmbinate, avînd expresie gramaticală, adică caracterizîndu-se prin proprietatea de a se reproduce regulat în conformitate cu specificul structural al limbii date, fac parte din categoriile gramaticale fiind marcate formal prin anumite morfeme aglutinante sau izolante.

Manifestîndu-se la diferite nivele ale limbii categoriile gramaticale se deosebesc între ele din perspectiva sarcinilor pe care le îndeplinesc. Din punctul acesta de vedere, categoriile gramaticale sînt clasate în: 1) categorii gramaticale funcționale, 2) categorii gramaticale lexematice și 3) categorii gramaticale comunicative.

Din cadrul celor funcționale sau structurale fac parte categoriile gramaticale cu ajutorul cărora, după cum s-a relatat, se exprimă raporturi relațional-funcționale. Fiind legate de valența combinatorie a cuvîntului ele presupun două elemente: unul regent și altul subordonat, manifestîndu-se la nivelul sintagmei (îmbinării de cuvinte) și la nivele ierarhice superioare acesteia. Din numărul unor astfel de categorii gramaticale face parte, în primul rînd, cazul, de fapt opoziția de caz în sens larg, a cărei exprimare formală se obține prin flexiune internă (dezinență causală), cît și prin flexiune externă (prepoziție, articol, pronume atone) (de ex.: *a li se povesti copiilor, cîinele unui cioban, carte de învățătură, caietul elevului, a-l întreba pe popa* etc.). De categoriile funcționale sau structurale ține de asemenea semnificatul categorial al cuvintelor autosemantice (de ex.: *scrie repede; Ion cîntă; cer senin*).

La cele lexematice sînt trecute categoriile gramaticale care se consumă în cadrul unității lexicale autosemantice, fără a se simți necesitatea legăturii prin subordonare cu alte unități lexicale. În parte, categoria genului și categoria numărului se materializează în cadrul substantivului, fără a presupune legătura acestuia cu un alt element lexical (cf.: *cap – capete, drum – drumuri; învățător – învățătoare, bou – vacă, cucoș – găină, gînsac – gîscă* etc.). Faptul că adjectivul se acordă cu substantivul în gen și număr este dictat de necesitatea de a „trece” marca de gen sau/și număr a substantivului asupra adjectivului pentru a indica formal la care din substantivele determinate se referă adjectivul dat. În situația dată acordul se dovedește a fi redundant întrucît indicele legăturii adjectivului cu substantivul este reprezentat aici prin semnificatul categorial al adjectivului. O confirmă și adjectivele monoforme care se pot combina cu substantive de diferite genuri și numere

(cf.: *pălărie gri* – *pantaloni gri* – *palton gri* – *pantofi gri*). Deși categoriile gramaticale de gen și număr sînt omniprezente în formele cazuale ale numelui, ele nu participă nici într-un fel la exprimarea raporturilor relațional-funcționale realizate prin opoziția de caz.

Categoriile gramaticale comunicative deși nu participă la stabilirea legăturilor relațional-funcționale dintre componentele propoziției, își realizează, totuși, valoarea sa la nivelul enunțului. E vorba în parte de categoriile gramaticale *timp*, *mod* marcate prin flexiunea de conjugare a verbului prin aplicarea cărora propoziția mentală (clauza) se transformă în enunț.

Categoriile gramaticale, în parte cele funcționale și cele comunicative, chiar atunci cînd formal se manifestă în cadrul cuvîntului, se realizează semantic la nivele superioare nivelului lexical. E vorba de nivelul sintagmei, nivelul clauzei (propoziției mentale), nivelul enunțului. Căci anume la aceste nivele cuvîntul, combinîndu-se cu alte cuvinte prin mijlocirea flexiunii (aglutinante sau izolante), vine să precizeze, să actualizeze obiectul pe care-l numește, atribuindu-i o informație suplimentară. De exemplu, prin adjectivul *priporos* alăturat substantivului *drum* (*drum priporos*) noi individualizăm obiectul numit de acest substantiv – 'drumul' prin proprietatea de a avea un unghi foarte mare al înclinării. În felul acesta se obține o unitate a limbii superioară cuvîntului numită sintagmă sau îmbinare de cuvinte prin care se redă o informație mai bogată decît cea exprimată printr-un singur cuvînt. În dependență de clasa categorematică de care ține cuvîntul de bază, se deosebesc în fond două tipuri de sintagme: 1) sintagme nominale, sintagme al căror cuvînt regent este un nume, de obicei substantiv și 2) sintagme predicative sau atributive, sintagme al căror cuvînt regent este un verb sau adjectiv. Cele două tipuri de sintagme se deosebesc între ele prin modalitatea de actualizare a sensului cuvintelor de bază (/ regente). În cadrul sintagmelor nominale, prin atribuirea de determinative numelor prin care sînt numite obiectele respective, acestea din urmă sînt caracterizate prin unele trăsături exterioare, dimensiuni, capacități, calități, proprietăți, caracteristici psihice, evaluative etc. prezentate drept un rezultat al comparației unui obiect dat cu alte obiecte din diverse perspective (*tren rapid*, *copil cuminte*, *cîștig întreit*, *curte mare*, *cameră încăpătoare*, *cal potcovit*, *vin prost*, *somn ușor* etc.). Un obiect numit de substantivul regent poate fi individualizat de asemenea prin raportarea lui, din diferite perspective, la alte obiecte. De exemplu, un obiect poate fi concretizat, individualizat prin raportarea lui, din diferite perspective la alte obiecte, informație redată prin sintagme nominale. De exemplu un obiect poate fi individualizat prin raportarea lui la un alt obiect din perspectivă «parte – întreg», «posesor – obiect posedat», «obiect – materie din care e confecționat», «obiect – spațiul amplasării», «eveniment – perioadă în timp» etc. (cf.: *jumătate de sat*, *bernevecii bunicului*, *acoperiș de paie*, *teiul din curte*, *adunarea de duminică* etc.).

În cazul sintagmelor predicative (/ atributive) elementul regent care însuși fiind un determinant urmează să fie „extins”, adică actualizat, explicat, localizat. Pe de o parte, aceasta se face prin extensiuni care vin să completeze sensul verbului, întrucît fără ele rămîne neclar înțelesul lui (de ex.: *a înghiți sarmale*, *a scoate sabia*, *a rupe pantalonii*, *a da din cap* etc.), iar pe de alta, concretizarea se face prin situații de diferită natură prin care sînt semnalate cele mai diverse circumstanțe privind desfășurarea acțiunii, procesului, stării (de ex.: *a șede în fotoliu*, *a bea din căldare*, *a mînca cu lingura*, *a veni de la pădure*, *a zace de friguri*, *a cînta bine*, *a se întoarce tîrziu*, *a dormi în liniște* etc.).

Deși sintagmele se prezintă de regulă drept niște blocuri pe care le găsim în structura propoziției, aceasta nu înseamnă deloc că noi formăm mai întîi sintagme de tipul

celor citate pentru ca apoi să le fixăm în propoziție. Noi deosebim sintagma drept o unitate gnostică cu scopul de a prezenta mai transparent relațiile care se stabilesc între două unități lexicale neîmpovărate de alte relații prin care sînt legate aceste unități cu alte elemente ale propoziției. Prin aceasta se și explică faptul că elementul regent al sintagmei figurează în forma sa de nominativ – substantivul în sintagma nominală și în forma sa de infinitiv figurează verbul în sintagma verbală.

Cele două tipuri de sintagme se deosebesc între ele din punctul de vedere al gradului de autosuficiență semantico-sintactică. Printr-o autosuficiență semantico-sintactică mai pronunțată se caracterizează sintagmele nominale din motivul că ele au în calitate de element regent (/ principal) de obicei un substantiv care are „ieșire” directă la denotat. Și, din contra, printr-o autosuficiență semantico-sintactică mai puțin vădită se caracterizează sintagmele cu verb sau adjectiv în calitate de element regent (/ principal). Vorba e că acestea (adjectivul și verbul) sînt de fapt determinante, și cu toate că extensiunile ca elemente ale sintagmei vin să precizeze unele aspecte ale elementelor regente date, ele rămîn totuși determinante (deși desfășurate) și numai legătura cu substantivul pe care urmează să-l determine le deschide calea spre denotat și, respectiv, spre autosuficiență semantico-sintactică. De exemplu, sintagmele *a mînca plăcinte*, *a cînta la strună*, *lat în umeri*, *bun la suflet* capătă sprijin denotativ îmbinîndu-se cu anumite nume (cf.: *Țiganul mănîncă plăcinte*, *Vecina cîntă la strună*, *Un flăcău lat în umeri*, *Țăran bun la suflet*).

Or, atunci cînd caracteristica prezentată printr-o sintagmă predicativă este aplicată unui substantiv pentru ca prin mijlocirea acestuia să se obțină corelarea cu denotatul se ajunge la o nouă structură, mai complexă – la aceea de clauză (/ propoziție mentală). Dacă confruntăm, de exemplu, îmbinarea nominală *băiat flămînd* și îmbinarea predicativă *a mînca sarmale* putem ușor constata că dintre acestea prima se caracterizează printr-o autosuficiență semantico-sintactică mai pronunțată decît cea de a doua. Faptul că verbul *a mînca* se prezintă ca un determinant face ca el să caute „sprijin” într-un substantiv prin care ar face legătură cu un denotat; or, îmbinîndu-se cu substantivul, verbul din componența sintagmei predicative poate păstra extensiunile sale, precum și substantivul își poate menține determinativele, astfel că cele două îmbinări formează o structură mai complexă. Cf.: *Băiatul flămînd mănîncă sarmale*. De fapt cele două tipuri de sintagme combinate pot fi dezvoltate prin actualizarea treptată a componentilor, construcția nouă căpătînd proporții considerabile. Cf.: *Băiatul vecinului din dreapta casei noastre flămînd de dimineață mănîncă sarmale cu orez și carne pregătite de o bucătăreasă vestită*.

Prin clauză sau propoziție mentală (/ logică) se înțelege în lucrare o structură sintactică al cărei nucleu îl constituie un nume cu un determinant al său exprimat printr-o formă finită atemporală a verbului, sau printr-un determinant nominal însoțit de o formă finită atemporală a verbului copulativ (*ceasul nu funcționează*, *omul este muritor*, *copilul zîmbește* etc.). Unul din elementele clauzei-nucleu se prezintă ca temă, adică drept ceva dat, cunoscut, iar al doilea – ca remă – drept ceva nou pe care vorbitorul îl aduce la cunoștința ascultătorului (adresatului). De exemplu, în clauza-nucleu *Ceasul nu funcționează* prin elementul-temă *ceasul* este denumit un obiect pe care-l cunoaște atît vorbitorul cît și ascultătorul (adresatul), pe cînd prin elementul-remă (*nu funcționează*) la cunoștința ascultătorului se aduce o informație nouă despre ceas, informație pe care o stăpînește vorbitorul, dar e necunoscută de ascultător (adresat), și anume, că ceasul de care e vorba nu merge. Și aceasta spre deosebire de sintagmele nominale de tipul *ceas vechi* care deși conține un element regent prin care e denumit un obiect (*ceas*) și un element subordonat prin care este denumită o caracteristică a acestuia (*vechi*), caracteristica dată nu este prezentată ca o informație nouă despre obiectul dat.

Pentru ca o sintagmă nominală, de exemplu, să se transforme în clauză (propoziție logică) și chiar enunț e nevoie ca acea caracteristică care este atribuită obiectului să fie prezentată drept remă, adică drept o informație nouă pentru ascultător (adresat) despre obiectul în cauză. Formal aceasta se poate realiza prin transformarea atributului nominal într-o structură predicativă, apelându-se în acest scop la serviciile verbului copulativ. Cf.: *ceas vechi* – *ceasul e vechi*; *ceas defectat* – *ceasul este defectat*; *ceas uzat* – *ceasul este uzat*.

De cele mai multe ori elementul predicativ (remă) al nucleului într-o clauză este reprezentat printr-o formă finită apersonală a verbului. Relațiile care se stabilesc între temă și remă pot fi de diferită natură, depinzând de poziția activă sau pasivă a realizatorului acțiunii, procesului, de caracterul subiectual sau obiectual al acțiunii, de capacitatea combinatorie a verbului, de caracterul obligatoriu sau facultativ al extensorilor acestuia etc. Prin actualizarea succesivă a componentelor nucleului clauzei – prin aplicarea de atribute pe lângă nume și prin utilizarea extensorilor pe lângă elementul predicativ – în cadrul clauzei se pot însuma cele mai variate tipuri de raporturi relațional-funcționale dintre componentele ei. Aceasta i-a făcut pe cercetători să definească propoziția logică (clauza) drept o trusă de raporturi atemporale dintre verb și nume.

Componentii care constituie nucleul clauzei (propoziției logice) echivalează cu subiectul și predicatul în interpretarea gramaticii tradiționale, considerate părți principale de propoziție. Cît despre componentii care se află în diverse raporturi relațional-funcționale cu elementele componente ale nucleului clauzei, acestea pot fi corelate cu părțile secundare de propoziție din gramatica tradițională. Căci într-adevăr, dacă facem o substituie a noțiunii de raporturi relațional-funcționale cu noțiunea de funcție a elementelor componente ale propoziției logice (căci prin raport relațional-funcțional al cuvîntului subordonat față de cuvîntul regent se exprimă în fond o funcție a acestuia), atunci putem constata că ceea ce a fost numit aici nucleu al clauzei (propoziției logice) corespunde tradiționalelor părți principale de propoziție–subiect și predicat; celelalte componente ale clauzei care se află în raporturi relațional-funcționale diferite cu constituențele nucleului ar putea fi corelate cu tradiționalele părți secundare de propoziție (atribut, complement direct, complement indirect, complement circumstanțial).

Vorba e că aceleași raporturi relațional-funcționale pot fi privite din diverse perspective gnostice. În parte, raporturile «realizator al acțiunii → acțiune → obiect al acțiunii», pot fi interpretate:

- din perspectiva logicii propoziției drept: **subiect – predicat – complement direct**;
- din perspectiva semiologică (semasiologică) drept: relații dintre două tipuri de categorii – «**obiectualitate**» și «**caracteristicitate**», adică raporturi dintre cuvinte-substantive și cuvinte-determinative;
- din perspectiva nominației lexicale drept: **raportul acțiunii cu cei doi actanți ai ei** – realizatorul acțiunii și obiectul supus acesteia.

Astfel dacă vom examina construcția concretă: *Baba bate cucoșul* din punctele de vedere sus înșirate vom putea constata că:

- din perspectiva logicii propoziției, componentul *baba* se va prezenta drept subiectul propoziției, *bate* – predicatul și *cucoșul* – complementul ei direct;
- din perspectivă semantică, componentul *baba* este tratat drept agent al acțiunii căci anume ea o realizează, *bate* – drept acțiunea realizată de agent, *cucoșul* – drept obiect asupra căruia este îndreptată acțiunea;
- din perspectivă semiologică, lexemele *baba* și *cucoșul* se prezintă ca nume denumitoare de obiecte reale, pe cînd lexema *bate* numește un semn, o caracteristică dinamică a obiectului *baba*, *cucoșul* fiind o extensiune a acțiunii;

– din perspectivă lexicală, verbul *bate* determină caracterul actanților obligatorii *baba* și *cucoșul* – primul drept actant-agent, iar cel de al doilea – drept actant-obiect.

Or, indiferent de modalitățile de analiză acceptată, descrierea structurii clauzei (a propoziției mentale) presupune, pe de o parte, fixarea tipurilor de relații ale actualizatorilor-determinanți cu componentul-subiect al nucleului clauzei, iar pe de alta, – stabilirea tipurilor de raporturi relațional-funcționale ale extensorilor cu componentul predicativ al lui.

Propoziția-discurs, sau enunțul, este o unitate sintactică ce ține de un alt nivel al limbii, prezentându-se drept actualizare din perspectivă temporală și cantitativă (Ch. Bally) a propoziției logice (/ a clauzei). Prin aceasta se înțelege că „stările de lucru” exprimate de propoziția logică, adică raporturile relațional-funcționale dintre componentele ei, se conjugă cu categoriile gramaticale comunicative. În timp ce prin propoziția logică stările de lucru sînt prezentate obiectiv, nealterate, în propoziția-discurs ele se pun în conexiune cu timpul, modul, persoana, scopul urmărit. La corelarea „stărilor de lucru” cu categoriile gramaticale comunicative se impune o corelație a acestora cu poziția vorbitorului, fapt determinat de caracterul egocentric al limbii (structura limbii este concepută astfel că în centrul ei se află vorbitorul, limba prezentându-se ca aparținînd celui ce vorbește). În parte timpul desfășurării procesului, acțiunii și a raporturilor relațional-funcționale legate de acesta este corelat cu momentul vorbirii, adică cu acel punct în timp cînd vorbitorul comunică ceva; cu persoana vorbitoare sînt corelați ceilalți participanți ai actului comunicativ; atitudinea vorbitorului intervine de asemenea în situația cînd se face evaluarea acțiunii din perspectiva realității / irealității; persoana vorbitoare este cea care ordonă, întreabă, interzice, roagă etc.; toate acestea își găsesc reflexie în diferite tipuri de enunțuri. Diferența dintre propoziția mentală și propoziția-discurs ni se prezintă mai clar, dacă comparăm o propoziție logică cu enunțurile care pot fi construite pe baza acesteia. Să se compare, de exemplu, cu propoziția mentală *Băiatul prinde cucoșul* enunțurile care se pot construi pe baza acesteia: *Băiatul a prins cucoșul*; *Băiete, prinde cucoșul*; *Băiatul a prins cucoșul?*; *Băiete, să nu prinzi cucoșul!*; *Probabil băiatul va prinde cucoșul*; *De-ar prinde băiatul cucoșul*; *Băiete, ai putea prinde cucoșul?*; *Parcă poate băiatul prinde cucoșul?* etc.

În dependență de semnul-criteriu luat drept bază (de ex., persoană, timp, mod, obiectiv etc.) propozițiile-discurs se înrolează în mai multe tipuri de paradigme, fiecare tip utilizînd ca indici formali ai componentelor opozabili o serie de mijloace, printre care flexiunea verbală, verbe auxiliare și modale, cuvinte incidente de estimare etc. Un rol deosebit revine intonației, acelui complex de elemente prozodice – melodică, ritmul, intensitatea, tempoul, tembrul – prin care se caracterizează vorbirea și care-i comunică propoziției-enunț caracter întregit.

* * *

O imagine despre structura limbii de tipul celei expuse mai sus presupune o metodă oarecum specifică de descriere a faptelor lingvistice. E vorba de utilizarea unor procedee de descriere bazate, în esență, pe principiul «de la conținut spre formă». Principiul dat prevede o prezentare a faptelor de limbă de pe poziția vorbitorului și se opune într-un fel descrierii după principiul «de la formă spre conținut», descriere ce reflectă poziția ascultătorului, proprie gramaticii tradiționale.

Necesitatea prezentării structurii limbii pornind de la conținut se impune de caracterul asimetric al semnelor lingvistice, conform căruia între sens și formă nu există o cores-

pundere reciprocă univocă: într-o limbă naturală prin aceeași formă se exprimă mai multe sensuri, precum același sens poate fi redat prin mai multe forme. Descrierea structurii limbii de pe poziția vorbitorului, pornind de la sens ne ajută să expunem mai transparent modul de corelare între diferite clase și subclase de cuvinte, conturând mai explicit rolul unor grupe de unități lexicale, ca de exemplu, cuvintele deictice, anaforice, incidente, relevându-se importanța lor pentru organizarea procesului comunicativ. Aplicarea analizei onomasiologice la gruparea cuvintelor în clase categoriale se dovedește a fi importantă pentru determinarea rolului semanticii în îmbinarea unităților denominative și transformarea lor în unități discursive.

Descrierea procesului de combinare a unităților denotative în unități superioare cuvântului, în conformitate cu nivelele sintactice – nivelul sintagmatic, nivelul propoziției logice (clauzei), nivelul propoziției-enunț – permite a fixa tipurile de legătură ce se manifestă la un nivel sau altul. Indicii gramaticali, cu ajutorul cărora se diferențiază diferitele forme ale cuvintelor îmbinate, servesc totodată drept mărci ale raporturilor semantico-sintactice dintre unitățile componente legate prin subordonare.

Formele paradigmaticale ale cuvintelor semnificative sînt examinate în fond sub aspect funcțional. Nu se insistă aici asupra aspectului formal al paradigmelor, întrucît ele sînt expuse destul de amănunțit în gramaticile tradiționale. Și afară de aceasta, masivitatea alomorfelor privind formele paradigmaticale este determinată nu de necesitatea de a diferenția între ele raporturile relațional-funcționale, cît de alternanțele fonematice generate de aglutinarea morfemelor gramaticale la radicalul cuvîntului.

PARTEA ÎNTÎI

UNITĂȚILE LEXICALE ALE LIMBII DIN PERSPECTIVĂ GRAMATICALĂ (generalități)

Privită în liniile cele mai generale sarcina unei gramatici se reduce în fond la două faze principale: (1) stabilirea setului de unități ce constituie sistemul limbii, numit uneori și inventar de unități; și (2) descrierea modului cum funcționează acestea în text, în vorbire.

În principiu cu formularea aceasta sînt de acord reprezentanții diferitelor orientări în descrierea gramaticii, deși se formulează această sarcină în mod diferit, dîndu-se preferință uneia sau alteia din cele două faze. În parte Bloomfeld și adepții lui consideră că o descriere gramaticală a unei limbi concrete se reduce în fond la (1) fixarea inventarului de morfeme și (2) la elaborarea regulilor de combinare a acestora. Reprezentanții Școlii funcționale franceze consideră că sarcina unei gramatici constă în (1) analiza raporturilor sistemice în limbă și (2) a realizării lor în vorbire (Funkț. napravl., p. 36). André Martinet reduce sarcina gramaticii la (1) descrierea elementelor limbii din care este construit enunțul și (2) descrierea modelelor conform cărora aceste elemente se îmbină pentru a asigura comunicarea (Grammaire).

La identificarea setului de unități necesare pentru descrierea structurii gramaticale a unei limbi concrete se poate porni de la teza enunțată de Școala funcțională franceză conform căreia limbajul se caracterizează prin dubla articulare. Vorba e că în conformitate cu teza dată, articularea (segmentarea) limbajului se manifestă pe două planuri diferite: fiecare din unitățile care rezultă din prima articulare (segmentare) este de fapt articulată (segmentată) la rîndul său, în unități de un alt tip. „**Prima articulare** a limbajului, – citim în «Elemente de lingvistică generală» de A. Martinet, – este aceea conform căreia orice fapt de experiență, orice nevoi pe care dorim să le facem cunoscute altuia sînt analizate într-un șir de unități înzestrate fiecare cu o formă vocală și cu un înțeles” (Martinet, 1970, p. 31–32). Calificînd prima articulare (segmentare) drept „modul în care se ordonează experiența comună tuturor membrilor unei anumite comunități lingvistice”, A. Martinet relatează că doar „cîteva mii de unități, cum sînt *mă, simt, azi, bine, nu* folosite în nenumărate combinații ne permit să comunicăm mai multe lucruri, decît milioane de strigăte diferite nearticulate” (idem, p. 32).

Cea de **a doua articulare** se manifestă prin faptul că o unitate obținută în urma primei segmentări care este dotată cu substanță fonică și cu un înțeles constă din unități care au numai substanță fonică, dar n-au semnificație (de ex.: *c / a / r*). Numai îmbinate într-un mod sau altul se poate obține un sens (cf.: *car, rac, arc*). Aici economia e și mai mare: prin diferitele combinații doar a cîtorva zeci de unități se poate obține un număr infinit de unități de rang superior.

Dintre cele două tipuri de unități pe care le obținem în urma segmentării (articulării) limbajului pentru gramatică prezintă interes, în primul rînd, unitățile obținute la prima articulație care după cum s-a notat, au atît expresie fonică, cît și semnificație.

Cele două faze în descrierea limbii într-o gramatică ar urma să se materializeze în: 1) segmentarea textului și identificarea segmentelor, grupîndu-le în anumite clase și subclase conform componenței lor morfologice și distribuției acestora în text, și, în dependență de aceasta, 2) stabilirea tipurilor de interacțiune dintre clasele și subclasele

de elemente depistate, în conformitate cu condițiile de funcționare a acestora în lanțul vorbirii.

Ceea ce depistăm la prima articulare sînt de fapt cuvinte, deși însuși cuvîntul, la rîndul său, apare ca element constituent al altor unități care ocupă poziții mai înalte în ierarhia de unități, de exemplu: *îmbinare – propoziție – frază – text*. Toate clasele acestea de unități sînt dotate cu expresie și conținut. Mai jos de cuvînt se află *monemul* și *fonemul*, dintre care numai monemul este dotat cu expresie fonică și conținut. Fonemul ține de cea de a doua articulare (segmentare) și are valoare de expresie, dar n-are semnificație.

Raportul de ierarhie dintre unitățile menționate se manifestă prin faptul că o unitate de un rang inferior își realizează semnificația în cadrul unei unități de rang superior. De exemplu, fonemul își realizează valoarea la nivelul monemului, monemul – la nivelul cuvîntului, cuvîntul – la nivelul îmbinării, îmbinarea – la nivelul propoziției. Printre acestea cuvîntul ocupă, totuși, o situație aparte. De exemplu, dacă fonemul numai în cazuri excepționale se poate prezenta la nivelele superioare (bunăoară, *e* se poate prezenta drept fonem [e], drept monem [*alb-e*], drept cuvînt [*e adevărat*], drept propoziție [*– Vasile este? – E!*]), apoi cuvîntul poate fi folosit ca echivalent al tuturor unităților care ocupă poziții superioare lui. Din acest motiv, atenția principală în gramatici se acordă anume cuvîntului și propoziției, celelalte clase de unități fiind mai puțin luate în seamă. În ordinea aceasta de idei, E. Coșeriu, referindu-se la tipurile de unități ce țin de diferite nivele, pe care le numește „straturi posibile de structurare gramaticală”, ține să sublinieze că „în realitate numai două sînt necesare: este necesar ca ceva să fie combinat și să existe o unitate de vorbire <...>” (Coșeriu, p. 76).

Raportul dintre vocabular și gramatică, sens lexical și sens gramatical

Odată ce la prima articulare (segmentare) a unui text, după cum s-a văzut mai sus, noi depistăm cuvinte, în fond, ne-am putea întreba care ar fi locul acestora într-o descriere gramaticală și, în primul rînd, în stabilirea inventarului de unități cu care operează gramatica. De fapt dacă facem abstracție de limbile nestudiate încă, unde unitățile limbii trebuie depistate din text, din vorbire, în limbile studiate unitățile ei, și mai întîi cuvintele, le avem înregistrate în dicționare de tot felul (explicative, ortografice, bilingve, sintactice și chiar gramaticale). Și în legătură cu aceasta, iar ne întrebăm, în ce măsură dicționarul ne poate ajuta la identificarea setului de unități ale unei gramatici, căci în dicționare, chiar în cele bilingve, nemaivorbînd de cele sintactice, gramaticale, ortografice se conțin anumite note de ordin gramatical, printre care în primul rînd note privind apartenența cuvîntului la o clasă categorială (categorematică) sau alta, uneori făcîndu-se chiar trimiteri la structurile în care cuvîntul în cauză este folosit ș. a. Dar deși cuvintele le avem înregistrate în dicționar, dicționarul nu poate înlocui textul. Vorba e că în text cuvintele sînt prezentate în formele lor „de lucru”, pe cînd dicționarul, făcînd abstracție de formele și semnificația cuvîntului folosit în actul comunicativ, le înregistrează doar cu sensul lor nominativ. Conform concepției lui E. Coșeriu, în dicționar cuvîntul este înregistrat cu semnificația *nomázein* ('a numi', 'a denumi'), pe cînd în text cuvîntul, pe lîngă acest înțeles mai are și semnificația de *légein* ('a spune ceva despre ceea ce a fost deja numit') (Coșeriu, p. 67). Pentru ca unitățile lexicale să poată reda nu numai sensul nominal, ci și un înțeles ontic pe care vrem să-l manifestăm prin aceste semne lingvistice, ținîndu-se seama de caracterul

linear al limbii, va fi nevoie ca aceste unități să fie corelate într-un mod anumit. Întrucât, însă, legăturile dintre entitățile din realitate nu se află într-o secvență de succesivitate, dat fiind că relațiile dintre ele pot fi multiaspectuale (unul din elemente – de obicei elementul predicativ care apare ca centru – are legături cu două sau mai multe elemente), pentru reflectarea acestei corelații doar simpla succesiune nu satisface. În principiu, simpla succesiune poate fi îndestulătoare doar pentru tipuri de structuri simple de tipul: *Vasile culege pere. Ion paște capra. Petre cântă. Afară este frig.* În cazul când avem de-a face cu un enunț format din mai multe elemente e nevoie și de anumite mijloace de corelare a acestora. De exemplu, pentru ca următoarele unități nominale: *masă, clasă, învățător, teză, elev, controlat, întoarce* să poată fi utilizate pentru redarea unui eveniment din realitate, afară de aranjarea lor (elementelor) într-o anumită succesiune, va fi nevoie și de alte elemente cu ajutorul cărora ar fi indicate raporturile dintre obiectele și noțiunile numite de unitățile lexicale respective. Astfel că numai cu ajutorul mijloacelor suplimentare respective elementele mai sus înșirate vor putea forma un enunț ca următorul: ***După masă învățătorul a întors elevilor în clasă tezele controlate.***

Referindu-se la modul de descriere a limbii în dicționar, pe de o parte, și în gramatică, pe de alta, unii cercetători relatează că deosebirea privește mai întâi modul de selecție a materialului. Deși la alcătuirea dicționarilor se manifestă tendința de a înregistra un material cât mai bogat, totuși există și aici anumite restricții. În dicționar se includ nu toate unitățile lexicale ale limbii, ci numai unitățile de bază, din care, după anumite reguli, poate fi construit orice enunț. În dicționar nu figurează, de exemplu, logoforme de tipul *caselor, mersei, albastrului* etc., ci numai așa-numitele forme inițiale. Or, gramatica, elaborarea ei, se sprijină pe alte principii de selecție a materialului interpretat. Ea descrie, în fond, faptele care poartă caracter sistemic și sistematic. Dacă o corelăm cu dicționarul, am putea afirma că rolul gramaticii este de a descrie regulile după care este utilizat în procesul comunicativ materialul înregistrat în dicționar. Simplificând lucrurile am putea afirma că gramatica vine să completeze dicționarul (Alpatov, p. 51). Referindu-se la tradiția gramaticală, Alpatov subliniază că în fond regulile formulate în descrierile gramaticale de diferită orientare, în esență, coincid. Astfel, am putea afirma, după cum relatează autorul, că:

1) În gramatică se cuprind reguli de îmbinare a unităților de bază, de construire a unităților de rang superior (sintaxă);

2) Se fixează (identifică) unitățile dependente (auxiliare) care sînt folosite în mod regulat pe lângă unitățile de bază: ele pot forma subclase ale unităților de bază, dar pot fi și părți ale acestora din urmă (– afixe);

3) Gramatica are de-a face cu raporturi cu caracter regulat dintre unitățile de bază ale limbii, dar care nu se datoresc operării cu anumite segmente de text: e vorba în fond de flexiunea internă (Alpatov, p. 51–52).

Un mod asemănător de a trata unitățile limbii într-o gramatică, de data aceasta în gramatică de orientare funcțională, îl întâlnim și în lucrarea colectivă „Funcționalismul și sintaxa limbii franceze”. Statutul funcțional al unității semnificative este determinat aici prin următoarele semne:

1) Funcția în componența enunțului (primară sau secundară);

2) Apartenența la inventarul gramatical sau cel lexical;

3) Mijloacele sintactice prin care unitatea dată este legată (dacă ea este autonomă, dacă funcția ei este exprimată prin ordinea de cuvinte, sau printr-un monem funcțional) (Fonctionalism – apud Funkt. napr., p. 163).

Întrucât gramatica urmărește scopul de a stabili cum se comportă în actul comunicativ unitățile limbii depistate în cadrul primei articulări (segmentări), unități dotate cu formă și conținut, apare întrebarea care aspect semantic al acestor unități trebuie utilizat la descrierea gramaticală. Se răspunde de obicei că e vorba de acel aspect al unităților lexicale care are semnificație gramaticală. În gramatică urmează să fie descrise nu sensurile în genere (chiar foarte abstracte), ci acel conținut, sens care este prezentat prin reprezentanții formali în punctul structural dat al sistemului limbii (Nasilov, p. 129). E vorba de acele „conținuturi care, după cum afirmă E. Coșeriu, corespund funcțiunii de *spunere* sau *zicere*” (Coșeriu, p. 67). E. Coșeriu o leagă pe aceasta cu cea de a doua din funcțiile fundamentale de care vorbea încă Platon. Cele două funcții de bază erau numite de Platon *onomázein* 'a numi, a denumi' și *légein* 'a spune ceva despre ceea ce a fost deja denumit', adică, „organizarea primară a realității prin limbaj și apoi punerea în legătură, în raporturi a acestei realități, a elementelor realității denumite” (Coșeriu, p. 67). Cele două funcții, după cum socoate E. Coșeriu, ar putea fi în esență corelate, cu semnificația lexicală, și semnificația gramaticală. „**Semnificația lexicală** este cea care corespunde *grosso modo* lui *onomázein* sau unde partea esențială este *onomázein*. **Semnificația gramaticală** este cea care corespunde lui *légein* și am putea spune că, în general, cu anumite restricții <...>, aceste semnificații corespund și vocabularului, pe de o parte, și gramaticii, structurii gramaticale, pe de alta” (Coșeriu, p. 67). Aceste două aspecte se conțin, de fapt, în unitățile pe care le numim lexicale, deși, după cum se va vedea mai jos, în mărimi (doze) diferite. Faptul acesta este menționat de E. Coșeriu care notează că „raportul între lexic (sau vocabular) și gramatică” e de așa natură că „vocabularul are o parte orientată spre funcțiuni gramaticale și o parte, ca să spun așa, gramaticalizată iar gramatica pătrunde în lexic, în vocabular, tocmai prin această gramaticalizare a lexicului” (Coșeriu, p. 67).

Despre modul cum pot coexista cele două tipuri de sensuri în aceeași unitate lingvistică E. Coșeriu discută în continuare, referindu-se la **semnificatul categorial** care după expresia d-sale, „se găsește între lexic și gramatică” (Coșeriu, p. 67). Semnificația categorială este tratată drept „semnificatul prin care lexicul sau ceea ce este intuit în realitate ca extralingvistic dobândește o formă anumită în afară de substanța lexicală pe care o are” (Coșeriu, p. 67). E. Coșeriu încearcă să ilustreze această deosebire dintre **semnificația categorială** și **semnificația lexicală** pe baza opoziției dintre seriile: *negru*, *negreață*, *a înnegri*, pe de o parte, și *alb*, *albeață*, *a alibi*, pe de alta. În urma analizei autorul notează că „**semnificația lexicală** este aceea care este comună în *negru*, *înnegri*, *negreață* și diferită de aceea pe care o avem în *alb*, *a albi*, *albeață*, iar **semnificatul** sau semnificația categorială cea care e diferită la fiecare din perechile acestor serii” (Coșeriu, p. 68) (cf. *negru*, *alb* – *negreață*, *albeață* – *a înnegri*, *a albi*).

Unitățile lexicale din punct de vedere semantic și categorial

La stabilirea inventarului de unități cu care operează o gramatică a unei limbi concrete e nevoie să se țină cont de faptul că:

- 1) gramatica are de-a face cu raporturi cu caracter regulat și sistemic dintre unitățile limbii;
- 2) gramatica se ocupă de elaborarea regulilor de îmbinare a unităților limbii; în acest scop:

3) gramaticii îi revine sarcina de a stabili clasele unităților de bază ale limbii – în conformitate cu modul de reflectare de către acestea a realității obiective și, respectiv, cu funcțiile pe care le îndeplinesc ele în vorbire;

4) gramatica determină setul de unități dependente (auxiliare) folosite în mod regulat pe lângă unitățile de bază stabilind dacă ele formează subclase ale unităților de bază, sau sînt părți ale acestora din urmă, adică sînt afixe;

5) gramatica determină modul de legătură dintre elementele de bază ale propoziției, stabilește funcțiile acestora în enunț.

Dat fiind că scopul gramaticii este de a stabili cum se comportă în actul comunicativ unitățile limbii dotate cu formă și conținut, urmează ca ele (unitățile) să fie examinate din perspectiva semnificației gramaticale, cu alte cuvinte, e necesar să se descrie cum se comportă în actul comunicativ nu fiecare unitate luată în parte, ci clase de unități privite din perspectivă generală (fiecare unitate este privită prin prisma generalului), fapt reflectat de paradigmele acestora, de reprezentanții formali (/ mijloacele formale) în punctul structural dat al sistemului limbii (Nasilov, p. 129). E vorba, după cum s-a relatat, de acele conținuturi care corespund funcțiunii de *spunere* sau *zicere* pe care le capătă unitățile limbii care *denumesc*, *numesc* ceva (Coșeriu, p. 67). Se presupune că prin limbaj, mai întîi, realitatea este organizată într-un mod anumit, numind-o („organizare primară”), urmînd ca apoi această realitate denumită să fie pusă în legătură, în anumite raporturi (ibidem). Hotarul dintre cele două tipuri de semnificații menționate nu pare a fi tranșat astfel că ele se întrepătrund, prevalînd cînd unul, cînd altul.

Ceea ce se poate stabili la prima analiză a textului este eterogenitatea elementelor lui constituente: o parte din ele numește entități din realitate (de ex.: *casă, pom, drum, rîu, pădure, verde, ceșos, a înverzi, repede, tîrziu, aici* etc.), și alta – unități prin care astfel de entități nu se exprimă (de ex.: *de, în, lui, pe, -i, -a, -le, -ei* etc.). Primele sînt numite, respectiv, autosemantice (cu sens propriu), iar cele de a doua – sinsemantice (lipsite de sens propriu).

Cît despre unitățile autosemantice, acestea diferă între ele prin modul în care este reflectată realitatea. E vorba de „semnificatul prin care lexicul sau ceea ce este intuit în realitate ca extralingvistic dobîndește o formă anumită în afară de substanța lexicală pe care o are” (Coșeriu, p. 67). Fiecare cuvînt (unitate lexicală) autosemantic are, pe de o parte, un sens lexical, cu ajutorul căruia se redă o entitate anumită din realitate, și pe de alta un înțeles categorial prin intermediul căruia această entitate este prezentată ca obiect, semn, acțiune, circumstanță. Deosebirea dintre semnificația lexicală și cea categorială se poate intui comparînd, pe de o parte, seriile:

cioban – ciobănesc – a ciobăni – ciobănește;

istoric – istoricesc – a istorisi – istoricește;

muncitor – muncitoresc – a munci – muncitorește,

și, pe de alta, seriile:

cioban – istorie – muncitor

ciobănesc – istoricesc – muncitoresc

a ciobăni – a istorisi – a munci

ciobănește – istoricește – muncitorește.

Semnificația lexicală unește astfel de cuvinte ca: *cioban – ciobănesc – a ciobăni – ciobănește*, iar semnificația categorială – întrunește unități lexicale ca: *ciobănesc – istoricesc – muncitoresc*. Astfel cu ajutorul semnificației categoriale aceeași entitate a realității cum e, de exemplu, „ciobănia” poate fi prezentată în diferite ipostaze categoriale:

cioban – ca agent ce profesează (practică) această ocupație; *ciobănesc* – ca semn, ca ceva ce caracterizează ciobănia; *a ciobăni* – acțiunea de a practica ciobănia; *ciobănește* – modul ciobănesc de comportare la realizarea unei acțiuni.

Faptul că fiecare semnificație categorială adăosă la semnificația lexicală schimbă înțelesul acesteia din urmă face posibilă construirea de propoziții, ale căror elemente componente sînt cuvinte care se deosebesc doar prin semnificația sa categorială, fie că astfel de propoziții nu sînt impecabile ca expresie:

Istoricianul istorisea istoricește o istorioară istorică.

Învățătorul învățat (îi) învață (pe) învățăceii neînvățați.

(cf. cu acestea următoarele propoziții firești care au aproximativ același înțeles: *Profesorul povestea hazliu o întâmplare nostimă. Maistrul încercat instruește ucenicii naivi*). Probabil că în limbile care au împrumutat mai puține elemente lexicale și care au folosit în fond sursele proprii pentru formarea cuvintelor ce țin de diferite clase (grupe categoriale) asemenea propoziții ar putea arăta mai firești. De exemplu, rus.: *Учёный учитель учит необученных учеников*. Semnificația categorială (opozitia dintre cuvintele ce țin de diferite grupe categoriale) se face simțită în divergența de funcții pe care le îndeplinesc acestea în propoziții (divergența cuprinde și cazurile cînd apartenența cuvîntului la diferite clase categoriale nu este marcată formal, în parte e vorba de cazurile de omonimie lexico-categorială – conversie). Funcția sintactică este strîns corelată cu semnificația categorială. Asupra acestui fapt insistă, în parte, E. Coșeriu. „De exemplu, – spune d-sa, – numai substantivul ca nume sau ca pronume poate fi subiect în limbile noastre” (Coșeriu, p. 68), rîspingînd totodată teza susținută de gramatica tradițională cum că orice parte de vorbire ar avea funcție de subiect. Aceasta, după părerea d-sale, este o iluzie, căci partea de vorbire respectivă poate deveni subiect numai dacă o substantivizăm (ibidem). De bună seamă, numai prezentîndu-se ca ceva obiectual (trăsătură prin care se caracterizează substantivul) entitatea respectivă poate fi prezentată cu funcția de subiect. Sau, de exemplu, numai fiind înfățișate ca adjective semnele, caracteristicile, calitățile pot avea funcție de atribut. Cuvinte ca *roșeață, albeață, negreață, răutate, slăbiciune*, nefiind adjective, nu pot îndeplini funcția de atribut.

O funcție sau alta, în dependență de semantica unității lexicale în această funcție, cît și în dependență de semnificația lexicală a altor elemente ale propoziției, poate căpăta o nuanță sau alta. De exemplu, în dependență de semantica substantivului în funcție de subiect, de tipul semantic al verbului, de tipul complinirii, acesta se poate prezenta ca agent (de ex.: *Ion îl bate pe Vasile*), ca beneficiar (de ex.: *Ion a primit un premiu, Vasile a procurat un toc*), ca obiect (de ex.: *Vasile e bătut de Ion*) etc. Deși ar părea că acestea sînt probleme ce țin de domeniul semanticii, ele nu pot fi ocolite de gramatică.

Faptul că funcția este un semn lingvistic dotat cu semnificație și formă (semnificant) presupune că semnificatului funcției în planul expresiei îi corespund anumite semne formale care-l deosebesc de semnificatele altor funcții cărora, la rîndul lor, le corespund alte semnificante. Dacă ne întoarcem la propoziția citată *Istoricianul istorisea istoricește o istorioară istorică* vom stabili că funcția de subiect a primului element (*istoricianul*) este marcată prin poziția lui în propoziție, prezentîndu-se drept un extensor prepozitiv al predicatului, și fiind exprimat printr-un substantiv animat; că funcția de predicat a celui de al doilea element (*istorisea*) se manifestă prin faptul că acesta este un verb personal și urmează după subiect care este primul lui actant; că funcția de complinire circumstanțială de mod al celui de al treilea element (*istoricește*) se exteriorizează prin faptul că adverbul în această funcție urmează după verb caracterizînd acțiunea exprimată de acesta; că funcția

de obiect al celui de al patrulea element (*istorioară*) se manifestă prin faptul că este cel de al doilea actant al verbului, fiind exprimat printr-un substantiv înanimat la acuzativ ce urmează după predicat; că funcția de atribut al celui de al cincilea element (*istorică*) este exprimată printr-un adjectiv care urmează după un substantiv cu valoare de complement direct pe care-l determină.

De fapt mijloacele gramaticale cu ajutorul cărora este redat aspectul formal al funcțiilor se reduc în fond la: semnificatul categorial al cuvântului, autonomia / neautonomia elementului, ordinea de cuvinte, monemele funcționale (dezinență, articol, prepoziție).

Și, bineînțeles, printre mijloacele distinctive ale funcției un loc aparte ocupă formanții derivativi cu ajutorul cărora deosebim o clasă categorială de alta. De exemplu, dacă revenim la propoziția:

Învățătorul învățat învață învățăceii neînvățați
vom observa că toate elementele propoziției conțin un element comun – *învăț / învaț* – care este purtătorul sensului lexical la care se aglutinează de fiecare dată un element specific individualizator al clasei categoriale respective (cf.: *învăț-ător*, *învăț-at*, *învaț-ă*, *învăț-ăcel*, *ne-învăț-at*).

Trebuie, de altfel, observat că fiecare clasă categorială are mai mult decât un singur formant categorial. De exemplu, pentru substantiv sînt caracteristice astfel de formanți derivativi ca: – (consoană), –ă, –(ă)tor, –iune, –(ă)toare, –u, –a, –e, –că, –iță, –esă, –an, –oi etc. (unele sînt, de fapt desinențe care se aglutinează nemijlocit la radical. E vorba, de regulă, de substantivele care nu sînt formate de la alte clase categoriale, ci, dimpotrivă, de la ele sînt formate cuvinte ce țin de alte clase categoriale).

În legătură cu mijloacele prin care deosebim o funcție de alta, sau un raport de altul (ce e același lucru) trebuie relatat că pentru exprimarea aceleiași funcții pot fi folosite mai multe mijloace (între ele se stabilesc relații de sinonimie) și, dimpotrivă, unul și același mijloc poate fi folosit pentru exprimarea mai multor funcții (comp.: *Popa împarte ghionturi la copii* – *Popa împarte ghionturi copiilor*; *Vasile a întâlnit preoteasa* – *Vasile a întâlnit-o pe preoteasă*, pe de o parte, și *Vasile citește noaptea* – *Vasile citește revista*; *Vasile o sărută pe Vasilisa în auditoriu* – *Vasile o sărută pe Vasilisa în frunte* – *Vasile o sărută pe Vasilisa în ochii tuturor* – *Vasile o sărută pe Vasilisa în grabă*, pe de altă parte).

Patru clase categoriale (substantive, adjective, verbe și adverbe) sînt destule pentru a epuiza întreaga (palitră) varietate de semnificații categoriale prin care se caracterizează cuvintele autosemantice. Prin ele sînt numite clasele categoriale de bază, întrucît celelalte clase din gramatica tradițională, ca pronumele, numerele se datoresc unor clasificări ulterioare, pe care E. Coșeriu le consideră incoerente, fiind niște clasificări bazate pe alte principii [Coșeriu, p. 68].

Cele patru semnificații categoriale de bază sînt destule pentru a reflecta sub toate aspectele realitatea înconjurătoare:

– Prin semnificația categorială de **substantiv** noi desenăm o entitate din realitate prezentînd-o ca obiect, ca ceva obiectizat în genere (*muncitor*, *muncă*, *ceață*, *evoluție*, *întîmplare*, *bunătate*, *(un) orb*, *depărtare*).

– Prin semnificația categorială de **adjectiv** entitatea dată se prezintă drept o caracteristică statică a obiectului (*ceșos*, *muncitoresc*, *evolutiv*, *bun*, *orb*, *depărtat*).

– Prin semnificația categorială de **verb** entitatea reală se prezintă sub modul unei acțiuni, stări, mișcări, proces care se desfășoară în timp, realizate fiind de un agent sau prezentîndu-se drept o formă de existență a obiectului (*a munci*, *a se începea*, *a evolua*, *a se întîmpla*, *a (se) îmbunătăți*, *a orbi*, *a se depărta*).

– Prin semnificația categorială de **adverb** entitatea se prezintă drept o caracteristică a acțiunii din perspectiva intensității, a circumstanței modale, spațiale, temporale, cauzale, finale (*muncitorește, ceșos, evolutiv, bine, întâmplător, orbăște, departe*).

Semnificatul categorial. Clasificarea cuvintelor din perspectiva semnificatului categorial

Stabilirea (identificarea) inventarului de unități cu ajutorul căruia se obține semnificația funcțională trebuie început cu gruparea cuvintelor în clase categoriale. Semnificatul categorial, după aprecierea lui E. Coșeriu se află între lexic și gramatică și prin acesta „lexicul sau ceea ce este intuit în realitate ca extralingvistic dobândește o formă anumită în afară de substanța lexicală pe care o are” (Coșeriu, p. 67). De exemplu, dacă revenim la propoziția citată mai sus:

Învățătorul învățat învață învățăceii neînvățați
vom observa că toate elementele propoziției conțin, după cum s-a relatat de acum, un element comun *învăț-/învaț* care este purtătorul comun al sensului lexical la care se aglutinează de fiecare dată un element specific. Cf.: *învăț-ător, învăț-at, învaț-ă, învăț-ăcel, ne-învăț-ați*. Morfemul sau, conform terminologiei Școlii funcționale franceze, monemul aglutinat este, de fapt, indicele formal al apartenenței cuvântului la o clasă categorială anumită.

Numărul claselor de unități relevate în lucrările lingvistice diferă, fapt determinat de principiile de care se conduc cercetătorii la fixarea claselor date. În parte, spre deosebire de „Morfologia” din gramatica tradițională, care conține 9–11 părți de vorbire, „Inventarul” din „Gramatica funcțională a limbii franceze” întrunește 30 de capitole, fiecare cuprinzând analiza unei clase. Numărul claselor crește de pe contul grupelor de moneme care, conform gramaticii tradiționale constituie flexiunea. Astfel avem aici clasa de moneme – indici ai timpului, clasa de moneme – indici ai modului, clasa de moneme – indici ai pluralului; unele pronume care sînt prezentate în gramatica tradițională drept subclase ale pronumelui (de ex., demonstrative, posesive, relative, interogative etc.) sînt trecute drept clase aparte în gramatica funcțională numită. Sînt considerate clase aparte de asemenea: clasa substantivelor proprii, clasa actualizatorilor, clasa prezentativelor, clasa apozitiei etc. (Grammaire).

Referindu-se la problema claselor categoriale E. Coșeriu relatează că „există numai patru semnificate categoriale de bază. <...> Într-o limbă se pot prezenta mai puține semnificate categoriale decît patru, însă nu mai multe”. Și mai jos autorul precizează că „ceea ce există în limbi este o clasificare ulterioară” a celor numai patru categorii: **substantiv, verb, adjectiv, adverb** în subcategorii. Cît despre „teoria părților de vorbire pe care le avem prin tradiție” și care pune substantivele, verbele, adverbele etc. „alături de categorii ca pronumele, prepoziția, conjuncția ș.a.m.d.”, aceasta, după părerea lui E. Coșeriu, „este incoerentă fiindcă nu e vorba de aceeași clasificare; e vorba de valori cu totul diferite” (Coșeriu, p. 68).

O astfel de limitare se datorește faptului că prin cele patru semnificații categoriale se poate reflecta din diferite perspective realitatea ambiantă, și anume:

1) sub forma unei entități obiectuale (*istorician, masă, învățătură, pădure, creață* etc.);

2) sub formă de caracteristică prin care se califică un obiect, „desprinzînd”, „despoid”, „izolînd” această caracteristică de obiectul dat. Vorba e că atunci cînd avem

în fața ochilor un *cîmp alb* sau un *perete înalt*, noi nu percepem vizual „albeața” izolată de cîmp, sau „înălțimea” izolată de perete. Lucrurile acestea se stabilesc prin comparație, căci un alt cîmp, sau același cîmp în alte anotimpuri poate fi și verde, și galben, și gri, și negru, iar un perete, din perspectiva înălțimii, poate fi de diferite dimensiuni. Caracteristicile pot fi de diferită natură: calitativă, cantitativă, materială, deictică, posesivă (de ex. *mult, făinos, înalt, chipeș, ticălos, acest, nostru* etc.);

3) sub forma unei acțiuni, stări, mișcări, proces etc. care se desfășoară în timp, realizate de un agent, executor, suportată de un obiect, transmisă unui destinatar etc. (de ex., *lucrează, merge, distruge, dăruiește, cîntă, doarme* etc.);

4) sub formă de caracteristică a acțiunii din perspectiva intensității acesteia, a concretizării spațiale, temporale, modale, cauzale, finale etc. (de ex.: *aici, atunci, clar, repede, tîrziu, oricum* etc.).

La gruparea cuvintelor în clase categoriale cercetătorii se conduc de diferite principii: semantic, sintactic, morfologic, derivativ. În ultimul timp, mai ales, lingviștii ce se ocupă de (analiza) studierea limbilor cu morfologie necomplicată, sînt înclinați să considere criteriul sintactic (anturajul) drept singurul principiu de identificare a clasei categoriale de care ține cuvîntul. În parte, E. Buyssens consideră substantivul, adjectivul, prepoziția, conjuncția, precum și pronumele, verbul și adverbul drept unități sintactice care se caracterizează prin anumite distribuții, adică se conformează anumitor reguli de îmbinare.

La stabilirea claselor categoriale, indiferent de cadrele compartimentului în care vor fi descrise, se dovedesc a fi importante acele morfeme (moneme, afixe, după alte terminologii) flexionale și derivative cu ajutorul cărora în cadrul unei clase categoriale sau a alteia se disting anumite subclase: de exemplu, în cadrul substantivelor – substantive concrete / abstracte; comune / proprii; animate / inanimate; discrete (numerabile) / colective etc.

În legătură cu stabilirea claselor categoriale de bază urmează să fie examinate pronominalele, cuvinte care, în concepția lui E. Coșeriu, au sens categorial, dar sînt lipsite de valoare lexicală. „Există cuvinte, – spune d-sa, – care au numai semnificație categorială și n-au semnificație lexicală, care sînt substantive, adjective, chiar și verbe și adverbe, și care nu au nici o substanță anume sau o substanță-generică, neidentificabilă în afara unei situații concrete. Aceste cuvinte sînt pronumele care nu sînt o parte a vorbirii opusă substantivelor, adjectivelor ș.a.m.d., fiindcă sînt ele înseși substantive, adjective ș.a.m.d. Deci *acesta* sau *acela* sînt forme de substantiv, însă fără substanța pe care trebuie să o identificăm într-o situație determinată”. <...> „Și tot astfel, spunem, există adjective: *acest om*, de exemplu; există adverbe care sînt pronume, de exemplu, *așa* (nu putem ști cum e *așa*, dacă nu vedem sau nu ni s-a spus); există, pînă la un anumit punct, și verbe care sînt *pro-verbe*, exemplul cel mai clar și singurul cu adevărat *pro-verb* este verbul englezesc *to do* în frazele negative și interogative, unde înseamnă numai o verbalitate, fără precizarea acestei verbalități; deci e într-adevăr un pronume verbal. În limbile noastre *a face* poate fi uneori *pro-verb*, însă nu poate înlocui orice alt verb. Există și *pro-nume* proprii, ca de exemplu în spaniolă *fulano, sutano, mengano* sau, în limba română, *cutare*: *Vine cutare și spune*” (Coșeriu, p. 69). Nu-i vorbă că atunci cînd ne referim la caracterul *pro-verbal* al unor verbe, putem să ne referim la pilde de tipul ce urmează. Cineva într-o bodegă cheamă ospătarul și comandă:

– *Să ne aduci d-ta un curcan fript și niște vin bun.*

– *S-a făcut*, – răspunde acesta.

sau de exemplu, acel: *Să trăiți!* (în armată).

Prin aceste *s-a făcut!* și *să trăiți!* se înțelege că ospătarul aduce curcanul, iar soldatul execută tot ce i s-a ordonat. Dar să nu se uite, că aceste formule care au, totuși, un anumit sens lexical sînt niște afirmații care echivalează cu răspunsul *Da!* care, de regulă, ține locul unui verb. Astfel, răspunzînd prin *Da!* la întrebările – *Ai fost?* – *Ai găsit?* – *Ai cumpărat?*, substituim prin acesta verbele: *Am fost.* *Am găsit.* *Am cumpărat.* De aici și denumirea de *pro-enunț* sau *pro-text*, cum îl numește E. Coșeriu. Am putea afirma, în felul acesta, că *pro-textul* (pro-enunțul) este totodată și un *pro-verb*. Aceasta ar putea fi un motiv prin care s-ar explica, de ce nu s-a fixat în română un *pro-verb*, să zicem *a face*.

Cît despre celelalte clase categoriale de bază, aici avem, fără îndoială, pro-substantive, și pro-adjective, și pro-adverbe. Se observă chiar o analogie a modelelor de derivare ale acestora. Comp.: *oricine* (subst.), *orice* (întîmplare) (adj.), *oriunde* (adv.), *cineva* (subst.), *ceva mîncare* (adj.), *cîndva* (adv.). Avem chiar o unitate a categoriilor. Comp.: relative (*care* (subst.), *ce cîmpie* (adj.), *unde* (adv.); interrogative (*cine?* (subst.), *ce carte?* (adj.), *cînd?* (adv.)); indeterminative (*cineva* (subst.), *ceva linte* (adj.), *unde* (adv.)). Am putea califica unitățile acestea drept reprezentanți funcționali ai claselor categoriale de bază. O clasă categorială aparte formează pronumele personale legate în fond de verb, clasă care se manifestă la nivelul pragmatic.

Drept subclase ale celor trei clase categoriale de bază (substantive, adjective, adverbe) urmează să fie tratate cuvintele (monemele) cu sens cantitativ. Ele se aseamănă cu pronumele în sensul că fiind folosite ca substantive nu numesc obiecte concrete, deși le determină sub aspect numeric. De exemplu, din enunțul: *Patru s-au întors* nu ne putem da seama despre ce obiecte sau persoane e vorba. Căci *patru* în cazul acesta pot fi și „elevi“, și „gîște“, și „soldați“, și „mașini“, și „care“ etc. Faptul că, pe lângă sensul categorial, cuvintele cantitative mai conțin și o semnificație numerică, face ca atunci, cînd sînt folosite ca determinative ale substantivelor, să nu se deosebească de adjective propriu-zise. De altfel, în lingvistica franceză, chiar în gramaticile tradiționale, cuvintele cu sens cantitativ sînt considerate adjective și substantive. Cît despre lingvistica română aici, probabil, formele pe care le capătă cuvintele cantitative în diferitele lor funcții a servit drept motiv pentru care ele sînt clasate într-o parte de vorbire aparte.

Cît despre părțile de vorbire numite tradițional cuvinte auxiliare (articol, prepoziție, conjuncție, verbe copulative și ajutătoare), acestea în gramaticile funcționale sînt tratate drept *funcție* (*fonctionnelles*, conform terminologiei funcționalismului francez) care împreună cu monemele instrumentale aglutinate constituie mijloacele cu ajutorul cărora se redă semnificatul instrumental care, după afirmația lui E. Coșeriu „este semnificatul instrumentelor gramaticale, acela care introduce o formă într-o categorie gramaticală, care-i dă o funcție gramaticală; de exemplu, semnificatul lui *-uri* în *mal-uri*, sau semnificatul lui *-l* în *omu-l*, sau cel al lui *lui* în *lui Ion*“ (Coșeriu, p. 69).

În ordinea aceasta de idei E. Coșeriu subliniază că prin combinarea semnificatului instrumental cu un semnificat lexical și categorial (sau numai categorial, ca în cazul pronumelor) apare **semnificatul** structural sau **sintactic** sau **gramatical** propriu-zis, astfel că *-uri* din *mal-uri* nu este plural, ci este **plurizator**, adică pluralizează; precum *-l* din *omu-l* nu înseamnă „actual“, ci este actualizator. Vorba e că numai combinația *mal-uri* se percepe ca plural (ibidem). După cum afirmă E. Coșeriu, numai combinația *mal-uri* privită în întregime se prezintă drept un **actual** opus unui **virtual** și aceasta se poate obține numai într-o îmbinare, într-o propoziție, „fiindcă nu există un semnificat gramatical al formelor elementare“ (ibidem), acesta poate fi sesizat numai în sintagme, în propoziție. Faptul acesta ne face să descriem semnificatele gramaticale în cadrul propoziției.

Un loc aparte ocupă unitățile care formează clasele: articol, prepoziție, conjuncție, cît și semnificații gramaticale reprezentate prin monemele aglutinate, adică indici paradigmatici ai claselor categoriale de bază (substantive, adjective, verbe).

Cît despre monemele instrumentale aglutinate (trusa de morfeme cu ajutorul cărora se creează formele opozitive paradigmatică ale substantivelor, adjectivelor, verbelor), acestea sînt destul de amănunțit descrise în gramaticile tradiționale fapt ce face inutilă reproducerea lor într-o gramatică de orientare semantico-funcțională. Dealtfel, numărul monemelor aglutinante propriu-zise nu este mare. Cantitatea însemnată de forme din cadrul paradigmelor cuvintelor flexionare crește de pe contul alternanțelor de sunete ce rezultă din aglutinarea aceluiași desinențe la diferite sunete sau îmbinări de sunete. De exemplu, aceeași marcă de persoana a II-a singular [-i] modifică formele verbale (*aud* – în *auz-i*, *întîlnesc* – în *întîlnești-i*, *scot* – în *scoți-i*, *tac* – în *taci-i*, *cîșting* – în *cîștigi-i* etc.; deși rămîn neschimbate formele: *îndemn* – *îndemn-i*, *car* – *car-i*, *întreb* – *întreb-i*, *rup* – *rup-i* etc.).

Cuvintele din perspectivă onomasiologică și semiologică și părțile de vorbire

Stabilirea inventarului de unități ale gramaticii unei limbi concrete impune o tratare multiaspectuală a semnelor lingvistice care sînt multidimensionale, din punctul de vedere al structurii formei și aceea a semanticii, și polifuncționale, din perspectiva scopului utilizării lor.

În ordinea aceasta de idei, de rînd cu tratarea morfologică tradițională a unităților limbii, se impune de asemenea o examinare a unităților date din perspectivă onomasiologică, și semasiologică, deși am greși dacă am afirma că o asemenea tratare este cu totul străină gramaticilor tradiționale.

Diferitele tipuri de nominare în limbă sînt determinate de tipurile de realități reflectate de limbă, de modul cum vede și segmentează omul realitatea ambiantă prin unitățile lingvistice. În realitatea înconjurătoare omul deosebește, în primul rînd, obiecte cu dimensiuni spațiale, procese, evenimente sau stări desfășurate în timp, raporturi ce se stabilesc între ele, semne, proprietăți, calități ale obiectelor și ale proceselor. În felul acesta se creează o bază obiectivă pentru stabilirea principalelor clase de nominație: nume de substanțe (substantive), nume de procese (verbe), nume de calități (adjective), nume de calități ale calităților sau ale proceselor (adverbe), pe de o parte, și cuvinte auxiliare, indici ai raporturilor dintre obiecte și procese (prepoziții, conjuncții), pe de alta.

La baza clasificărilor unităților lingvistice din perspectivă semasiologică, de regulă, sînt puși doi parametri: caracterul sensului semnului lingvistic și rolul acestuia în structura limbii. Or, unii cercetători menționînd importanța acestor două criterii atrag, totodată, atenția asupra faptului că trebuie să se mai țină cont și de un șir de alte trăsături prin care se caracterizează cuvintele din perspectivă semasiologică. În parte, e necesar să se ia în considerație și următoarele trăsături semiologice ale cuvintelor:

– prezența / lipsa atît a aspectului denotativ, cît și a celui semnificativ, care prezintă baza sensului nominativ, și corelația dintre acestea;

– corelația (în cadrul cuvîntului) dintre parametrii absoluți (ai semnificației nominative sistemice a cuvîntului) și parametrii relativi (ai semnificației paradigmatică și sintagmatică), ceea ce constituie baza varierii semantice a unităților limbii și prin care este condiționată opoziția și combinatorica – existența și funcționarea lor;

– sfera preferențială a limbii (nominativă, logică, comunicativă, pragmatică) care este deservită de unitățile lingvistice respective;
 – capacitatea / incapacitatea cuvîntului de a fi «dezvoltat» («desfășurat») în sintagme;

– tipul structurii de sens a cuvîntului ca semn lingvistic și caracterul corelației dintre cele două laturi ale sensului: formă și conținut (Jaz. nom., II, p. 35–36).

Gruparea cuvintelor în clase semiologice se face în fond două lucrarea „Языковая номинация (виды наименований)”, M., 1977 (mai departe – Jaz. nom., II).

În primul rînd se deosebește categoria cuvintelor semnificative care din perspectiva aspectului nominativ denumesc obiecte, raporturi dintre acestea, caracteristici ale obiectelor, caracteristici ale caracteristicilor. Acestea sînt: *nume substantive*, așa-zise *nume de obiecte*; *verbe* și *adjective*, așa-numite *nume predicative*; și *adverbe*, numite și *semne ale semnelor*. Printre cuvintele caracterizatoare, cum sînt cele înșirate, într-un grup aparte sînt trecute *numeralele*, numite și *semne ale determinării cantitative*.

De categoria «nesemnificativelor» (sinsemantice) țin semne lingvistice destul de variate din perspectiva funcțiilor semiologice. Printre ele:

– *actualizatori* care îndeplinesc funcția de individualizare, de concretizare a cuvintelor autosemantice (unele tipuri de pronume, articole, adverbe etc.);

– *cuvinte-substitute* ale numelor autosemantice (pronume și adjective demonstrative, interogative ș. a.);

– *cuvinte-formatori* a căror funcție referențială schimbătoare se reduce la actualizarea și transpoziția semnificațiilor sistemice ale limbii în semnificații ale vorbirii; cu ajutorul lor unitățile lingvistice de diferite nivele ale sistemului limbii se realizează în șirul sintagmatic (e vorba în fond de prepoziții, conjuncții, verbe auxiliare).

O serie de cuvinte de cel mai înalt grad de generalizare, așa-numite semne lingvistice universale (de tipul rom. *tot*, *toți*, *oricine*, *orice* etc.), interjecțiile de tot felul, în virtutea semanticii sale și, respectiv, a funcției, după părerea autorilor lucrării citate, nu pot fi trecute nici la semnele lingvistice semnificative (autosemantice), nici la cele auxiliare (Jaz. nom., II, p. 36).

Cele două categorii mari de semne ale limbii (autosemantice și sinsemantice) deservesc diferite sfere de activitate verbală a omului.

Categoria cuvintelor «semnificative» (autosemantice, numitoare) deservește activitatea clasificatoare de cunoaștere (познавательно-классификационная деятельность) a omului. Ele se află la temelia formării modalității de reflectare abstract-generalizatoare a realității și servesc pentru denumirea atît a obiectelor solicitare cît și a claselor întregi de obiecte. Specificul acestor cuvinte, cele mai numeroase de altfel, constă după cum s-a menționat, în faptul că ele, în opoziție cu toate celelalte (cuvinte proprii, cuvinte auxiliare; cuvinte deictice) dispun concomitent de două funcții ale semnului lingvistic: funcția semnificativă care integrează și formează noțiunile și funcția nominativă care diferențiază numirile claselor obiectelor în conformitate cu denotatele și cu semnificațiile lor. Unitățile ce țin de această clasă, atît într-o funcție cît și în cealaltă, au capacitatea de reprezentare generalizatoare a caracteristicilor, a obiectelor, a fenomenelor și a raporturilor dintre ele în realitatea ambiantă. De clasa acestora țin: numele substantive, adjectivele, verbele (numele acțiunilor) și adverbele care se prezintă drept cuvinte ce dispun de structuri semantice specifice, determinate de caracterul valorii nominative (prin aspectul semnificativ-denotativ al sensului) și care, la rîndul său, determină tipul de valori sintagmatice (a valenței lexicale) a unităților fiecărei subclase (Jaz. nom., II, p. 37–38).

A doua categorie de semne lingvistice, numite și nonnumitoare (неназывающие) deserveșc unitățile lingvistice numitoare. Cu ajutorul lor vorbitorul îmbină unitățile lexice autosemantice și, montându-le într-o anumită ordine în enunț, obține sensuri noi. În felul acesta se realizează utilizarea elementelor sistemice ale limbii în actul comunicativ, trecându-se de la funcția nominativă la funcția comunicativă. La categoria nonnumitoarelor sînt trecute astfel de clase de unități semiologice ca: semnele deictice (cuvinte-indici privind coordonarea actului de vorbire); semnele-substitute; semnele de legătură (copulative) (conjuncții, prepoziții, unele pronume); semnele-actualizatori (articole, unele adjective, particule).

Cuvintele autosemantice

În expunerea de mai sus a clasificării cuvintelor din perspectivă semasiologică s-a făcut adesea uz de termenii: substantiv, adjectiv, verb, adverb, prepoziție, conjuncție etc., folosiți în gramatica tradițională pentru denumirea claselor morfologice de cuvinte. În legătură cu aceasta apare întrebarea, în ce raport se află clasificarea morfologică cu clasificarea semasiologică a cuvintelor. În ordinea aceasta de idei trebuie relatat că în sistemul de nominare, ca, de altfel, și în limbă în genere, nu există noțiuni privind obiectele, calitățile lor reale, raporturile dintre aceste obiecte care, n-ar fi corelate cu categoriile logice, cu gîndirea.

Sensul categorial al claselor semiologice se află în raport corelativ cu sensul categorial al părților de vorbire, deși între clasele semiologice și părțile de vorbire există și deosebiri esențiale.

Sensul categorial al substantivelor, ca parte de vorbire, este determinat de obicei ca «obiectitate», ca «substanță». Totodată însă, la clasa substantivelor sînt trecute de asemenea unitățile lingvistice care exprimă: acțiuni (*joc, plimbare, călătorie, discuție* etc.), procese (*oxidare, înălbire, vorbire, ruginire, răcire*), proprietăți și calități (*lungime, frumusețe, albăstrime, bunătate, înălțime* etc.), raporturi dintre obiecte (*asemănare, egalitate, rudenie, prietenie* etc.). Or, după cum se știe, «acțiunea», «starea», «procesul» sînt sensurile categoriale ale verbului ca parte de vorbire, iar «proprietatea», «calitatea» – sensurile categoriale ale adjectivului etc. În legătură cu aceasta urmează să se stabilească în ce condiții «acțiunea», «starea», «proprietatea», «calitatea» etc. are statut de substantiv, ca parte de vorbire și în ce condiții – statut, respectiv, de verb și de adjectiv.

Să comparăm în acest scop verbul *a alerga* și substantivul *alergător*. Deosebirea din perspectivă categorială dintre ele se va reduce la următoarele. Substantivul denotă o persoană care se caracterizează prin faptul că aleargă. Se poate spune că unitatea lexicală dată are valoare denotativă întrucît prin ea poate fi numită o persoană concretă: 'un om care aleargă'. Totodată substantivul dat dispune și de valoare noțională: prin acesta poate fi numită clasa alergătorilor în genere (de exemplu enunțul *Alergătorului îi șede bine cu fuga* înțelegem că e vorba nu numai de o persoană concretă, ci de oricine care aleargă). Or, verbul *a alerga*, prezentînd în sine o caracteristică, necesită un substantiv (/ un substitut al acestuia) care ar numi realizatorul acestei acțiuni, nemaivorbind de faptul că acțiunea exprimată de verb cere să fie corelată cu momentul vorbirii, cu realitatea etc.

De rînd cu substantivele deverbale, ale căror denotate sînt prezentate printr-un obiect concret (lucru sau persoană) (de ex.: *alergător, trecătoare, treierătoare, ciur, ucigaș* etc.), la clasa categorială «substantive», după cum s-a menționat, sînt trecute de asemenea

unitățile lexicale prin care sînt nominalizate acțiuni obiectizate abstracte de tipul: *alergare, trecere, treierare, ciuruire, ucidere* etc. Lexemele care le exprimă pe acestea capătă aceeași formă ca și substantivele ce denumesc obiecte propriu-zise (concrete), avînd paradigme asemănătoare cu paradigmele acestora, comportîndu-se în același mod în propoziție și îndeplinind aceleași funcții. Acțiunea exprimată de substantiv se deosebește de acțiunea exprimată de verb prin faptul că în timp ce acțiunea-verb se prezintă drept o caracteristică ce urmează să fie atribuită unui obiect realizator al ei, acțiunea exprimată de substantiv se prezintă ca ceva ce există independent, ca substanțialitate. În cadrul verbului caracteristica (acțiunea, starea, procesul) se prezintă ca semn predicativ al substanțialității și nu are valoare denotativă.

Nu dispune de valoare denotativă nici adjectivul: caracteristica exprimată de acesta urmează să fie atribuită unui obiect. Astfel, caracteristica exprimată de adjectiv (calitatea, însușirea, proprietatea) se prezintă ca semn atributiv al substanțialității.

Cît privește adverbul, care de asemenea n-are valoare denotativă, caracteristica exprimată de el (calificarea temporală, spațială, modală etc.) se prezintă ca semn al semnului.

Faptul acesta îi face pe cercetători să afirme că în înțelesul părților de vorbire auto-semantice, din perspectivă logică, ar coexista două tipuri (feluri) de categorii:

a) primul tip de categorii logice – «obiect», «calitate», «acțiune», «stare», «timp», «spațiu» – categorii care reflectă diferite laturi ale realității obiective și care alcătuiesc, de fapt, semnificația lexicală categorială a părților de vorbire;

b) al doilea tip de categorii logice – categorii ale gândirii – «substanță», «semn» care reflectă raporturile dintre noțiuni, precum și reprezentările gândirii prin care sînt determinate cadrele (limitele) legăturilor sintagmatice ale unităților lingvistice (compatibilitatea / incompatibilitatea lor sintactică în șirul linear) (idem, p. 40).

Aceste două tipuri de categorii, prezentîndu-se ca părți componente ale înțelesului cuvintelor semnificative se întrepătrund, formînd clase de unități care dispun atît de semnificație nominativă, cît și de semnificație sintagmatică. Faptul acesta permite ca prin aceleași unități ale limbii să prezentăm obiectele, calitățile și raporturile dintre acestea nu numai din perspectiva categoriilor statice – ca noțiuni, ci și din perspectiva categoriilor dinamice – ca judecăți. Aceasta permite a se obține realizarea funcției semasiologice de bază – efectuarea legăturii dintre limbă și gândire, dintre limbă-sistem și vorbire.

Faptul că substantivele, adjectivele, verbele, adverbele, ca părți de vorbire semnificative, exprimă anumite înțelesuri nu numai din perspectiva valorii lor nominative, ci și în dependență de rolul pe care-l îndeplinesc în cadrul judecății, adică din punctul de vedere al legăturilor logice, care determină modelul de compatibilitate, de îmbinare semantică a acestora, face ca în conștiința purtătorilor de limbă să se formeze anumite modele privind raporturile de înțeles la nivelul categoriilor de generalizare lexicală. Astfel raportul «obiect-acțiune» se realizează în modele ca: «agent + acțiune» (de ex.: *ucigaș, culegător, alergător, mîncător, fumător, croitor*); «acțiune + obiect, rezultat al acțiunii» (de ex.: *dărîmătură, tăietură, clădire* etc.); «acțiune + instrument» (de ex.: *scobitoare, cîntar, ciur, încuietoare* etc.); «acțiune + încăpere» (de ex.: *ospătărie, dormitor, închisoare, încăpere, depozit* etc.).

Pildele de tipul celor înșirate ne permit să facem unele deducții.

Semnificațiile unor îmbinări, construcții, prin suprimare, pot fi redată prin unități lexicale simple. De exemplu, prin substantivul *scobitoare* este prezentată comprimat construcția «bețișor subțire ascuțit folosit pentru a scobi» (modelul: «acțiune + instrument»); prin substantivul *ucigaș* – construcția «individ care ucide» (modelul

«agent + acțiune»); prin substantivul *dormitor* – construcția «încăperea unde se doarme» (modelul: «stare + loc») etc.

Prin astfel de pilde se poate urmări calea de trecere de la o parte de vorbire la alta, de la un nivel al limbii la altul. Astfel în microtextul: *Vasile a ucis o muscă. Ucigașul a aruncat victima peste fereastră.* prin unitatea lexicală *ucigașul* este substituită o întreagă propoziție, trecându-se astfel de la nivelul sintactic la nivelul lexicului.

Prin comprimarea unei construcții la o simplă unitate lexicală, caracteristica din componența construcției care este totodată și semn predicativ (acesta izolat are doar semnificație noțională), se suprapune purtătorului acestei caracteristici, formînd împreună o singură denominare, redată printr-o singură unitate lexicală. Astfel, de exemplu, semnul predicativ (caracteristica) *aleargă* din enunțul *Omul aleargă* se contopește cu purtătorul acestei caracteristici formînd împreună o singură unitate lexicală, un nume substantiv care are atît semnificație noțională, cît și semnificație denotativă.

Ilustrațiile de mai sus ne ajută să înțelegem mecanismul de formare de la aceeași parte de vorbire a mai multor tipuri de unități în cadrul unei alte părți de vorbire (chiar de la același verb, de exemplu, *a învăța* se pot forma mai multe nume de substantive: *învățare, învățatură, învățămînt, învățător, învățătoare, învățat*). Vorba e că în mintea vorbitorului se pot întipări mai multe modele de structuri, unde în calitate de semn predicativ este folosit verbul (chiar același verb). Întrucît ele pot fi comprimate, în procesul acestei operații fiecare structură este redată prin cîte un nume substantiv. De exemplu, dacă ne referim la construcțiile formate cu ajutorul verbului *a închide*, modelul «acțiune + obiect» este prezentat la nivelul lexical prin numele substantival *închidere*, modelul «acțiune + instrument» – prin numele substantival *închizător* 'dispozitiv la armă'; modelul «acțiune + loc» – prin numele substantival *închisoare*.

Bineînțeles că nu orice model cu orice verb poate fi comprimat și redat printr-un nume substantival. De exemplu, se pot forma nume substantive prin suprimarea modelelor «agent + acțiune» cu verbele *a zidi, a alerga, a învăța, a semăna* ș. a. (*ziditor, alergător, învățător, semănător*), dar (nu se formează) lipsesc formațiile nominale ale modelului «agent + acțiune» cu verbele *a fugi, a interesa, a ființa, a intra, a exista* etc. Aceasta s-ar putea datori probabil faptului că denumirea agenților realizatori ai unor astfel de acțiuni s-au format de la alte rădăcini decît cele ale verbelor în cauză.

Din cele de mai sus se poate constata că același înțeles se poate prezenta atît în mod implicit printr-o unitate lexicală simplă unde sensul denotativ coexistă cu semnificația noțională, făcînd un totîntreg, cît și în mod explicit – printr-o construcție, printr-o îmbinare unde cele două laturi ale înțelesului (denotatul și noționalul) sînt prezentate separat prin două elemente ale sintagmei (cf.: *învățător ~ cel ce învață* [pe cineva]; *construcție ~ ceea ce a fost construit; alergător ~ cel ce aleargă* etc.).

Spre deosebire de numele substantival unde denotatul coincide cu semnificația noțională, în cazul sintagmei indicarea asupra denotatului privind acțiunea verbală, adică asupra agentului, rezultatului, sursei, instrumentului etc., de regulă, nu se include în numele-verb.

Din perspectivă semasiologică, raportul dintre denumirea acțiunii exprimate de numele verb în rețeaua (succesiunea) sintagmatică față de modificatorii acesteia, exprimate de regulă prin nume substantive, reproduce de fapt în mod explicit raportul dintre semnificat și denotat.

Faptele acestea par a fi importante pentru stabilirea (fixarea) unităților gramaticale, pentru descrierea modului de funcționare a acestora la nivelul sintagmei, enunțului, textului.

Cuvintele sinsemantice

Cea de a doua categorie de unități o constituie cuvintele sinsemantice (nenumitoare), auxiliare. Vorba e că de rînd cu unitățile lexicale cu valoare nominativă prin sensurile cărora este prezentată lumea obiectelor din realitate cu calitățile și raporturile stabilite de practica socială comună a purtătorilor limbii, în limba, după cum s-a mai menționat, există unități lingvistice «performative» (idem, p. 48), semne-substituți și indici care deservesc sfera de funcționare a limbii, sfera de organizare a actelor concrete de comunicare, coordonatele principale de spațiu comunicativ (idem).

Din punct de vedere semasiologic, un loc important printre cuvintele nenumitoare (nonnumitoare) ocupă semnele deictice. Spre deosebire de cuvintele-numiri înțelesul cărora poartă caracter absolut în sensul că el este determinat de realitatea ambiantă (strict fixat în sistemul limbii printr-un semn lingvistic), semnele deictice, nefiind denumiri de persoane, de obiecte, în sensul propriu-zis al cuvîntului, sînt utilizate pentru indicarea și diferențierea faptelor, fenomenelor, obiectelor, persoanelor în raport cu coordonatele actului comunicativ. E vorba de corelarea comunicării cu momentul vorbirii, cu locul desfășurării ei, cu participanții la actul comunicativ (vorbitor, ascultător). Dacă am încerca să ne uităm la grupul acesta de cuvinte prin prisma clasificării morfologice tradiționale am putea constata că ele țin de diferite părți de vorbire, inclusiv, de părțile de vorbire semnificative: pronume demonstrative, adjective pronominale demonstrative, adverbe pronominale (pro-adverbe) de loc și de timp (de ex.: *acesta, acela, atunci, acum, eu, tu, aici, acolo, undeva* etc.).

Din categoria cuvintelor nenumitoare, din punct de vedere semasiologic, fac parte cuvintele actualizatoare (actualizatori) cu ajutorul cărora se individualizează, se caracterizează unele obiecte fenomene, fapte, denumite de unitățile lexicale semnificative, în text. Corelate cu părțile de vorbire tradiționale, acestea se dovedesc a fi: articole, unele pronume, unele adverbe, unele adjective pronominale. Cît despre pronume, capacitatea de actualizator a căruia este pusă de unii cercetători la îndoială, trebuie precizat că funcția dată pronumele, propriu-zis, adică prosubstantivul, o capătă pe lîngă verb (pe lîngă nume substantiv de care este obișnuit a lega categoria actualizării). Asupra acestui fapt atrăgea atenția Ch. Bally care relatează, că, la fel ca și numele, verbul în procesul trecerii de la limbă-sistem la vorbire este supus actualizării prin care se determină volumul acțiunii exprimate. După părerea d-sale, în calitate de actualizatori ai verbului apar pronumele personale și flexiunea conjugării care îndeplinesc o funcție asemănătoare celei pe care o au articolele (determinativele) și flexiunea pe lîngă substantive. De aceeași părere este Gilliom care consideră că între categoriile de actualizare privind denumirea obiectelor și categoriile privind actualizarea denumirilor de acțiuni există un paralelism deplin (apud Jaz. nom., I, p. 254-255).

Clasa semnelor formatori din cadrul unităților nenumitoare deservește sfera de activitate comunicativă: cu ajutorul lor sînt combinate într-o secvență liniară, după sens, cuvintele-noțiuni, obținîndu-se în felul acesta unități mai complexe decît cuvîntul. Cu ajutorul lor, de fapt, se obține structura propozițională a enunțului, se actualizează și se transpun semnificațiile de sistem (sistemice) în semnificații ale vorbirii. Privite din perspectiva părților de vorbire acestea pot fi corelate cu prepozițiile, conjuncțiile, verbele copulative și cele auxiliare.

Din cele de mai sus se poate constata că cele două tipuri de clasificări (tradițională și semasiologică) a unităților lingvistice au atît asemănări, cît și deosebiri. Astfel atît o clasificare cît și cealaltă deosebește două grupe mari de clase: cuvinte autosemantice și

cuvinte sinsemantice. Cuprinsul însă a celor două moduri de clasificare diferă. Lipsa unei coincidențe depline între cele două tipuri de clasificare este confirmată chiar și de terminologia folosită. În parte în semasiologie unde la baza clasificării se află criteriul semantic (înțelesul), pentru denumirea celei de a doua categorii de clase de cuvinte se folosește termenul (semne / unități) *nenumitoare* (non-numitoare). În clasificarea (morfologică) gramaticală unde la baza criteriilor de clasificare un loc important ocupă funcția este utilizat de obicei termenul (cuvinte) *auxiliare, instrumente gramaticale*. În cele două tipuri de clasificări unele grupe de cuvinte sînt trecute la clase diferite (autosemantice – sinsemantice). E vorba, în parte, de cuvintele substitute care în gramatică, unde drept parametri ai clasificării sînt utilizate, de rînd cu înțelesul, forma și funcția, sînt trecute la cuvintele autosemantice, pe cînd în clasificarea semasiologică, criteriul de bază al căreia este modul de denominare, ele sînt incluse printre cuvintele sinsemantice (nenumitoare).

O subclasă aparține constituie printre cuvintele autosemantice în clasificarea semasiologică numele proprii. Și aceasta din cauză că sub aspectul înțelesului numele proprii dispun numai de sens denotativ, deosebindu-se de substantivele comune dotate atît cu sens denotativ cît și noțional și de verbe, adjective adverbe dotate numai cu semnificație noțională.

După cum s-a văzut mai sus, cuvintele trecute la subclasa deicticilor în semasiologie, subclasă ce ține de categoria nonnumitoarelor, în gramatica tradițională sînt trecute la diferite clase (pronume, adjective, adverbe) ce țin de categoria cuvintelor autosemantice etc.

Și cu toate acestea la stabilirea și fixarea claselor de unități în gramatică trebuie să se țină seama atît de clasificarea semasiologică a cuvintelor, cît și de clasificarea din gramatica tradițională întrucît acestea se completează reciproc.

O clasificare semasiologică ne ajută să înțelegem de ce în verb se conține în mod concentrat structura semantică a unei propoziții, de ce aceeași configurație structurală a propoziției poate avea interpretări diferite, de ce cu funcție de actualizator al substantivului în enunț sînt folosite nu numai articolele, ci și adjectivele, pronumele adjectivele, unele construcții prepoziționale etc.

Clasele categoriale de cuvinte și lexemele cu sens „general“

Gramatica, după cum s-a relatat mai sus, se ocupă, în opinia lui E. Coseriu, de „acele conținuturi care corespund funcțiunii de *spunere* sau *zicere*“ – *légein* ('a spune ceva despre ceea ce a fost deja denumit'). Aceasta formează **semnificația gramaticală** și se opune **semnificației lexicale** „care corespunde grosso modo lui *onomazein* ('a denumi') sau unde partea esențială este *onomazein*“ (Coseriu, p. 67). Aceste semnificații ar corespunde, după părerea autorului, „vocabularului, pe de o parte, și gramaticii, structurii gramaticale, pe de alta“, raportul între lexic (sau vocabular) și gramatică fiind de așa natură că „vocabularul are o parte orientată spre funcțiuni gramaticale și o parte <...> gramaticalizată, iar gramatica pătrunde în lexic, în vocabular tocmai prin această gramaticalizare a lexicului“ (ibidem). Astfel că semnificațiile categoriale „corespund și vocabularului, pe de o parte, și gramaticii, structurii gramaticale, pe de alta“ (ibidem). De „această orientare a lexicului spre funcțiuni gramaticale“ leagă E. Coseriu noțiunea de **semnificat categorial**, aflat „între lexic și gramatică“, „prin care lexicul sau ceea ce este intuit în realitate ca extralingvistic dobîndește o formă anumită în afară de substanța lexicală pe care o are“ (ibidem).

Semnificația categorială se pune la baza grupării cuvintelor autosemantice în clase. Deosebirea dintre semnificația lexicală și semnificația categorială poate fi sesizată mai bine comparând seriile: *cioban* – *ciobănesc* – *a ciobăni* – *ciobănește*; *istorie* – *istorician* – *istorisesc* – *istoricește*; *învățător* – *învățătoresc* – *a învăța* – *învățătoresște*, pe de o parte, și: *cioban* – *istorician* – *învățător*; *ciobănesc* – *istoric(esc)* – *învățătoresc*; *a ciobăni* – *a istorisi* – *a învăța*; *istoricește* – *ciobănește* – *învățătoresște*, pe de alta. Semnificația lexicală unește unitățile *cioban* – *ciobănesc* – *a ciobăni* – *ciobănește* etc., iar semnificația categorială – unitățile: *cioban* – *istorician* – *învățător*; *a ciobăni* – *a istorisi* – *a învăța* etc.

Dacă ne întrebăm, prin ce se deosebește același conținut lexical înveșmîntat în diferite „straie” categoriale, va trebui să răspundem că această divergență, din perspectivă sintactică, de exemplu, este legată de funcțiile pe care le îndeplinesc diferitele unități categoriale în propoziție. S-a văzut de acum că în propoziția mai sus citată: *Istoricianul istorisea istoricește o istorioară istorică*, din punctul de vedere al gramaticii tradiționale, elementul *istoricianul* îndeplinește funcția de subiect, *istorisea* – funcția de predicat, *istoricește* – funcția de circumstanțial de mod, *o istorioară* – funcția de complement direct, *istorică* – funcția de atribut. Funcția sintactică se află în strînsă corelație cu semnificația categorială a cuvîntului. Asupra acestui fapt insistă E. Coșeriu, subliniind că „de exemplu, numai substantivul ca nume sau pronume poate fi subiect în limbile noastre” [Coșeriu, p. 68]. Totodată, d-sa, după cum s-a menționat, respinge teza susținută de gramatica tradițională cum că orice parte de vorbire ar avea funcție de subiect, considerînd-o iluzie, căci partea de vorbire respectivă poate deveni subiect numai dacă o substantivizăm [ibidem]. Căci, de bună seamă, numai prezentîndu-se ca ceva obiectual / obiectualizat (trăsătură prin care se caracterizează substantivul) entitatea redată prin cuvîntul respectiv poate îndeplini funcția de subiect. Sau, de exemplu, numai prezentîndu-se ca adjectiv un semn, o caracteristică, sau o calitate poate îndeplini funcția de atribut. În îmbinarea *albul zăpezii* deși primul cuvînt exprimă un semn, el nu îndeplinește funcția de atribut.

Caracterul foarte general al sintaxei face ca o unitate sau alta din componența propoziției într-o anumită funcție sintactică să fie corelată nu numai cu o singură semnificație. De exemplu, subiectul, din perspectivă semantică se poate prezenta ca agent, ca pacient, ca beneficiar etc. Vorba e că semnificația unei unități sintactice, cum e subiectul, de exemplu, variază în dependență atît de semantica unității date, cît și de tipul semantic al verbului, de tipul complinirii acestuia etc. Deși, acestea sînt probleme ce țin de semantică, ele nu pot fi trecute cu vederea de gramatică.

Faptul că funcția este un semn lingvistic, dotat cu semnificație și formă (semnificant) presupune că semnificatului funcției în planul expresiei îi corespund anumite mijloace formale care-l deosebesc de semnificatele altor funcții. Astfel dacă ne întoarcem la propoziția *Istoricianul istorisea istoricește o istorioară istorică* stabilim că primul element (*istoricianul*) are funcția de subiect dat fiindcă este un extensor prepozitiv al predicatului și este exprimat printr-un substantiv animat; cel de al element (*istorisea*) este predicat întrucît formează nucleul enunțului, verbul dat avînd drept actanți un agent (*istoricianul*) și un obiect (*istorioară*); al treilea element (*istoricește*) este complement circumstanțial de mod întrucît caracterizează modul în care se desfășoară acțiunea și este exprimat prin adverb ce urmează după verbul-predicat; al patrulea element (*istorioară*) îndeplinește funcția de complement direct, fiind exprimat printr-un substantiv inanimat la acuzativ, el urmează după predicat (sub aspect semantic, este cel de al doilea actant al

verbului dat); al cincilea element (*istorică*) are funcție de atribut dat fiind că este exprimat printr-un adjectiv care urmează după substantivul *istorioară* pe care-l determină.

La rîndul său, din punct de vedere al formei se deosebesc între ele clasele categoriale. Dacă, de exemplu, revenim la propoziția:

Învățătorul învățat (fi) învață (pe) învățăceii neînvățați vom observa că toate elementele ei conțin un component comun *învăț / învaț* care este purtătorul înțelesului lexical la care se aglutinează de fiecare dată un element specific (cf.: *învăț-ător, învăț-at, învaț-ă, învăț-ăcel, ne-învăț-at*). Morfemul sau, conform terminologiei școlii funcționale franceze, monemul aglutinat, este de fapt indicele formal al apartenenței cuvîntului la o clasă categorială anumită. După acest monem determinăm semnificația categorială a cuvîntului.

Tipurile de semnificate categoriale nu sînt numeroase. „Există numai patru semnificate categoriale de bază, – subliniază E. Coșeriu. – Nu s-au găsit altele în limbile pămîntului. Într-o limbă se pot prezenta mai puține semnificate categoriale decît patru, însă nu mai multe” [Coșeriu, p. 68].

În conformitate cu cele patru semnificate categoriale cuvintele autosemantice sînt împărțite în patru clase: „**substantivele, adjectivele, verbele și adverbele**, – subliniază L. Tesnière, – constituie patru clase de cuvinte autosemantice care stau la **însăși baza limbii**” [Tesnière, p. 75].

Limitarea la cele patru semnificate categoriale conform cărora cuvintele autosemantice sînt grupate în patru clase se explică, probabil, prin faptul că ele satisfac necesitățile limbii de a reflecta sub toate aspectele realitatea ambiantă. După cum s-a menționat,

– prin substantiv, de exemplu, noi desenăm o entitate din realitate ca obiect, ca ceva obiectizat în genere (*muncitor, ceață, evoluție, pădure, întîlnire, (un) orb, gust, bunătate, negreață* etc.);

– prin adjectiv entitatea respectivă se prezintă drept o caracteristică, o însușire, o calitate, un semn al unui obiect (de ex.: *muncitoresc, cețos, evolutiv, păduros, orb / orbesc, negru, bun, gustos*);

– prin verb entitatea dată se prezintă drept o mișcare, o acțiune, o stare, un proces care se desfășoară în timp, prin care se manifestă un obiect (de ex.: *a munci, a se începe, a evolua, a împăduri, a se întîlni, a orbi, a gusta, a îmbunătăți, a se înnegri* etc.);

– prin adverb entitatea se prezintă drept o caracteristică a acțiunii din perspectiva intensității, a circumstanței spațiale, temporale, modale, cauzale, finale etc. (de ex.: *orbește, cețos, evolutiv, bine, rău, aici, acolo, departe, așa, niciodată* etc.).

Pentru limbă pare a fi foarte important ca aceeași entitate să poată fi prezentată din perspectiva diferitelor ipostaze categoriale: aceasta sporește capacitatea limbii de a varia modul de exprimare. Nu e întîmplător faptul că de la aceleași rădăcini pot fi derivate și substantive, și adjective și verbe și adverbe (cf.: *cioban – ciobănesc – a ciobăni – ciobănește; orb – orbesc – a orbi – orbește; hoț – hoțesc – a hoți – hoțește* etc.).

Tendința limbii de a prezenta același înțeles lexical în diferite ipostaze categoriale se manifestă nu numai în derivarea de la aceeași rădăcină a diferitelor formații categoriale. În scopul de a cuprinde un număr cît mai mare de unități lexice în mecanismul de prezentare a aceleiași entități din diferite perspective categoriale limba recurge la așa-numita *translare* (L. Tesnière) sau *transpoziție* (Ch. Bally, F. Brunot) care, după părerea lui Ch. Bally, străbate întregul mecanism al limbii [Bally, p. 119].

E vorba de facultatea structurii limbii de a-i atribui cuvîntului care ține de o clasă categorială o funcție care e caracteristică pentru altă clasă categorială. Astfel, deși nu de

la toate substantivele se pot forma adjective, dar foarte multe substantive capătă în propoziție funcția de atribut (funcție caracteristică adjectivului), folosind ca translativ [Tesnière, p. 93] prepoziția (de ex.: *Bere de Chișinău, carne de porc, făină de grâu, munte de piatră, cîntec de jale, varză de toamnă* etc.). Unele din acestea au chiar construcții paralele cu adjective de la aceeași rădăcină (cf.: *opere de Creangă – opere crengene; varză de toamnă – varză tomnatecă; munte de piatră – munte pietros; mere de vară – mere văraticice* etc.). Cu ajutorul translativelor-prepoziții unele substantive-toponime îndeplinesc funcția de circumstanțial de loc, funcție caracteristică adverbului (de ex.: *Trăiește la Ghizdești; Vine de la Pușîntei; Pleacă la Paris* etc.).

Cuvintele ce țin de subcategorii din cadrul cutării sau cutării clase categoriale capătă funcție caracteristică altei clase categoriale fără a-și schimba forma sau fără a-și atașa un translativ, în urma conversiei. Astfel adjectivele calitative sînt folosite cu funcție de circumstanțial de mod, funcție caracteristică adverbului (cf.: *copil vesel – pășește vesel; trandafir frumos – cîntă frumos; om liniștit – discută liniștit*). La fel unele substantive care numesc anumite noțiuni temporale pot îndeplini funcția de circumstanțial de timp, funcție caracteristică adverbului (de ex.: *vine luni, pleacă vineri, se odihnește toamna, înverșete primăvara* etc.).

Verbul prin modurile sale nepersonale poate îndeplini:

- funcția caracteristică pentru substantiv – prin infinitiv și prin supin (de ex.: *e ușor a promite; au plecat la cules poamă*);
- funcția caracteristică pentru adjectiv – prin participiu (de ex.: *cal potcovit, cioară vopsită*);
- funcția caracteristică pentru adverb – prin gerunziu (de ex.: *merge șchiopătînd, șede moțăind*).

Astfel faptul că vocabularul nu înregistrează adjectiv, adverb, substantiv de la rădăcina cutării sau cutării verb nu poate servi drept motiv pentru a considera că entitatea exprimată printr-un astfel de verb nu poate fi prezentată prin altă viziune decît cea a verbului. Sau, dimpotrivă, cînd, de exemplu, de la rădăcina cutării sau cutării substantiv sau adjectiv nu avem verb, entitatea exprimată prin substantivul sau adjectivul dat poate fi prezentată prin ipostază verbală folosind în acest scop unele construcții sau locuțiuni de tipul: *a fi blînd, a fi jovial, a face curte, a se face mare, a face din ochi, a se face frumos, a face din mîna, a da mîna, a da o palmă, a da din cap, a da cu piciorul* etc.

Translativele sînt folosite de asemenea pentru a deosebi o funcție de alta cînd clasa categorială dată cumulează mai multe funcții. Astfel pentru a deosebi funcția de adresat a substantivului de aceea de beneficiar, iar funcția acestuia din urmă de aceea de obiect, de instrument etc. se folosesc drept translative unele prepoziții și desinențe (de exemplu: *Ion dăruiește cărți copiilor. Vasile adună parale pentru Ion* etc.).

Latura aceasta care pare a fi foarte importantă pentru structura limbii nu s-a bucurat de atenție în lingvistica română. Or, după cum relatează Ch. Bally, „pentru a caracteriza limba este de ajuns a descrie în ce mod ea realizează schimbările funcționale” [Bally, p. 119].

Pare important faptul că prin capacitatea de a prezenta aceeași entitate în diferite ipostaze categoriale se caracterizează nu numai cuvintele cu sens particular (așa sînt numite de L. Tesnière cuvintele autosemantice dotate cu sens lexical și sens categorial [Tesnière, p. 79 și urm.]), ci și cuvintele cu sens general, cuvinte care au numai sens categorial [ibidem], și care țin mai mult de gramatică.

Prin cuvinte generale, în opoziție cu cele particulare, se înțelege acel strat al vocabularului, unitățile căruia, deși sînt tratate ca autosemantice, se consideră că, avînd numai

sens categorial, sînt folosite anaforic pentru substituirea cuvintelor cu sens lexical (particulare). E vorba de: **pro-substantive** (*eu, tu, el, fiecare, mult, nimeni* etc.); **pro-adjective** (*acest, acel, însuși, orice, puțin, nici un, nici o* etc.); **pro-adverbe** (*aici, acolo, tot, dincoace, oricînd, dincolo* etc.); **pro-texte** sau **pro-enunțuri** (*da, nu*), acestea din urmă putînd fi privite și ca **pro-verbe**, întrucît prin substituirea unui enunț se are în vedere, în primul rînd, substituirea verbului-predicat.

Prin modul cum sînt sistematizate cuvintele generale luate în ansamblu se reflectă caracterul egocentric al limbii: din ele rezultă că în centrul limbii se află vorbitorul (fiecare vorbitor își imaginează limba ca aparținîndu-i lui) și de pe poziția lui este privită și evaluată realitatea ambiantă. Astfel din perspectiva acestuia:

- sînt semnalati participanții la actul comunicativ: locutor – colocutor – nonlocutor (*eu, tu, el* etc.);

- se indică asupra unui obiect sau loc din preajmă, ce se află la o distanță mai mică sau mai mare (*acesta, acela, aici, acolo, celălalt, dincolo*);

- se specifică apartenența unui obiect / obiecte din perspectiva diferiților participanți la actul comunicativ (*meu, tău, mea, ta, sa, nostru, vostru, lor, mei, tăi, săi, noștri, voștri, lor* etc.);

- se prezintă obiectele, lucrurile din perspectiva opoziției tot / parte (*tot, orice, toate, fiecare* etc.).

- se corelează timpul evenimentului descris cu momentul vorbirii (*atunci, mai întîi, acum, tîrziu, demult* etc.);

- se caracterizează o entitate din punct de vedere cantitativ (*mult, mulți, puțin, toți, tot, atîta, atîția, de atîtea ori* etc.);

- se întreabă despre o faptă, un obiect, o acțiune, o circumstanță (*cine? care? ce? ce fel? cît? ce face? unde? încotro? cînd? cum?* etc.);

- se exprimă o negare, o excludere a unui eveniment, a unei acțiuni, a unei caracteristici, a unei circumstanțe (*nimeni, nimic, nici un / o, niciodată, nicicum, nicăieri* etc.).

Afirmația cum că unitățile lexicale generale ar fi dotate doar cu sens categorial (semasiologia, după cum s-a văzut, le trece chiar la semnele nenumitoare) implică unele rezerve. Vorba e că acestea, chiar făcînd parte din aceeași clasă categorială, formează cîteva tipuri care se deosebesc între ele printr-o anumită semnificație. De exemplu, în cadrul substantivelor generale (în gramatica tradițională acestea formează partea de vorbire numită pronume) substantivele generale personale (*eu – tu – el*) arată corelația dintre participanții la actul comunicativ, pe cînd substantivele generale demonstrative, indicînd în mod anaforic obiectul, notează totodată că acesta se află în apropierea nemijlocită față de vorbitor (de exemplu: *acesta, aceastălaltă*), sau se găsește la o anumită distanță în cîmpul de viziune a vorbitorului (*acela, cealaltă, aceea*). Substantivele generale posesive arată apartenența obiectului, în mod anaforic, de pe poziția participanților la actul comunicativ (de exemplu: *al meu, ai voștri, ale lor*). Substantivele generale cantitative, indicînd anaforic obiectele, arată totodată cantitatea lor, determinată sau indeterminată (de exemplu: *Mulți au plecat la război, dar puțini s-au întors. Din casa vecină au plecat cinci, dar au venit numai doi*).

Din cele de mai sus se poate observa că toate cuvintele, numite substantive generale, deși sînt unite prin funcția lor comună de a substitui numele concrete (particulare, după cum le numește Tesnière), propriu-zise, ele se deosebesc prin anumite nuanțe de sens, indicînd persoana, posesia, poziția în spațiu față de vorbitor, cantitatea etc. Acesta se prezintă drept niște sensuri subcategoriale (de aici și clasificările pronomelor

din gramatica tradițională în: personale, posesive, reflexive, demonstrative, nehotărâte, negative etc.).

În legătură cu stratul de substantive numite mai sus substantive generale trebuie menționat că gramatica tradițională în tratarea acestora dă dovadă de o anumită inconsecvență. Vorba e că în limbă există semne lingvistice cu sens general care prin sensul lor categorial țin și de alte clase, decât de cea a substantivelor. Or, în gramatica tradițională numai substantivele abstracte sînt trecute într-o clasă aparte – pronume. Ce-i drept, în gramatica limbii române se vorbește de adjective pronominale în cadrul capitolului „Pronume”, dar sînt lăsate fără atenție din acest punct de vedere adverbele de tipul *aici*, *acolo*, *dincolo*, *atunci*, *cînd*, *așa*, *cum*, *oricum* etc., calificate în gramatică drept adverbe de loc, de timp, de mod. Or, acestea ca și substantivele generale au funcție anaforică. De exemplu, în fraza *Vasile a plecat la Fîntînele*, *acolo el se va întîlni cu prietenii*, prin *acolo* se substituie circumstanța *la Fîntînele*, precum prin *el* se substituie subiectul exprimat prin numele propriu *Vasile*.

Prin deosebirea în cadrul fiecărei clase categoriale a unui strat de cuvinte generale am reuși să obținem o descriere care ar reflecta mai fidel structura lexicului din perspectivă categorială.

Între cuvintele generale ce țin de diferite clase categoriale asemănarea nu se reduce numai la funcția anaforică. Ele se aseamănă și după semnificația lexico-categorială de tipul «demonstrativitate», «interogativitate», «relativitate», «indeterminativitate», «negativitate». Acestea ar putea fi considerate cîmpuri funcțional-semantice, prin analogie cu cîmpurile semantice obișnuite. Făcînd o paralelă cu opoziția: «cuvinte particulare – cuvinte generale» am putea numi semnificațiile cuvintelor generale drept cîmpuri semantice generale în opoziție cu cîmpurile semantice particulare.

Fiecare cîmp semantic general, în dependență de intenția vorbitorului, poate fi prezentat în diferite ipostaze categoriale.

Cuvinte generale demonstrative. Înțelesul semantic general «demonstrativitate»:

- înfățișat prin substantiv, va indica anaforic asupra unui obiect / obiecte care se află mai aproape sau mai departe de vorbitor, asupra alegerii unuia din două sau mai multe obiecte pe care le văd participanții la actul comunicativ (vorbitorul și ascultătorul) (*acesta*, *aceasta*, *acela*, *aceia*, *acestălalt*, *acelălalt* etc.);

- exprimat prin adjective, se prezintă drept o caracteristică a obiectului / obiectelor din punctul de vedere al amplasării lor distanțiale față de vorbitor (*acest elev*, *acea studentă*, *acelălalt soldat*, *acestelelalte cărți* etc.);

- reprezentat prin verb arată deplasarea (a ceva) în spațiu față de vorbitor (*a se depărta*, *a se apropia*, *a veni*, *a se duce* etc.);

- redat prin adverb, indică asupra unui loc în spațiu aflat în nemijlocita apropiere de vorbitor, sau la o anumită distanță de el (*aici*, *acolo*, *dincolo*, *aproape*, *departe* etc.).

Cuvinte generale cantitative. Cîmpul semantic general «cantitativitate» privit din perspectiva diferitelor clase categoriale se va înfățișa în felul următor.

În ipostază substantivală cantitativitatea se manifestă în cîteva moduri. În parte, ea se realizează prin opoziția: un singur obiect – mai multe obiecte (de exemplu: *toc – tocuri*, *sac – saci*, *lingură – linguri* etc.). Cu ajutorul substantivului se obiectualizează numerele concrete. E vorba, în parte, de modul cum sînt folosite numerele în matematică (de exemplu: *doi cu trei fac cinci*). Sînt obiectualizate prin substantive cantitățile rotunde de tipul: *zece*, *sută*, *mie*, *milion*, *bilion*; numirile fracționare ca bunăoară: *sfert*, *doime*, *treime*, *zecime*; cantitățile indeterminate de tipul: *tot*, *mulțime*, *mulți*, *toți*, *puțini*, *cîțiva* ș. a.

Parte din acestea au chiar formă de singular și de plural (cf.: *sută – sute, mie – mii, mulțime – mulțimi, sfert – sferturi, zecime – zecimi* ș. a.).

În ipostază adjectivală cantitatea se prezintă fie drept caracteristică numerică precisă (*cinci saci, șapte scaune, trei copile, treizeci și trei de grame* etc.) sau indeterminată (*mulți copii, toți elevii, câțiva copaci, puține parale* etc.), fie drept o caracteristică privind locul obiectului într-un șir de obiecte (*rîndul al treilea, elevul al zecelea, casa a doua* etc.), fie o caracteristică drept rezultat al multiplicării (*venit îndoit, salariu înzecit* etc.).

Din perspectivă verbală cantitatea se prezintă prin acțiuni multiplicare (*a întrei, a înzeci, a înmii, a îndoi* etc.).

Cantitatea în ipostază adverbială indică numărul de repetare al acțiunii (de exemplu: *a venit de trei ori, s-a prezentat a doua oară*).

Cuvinte generale interogative. În diferite ipostaze categoriale poate fi formulată întrebarea. De exemplu:

- despre o entitate obiectuală întrebăm, folosind substantivele generale: *cine? ce? care?* însoțite adesea de prepoziții (*pe cine? din ce? de la care?* etc.);
- despre o calitate, o caracteristică, un semn se întreabă, folosindu-se adjectivele generale interogative: *cît? care? ce fel?*;
- despre o acțiune se întreabă cu ajutorul construcției verbale *ce face?*;
- despre o circumstanță (de loc, de timp, de mod etc.) se întreabă folosindu-se adverbele generale interogative *cît? unde? cum? încotro? cînd?* ș. a.

Cuvintele generale relative. Cu unitățile lingvistice generale prin care se exprimă categoria interogativității, în principiu, coincid prin formă și unitățile generale prin care se exprimă categoria relativității. Aceasta din urmă poate fi prezentată în ipostază de substantiv, de adjectiv și de adverb:

- în ipostază substantivală relativitatea este prezentată prin (unitățile generale) substantivele generale *care, ce, cine*. Cu ajutorul lor se indică în mod anaforic asupra unui obiect / obiecte sau asupra unei persoane / unor persoane, menționate anterior, de obicei în propoziția precedentă;
- în ipostază adjectivală relativitatea este reprezentată prin adjectivul general *care*;
- în ipostază adverbială relativitatea este prezentată printr-o serie de adverbe generale (*unde, încotro, cînd, cum*), cu ajutorul cărora se indică în mod anaforic asupra unei circumstanțe (de loc, de timp, de mod) despre care s-a pomenit în enunțul precedent.

Cuvinte generale indefinite. Din poziția diferitelor clase categoriale este prezentată prin cuvintele generale respective categoria «indefinitate»:

- din perspectiva clasei categoriale «substantiv» indefinitatea se prezintă prin indicarea asupra unui obiect sau persoane, în mod anaforic, ca ceva neidentificat (*cineva, ceva, careva*);
- din perspectiva clasei categoriale «adjectiv» indefinitatea este prezentată, în mod anaforic, drept o caracteristică neidentificată, necunoscută, nestabilă (*[o persoană] oarecare, [un lucru] careva*);
- din perspectiva clasei categoriale «adverb» indefinitatea se materializează prin indicarea, în mod anaforic, ca neidentificat un loc în spațiu, un segment de timp, un mod de realizare a acțiunii (*unde, cînd, cum*).

Cuvinte generale de totalitate. Categoria totalității posibile poate fi prezentată:

- din perspectiva înțelesului categorial substantival. Prin substantivul general respectiv se indică în mod anaforic asupra persoanelor sau asupra obiectelor prezentate în totalitatea lor fie ca un întreg, fie ca unități ale acestei totalități (*oricine, fiecare, orice, fiecare, fiecă, oricare*);

– din perspectiva înțelesului categorial adjectival. Prin adjectivele generale corespunzătoare totalitatea (drept întreg sau drept constituită din unități) se prezintă drept o caracteristică a persoanelor, a obiectelor (*orice [pom], fiecare [cetățean]*);

– din perspectiva înțelesului categorial adverbial. Prin adverbele generale de loc, de timp, de mod se indică în mod generalizator, orice loc în spațiu, orice segment de timp, orice mod de realizare a acțiunii (*oriunde, oriîncotro, oricînd, oricum*).

Cuvinte generale negative. Din diferite ipostaze categoriale este prezentată categoria negativității totale:

– prin substantivele generale *nimeni, nimic* se exprimă în mod anaforic excluderea existenței a orice persoane, a orice lucru;

– prin locuțiunile adjectivale generale *nici un, nici o* se indică în mod anaforic, că drept caracteristică a substanței respective (obiect sau persoană numite de substantivul determinat) este excluderea totală a acesteia;

– prin adverbele generale *nicăieri, nicicînd, niciodată, nicicum* se exprimă excluderea a orice loc în spațiu, a orice segment de timp, a orice mod de realizare a acțiunii.

Corelația dintre cuvintele generale ce țin de diferite clase categoriale uneori se manifestă prin aspectul lor formal asemănător. Să se compare:

Substantive generale	Adjective generale	Adverbe generale
<i>cineva, ceva, careva</i>	<i>careva, ceva, niscaiva</i>	<i>undeva, cîndva, cumva, încotrova</i>
<i>orice, oricare, oricine</i>	<i>orice, oricare</i>	<i>oriunde, oricînd, oricum</i>
<i>fiecare, fiecine, fiece</i>	<i>fiecare, fiece</i>	<i>fieunde, fiecînd, fiecum</i>
<i>nici una, nici unul</i>	<i>nici un, nici o</i>	<i>niciodată, nicicînd, nicicum, nicăieri (< necăiure)</i>

Trebuie, de altfel, subliniat că unitățile lexicale generale ce țin de diferite clase categoriale se aseamănă cu acea corelație care se stabilește între unitățile particulare, formate de la aceeași rădăcină, unități care țin de diferite clase categoriale. Compară:

<i>cioban</i>	<i>zece</i>	<i>tot(ul)</i>	<i>mult(ul)</i>	<i>acesta</i>	<i>orice</i>	<i>nimeni</i>
<i>ciobănesc</i>	<i>al zecelea</i>	<i>tot</i>	<i>mult</i>	<i>acest</i>	<i>orice</i>	<i>nimic</i>
<i>a ciobăni</i>	<i>a înzeci</i>	<i>a totaliza</i>	$\left\{ \begin{array}{l} a \text{ înmulți} \\ a \text{ multiplica} \end{array} \right\}$	<i>(iată!)</i>		
<i>ciobănește</i>	<i>înzecit</i>	<i>tot(al)</i>	<i>mult</i>	<i>aici</i>	<i>oriunde</i>	<i>nicăieri</i>

Fără îndoială că între cuvintele generale și cele particulare, din perspectiva aceasta, există și unele deosebiri. În parte, nu toate seriile de cuvinte generale trecute în revistă mai sus conțin verbe. De exemplu, în seriile: *orice – orice – oriunde, nimeni – nimic – nicăieri, acesta – acest – aici* ș. a. nu se conțin verbe. Nu trebuie însă uitat că chiar în seriile derivative a unităților lexicale particulare nu în toate se conțin verbe. De exemplu, dacă de la astfel de substantive, care numesc instrumente de lucru, ca *ciur, boronă, greblă, pieptene* etc. se pot forma verbe (cf.: *a boroni, a ciurui, a grebla, a pieptăna*), apoi de la substantive ca, de exemplu, *topor, lingură, cuțit, furculiță* etc. verbe nu se formează (nu se spune, bunăoară, **a topori, *a linguri, *a cuțiti, *a furculița*). Și aceasta probabil din cauză că în limbă există verbe ce numesc acțiuni la realizarea cărora se folosesc instrumentele numite de substantivele în cauză (cf.: *a tăia cu toporul / cuțitul, a mânca cu lingura / furculița*). Același lucru s-ar putea spune și în privința unor serii de cuvinte generale care nu cuprind verbe, ce ar cadra cu celelalte elemente ale seriei. De exemplu, seria deicticilor (*acesta – acest – aici* ...) nu cuprinde verb întrucât limba dispune de verbe și expresii prin care se exprimă deicticitatea: se indică asupra unui obiect, asupra unui loc în spațiu (cf.: *Iată-l! Uite-l! E prezent!*). Afară de aceasta, o serie întreagă de verbe conține sema «deicticitate» (de ex.: *a se îndepărta, a se apropia, a veni, a pleca* etc.).

De fapt am putea afirma că unitățile lexicale generale apar acolo unde se simte necesitatea de a substitui ceva. Astfel prin substantive generale, folosite în funcție anaforică, poate fi reluat nu numai conținutul unui substantiv particular pomenit mai sus, ci și înțelesul unui enunț precedent, organizat în jurul unui verb-predicat (cf.: *Guvernul a întârziat cu plățirea pensiilor și salariilor. Aceasta a cauzat tensionarea situației.*).

Printre verbele cu sens general un loc special ocupă verbul *a face* care poate ține locul multor verbe, fapt ce-și găsește manifestare în răspunsuri de tipul *s-a făcut!* Despre o acțiune întrebăm folosind anume acest verb: „*Ce faci?*” Nu e întâmplător faptul că verbul dat intră în componența unui număr însemnat de locuțiuni verbale de tipul: *a face prăpăd, a face gălăgie, a face mărunțel din buze, a face ravagii, a face din ochi, a face cu ou și oțet, a face glume* etc.

Dar faptul că particulele-propoziții *Da* și *Nu* folosite ca răspuns (afirmativ sau negativ) vin să substituie în răspunsuri orice verb la forma afirmativă sau negativă face inutilă utilizarea unor verbe speciale generale, deși în unele limbi, ca în engleză de exemplu, un asemenea verb există (cf.: *to do*). Cât despre posibilitatea substituirii unui enunț printr-un substantiv general, aceasta s-ar datori faptului că un enunț poate fi ușor transformat într-o construcție nominală unde verbul este înlocuit printr-un substantiv de la aceeași rădăcină (cf.: *Guvernul a întârziat cu plățirea pensiilor și salariilor. Aceasta (= întârzierea guvernului cu plățirea pensiilor și salariilor) a cauzat tensionarea situației.*).

Deosebirea dintre cuvintele generale și cuvintele particulare privește prezența / lipsa unor categorii gramaticale și, ca urmare, forma de exprimare a acestora. De exemplu, substantivele generale, spre deosebire de cele particulare, nu au categoria determinării / indeterminării. Aceasta se invocă adesea drept motiv contra includerii printre substantive a cuvintelor generale care prin funcție coincid cu substantivele comune. Or, starea aceasta de lucruri își are explicație. V vorba e că substantivele generale (pronumele, conform terminologiei tradiționale) sînt folosite anaforic, adică vin să reia unele cuvinte pomenite mai sus. În cazul acesta substantivul general vine să substituie un substantiv particular hotărît (obiectul pomenit a doua oară se prezintă ca obiect cunoscut de acum). Și întrucît

substantivul general nu e folosit în funcție de substantiv (particular) nehotărît nu s-a simțit necesitatea de a exprima formal opoziția hotărît / nehotărît. Indiferent de forma pe care o capătă substantivul general, din punct de vedere al sensului, ea se prezintă drept hotărîtă (cf.: *acesta, aceia, el, ea, ei* etc.). De altfel, substantivele generale declinabile se declină numai la forma hotărîtă (de exemplu: N.A. *acesta, fiecare, nimeni*; G.D. *acestui, fiecăruia, nimănui*), o mărturie că substantivele generale au numai aspect hotărît.

Deosebirea dintre semnificația cuvintelor generale și cea a cuvintelor particulare diferă de la o clasă categorială la alta. De exemplu, ea este mai pronunțată în cadrul numelor-substantive și mai puțin pronunțată în cadrul altor clase categoriale de unități semnificative (adjectiv, verb, adverb). Vorba e că numele substantive, ținând de cuvintele «numitoare» au atît semnificație denotativă, cît și semnificație noțională care se suprapun, coexistînd în același cuvînt, pe cînd celelalte clase (de adjective, de verbe, de adverbe), fiind clase de cuvinte-caracteristici (predicative) dispun doar de semnificație noțională. Întrucît cuvintele generale au doar semnificația categorială (și n-au semnificație lexicală), corelată anume cu semnificația noțională, e și natural că diferența se va simți mai mult în cadrul substantivelor. Prin aceasta se și explică faptul că în gramatica tradițională substantivele generale formau o clasă de vorbire aparte – pronume – comună prin funcție cu substantivul, dar nu se deosebeau într-o grupă aparte adverbele generale care ar fi format partea de vorbire proadverbe. Vorba e că în cadrul adverbilor e greu a diferenția adverbele generale de adverbele particulare. De bună seamă, dacă considerăm că au numai semnificație categorială și sînt proadverbe lexemele: *aici, acolo, unde, dincolo, încotro, cînd, atunci, acum* etc., căci prin ele se substituie în mod anaforic anumite circumstanțe, atunci ar putea fi pusă la îndoială trecerea la adverbele particulare a lexemelor: *departe, încet, ușor, repede, bine, rău* etc. De bună seamă, cînd apreciem mișcarea unui obiect prin determinantul *repede* noi nu fixăm cu cîți kilometri pe oră se deplasează acesta. Vorba e că în diferite situații prin *repede* putem determina și mișcarea unui melc, și mișcarea unui ghepard, și mișcarea unui avion etc. Aceasta privește, de altfel, și adjectivele, căci atunci cînd, de exemplu, apreciem ceva ca dulce noi nu avem un standard după care am determina că «dulce» înseamnă substanța care conține aîtea sau atîtea procente de zaharitate (putem spune, de exemplu, *borșul încă-i dulce, lapte dulce* în opoziție cu *lapte acru*).

Se poate pune la îndoială faptul dacă cuvintele care exprimă cantitatea (*șapte, patru, mie, douăzeci, cinci, sută* etc.), lexemele care în gramatica tradițională constituie partea de vorbire «Numeralul», ar face parte din seria de cuvinte generale, ca de exemplu, *mult, tot, nimic, orice, atît, cît* etc., deoarece ele numesc cantități determinate de obiecte. Îndoiala pare a fi lipsită de temei. Vorba e că atunci cînd folosim lexeme de tipul *zece, sută, mie* etc., a căror apartenență la clasa substantivelor nu poate fi contestată, noi nu ne închipuim despre ce fel de obiecte se vorbește, dacă mai înainte despre aceste obiecte nu s-a pomenit. Aceeași e situația cu utilizarea numerelor în matematică. Aici asemănarea cu substantivele generale nu poate fi pusă la îndoială. Cît despre înțelesul de cantitate («cantitativitate») l-am putea considera pe acesta drept o semnificație subcategorială derînd cu «deicticitatea», «personalitatea», «posesivitatea», «interogativitatea», «negativitatea» etc. Probabil că n-am fi în drept să afirmăm că unitățile lexicale autosemantice, în totalitatea lor pot fi împărțite strict în două clase (inegale ca număr): cuvinte particulare (marea majoritate) și cuvintele generale (minoritatea). Vorba e că o parte din cuvintele autosemantice, deși după unele semne ar trebui trecute la subclasa particularilor, ele se dovedesc a avea tangență cu subclasele generalelor. E vorba, în parte, de substantivele care numesc relații de diferite tipuri. De exemplu, substantivele care constituie cîmpul «relații de rudenie» (*tată – mamă – bunel – bunică*) amintesc oarecum

de relațiile de persoană. Trebuie trecută printre cuvintele generale de asemenea lexemul *cutare*, acesta ca și multe alte cuvinte generale poate substitui, în anumite condiții, fie un substantiv, fie un adjectiv. Sau, de exemplu, substantivul *faptul* este astăzi tot mai des folosit cu valoare de cuvânt general. Bunăoară, în fraza:

Faptul că n-ai frecventat lecțiile nu vă scutește de taxă

în traducere în limba rusă lexema *faptul* este redată printr-un pro-substantiv (substantiv general):

То, что вы не ходили на лекции, не освобождает вас от платы за обучение.

Cît despre adjective și adverbe (acestea, spre deosebire de substantive, nu numesc obiecte ce se caracterizează prin anumite dimensiuni) împărțirea lor în particulare și în generale este și mai anevoioasă. De exemplu, nu putem răspunde univoc la întrebarea, la care din cele două subclase (particulare sau generale) ar urma să fie trecute adverbele: *devreme*, *tîrziu*, *acum* dat fiind că prin mijlocirea lor poate fi semnalat orice segment în timp, corelat cu momentul actului comunicativ.

Ceea ce unește unitățile lingvistice generale și unitățile lingvistice particulare în cadrul aceleiași clase categorematice este, în esență, funcția lor comună. De exemplu, dacă folosim terminologia din sintaxa tradițională, substantivele generale îndeplinesc, ca și substantivele particulare, funcția de subiect, de complement (direct, indirect), de complement circumstanțial instrumental etc.; adjectivele generale, ca și adjectivele particulare, îndeplinesc funcția de atribut, de parte nominală a predicatului etc.

Specificul unităților generale constă în faptul că prin mijlocirea lor se reiau în mod anaforic, unitățile particulare respective, evitîndu-se în felul acesta repetările și obținîndu-se o exprimare mai puțin greoaie. De fapt opoziția dintre unitățile lexicale concrete și unitățile lexicale generale se face mai bine simțită între acele unități care se află la extremele acestei contrapunerii în cadrul fiecărei clase categoriale de cuvinte. De exemplu, putem afirma că opoziția este tranșantă între unități ca: *scaun*, *masă*, *cîine*, *găină*, *măcelar*, *cîntăreț*, pe de o parte, și *acesta*, *el*, *orice*, *ceva*, *oricine*, pe de alta. Lexeme de tipul *ființă*, *fapt*, *cutare*, *țipenie* ocupă o poziție de mijloc între cele două grupe. Din punctul acesta de vedere cuvintele generale ar putea fi calificate drept exprimarea ultimei trepte în scara trecerii de la particular la general în cadrul relațiilor hiperonime dintre cuvinte. Din perspectiva aceasta pare puțin întemeiată deosebirea pe baza opoziției «particular-general» a unei părți de vorbire aparte – aceea de pronume. În genere, dacă acceptăm ideea cum că la baza clasificării cuvintelor în clase categoriale se află modalitatea de reflectare a entității prin cuvînt (ca obiect, ca semn static, ca o caracteristică dinamică, ca o caracteristică a altei caracteristici), atunci deosebirea dintre cuvinte autosemantice a clasei pronumelor și a clasei numeralelor pare neîntemeiată.

Reducerea părților de vorbire semnificative la numai patru (substantive, adjective, verbe, adverbe) presupune o redistribuire a unităților lexicale tradițional considerate pronume și numerale, fapt ce la rîndul său va necesita ca în cadrul fiecărei din părțile de vorbire de bază (cu excepția verbului) să se diferențieze o subclasă de lexeme generale care se va opune cuvintelor particulare. Despre caracterul firesc al unei astfel de redistribuirii mărturisește și faptul că din lexeme generale se pot construi structuri destul de complexe ca următoarea:

Cineva dintre aceștia a făcut aici cuiva ceva ce nu trebuie să facă nimeni niciodată nimănui nicăieri.

Aspectele morfologic și derivativ al claselor de cuvinte autosemantice

Mijloacele formale cu ajutorul cărora se deosebește o clasă categorială de alta sînt reprezentate fie prin morfemele de exprimare a categoriilor gramaticale, realizîndu-se astfel printr-o expresie formală obligatorie pentru limba dată, fie prin afixele derivative. De exemplu, morfemul *-ă* din lexemul *elevă* este un mijloc formal cu ajutorul căruia se exprimă genul feminin (în opoziție cu masculinul *elev*), dar, totodată, și mijloc de deosebire a substantivului (cf.: *masă, casă, gîscă, ogradă, greblă* etc.) de verb, adverb etc.; sau de exemplu, sufixul *-ătoare*, fiind un mijloc derivativ, servește atît pentru a deosebi substantivul *învățătoare* de alte substantive formate de la aceeași rădăcină: *învățămînt, învățare, învățător, învățat, învățătură*, cît și pentru a marca genul feminin al substantivului dat (cf.: *învățătoare – învățător*).

De fapt categoriile derivate sînt oarecum subordonate părților de vorbire și servesc pentru a diferenția în cadrul acestora mai multe subtipuri. Printre subclasele de cuvinte autosemantice o poziție dominantă din perspectiva semnificației nominative ocupă, bineînțeles, substantivele: numai acestea pot căpăta funcția nominativă propriu-zisă. Nu e întîmplător, în legătură cu aceasta, faptul că numele substantive posedă în mai mare măsură proprietatea de a avea mai multe tipuri derivate decît alte părți de vorbire (clase categoriale). Avînd la bază noțiunea categorială de substanță, de obiect în sensul larg al cuvîntului, substantivele, de obicei, formează o cantitate mare de categorii variate de derivate ce concretizează obiectualitatea în termeni: persoană / nonpersoană, animat / inanimat, agent al acțiunii / obiect al acțiunii, subiect-donator / obiect adresat, posesorul sau purtătorul unui semn, al unei proprietăți, realizator al unei acțiuni, purtător al unei stări etc.

Indicii morfologici sînt corelați cu sensul categorial al cuvîntului. Schimbarea indicilor morfologici la trecerea cuvîntului de la o parte de vorbire (o clasă categorială) la alta are însemnate repercusiuni semantice. De exemplu, în cazul cînd un verb devine substantiv (substantivul se formează de la tema verbului), el, căpătînd aspect formal de nume substantiv (cf.: *a cînta > cîntec, a juca > joc, a jura > jurămînt* etc.) își modifică caracteristica sa categorială. Cuvîntul își pierde capacitatea de procesualitate dinamică ce se desfășoară în timp realizată de un agent și capătă caracteristica categorială „obiectualitate” care întrunește într-o singură lexemă atît semnificația denotativă, cît și cea noțională. De exemplu, prin verbele *cîntă, plînge* se exprimă acțiuni în dinamică care pot fi privite drept caracteristici, drept moduri de manifestare a unor indivizi, presupunînd în felul acesta numaidecît niște subiecte (*baba cîntă, moșneagul plînge*). Or, prin substantivele formate de la aceleași rădăcini (*cîntec, plîns*) se prezintă niște entități obiectualizate care pot fi prezentate atît din perspectiva denotării concrete, cît și sub aspectul noțional. Se poate afirma astfel că sensul categorial al părților de vorbire principale (substantiv, adjectiv, verb, adverb) – obiectualitatea, atributivitatea (însușirea), procesualitatea – sînt totodată și categoriile onomasiologice de bază ale limbii. Schimbarea indicilor morfologici ai lexemei, implicînd trecerea acesteia de la o clasă categorială la alta, este strîns legată de schimbarea valorii ei semiologice. Trebuie menționat, de altfel, că modificările valorii semiologice și, deci, a semnificației categoriale a lexemei are loc și în cazul derivării neafixale (a conversiei). În asemenea situații drept indice al transferului apare funcția sintactică a cuvîntului. Faptul acesta este semnalat, în parte, de Ch. Bally care menționa că semnul lingvistic păstrînd întru totul sensul său semantic, își poate schimba sensul gramatical, însușindu-și funcția unei anumite categorii lexicale

(a substantivului, a verbului, a adjectivului, a adverbului) (Bally, p. 130). În făgașul acesta se înscrie și ideea lui Kuryłowicz despre derivarea sintactică în cadrul căreia, spre deosebire de derivarea lexicală, cuvântul derivat (motiv) se deosebește de cel derivant (motiv) nu prin sensul său lexical, ci prin capacitățile sintactice.

De altfel, pare că se exagerează atunci când se subliniază că semnul lingvistic și-ar păstra întru totul sensul său semantic în cazul derivării neafixale. Vorba e că schimbarea statutului categorial al cuvântului implică și schimbarea înțelesului lexemei; la fel ca și în cazul derivației afixale. De exemplu, dacă comparăm verbul (*eu*) *cîștig* cu substantivul *cîștig* (*un cîștig*) vom stabili ușor că primul exprimă o caracteristică a unui subiect (exprimă o acțiune ce se desfășoară în timp), pe când cel de al doilea se prezintă ca o notare obiectuală a unei entități obiectualizate.

În ordinea aceasta de idei merită atenție următoarea afirmație a lui M. Dokulil: „Faptul care urmează să fie numit se include întotdeauna într-o anumită clasă noțională [...], iar apoi în cadrele acestei clase el este determinat printr-un anumit sens; clasa noțională intră în structura onomasiologică a noțiunii ca determinat (tema onomasiologică), iar semnul – ca determinant (semn onomasiologic)” (Dokulil, p. 196 – apud Ufimțeva, 1976, p. 69). Aplicată la derivarea neafixală (dezafixală) teza aceasta generală, după părerea cercetătoarei A. A. Ufimțeva, poate fi interpretată în felul următor: tema onomasiologică a lexemei se prezintă drept o astfel de clasă noțională care se manifestă sub forma unei părți de vorbire, în timp ce semnul (proprietatea) ei onomasiologică – ni se înfățișează drept o varietate a acestei părți de vorbire notată de tema concretă dată (Ufimțeva, 1976, p. 69).

Stabilirea corelației dintre modelele derivaționale și elementele care stau la baza lor ne dă posibilitatea să întrevădem legătura lucrurilor cu denumirea lor. Legătura se poate vedea ușor în formațiile de tipul *papă-lapte*, *botgros*, *codobatură*. Aici prin unitățile lexicale nominative înșirate, într-o formă comprimată, dar transparentă, se conțin structuri lingvistice care echivalează de fapt structural cu unele propoziții, ale căror modele ar fi: subiect-acțiune-obiect, obiect-semn (= predicat), agent-acțiune-instrument.

Substantivele formate de la verbe (acestea din urmă țin de clasa unităților lingvistice care se caracterizează doar prin semnificație noțională) capătă și semnificație denotativă, denumind:

- agentul sau subiectul acțiunii (*a ucide* > *ucigaș*, *a fuma* > *fumător*, *a conduce* > *conducător*, *a croi* > *croitor* etc.);
- instrumentul acțiunii (*a scobi* > *scobitoare*, *a cîntări* > *cîntar*, *a ciurui* > *ciur* etc.);
- obiectul sau rezultatul acțiunii (*a zidi* > *zid*, *a tăia* > *tăietură*, *a clădi* > *clădire*, *a dărîma* > *dărîmătură* etc.);
- loc al acțiunii (*a dormi* > *dormitor*; *a închide* > *închisoare*, *a încăpea* > *încăpere*, *a depozita* > *depozit* etc.).

Faptul că poate nu în toate cazurile mai sus citate verbul a servit drept termen motivant pentru derivarea substantivului, ci, dimpotrivă, substantivul a stat la baza formării verbului, nu importă aici. Contează însăși corelația ce se stabilește între cele două clase semiologice. De pe urma confruntării lor se poate demonstra diferența dintre unitățile lingvistice nominative (sensul lor cumulează atât semnificație denotativă, cât și semnificație noțională) și unitățile lingvistice predicative care au numai semnificație noțională (sînt lipsite de valoare denotativă). Astfel lexemele: *a scobi*, *a ucide*, *a dărîma*, *a dormi*, fiind dotate doar cu semnificație noțională, exprimă acțiuni care presupun un subiect, un realizator, un rezultat, un instrument al acțiunii, un loc al desfășurării ei.

Or, lexemele: *scobitoare*, *ucigaș*, *dărîmătură*, *dormitor*, cumulînd atît semnificație noțională cît și denotativă, numesc anumite obiecte care se prezintă, respectiv, ca realizator, agent al acțiunii, ca instrument cu ajutorul căruia se realizează o acțiune, un loc unde se desfășoară o acțiune.

Cît despre substantivele deverbale prin care sînt numite nu obiecte concrete (tip: *scobitoare*, *dărîmătură*, *ucigaș*, *dormitor*), ci acțiuni obiectualizate (tip: *scobire*, *dărîmare*, *ucidere*, *dormire*), acestea ocupă o poziție de mijloc dintre verbul propriu-zis și substantivele deverbative ce numesc obiecte concrete. Au și ele denotat, numai că denotatul lor n-are sprijin în referenți concreți.

Comparînd cuvintele derivate cu cele nonderivate se poate observa că deosebirea dintre ele se reduce nu atît și nu numai la simplitate în cazul lexemelor nederivate, și la caracterul complex al semnificației în cazul derivatelor, cît prin modul diferit de organizare a semnificației acestora. După cum relatează A. Ufimțeva, dispunînd de semnificație individuală proprie, ca și orice cuvînt, cuvîntul derivat, spre deosebire de cel nederivat (simplu), reprezintă semnificația prin trimiterea la alte denumiri care există de acum în limbă, adică referirea la numele unui fapt al realității cunoscut de acum din experiența anterioară și denumită printr-o unitate lexicală omorizică (de la aceeași rădăcină).

Astfel, de exemplu, cuvintele ca *vînturătoare*, *scobitoare*, *intrare*, *semănătoare*, *ascuțitoare* etc., numind anumite realii ce se caracterizează prin referințe concrete, așa cum se face, de altfel, și prin mijlocirea multor substantive nederivate, corelează conținutul său semantic cu înțelesul acțiunilor care se realizează cu agregatele, instalațiile, uneltele, instrumentele respective. E vorba de verbe ca: *a vîntura*, *a scobi*, *a intra*, *a semăna*, *a ascuți*. Și aceasta spre deosebire de substantivele nederivate la țilcuirea sensului cărora noi nu pornim de la o unitate lexicală omorizică. Astfel, se poate spune: *vînturăm cu vînturătorea*, *semănăm cu semănătorea*, *scobim cu scobitoarea*, etc., dar nu se poate spune: *fabricăm cu fabricătorea*, *a îngropa cu îngropătorea*, *a cînta la cîntătorea* etc. Odată ce obiectele numite prin substantive derivate pot fi descrise prin perifraze care conțin cuvîntul motivant (de exemplu: *vînturătoare* – *instalație pentru vînturat*; *scobitoare* – *unealtă de scobit*; *semănătoare* – *agregat de semănat* etc.), sensul cuvintelor nonderivate este descris prin folosirea unor cuvinte care doar semantic au afinități cu cuvîntul al cărui sens este descris, fiind vorba de fapt de cuvinte între care există raporturi de analogie (cf.: *cuțit* – *instrument de tăiat*; *secure* – *unealtă pentru despicat lemnele*). Din punct de vedere al formei deosebirea constă în faptul că primele se află în corelație derivativă, pe cînd celelalte au rădăcini diferite. E. Kubreakova, vorbind despre deosebirea dintre cuvintele nederivate și cele derivate observă, că primele (cele nederivate) se află în raport de referență numai cu realitatea, pe cînd cele de a doua (cele derivate) corelează atît cu lumea reală, cît și cu lumea cuvintelor (Kubreakova 1977, p. 90). Sau altfel spus, vorbitorul în interpretarea sensului cuvîntului se referă doar la realitate în cazul cuvintelor simple (neproduse) (corelează denumirea acestuia cu realitatea, în parte cu obiectul concret numit de substantiv) pe cînd în cazul cuvintelor derivate corelarea se face atît cu realitatea, în parte cu obiectul concret, cît și cu cuvîntul motivant. În esență însă referențele pot fi aceleași, cum se întîmplă, în parte în cazul sinonimelor. Astfel substantivele *ucigaș* și *homicid* au acelaș sens – numesc 'individul care omoară pe cineva', numai că în cazul cuvîntului derivat semnificația dată este transparentă dat fiind legătura cu verbul *a ucide*, pe cînd în cazul substantivului *homicid* care se prezintă astăzi în limba română ca unitate lexicală simplă (nederivată) (deși la origine este o formație compusă), noi îl legăm nemijlocit cu persoana.

În procesul evoluției limbii derivatele în urma fuziunii afixelor cu radicalele și schimbării sensului inițial pierd uneori legătura cu elementul motivant. Astfel astăzi noi nu mai legăm sensul cuvintelor *a îndoi*, *a întări*, *a desmăța*, respectiv, de cuvintele *doi*, *tare*, *maț* de la care au derivat.

Faptul că cuvântul derivat dispune de un sens lexical propriu individual ne face să-l tratăm drept o unitate lexicală independentă. Totodată corelarea lui cu altă unitate / alte unități ale vocabularului ne face să-l trecem în rîndul unităților stratificate (Kubreakova, 1977, p. 91).

Semnificația cuvîntului derivat echivalează semantic cu o perifrază construită în jurul cuvîntului motivant (cf.: *semănătoare* – 'agregat pentru **semănat**'; *ascuțitoare* – 'uncaltă de **ascuțit** scule de tăiat' etc.). De altfel la asemenea perifraze recurgem în cazurile cînd nu ne vine în minte denumirea (nu numai cele derivate) obiectului, perifraze prin care caracterizăm obiectul din perspectivă funcțională: *Adă de sprijinit poarta! Ai de împiedicat caii? La cine-i de deschis borcanul? Ai luat cu ce să scriem? Dă-mi cu ce să scot dopul. Caută în coșul căruței de frînat roata la vale etc.*

Semnificația (modalitatea de denumire a) cuvîntului derivat este asemănat adesea cu cea a unor structuri sintactice. În parte E. Kubreakova relatează că dacă sub aspect formal cuvîntul derivat se aseamănă cu celelalte cuvinte, ținînd de o clasă categorială sau alta, apoi din perspectiva modului de segmentare semantică a realității obiective el (cuvîntul) este izomorf unor structuri sintactice (Kubreakova, 1977, p. 101). Cf.: *semănătoare* – 'agregat de **semănat**'; *înjugare* – 'a pune în **jug**'; *a descompune* – 'a împărți în **componenți**' etc.

Modalitatea de corelare a derivatelor cu structurile sintactice se poate vedea mai bine cînd derivatele sînt supuse analizei din perspectivă onomasiologică, adică din punctul de vedere al modului cum apare denumirea redată prin cuvîntul derivativ. În parte, substantivele deverbative *ascuțitor* și *ascuțitoare*, deși au drept element motivant aceeași unitate lexicală – verbul *a ascuți*, au la bază structuri sintactice diferite: *ascuțitor* – este legat semantic de structura sintactică „*cineva ascute* (sculele de tăiat)“ sau „*cel ce ascute* (sculele de tăiat)“ și *ascuțitoare* – de structura sintactică „(sculele de tăiat) *se ascut la o instalație*“ sau „*instalație de ascuțit* (sculele de tăiat)“. Astfel că cele două substantive deverbative se prezintă drept denumiri comprimate a două structuri sintactice diferite.

Ideea cum că structura semantică a multor derivate poate fi privită drept o rezumare, o compresie semantică a sensului exprimat printr-o structură sintactică, printre care chiar și enunțuri, e întîlnită de acum în lucrările reprezentanților Cercului Lingvistic Praghez care introduc noțiunea de „unverbalizare a unității sintactice“. În parte Jan Kuchař afirmă că semnificația nominării se prezintă totdeauna drept o condensare a conținutului enunțului și că anume o asemenea tratare a derivației se află la însăși baza așa numitelor categorii onomasiologice (apud Iaz. nom., 1977, p. 232).

Referindu-se la corelația dintre derivat și enunț, E. Kubreakova ține să sublinieze că derivatul nu redă explicit (în toate amănuntele) întregul conținut al enunțului, ci se prezintă doar ca un „rezumat scurt“ al acestuia (al sursei motivante) (Kubreakova, 1977, p. 134).

Pornind de la faptul că în dosul a orice noțiune se află un șir de rațiuni (judecăți) (Kubreakova, 1977, p. 127), am putea afirma că întrucît unitatea lexicală derivată reprezintă și ea o noțiune, ar fi rațional a considera enunțul motivant respectiv drept o atare judecată comprimată. Astfel, de exemplu, am putea afirma că în dosul înțelesului

substantivului derivat *luptător* se află judecata „cineva luptă“, și denumindu-l pe Vasile luptător, intuim că 'Vasile luptă'. Sau, de exemplu, denumindu-l pe Vasile paznic, înțelegem că 'Vasile păzește (ceva)' etc. Ce-i drept, derivatul poate fi rezultatul unor transformări care nu totdeauna au expresie explicită.

Legătura derivatului cu structura sintactică se simte mai deslușit în enunțuri tautologice de tipul: *călătorul călătorește, cîntărețul cîntă, scriitorul scrie, (el) scrie o scrisoare, (el) cîntă un cîntec, (ea) confecționează confecții, (aici se) seamănă cu semănătoarea, ospătează la ospătărie, (oamenii) s-au adunat la adunare, (copilul) doarme în dormitor* etc.

Bineînțeles că, după cum se va vedea mai jos, nu de la orice verb se pot forma construcții tautologice de tipul celor de mai sus. Astfel, nu vom putea forma construcții tautologice de tipul celor de mai sus de la verbe ca: **a priponi o pripoană, *a culege o culegere, *a rupe o ruptură* etc.

În unele lucrări complinirile derivate care reproduc într-un fel verbul motivant de tipul celor înșirate mai sus (*a bea o băutură, a mânca mîncarea, a întări o întăritură* etc.) sînt considerate compliniri vide, întrucît ele pot fi pronosticate de semantica concretă a verbului (Teoria F.G., 1992, p. 25).

Complinirile acestea vide se prezintă drept niște extensori de generalizare maximală (ibidem). Vorba e că prin asemenea derivate se prezintă în mod generalizat substantivele care pot fi folosite drept compliniri (extensori) ale verbului motivant al substantivului derivat respectiv. De exemplu, toate substantivele care pot apare în calitate de compliniri (extensori) ai verbului *a mânca* (*plăcinte, ciorbă, sarmale, plachie, terci, mămăligă, pește, prăjituri, tocmagi* etc.) se „conțin“ în mod generalizat în semnificația substantivului generalizator *mîncare*, ultimul aflîndu-se în raport de hiponimie față de primele. Din perspectiva aceasta se deosebesc de asemenea subiecte vide (ibidem), generalizatoare maxime privind obiectele, persoanele care realizează acțiunea, starea, procesul (cf.: *alergătorul aleargă, cîntărețul cîntă, învățătorul învață, cititorul citește*). În parte, prin derivatul *cititorul* se „acopere“, orice persoană care citește. Cf.: *Cititorul* (*Vasile, bunelul, băiatul, Dochîța, elevul, învățătorul, vecinul* etc.) *citește*.

În structurile tautologice de tipul celor citate formațiile deverbative respective se prezintă drept actanți ai verbelor date. Astfel în enunțul *Cîntărețul cîntă un cîntec* deverbativul *cîntărețul* se prezintă drept actant-agent al acțiunii, iar deverbativul *cîntec* – drept actant-obiect al aceleiași acțiuni.

Cînd de la același verb motivant se formează mai multe substantive deverbale fiecare din acestea redă una din structurile potențiale ale verbului. De exemplu, prin deverbativul *vînător* se reproduce compres numai structura acțională „agent-acțiune“ („cineva vînează“), precum prin deverbativul *vînat* se redă numai structura actanțială „acțiune-obiect“ („a vîna ceva“, „ceva care a fost vînat“). Numai în substantivul deverbativ *vînare* prin care se obiectualizează se simte oarecum semnificația valențială a verbului motivant în genere: *vînătoare* – 'acțiunea întreprinsă de o persoană sau un grup de persoane înarmate cu scopul de a captura un animal / animale'.

Spre deosebire de substantivul deverbativ prin care se exprimă acțiunea obiectualizată în mod abstract, fără referire la obiecte concrete, celelalte deverbative, deși prezintă în mod generalizator agentul acțiunii, obiectul acțiunii, instrumentul, au drept referenți obiecte, vietăți, lucruri. Astfel *vînător* poate fi *Ion, Petrea, vecinul, tatăl, bunicul* etc., precum *confecție* poate fi *o cămașă, o pereche de pantaloni, un costum* etc. În cazuri ca

acestea prin radicalul de la care derivă substantivul se sugerează ideea de caracteristică a obiectului numit de derivat. De exemplu, radicalul verbal *culeg-* – din substantivul *culegător* evocă ideea că e vorba despre o „persoană care culege (roada)”; radicalului *netez-* – din derivatul *netezitoare* se datorește sensul de „unealtă de netezit”; radicalul *dorm-* – din substantivul *dormitor* însuflă înțelesul de „încăpere pentru dormire” etc.

Mijloacele formale cu ajutorul cărora se deosebesc între ele cuvintele ce aparțin la diferite clase categoriale și cu ajutorul cărora se deosebesc între ele grupe de cuvinte ce țin de aceeași clasă categorială sînt sufixele. Aceasta se vede mai bine atunci cînd comparăm între ele unități lexicale omorizice (care au aceeași rădăcină). Cf.: *a scrie* – *scriitor* – *scriitoresc* – *scriitoricește*, pe de o parte, și *scriitor-scriitoare-scriere*, pe de alta. Faptul că avem adesea mai multe substantive de la același verb se explică prin următoarele. Fiecare substantiv deverbal prezintă o obiectualizare „compresă” („condensată”) a unei structuri actanțiale a verbului. Și întrucît același verb prin valența sa e în stare să formeze mai multe structuri, obiectualizarea lor generează mai multe substantive. Astfel de la verbul *a ascuți*, în dependență de structurile actanțiale obiectualizate se obțin substantivele deverbale: *ascuțire* (‘acțiune de a ascuți’), *ascuțior* (cineva ascute), *ascuțitoare* (‘se ascute cu ceva’), *ascuțitorie* (‘se ascute undeva’) (a se vedea supra).

Substantivele formate de la același verb pot numi diferite obiecte care se caracterizează prin trăsături ce se obțin de pe urma aplicării acțiunii respective. Caracterul de atribut al semnificației verbale care se conține în înțelesul substantivului deverbal ar putea fi redat perifrastic printr-o construcție formată dintr-un substantiv urmat de o propoziție atributivă cu predicat exprimat printr-o formă a verbului respectiv. Cf.: *ascuțitor* ‘persoana care ascute’; *ascuțitoare* ‘(instalație) instrument cu ajutorul căruia se ascute ceva’; *ascuțitorie* ‘locul (încăperea) unde se ascute ceva’; *ascuțiș* ‘partea lamei unui instrument (topor, cuțit, bardă) care este supus procesului de ascuțire’.

După cum se poate observa, toate sensurile substantivelor deverbale menționate conțin sema acțiunii ‘a ascuți’ la diateza activă sau pasivă. Am putea afirma, astfel, că fiecare substantiv derivat de la verbul *a ascuți* prezintă o obiectualizare „comprimată” a unei construcții actanțiale formate cu acest verb.

Despre legătura dintre structura semantică a numelui deverbal și structura actanțială a verbului mărturisesc în parte și perifrazele de tipul celor ce urmează cînd vorbitorul nu-și amintește denumirea obiectului respectiv. Cf.: *Adă de zăvorît ușa. M-a trimis femeia să cumpăr de pus în borș. Cine are de scos dopul? N-ai de scos căldarea din fîntînă? Unde-i de împiedicat calul etc.*

Substantivele deverbative, în conformitate cu tipurile de structuri actanțiale pe care le reprezintă obiectualizate, formează cîteva varietăți printre care: nomina agentis, nomina patientis, nomina instrumentis, nomina loci ș. a. care se deosebesc formal prin sufixele derivative respective. Cf.: *culegere*, *ascuțire*, *afumare*, *frămîntare* etc., *ascuțitor*, *afumător*, *frămîntător*, *cules*, *ascuțit*, *frămîntat*, *afumat* etc. Cum verbele se deosebesc între ele prin cantitatea de structuri valențiale, respectiv, se deosebește și cantitatea de substantive derivate de la diferite verbe.

Prin anumite sufixe derivative se caracterizează de asemenea adjectivele și adverbele care sînt formate de la alte părți de vorbire, sufixe care, servesc totodată pentru a deosebi părțile de vorbire date de alte clase de cuvinte. Acestea sînt amănunțit descrise într-o serie de lucrări publicate.

Dat fiind că în modelele derivative se generalizează diverse tipuri de raporturi din realitate adesea exprimate prin structuri destul de complexe, analiza lor deschide largi perspective în explicarea căilor de denumire prin unitățile limbii. Dat fiind că anume prin cuvintele derivate mai clar se prezintă natura motivării denumirilor, cercetarea procesului de derivare ne permite să lărgim cunoștințele noastre despre formarea sensurilor cuvintelor ce țin de diferite clase categoriale, despre rolul asocierilor în procesul organizării denumirii despre modul de selectare a semnului obiectului pus la baza denumirii etc.

Funcțiile primare și secundare ale cuvintelor autosemantice

Convergența cuvintelor autosemantice în jurul a două clase principale – clasa cuvintelor cu semnificație de substanțialitate și clasa cuvintelor cu semnificație de atributivitate – este conjugată cu faptul că îmbinarea cuvintelor în unități superioare lexemelor se face, după cum s-a menționat, pe axa „determinat-determinant”. Gravitatea determinantului către determinat este condiționată de faptul că cele două tipuri de lexeme fac legătură cu denotatul în mod diferit: cuvântul determinat, de regulă substantiv, reflectă în mod nemijlocit denotatul (este legat în mod direct cu acesta), pe când determinantul, în parte adjectivul sau verbul face această legătură în mod mijlocitor, prin intermediul substantivului determinat. De exemplu, vom putea vorbi de un denotat sau altul al adjectivului *bun* în situația când acesta se va îmbina cu anumite substantive. Cf.: *om bun, vin bun, aer bun, veste bună, prilej bun, prieten bun, timp bun, profesor bun* etc. Raportul „determinat-determinant” este un raport de subordonare și îmbină unități lexicale ce țin de clase categoriale diferite: „substantiv + verb”, „substantiv + adjectiv”, „adjectiv + adverb”, „verb + adverb”. Aceasta face ca într-un enunț ca de exemplu: *Vecinul anual adună mult fîn* să nu întâmpinăm dificultăți la stabilirea corelației dintre elementele determinate și cele determinante, oricum n-am schimba ordinea acestora. Cf.: *Anual vecinul adună mult fîn. Mult fîn adună anual vecinul. Fîn mult adună vecinul anual. Adună anual vecinul fîn mult.*

Lucrurile se complică atunci când verbul poate avea mai mulți actanți exprimați de cuvinte ce țin de aceeași clasă categorială (aceeași parte de vorbire). Astfel când verbul prin înțelesul său semantic denotă că acțiunea urmează să fie realizată de un agent, că ea se răsfrânge asupra unui obiect, că se face în favoarea unui beneficiar, că la realizarea ei este utilizat un instrument etc., toate urmînd să fie exprimate prin substantive, o simplă înșirare a acestora pe lîngă verb pentru a obține o informație privind condițiile de realizare a acțiunii numite de acesta se dovedește a fi insuficientă. Doar sensul categorial nu poate asigura o ierarhie a legăturilor de subordonare dintre componenții construcției. Pentru ca prin unitățile lexicale înșirate într-un lanț să putem obține o anumită informație ontică, urmează ca ele să fie însoțite de anumiți indici prin care ar fi marcate funcțiile acestora și, respectiv, relația funcțional-semantică a fiecărui element cu verbul predicativ în succesiunea liniară a enunțului: *Bunica culege cu mîna omida de pe o creangă a copacului de la poartă*. Aici prin forma de nominativ a substantivului *bunica* se indică rolul de agent al acțiunii, prin forma de acuzativ a substantivului *omida* – obiectul acțiunii, prin substantivul *mîna* însoțit de prepoziția *cu* – instrumentul acțiunii, prin forma de genitiv a substantivului *copac* (*a copacului*) se redă raportul „parte-întreg”, prin substantivul *poartă* însoțit de prepoziția *de la* se indică un loc în spațiu.

Substantivul pe lângă funcția sa de bază – aceea de subiect, determinată de semnificatul lui categorial, mai exprimă și o serie de alte funcții – de obiect, de beneficiar, de instrument, de atribut, de circumstanță etc. – considerate funcții secundare. Aceasta s-a putut vedea și din pilda mai sus citată. La fel prin verb la formele sale absolute (infinitiv, gerunziu, participiu, supin) se exprimă o serie de funcții secundare, deosebite de funcția de bază a verbului, aceea de predicat. În parte, un verb la formele de participiu, de gerunziu sau de supin poate îndeplini funcția de atribut (cf.: *cal potcovit, mere de mîncat, stele scînteinde* etc.). Adjectivul, la rîndul său, avînd funcția de bază aceea de atribut nominal, în anumite condiții textuale poate determina un verb, îndeplinind ca și adverbul funcția de circumstanță.

În felul acesta cuvintele autosemantice, în conformitate cu semnificația sa categorială, au o funcție semantico-relațională de bază, dar în anumite condiții textuale îndeplinesc și alte funcții considerate secundare.

Prin aceasta s-ar putea explica într-un fel faptul că numeroase paradigme lexico-categoriale (forme lexico-categoriale derivate de la același radical) sînt incomplete și uzul nici nu impune necesitatea de a le întregi. În parte, de rînd cu paradigmele complete de tipul *hoț-hoți-hoțesc-hoțeste*; *cioban-ciobăni-ciobănesc-ciobănește*, avem paradigme „amputate”. De exemplu, de la tema *piele* nu avem nici adjectiv (**pielos*), nici, verb (**a pielări*), nici adverb (**piel(ăr)este*). Și atunci, pentru a arăta că o geantă este confecționată din piele limba română nu folosește un adjectiv format de la tema *piel-e*, așa cum se face, bunăoară, în limba rusă (*кожаная сумка*), ci folosește substantivul *piele* însoțit de prepoziția *de* (*geantă de piele*), construcția *de piele* devenind în situația aceasta un determinant al altui substantiv, adică îndeplinind funcția unui adjectiv. La fel pentru a indica faptul că substantivul îndeplinește nu numai funcție de subiect, funcție de bază, determinată de semnificatul categorial al substantivului, ci și o serie de funcții semantico-relaționale secundare (de obiect, de beneficiar, de instrument, de scop ș. a.), limba română folosește formele cazuale oblice ale substantivelor respective (forma de nominativ, care de fapt este forma $\emptyset$ a paradigmei cazuale, este rezervată pentru funcția de bază – aceea de subiect), și construcțiile formate din substantive însoțite de prepoziții.

Faptul că limba folosește mai multe substantive în diferite funcții pe lângă verb s-ar putea explica prin aceea că acțiunea e de așa natură că presupune o legătură cu mai multe denotate care poate fi obținută prin mijlocirea substantivelor respective. De exemplu, un verb obiectual ca *împarte* prin conținutul său semantic presupune legătura cu un realizator al acțiunii, cu un obiect supus acțiunii, cu un beneficiar care profită de pe urma realizării acțiunii (*Popa împarte indulgențe creștinilor*). Necesitatea de a diferenția între ele funcțiile acestea ale extensiunilor verbelor face necesară utilizarea acelor mărci de care s-a vorbit mai sus.

Dacă pentru marcarea diferențiată a funcțiilor secundare ale substantivului sînt utilizate, după cum s-a pomenit, formele lui paradigmatic, adică formele cazurilor oblice și unele cuvinte auxiliare, în fond prepoziții, apoi formele paradigmatic ale verbului nu se folosesc pentru exprimarea funcțiilor lui secundare. După cum s-a relatat mai sus, în funcții secundare sînt utilizate formele absolute ale verbului (participiul, gerunziul, infinitivul) (cf.: *cal potcovit, oaie tunsă, apă de băut, rană sîngerîndă, intenția de a pleca* etc.)

Pentru obținerea unui raport relațional-funcțional e necesar ca între cele două elemente lexicale îmbinate să se stabilească o legătură de subordonare ceea ce presupune că unul din elemente urmează să fie regent, iar al doilea – subordonat. Or, aceasta, la rîndul său, implică îmbinarea a două cuvinte semnificative ce țin de clase categoriale

diferite: un substantiv poate fi determinat de un adjectiv sau de un verb, un verb poate fi determinat de un adverb, precum un adverb poate determina de asemenea un adjectiv etc. (cf.: *păr castaniu, câmp roditor, copilul plînge, lucrează totdeauna, iute suveică, ud learcă, absolut nou* etc.). Căci din unirea a două sau a mai multe cuvinte ce țin de aceeași clasă categorială și care au aceeași formă paradigmatică rezultă o legătură coordonatoare (cf.: *Dulapuri, scaune, mese constituiau mobilierul camerei*).

Două cuvinte ce țin de aceeași clasă categorială se pot lega prin subordonare și, deci, pot exprima un raport relațional-funcțional, cu condiția că ele se vor afla la forme paradigmatiche diferite. Aceasta se referă în fond la substantive legătura de subordonare dintre care este marcată atît prin forme paradigmatiche, cît și prin utilizarea prepozițiilor (cf.: *mobilierul camerei, capăt de sat, mijlocul satului, cadouri copiilor, ușa la beci* etc.).

Două verbe se pot îmbina prin subordonare, fără conjuncții cu condiția că unul dintre ele se va afla la un mod personal, iar altul – la o formă absolută (cf.: *merge șchio-pătînd, aleargă transpirat, poate cînta, se pregătește de pescuit*). Între două sau mai multe forme personale fără conjuncții și între două sau mai multe forme impersonale, de asemenea fără conjuncții, se stabilește o legătură de coordonare, chiar dacă formele personale se află la persoane, timpuri, moduri diferite (cf.: *(Noi) am lucrat, (voi) dansați, (ei) vor culege*).

Prin subordonare se pot îmbina și două forme personale ale verbului, căci în cele din urmă cea ce se consideră frază (fraza formată prin subordonare) nu este altceva decît legătura prin subordonare dintre două sau mai multe forme finite de verb prin mijlocirea conjuncțiilor subordonatoare sau a relativelor, verbe „împovărate” de mai multe extensiuni. De fapt, dacă într-o frază formată din două propoziții legate prin subordonare „descărcăm” verbele predicative de extensiuni, obținem în cele din urmă o construcție constînd din două forme verbale finite legate prin conjuncție subordonatoare. Astfel dacă supunem unei astfel de operații fraza: *Comisarul de poliție la o conferință de presă organizată săptămîna trecută a declarat că a aflat noi date despre crimele săvîrșite în ultimele luni în oraș* – vom obține următoarea structură nucleară a acesteia: *a declarat că a aflat*.

Specificul legăturii prin conjuncții subordonatoare a două forme finite ale verbului apare mai transparent în situația cînd în calitate de element de legătură este utilizat un relativ sau o locuțiune conjuncțională. Astfel în enunțul cu două forme finite de verb de tipul *Întoarce-te unde-ai fost* relativul *unde* este, pe de o parte, situantul primului verb (*întoarce-te unde* (= acolo)), iar pe de alta, tot el – ca situant al celui de al doilea verb (*ai fost unde* (= acolo)). Relativul, ca și extensiunea verbală exprimată prin substantiv, poate fi însoțit de prepoziție. Cf.: *Întoarce-te de unde ai venit. Știu pentru ce m-au pedepsit*. La fel relativul *ce* din construcția *Fă ce vrei* cumulează într-un singur element extensiunile celor două verbe: *fă ce* (= ceva) și *ce* (= ceva) *vrei*.

Deosebirea dintre relativ și conjuncție constă doar în faptul că în conjuncție nu se mai simte relativul care se află la bază. Că conjuncțiile subordonatoare s-au dezvoltat pe baza relativelor o dovedește și faptul că în mai multe limbi europene cea mai răspîndită conjuncție, echivalentă cu rom. *că*, coincide prin formă cu pronumele relativ (de exemplu, rus. *что*, engl. *that*, fr., *sp.*, it. *que*, germ. *daß* etc.).

La ștergerea legăturii semantice dintre conjuncțiile subordonatoare și cuvintele relative a putut contribui și faptul că, de rînd cu raporturile circumstanțiale, între două acțiuni pot fi stabilite de asemenea și unele raporturi explicative unde rolul conjuncției este pur formal: prin conjuncție se indică doar că acțiunea exprimată prin verbul subordonat

este conținutul unei declarații, senzații, idei. E vorba de situațiile când verbul regent ține de verbele dicendi, putandi, sentiendi. Cf.: *Zice că pleacă; Simte că se prăbușește; Crede că s-a terminat.*

Raporturile dintre două acțiuni legate prin subordonare pot fi multiple, depinzând de modul cum vede aceste raporturi vorbitorul. De exemplu, între acțiunile *răspunde* și *știe* vorbitorul poate stabili raporturi: explicative (*răspunde că știe*); obiective (*răspunde ce știe*); subiectuale (*răspunde cine știe*); cauzale (*răspunde fiindcă știe*); temporale (*răspunde când știe*); condiționale (*răspunde dacă știe*) etc.

Așadar, o formă finită a unui verb se poate îmbina prin subordonare cu o formă finită / personală a altui verb doar în mod mijlocitor. Drept mediator este utilizat un relativ sau o conjuncție care totodată se prezintă drept indice a raportului dintre două acțiuni. Și aceasta spre deosebire de legătura subordonatoare dintre două substantive, bunăoară, unde relația dintre elementul subordonat și cel regent este directă, nemijlocită.

Despre faptul că prin forma oblică a cuvântului, inclusiv prin cuvânt însoțit de prepoziție, se obține exprimarea unei funcții secundare față de cea de bază caracteristică pentru clasa de cuvinte dată vorbește și trecerea unora din aceste forme sau construcții la o altă clasă de cuvinte (cf.: *toamna, acătării, departe, acasă, alături, delături, cuminte, împrejur, întruna, decuseară, aparte* etc.) (cf. rus.: *зупмом, верхом, осенью*). Numeroase participii îndeplinind funcția de determinative statice devin adjective. Ele sînt înregistrate în dicționare în articole lexicografice aparte.

Prin atribuirea de noi funcții formelor oblice ale cuvintelor autosemantice limba capătă posibilitatea de a spori esențial capacitățile de combinare ale unităților lexicale.

Categoriile gramaticale din perspectiva diferitelor nivele ale limbii

Categoriile gramaticale prin care înțelegem proprietatea de reproducere regulată privind apariția în sintagme și propoziții a cuvintelor și a elementelor suplimentare (afixe, cuvinte auxiliare / instrumentale și copulative) pentru exprimarea noțiunilor relaționale, sînt destul de eterogene din punctul de vedere al modului de manifestare, fapt determinat de varietatea tipurilor de relații dintre elementele limbii.

Categoriile gramaticale, combinîndu-se, se întrepătrund în mod diferit în diferite limbi, aflîndu-se, după afirmația Victoriei Iarțeva, în raport de „cosubordonare” și de „sintezare” (Iarțeva, 1976, p. 89). Astfel de exemplu prin forma verbală *a venit* sînt redată în mod sintetic categoriile: mod, timp, persoană, număr.

La înțelegerea modului de funcționare a categoriilor gramaticale în limbă ar putea contribui analiza diferențiată a categoriilor gramaticale în diferite situații.

O astfel de analiză ar putea începe cu studierea categoriilor gramaticale din perspectiva participării lor la organizarea structurilor ce țin de diferite nivele ale limbii (prin nivel se înțelege aici una din fazele analizei științifice a limbii, determinată de capacitățile unităților care sînt depistate de pe urma segmentării consecutive a torentului de vorbire de la unitățile inferioare la cele superioare: de la fonem la morfem, de la morfem – la cuvînt, de la cuvînt – la sintagmă etc. (Ahmanova, p. 487).

Manifestîndu-și valoarea la diferite nivele ale limbii, categoriile gramaticale se deosebesc între ele din punctul de vedere al sarcinilor pe care le îndeplinesc. Există, de exemplu, categorii gramaticale cu ajutorul cărora se exprimă raporturi relațional-funcționale. Acestea sînt legate semantic de valența combinatorie a cuvîntului, presupunînd

două elemente: unul regent și altul subordonat, manifestându-se la nivelul sintagmei și la nivelele ierarhic superioare acesteia. Din cadrul unor astfel de categorii gramaticale face parte, în primul rând, semnificatul categorial al cuvântului, opoziția de caz în sens larg, exprimarea opozițiilor cazuale obținându-se atât prin flexiune internă, cât și externă (*fetița zîmbește, a citi lecții, iarbă de leac, a se adresa poporului, a bate cu ciocanul, chipiul unui soldat, cîntec de jale, chemare către concetățeni* etc.). Acestea pot fi numite categorii gramaticale funcționale sau structurale.

Un alt grup îl constituie categoriile gramaticale a căror valoare se „consumă” în cadrul unității lexicale respective, fără a se simți necesitatea legăturii prin subordonare cu alte unități lexicale. De exemplu, opoziția de gen și de număr se materializează în cadrul substantivului fără a se presupune o legătură a lui cu un alt element lexical (cf.: *cap – capete, drum – drumuri, om – oameni, învățător – învățătoare, vacă – bou, găină – cucuș, gîscă – gînsac* etc.). Acestea pot fi numite categorii gramaticale lexematice. Faptul că adjectivul se acordă cu substantivul în gen și număr este dictată de necesitatea de a „trece” marca substantivului asupra adjectivului pentru a demonstra la care din substantivele determinate se referă adjectivul dat. Cît despre legătură adjectivului cu substantivul, ea se obține prin semnificatele categoriale ale acestora, fapt confirmat de adjectivele monoforme. Acestea se pot îmbina cu substantive de diferite genuri atât la singular, cât și la plural (cf.: *asemenea unghi – unghiuri asemenea – asemenea masă – asemenea mese; palton gri – pălărie gri – pantofi gri; așa bărbat – așa femeie – așa bărbați – așa femei* etc.).

Există o serie de categorii gramaticale a căror valoare, deși ar părea că se „consumă” la nivelul cuvântului, semnificatul lor se realizează de fapt în cadrul enunțului cu toate că la exprimarea raporturilor semantico-relaționale ele nu participă. Din numărul acestora fac parte categoriile gramaticale ce caracterizează verbul – timpul, modul, persoana, aspectul. În parte, deși opozițiile de timp, mod, persoană se datoresc flexiunii verbale, realizându-se în cadrul paradigmei conjugationale, valoarea lor se manifestă în cadrul enunțului (propoziției-discurs). Aceasta este determinată în parte și de faptul că la întregirea semnificației categoriilor gramaticale timp, mod, aspect, persoană contribuie și sensul unor unități lexicale din enunț (adverbe, cuvinte incidente, verbe modale, verbe aspectuale ș. a.). Prin aceasta se și explică faptul că uneori forma de prezent a verbului (în opoziția lui paradigmatică) în componența enunțului capătă semnificație de trecut sau viitor (cf.: *Vin ieri la lucru și aflu că sînt dat afară. Mă duc mîine la piață, poate că procur ceva*). Categoriile gramaticale în cauză ar putea fi calificate drept categorii gramaticale comunicative, sau interpretaționale.

Conform tezei generale, corelarea dintre elementele diferitelor nivele constă în faptul că unitățile care formal țin de un nivel se manifestă semantic la un nivel superior primului (Coșeriu, p. 75). Astfel, de exemplu, fonemul nu exprimă nimic la nivel fonematic. Numai la nivelele superioare, aflîndu-se în componența monemului (/ morfemului) și apoi a cuvântului, fonemul capătă proprietatea de a diferenția sensuri (numai în cazuri rare fonemul poate deveni monem sau cuvînt în parte e vorba de rom. *a* [verb auxiliar], *e* [verb copulativ], *o* [articol]). Morfemul (/ monemul) se manifestă sub aspect semantic la nivelul cuvîntului; cuvîntul, prin formele sale, – la nivelul sintagmei (/îmbinării); sintagma la nivelul clauzei și la nivelul enunțului.

Dat fiind că toate categoriile gramaticale se exprimă cu ajutorul morfemului (prin morfem), iar morfemul se prezintă drept component al cuvîntului – nivel superior morfemului – ar părea firesc ca semnificațiile tuturor categoriilor gramaticale să se realizeze la nivelul lexical, la nivelul cuvîntului. Or, lucrurile nu se prezintă tocmai așa. În fond

numai cîteva din categoriile gramaticale își realizează semnificația la nivelul cuvîntului. E vorba de categoria genului, categoria persoanei, categoria numărului cu aplicare la substantive, inclusiv și la prosubstantive (/ pronume). E vorba de asemenea de categoria aspectului la verb, bineînțeles, în limbile în care acesta (aspectul) se prezintă drept categoria gramaticală.

Cînd se afirmă că cele trei categorii gramaticale (genul, numărul, persoana) se manifestă la nivelul cuvîntului, urmează să se precizeze că aceasta are loc cu aplicare la anumite clase categoriale de cuvinte. În parte categoriile gramaticale enumerate se manifestă la nivel lexical cînd sînt aplicate la substantive, inclusiv la prosubstantive (/ pronume), dar se exteriorizează ca semnificații gramaticale la nivel sintagmatic cînd sînt aplicate la adjective și verbe (în special la formele pasive).

Opoziția de gen cu aplicare la substantiv se dovedește a fi sesizabilă sub aspect semantic numai în limitele substantivelor animate (de ex.: *găină* – *cucoș*, *oaie* – *berbec*, *curcă* – *curcan*, *copil* – *copilă*, *femeie* – *bărbat*, *leu* – *leoaică* etc.) întrucît numai aici prin elementele opozitive (prin substantivele respective) sînt numite obiecte care se deosebesc între ele după gen, de fapt după sex. În afara substantivelor animate, cu aplicare la substantivele inanimate opoziția de gen din punct de vedere al semnificației nu înseamnă nimic. Astfel, de exemplu, dacă vom compara perechile de tipul *scaun* – *masă*, *perete* – *casă*, *dulap* – *poliță*, *lemn* – *scîndură*, *piatră* – *zid*, din punct de vedere semantic nu vom putea explica de ce *perete* e de genul masculin, *zid* – de genul neutru și *piatră* – de genul feminin.

Opoziția de gen la substantivele inanimate trebuie considerată o urmare a imitării opoziției formelor de gen a substantivelor animate: substantivele inanimate, terminate la fel ca substantivele animate feminine erau trecute la substantivele feminine, precum substantivele inanimate cu terminații asemănătoare terminațiilor substantivelor animate masculine erau trecute la substantive de gen masculin sau de gen neutru. Faptul că opoziția formală de gen la substantivele inanimate n-are suport semnificativ este confirmat și de ezitățile în alinierea la categoria genului a substantivelor neologice la început (cf.: *monem* – *monemă*, *fonem* – *fonemă*, *sistem* – *sistemă* etc.).

De fapt modul cum s-a fixat genul la diferite substantive inanimate, inclusiv la substantivele pe care le considerăm azi de genul neutru, constituie o problemă de etimologie, de istorie a limbii, de derivare.

Specificul categoriei genului la substantive constă în faptul că, spre deosebire de alte categorii gramaticale și chiar spre deosebire de categoria genului aplicată la adjectiv, unde membrii opoziției se prezintă prin forme ale aceluiași cuvînt (de ex.: *înalt* – *înaltă*, *roșu* – *roșie*, *negru* – *neagră*), cu aplicare la substantiv categoria genului se realizează prin opoziția de cuvinte diferite (cf.: *gînsac* – *gîscă*, *țap* – *capră*; *doi pești* – *două lacuri*, *pat* – *laviță*, *prag* – *ușă* etc.). Chiar în cazul substantivelor epicene unde ar părea că avem de-a face cu opoziții flexionare de gen (*învățător* – *învățătoare*, *principe* – *principesă*, *elev* – *elevă*, *tractorist* – *tractoristă*) avem de-a face cu unități lexicale diferite: în dicționare ele formează articole lexicografice diferite. De fapt, aplicată la substantive categoria genului se află în strînsă legătură cu derivarea: sufixul derivat și desinența, mai ales la substantivele inanimate, se prezintă drept criteriu după care este determinat genul substantivului. Am putea afirma că avem aici o sferă a limbii unde, după expresia lui J. Safarewicz, hotarul dintre flexiune și derivare nu este clar marcat (Safarewicz, p. 14–19).

Că genul cu aplicare la substantivele animate se conține în însuși înțelesul lexical al acestora, făcîndu-se simțit la nivelul cuvîntului, este confirmat și de faptul că o serie de

substantive care au terminație caracteristică pentru substantivele feminine (*popă, vodă, santinelă, catană*) sînt trecute la substantivele masculine întrucît numesc ființe de sex masculin.

Prin elemente ce țin de diferite unități lexicale se caracterizează opoziția de persoană în cadrul prosubstantivelor (/ pronumelor): *eu – tu – el/ea; noi – voi – ei/ele*. Opoziția de persoană se conjugă aici cu opoziția de număr și cu opoziția de gen. De altfel, opoziția de număr la persoanele I-a și a II-a se deosebește într-un fel de opoziția de număr la substantivele obișnuite, fapt menționat adesea în gramatici (în parte, se relatează că *noi* nu înseamnă 'mai mulți eu', precum *voi* nu echivalează cu 'mai mulți tu').

Totodată, elementele ce participă la realizarea opozițiilor de persoană se înscriu printre mijloacele cu ajutorul cărora limba îndeplinește una din cele trei funcții elementare ale sale – locația (altele două sînt nominația și predicația) (Stepanov, 1976, p. 215). În felul acesta personalitatea se prezintă și drept o categorie comunicativă, manifestîndu-se la nivelul enunțului.

Dat fiind caracterul egocentric al limbii (în centrul limbii se află cel ce vorbește), vorbitorul, din perspectiva propriei sale viziuni, corelează cu poziția sa în timp și spațiu cele din realitatea ambiantă. Elementele din cadrul opoziției '*eu – tu – el*', fiind comparabile într-un fel cu elementele opozitive: *acesta – acela – acelălalt, meu – tău – său, aici – acolo – dincolo, acum – atunci – apoi*, servesc pentru a corela adresatul (colocutorul) și obiectul discuției cu vorbitorul.

Categoria numărului cu aplicare la substantiv, manifestîndu-se și ea la nivel lexical, se deosebește de categoria genului și aceea a persoanei aplicate la substantive, inclusiv prosubstantive (/ pronume), prin faptul că se realizează prin formele aceluiași cuvînt și nu prin lexeme diferite (cf.: *scaun – scaune, masă – mese, dulap – dulapuri, elevă – eleve, oaie – oi, berbec – berbeci, copil – copii, copilă – copile* etc.).

O confirmare cum că și categoria numărului se manifestă la nivelul cuvîntului, cînd e aplicată la substantiv, ar fi într-un fel și faptul că pluralitatea se poate exprima prin forme de singular (de exemplu, *o plasă plină de pește, o pădure de brad*), precum prin forma de plural se exprimă singularul (de exemplu: *și-a scos ochelarii, a îmbrăcat pantalonii*). De altfel cînd vorbim de sensul forme de plural propriu-zis a substantivului, înțelegem prin aceasta nu o îngîmădire nedisociabilă de lucruri, ci o mulțime de obiecte divizibile (a se vedea Bărbuță).

Ar părea că și categoriile „timp” și „mod” se manifestă la nivelul cuvîntului (cf.: *mîncasei; mănîncă!*), însă datorită rolului de centru în enunț al verbului, cînd acestuia i se aplică categoriile menționate, el devine enunț, trecîndu-se la un nivel superior cuvîntului. În parte, verbul *a cînta* folosit la imperativ va deveni un enunț propriu-zis: *Cîntă!* (vezi mai jos).

La nivel sintagmatic, pe lîngă semnificatul categorial, își realizează semnificația sa categoriile genului, numărului și a cazului toate cu aplicare, în primul rînd, la adjectiv. Subliniem „cu aplicare la adjectiv”, întrucît categoria genului și aceea a numărului aplicate la substantive, după cum s-a văzut, își realizează semnificația la nivel lexical (al cuvîntului). La nivel sintagmatic aceste două categorii, iar uneori și categoria cazului se realizează fiind aplicate la adjectiv, prezentîndu-se, de fapt, drept rezultat al acordului adjectivului (în gen, număr, iar uneori și în caz) cu substantivul determinat (cf.: *casă înaltă – case înalte, copac înalt – copaci înalți*). Cît despre acordul adjectivului cu substantivul în caz oblic (cf.: *acoperișul vestitei case / casei vestite; casa vestitului poet / poetului vestit*) aceasta se caracterizează prin unele trăsături care îl deosebesc de acordul în alte limbi. Spre deosebire, în parte, de limba latină, limba rusă, limba poloneză

etc., unde adjectivul capătă desinențe cazuale ca și substantivul determinat (de ex.: lat. *bovi nigro, caprae nigrae*; rus. *чёрному волу, чёрной козе*), în limba română declinarea este bazată pe formele cazuale ale articolului, iar articolul substantival nu poate fi dublat într-o sintagmă care are un singur substantiv și, respectiv, un singur denotat, capătă dezinență cazuală numai primul component al sintagmei, fie acesta substantiv, fie adjectiv (cf.: *boului negru – negrului bou*). Doar în sintagmele cu substantive feminine (în majoritate, dar nu în general) la G.D. singular își modifică forma și cel de al doilea element (cf.: *caprei negre – negrei capre*). Specificul acesta s-ar putea datori următorului fapt. Dat fiind că declinarea în limba română are la bază formele opozitive ale articolului (postpus și prepus), iar articolul într-o îmbinare nominală «substantiv + adjectiv» poate fi folosit o singură dată, formă cazuală capătă cuvântul (substantivul sau adjectivul) care se află pe primul loc.

Categoria cazuală se manifestă la nivelul sintagmei când constituenții îmbinării sînt legați între ei prin recțiune (de exemplu: *dator statului, decernarea premiilor, mulsul vacilor*). Raportul cazual poate fi redat atît prin flectiv, ca în pildele aici citate, cît și prin mijlocirea instrumentelor gramaticale, în parte cu ajutorul prepoziției (cf.: *decernarea de premii, dator către stat*).

Categoria cazuală se manifestă din plin la nivelul clauzei (al propoziției logice) – unitate a limbii superioară sintagmei în cadrul căreia sînt fixate raporturile semantico-relaționale ale virtualului enunț, unitate care se deosebește de enunț – unitate comunicativă – prin faptul că este lipsită de semnificație modal-temporală. Spre deosebire de verbul din enunț, verbul din componența clauzei este atemporal și amodal, așa cum se prezintă el în judecățile logice (de ex.: *Toți oamenii sînt muritori. Ion este om. Prin urmare, Ion este muritor*). Categoria cazuală se prezintă aici drept element principal prin care se efectuează legătura de subordonare prin recțiune dintre verb privat de semnificație temporal-modală și complinirile lui, folosindu-se în acest scop fie flexiune afixală, fie flexiune prepozițională, fie flexiune afixal-prepozițională, fie ordinea cuvintelor conform concepției lui Ch. Fillmore despre cazurile de adîncime (a se vedea: Fillmore (a) și Fillmore (b)).

Am putea afirma că privită din perspectiva semanticii sintactice, flexiunea cazuală se prezintă drept o marcă a substantivului prin care se indică, agentul, obiectul, beneficiarul, instrumentul etc. acțiunii determinate de necesitatea extensiunii înțelesului verbului. Astfel în clauza (/ propoziția logică):

Ion scrie vecinei o scrisoare cu creionul prin categoria cazuală sînt marcate diferitele raporturi semantico-relaționale dintre obiectele numite prin substantivele respective și acțiunea numită de verb.

La diferențierea raporturilor semantico-relaționale în cadrul clauzei un rol deosebit revine înțelesului cuvîntului. Vorba e că prin aceeași flexiune cazuală aplicată la substantive cu înțelesuri lexicale diferite se pot exprima actualizatori diferiți ai verbului. Cf.: *Vasile cîntă imnul la teatru. – Vasile cîntă duminică la biserică. Vasile scrie o povestire. – Vasile scrie o lună. Vasile cîntărește un vițel. – Vasile cîntărește un chintal. Vasile mănîncă toată plăcinta. – Vasile mănîncă toată ziua.*

Dacă ne limităm la flexiunea afixală prin care se exprimă categoria cazuală, urmează să se sublinieze faptul că marca cazuală vine să se stratifice afixelor prin care sînt marcate categoriile de gen și de număr ale substantivelor, categorii ce se manifestă la nivel lexical. Aceasta face să crească numărul variantelor formelor cazuale, complicînd paradigma declinării, mai ales în limbile cu sisteme cazuale dezvoltate, ca latina, majoritatea limbilor slave, limbile baltoslave etc.

Am putea afirma că, de fapt, categoria cazuală fiind mijlocul cu ajutorul căruia se materializează recțiunea prin care se stabilesc legăturile semantico-relaționale, constituie procedeul de bază utilizat la formarea structurii clauzei (propoziției logice).

La nivelul clauzei (propoziției logice) își realizează semnificația sa de asemenea gradele de comparație. Și aceasta pentru că diferitele grade ale unei calități (în cazul adjectivului) presupune un raport dintre două sau mai multe obiecte care posedă calitatea dată în măsuri diferite, precum comparația intensității realizării aceleiași acțiuni de diferiți agenți presupune un raport dintre două și mai multe obiecte / persoane în cazul adverbului. Și într-o situație și în alta avem de-a face cu semnificații semantico-relaționale care se realizează la nivelul clauzei (propoziției logice). În varianta dezvoltată a comparației apare verbul (atemporal și amodal) chiar atunci când comparația este aplicată la adjectiv. Cf.: *Vasile e mai înalt decât Ion. Vasile merge mai repede decât Ion.*

Astfel arată realizarea categoriilor gramaticale la nivelul clauzei (propoziției logice) prin care este reprezentat aspectul semantico-relațional al conținutului propoziției privit în mod „nealterat”.

Pentru ca aspectul semantico-relațional al propoziției, realizat la nivelul clauzei, să devină propoziție-enunț, adică unitate comunicativă, e nevoie ca acesta să fie corelat cu configurația temporal-modală, adică cu componenții de bază privind conținutul unităților comunicative: «intenția comunicării», «modalitatea enunțului», «corelarea comunicării cu momentul actului vorbirii» (Ufimțeva, 1976, p. 41).

Prin mijlocirea categoriilor gramaticale „timp”, „mod”, „persoană” aplicate la verbul predicativ clauza se transformă în enunț (de altfel categoriile menționate nu participă la organizarea semantico-relațională a propoziției). Cu ajutorul categoriilor timpului și modului se obține aspectul funcțional-comunicativ privind conținutul legăturii predicative în baza căreia semantica enunțului capătă posibilitatea de a prezenta fenomenele, faptele ca reale sau ireale, plasate în timp față de momentul vorbirii, redând în felul acesta informații despre cele ce au loc în realitate.

Cît despre categoria persoanei, ea vine să pună în raport de congruență formală acțiunea cu unul din cele trei elemente opozitive de persoană. Spunem „în raport de congruență” pentru a-l deosebi pe acesta de raportul prin acord dintre adjectiv și substantiv. O asemenea diferență se face în lingvistica rusă unde legătura adjectivului cu substantivul în sintagma nominală este numită согласование 'acord', și legătura verbului-predicat cu numele subiect poartă denumirea de уподобление / координация 'congruență / coordonare'. Drept motiv se invocă faptul că prin acord se leagă două elemente subordonate unul altuia, în timp ce prin congruență / coordonare se îmbină două unități de valoare egală (Russk. gram., t. II, p. 94). În legătură cu aceasta se impune următoarea rezervă. Prin termenul coordonare se înțelege aici nu o legătură de elemente omogene, în care scop se folosesc conjuncții coordonatoare sau pur și simplu se înșiră aceste elemente, ci o fixare a unei concordanțe dintre cele două elemente egale ca valoare – subiect și predicat. Despre specificul relației verbului cu opoziția de persoană mărturisește și faptul că în unele limbi, ca bunăoară în chineză verbul „nu dispune de categoria privind raportul față de persoană”, după cum afirmă E. Șutova (Șutova, p. 76, 81). De altfel, cazuri de neconformare cu opoziția de persoană avem și la unele moduri și timpuri ale verbului românesc (de exemplu: *eu să fi lucrat, tu să fi lucrat, el/ea să fi lucrat; noi să fi lucrat, voi să fi lucrat, ei/ele să fi lucrat*), precum de altfel situații asemănătoare se întîlnesc și în limba rusă (cf.: я сказал, ты сказал, он сказал). Deosebirea de limba română este că în limba rusă are loc congruența verbului-predicat cu pronumele-subiect în gen și număr (cf.: он сказал – она сказала; он сказал – они сказали).

Astfel că, după cum se poate vedea din cele de mai sus se poate stabili o anumită corelație între categoriile gramaticale și nivelele limbii.

Categoriile gramaticale, așadar, se realizează la următoarele patru nivele, convențional numite: 1) nivel lexical (/ nivel al cuvântului), 2) nivel sintagmatic (/ nivel al îmbinării de cuvinte), 3) nivel al clauzei (/ nivel al propoziției logice, 4) nivel al enunțului (/ nivel al propoziției-discurs).

În legătură cu distribuirea categoriilor gramaticale după nivele se impun următoarele observații:

- semnificația categoriei gramaticale se manifestă la un nivel superior nivelului la care se relevă formal categoria gramaticală;

- semnificația categoriei gramaticale continuă să se manifeste și la celelalte nivele superioare primului nivel de manifestare a ei (a categoriei gramaticale);

- în dependență de semnificatul categorial al cuvântului căruia i se atribuie categoria gramaticală dată, aceasta din urmă își poate realiza semnificația la nivele diferite.

La nivelul cuvântului se materializează categoria genului și categoria numărului aplicate la substantive și categoria persoanei aplicată la pros substantive (/ pronume). Dintre acestea categoria genului și categoria persoanei se realizează prin opoziția de forme ale diferitelor cuvinte (de fapt membrii opoziției sînt cuvinte diferite ce țin de aceeași parte de vorbire), iar categoria numărului – prin opoziția de forme ale aceluiași cuvînt, așa cum are aceasta loc în cadrul altor categorii gramaticale și chiar în cadrul genului și persoanei aplicate respectiv la adjectiv și verb.

La nivelul sintagmatic la stabilirea legăturii de subordonare un rol însemnat revine semnificatului categorial al cuvîntului. La realizarea legăturii prin acord, participă categoria genului, categoria numărului și aceea a cazului cu aplicare la adjectiv, aceasta fiind o urmare a necesității de a corela determinantul cu substantivul determinat. La formarea îmbinării (/ sintagmei) din două substantive participă în fond categoria cazului, aici un loc deosebit revenindu-i Genitivului care se prezintă în limba română drept caz al sintagmei (îmbinării) nominale. Și, bineînțeles, la nivel sintagmatic în limba română un rol important îndeplinește prepoziția ca mijloc de legătură dintre componenții sintagmei, asemănător cu acela al cazului.

La nivelul clauzei, în realizarea legăturii subordonatoare prin recțiune, rolul principal îi revine categoriei cazuale în sens larg (în sens de caz de adîncime, conform concepției lui Ch. Fillmore) care poate fi prezentată fie prin flexiune afixală, fie prin flexiune analitică, fie prin flexiune afixal-analitică, fie prin ordinea cuvintelor, – categorie cu ajutorul căreia se exprimă raporturile semantico-relaționale dintre componenții propoziției logice.

La nivelul enunțului se manifestă categoriile timpului, a modului și a persoanei. Cu ajutorul categoriilor „timp” și „mod” se realizează latura funcțional-comunicativă a enunțului. Categoria persoanei vine să pună în relație de congruență forma verbului predicativ cu elementele opoziției de persoană a subiectului.

I. CLASELE CATEGORIALE DE CUVINTE ÎN LIMBA ROMÂNĂ

În clasificările de mai sus cuvintele autosemantice au fost divizate în patru clase categoriale (substantive, verbe, adjective, adverbe), clasificarea avînd la bază principiul legăturii noțiunilor exprimate de acestea (de cuvinte) cu denotatul. Semnificatul categorial, după cum s-a văzut permite a determina locul și rolul cuvintelor ce țin de o clasă categorială sau alta în formarea unităților superioare cuvîntului, a unităților comunicative. În „operațiunea” aceasta cuvintele autosemantice sînt „ajutate” de cuvintele sinsemantice care vin să le „deservească” pe primele în procesul comunicativ ca actualizatori, ca mărci ale legăturilor de subordonare, ca elemente pragmatice și deci indici ai raporturilor semantice dintre aceștia.

În cele ce urmează cuvintele autosemantice, cît și cele sinsemantice vor fi examinate mai detaliat, decît cum s-a făcut mai sus, propunîndu-se unele subclasificări bazate în fond pe semantică. Vorba e că în cadrul fiecărei clase categoriale se pot stabili anumite subgrupe de cuvinte care se deosebesc între ele prin modul cum corelează ele cu categoriile gramaticale, precum și modul de comportare a acestora în componența unităților comunicative. În parte, deși se afirmă că în calitate de clasă categorială substantivul se caracterizează prin categoria gramaticală a numărului, numai substantivele ce numesc obiecte numerabile pot forma opoziția de singular / plural. O subclasă numeroasă de substantive ce numesc materie sau substanță, de exemplu, au numai formă de singular. Sau, de exemplu, deși se afirmă că adjectivele și adverbele se caracterizează prin grade de comparație, numai adjectivele și adverbele de o anumită factură semantică pot prezenta calitatea sau caracteristica din perspectiva gradăției de intensitate. Cu referire la verb, există subgrupe de verbe care, datorită semanticii, au paradigma conjugării amputată; o serie de verbe, tot datorită înțelesului său lexical, nu pot fi folosite la modul imperativ etc., etc.

Cum toate limitările privind corelarea cuvintelor cu diverse categorii gramaticale, precum și limitările privind capacitățile lor combinatorice sînt determinate de înțelesul lor lexical, subclasificările din cadrul claselor categoriale întreprinse mai jos se vor baza, în fond pe principiul semantic.

Mai puțină atenție în cele de mai jos se va acorda descrierii formelor oblice ale cuvintelor autosemantice și aceasta, în primul rînd, din motivul că ele sînt destul de amănunțit descrise în gramatica tradițională. De fapt de o descriere detaliată a formelor oblice ale cuvintelor semnificative e nevoie mai mult într-o gramatică de orientare didactică și mai cu seamă într-o gramatică destinată străinilor. Vorba e că numărul însemnat de forme oblice se datorește în fond alternanțelor fonetice generate de aglutinarea desinențelor la rădăcina sau la tema cuvîntului semnificativ, însuși numărul desinențelor fiind neînsemnat. Pentru vorbitorul de limbă română nu trezește dificultăți memorizarea acestor forme, întrucît intervenția desinenței „pune în funcție” mecanismul alternanțelor fonetice întipărit în conștiința acestuia. Memorizarea formelor oblice trezește dificultăți pentru un străin care încearcă să învețe limba română pentru că la etapa inițială de însușire în conștiința lui încă nu s-a fixat mecanismul privind alternanța sunetelor. De aici și necesitatea învățării pe de rost a formelor oblice ale cuvintelor semnificative. Prin aceasta se și explică de ce la învățarea limbilor vechi, în parte a latinei, se acordă o atenție deosebită memorizării paradigmei declinării numelui și acelei a conjugării verbului.

Pentru o gramatică de orientare funcțională, la descrierea căreia se pornește de la sens spre formă, importă mult înțelesul lexical al cuvîntului căci anume sensul se dove-

dește a fi responsabil de capacitatea combinatorică a acestuia. O dovedește în mod convingător verbul: anume prin înțelesul său semantic verbul deschide anumite locuri care urmează să fie completate. Înțelesul verbului impune necesitatea utilizării unor nume de o anumită factură semantică care vin să actualizeze, să întregească, să precizeze înțelesul lui. E vorba, în dependență de conținutul semantic al verbului, de locurile deschise pentru subiect, realizator al acțiunii, pentru obiect, pentru beneficiar, pentru obiectiv, instrument etc., cât și pentru situații prin care se determină parametrii privind desfășurarea acțiunii. Mai mulți cercetători țin să sublinieze că în înțelesul verbului se conține în mod condensat virtuala structură a propoziției. L. Tesnière, în parte, relatează că verbul prin conținutul său lexical constituie o mică dramă. Prezentându-se drept centru al propoziției în majoritatea limbilor europene verbul exprimă o varietate de dramă mică, căci ca și într-o dramă în acesta se conține acțiune, și de cele mai multe ori protagoniști și circumstanțe (Tesnière, p. 117).

Cît despre desinența verbului, ea servește doar pentru a marca opoziția de persoană, cu ajutorul ei acțiunea exprimată de verb este coordonată cu vorbitorul, cu locutorul sau obiectul care nu ia parte la dialog. Desinența verbului nu participă la marcarea opoziției modal-temporale. Cu funcție de indici în cadrul opoziției modal-temporale sînt folosite sufixele modal-temporale, aceleași pentru toate persoanele.

Chiar în situația numelui exprimarea raporturilor acestuia cu verbul se datorește în primul rînd semanticii, desinența causală sau prepoziția intervenind doar pentru a diferenția o funcție a substantivului de alta. Astfel în construcții ca *Bucătarul taie pîine* opoziția semantică «animat / inanimat» deosebește funcția de predicat a substantivului *bucătar* de funcția de obiect al acțiunii a substantivului *pîine*, ea rămînînd suficientă și atunci cînd este inversată ordinea componentelor ce constituie enunțul dat. Cf.: *Pîine taie bucătarul*. Sau, de exemplu, confruntînd următoarele două enunțuri cu structuri identice: *Bucătarul mănîncă toată găina* și *Bucătarul mănîncă toată ziua* ne putem convinge că anume datorită semanticii în primul enunț avem de-a face cu un obiect semantic al acțiunii exprimate de verb, iar în cel de al doilea – cu un situant temporal al aceleiași acțiuni. Flexiunea intervine, după cum s-a menționat, ca mijloc suplimentar pe lîngă semnificatul categorial al cuvîntului, în parte al substantivului pentru a diferenția diversele funcții pe care le poate îndeplini acesta ca expansiune a verbului. Astfel, în procesul evoluției limbii române s-a stabilit că prin forma de acuzativ fără prepoziție este marcat substantivul ce numește obiectul acțiunii exprimate de verb (de ex.: *a examina elevul*), prin forma de dativ – substantivul prin care este numit adresatul sau beneficiarul (*a dărui elevului*), prin substantivul la cazul genitiv este indicat un posesor (*caietul elevului*), prin substantiv însoțit de prepoziții sînt notate diferite circumstanțe (*a discuta cu elevul*, *a se apropia de elev*, *a cere de la elev*, *a vorbi despre elev*) etc.

Ținîndu-se cont de momentele sus menționate, la descrierea claselor categoriale ce urmează o atenție preferențială este acordată înțelesului unităților lexicale ce constituie aceste clase.

1. CLASELE DE UNITĂȚI AUTOSEMANTICE

Clasa substantivelor

Substantivul, după cum s-a menționat, este determinat de mai mulți cercetători drept o clasă de cuvinte care se caracterizează prin semnificatul categorial «obiectualitate», «substanțialitate», clasă careia în gramatica tradițională îi corespunde partea de vorbire numită de asemenea substantiv. Prin «obiectualitate», «substanțialitate» se înțelege după cum s-a menționat mai sus, nu numai denumirea unor obiecte concrete din lumea ambiantă (*masă, scaun, pisică, arbore, elev, pădure* etc.), ci și acțiuni (*cioplire, arare, luptă, bătaie*), stare (*gîndire, cugetare, hibernare, dormire* etc.), procese (*ruginire, putrezire, umezire, uscare* etc.), calități și proprietăți ale obiectelor (*frumusețe, tandrețe, bătrînețe, cruzime* etc.), relații dintre obiectele din realitate (*egalitate, fraternitate, subjugare, tovărășie, conlucrare, ciondănire, luptă, sfadă, hărțuială* etc.) etc.

Bineînțeles că în fixarea noțiunilor de «obiectualitate», «substanțialitate» în calitate de semnificat categorial al substantivului s-a pornit de la denumirile de obiecte concrete, după ce modul dat de tratare a fost extins și asupra lexemelor care din perspectivă obiectuală numesc o acțiune, o stare, un proces, o calitate.

De regulă, în gramatici, substantivele sînt grupate în două subclase: a) substantive prin care sînt numite obiecte concrete din realitate (*casă, drum, pom, râu, ulei, mere* etc.), și b) substantive prin care sînt numite categorii mentale. Acestea din urmă numesc o entitate, – produs al gîndirii, ca ceva căruia i se atribuie semnificat categorial de obiectualitate. Despre semnificația acestora din urmă ne putem da seama comparînd, de exemplu, lexemele: *a învăța, a munci*, pe de o parte și *învățare/învățămînt, muncă*, pe de alta: în timp ce prin primele unități lexicale se exprimă caracteristici dinamice ale obiectului (*Ion învață, Petrea muncește*) și legătura cu denotatul se face prin mijlocirea substantivelor caracterizate de verbele respective, cele de a doua nu au nevoie de un astfel de mijlocitor și se prezintă ca ceva existent în mod abstract, căci acțiunile *învățare/învățătură/învățămînt, muncă/muncire* nu pot fi sesizate așa cum se face aceasta cu ființele numite, respectiv, de substantivele *învățător, muncitor*, formate și ele de la verbele în cauză. Dar și într-un caz și în altul avem de-a face cu unități lexicale prin care sînt numite obiecte, cu substantive ce se caracterizează printr-o anumită independență în comparație cu verbele de la care sînt derivate.

Substantive concrete

Substantivele concrete pot fi grupate și descrise în termenii categoriilor semantice. În parte ele pot fi privite din perspectiva a trei perechi de opoziții: «animat / inanimat», «persoană / nonpersoană», «discret (numerabil) / nediscret (nonnumerabil)», așa cum o face A. Ufimțeva (Ufimțeva, 1986, p. 111–112). Vorba e că o parte din substantivele concrete se caracterizează prin trăsătura animat (*leu, berbec, elev, profesoară, lăcătuș* etc.), opunîndu-se în felul acesta substantivelor inanimate (*cîmp, masă, casă, sare, lapte* etc.); substantivele animate, la rîndul său, pot fi persoane (*băiat, profesor, hoț* etc.) și nonpersoane / animale (*gîscă, oaie, bou, lup, vulpe, măgar* etc.); o parte din substantive numesc obiecte care pot fi numărate (*cîntăreț, dihor, scaun, arbore, lampă*), iar parte din substantive numesc obiecte care nu pot fi numărate (*sare, petrol, lapte, stejăret, studențime*) etc. Caracteristicile acestora se prezintă ca niște trăsături diferențiale ale

substantivului și determină în parte modul de comportare a acestuia în procesul vorbirii: capacitatea de îmbinare a substantivului, proprietatea de a se caracteriza prin anumite categorii gramaticale, capacitatea de a avea paradigmă cazuală întreagă sau mărginită.

Același substantiv se poate caracteriza prin câteva din aceste trăsături, ținând de un anumit tip ce se opune altor tipuri de substantive. Astfel, de exemplu, substantivul *aramă* se caracterizează prin trăsăturile: inanimat, indiscret, nonpersoană. El face opoziție, bunăoară, cu substantivul *leu* care este animat, cu substantivul *scaun* care este discret, cu substantivului *elev* care este persoană. Afară de trăsăturile care se obțin prin cele trei feluri de opoziție, toate substantivele din subclasa concretelor se mai caracterizează printr-o trăsătură comună – aceea de «concret» în opoziție cu «abstract».

În dependență de mănunchiul de trăsături semantice menționate substantivele concrete sînt clasate în șase tipuri semantice (acestea reproduc în fond clasificarea propusă de A. Ufimțeva [Ufimțeva, 1986]).

1. Tipul semantic de substantive ce se caracterizează printr-o configurație de trăsături semantice constînd din: «concret», «animat», «nonpersoană», «discret (numerabil)». Din numărul acestora fac parte substantivele prin care este numită lumea animalelor. Aici se cuprind numele de vietăți «nonpersoane», adică toate ființele, în afară de om. Și cu toate că spre deosebire de om care formează o singură specie, animalele formează specii foarte numeroase, totuși tipul de substantive animate denumiri de persoane este destul de mare. Și aceasta își are explicație. Vorba e că în virtutea imensei varietăți de caracteristici ale omului din cele mai diverse puncte de vedere (naționalitate, vîrstă, sex, caracteristici fizice, exterioritate, loc de trai, profesie, post, funcție, ocupație, concepție politică, raporturi sociale, religie etc.), caracteristici reprezentate prin numirile omului, sînt în stare să formeze o cantitate însemnată de grupe, mari și mici, care se intersectează, apoi numirile de vietăți nonpersoane se întrunesc doar în grupe de obiecte după gen, specie, domesticitate etc. În parte se deosebesc grupe de:

– animale domestice (*vită, porc, cal, vacă, bou, măgar, oaie, capră, țap, berbec, miel* etc.);

– animale sălbatice (*lup, vulpe, urs, veveriță, rîs, tigr, elefant, leu, căprioară, antilopă, cerb, maimuță, ghepard* etc.);

– păsări de casă (*găină, rață, curcan, găscă, cucuș, rățoi, gînsac*);

– păsări sălbatice (*priveghetoare, cioară, cuc, vrabie*);

– tîrîtoare (*șarpe, șopîrlă, crocodil, varan*);

– pești (*știucă, somon, cambală, scrumbie*) etc.

Pentru denumirile în cadrul fiecărei specii de animale se folosesc doar doi, trei sau patru termeni pentru a face opoziția dintre femelă și mascul, dintre maturi și pui (de ex.: *cal – armăsar – iapă – mînz, bou – vacă – buhai – vițel – vițică, oaie – berbec – miel, cucuș – găină – pui* etc.). Pentru unele animale, care ocupă un loc puțin însemnat în viața unui popor anumit în limba acestuia este folosit de regulă un singur termen pentru a denumi specia (de exemplu în română: *elefant, hipopotam, crocodil, jeguar, sconcs* etc.). De aici și numărul nu tocmai mare de substantive – denumiri de vietăți nonpersoane, deși specii există destul de multe. (De aici se exclude numărul mare de termeni, adesea formați de la rădăcini grecești sau latinești, prin care sînt numite insecte, bacterii).

Prin metaforizare numirile de animale sînt trecute uneori și asupra persoanelor. Aceasta se obține de pe urma comparațiilor de tipul: *merge ca rața, pășește ca ursul, lacom ca lupul, hîtră ca vulpea, deșteaptă ca oaia* etc. De la acestea s-a putut trece ușor la folosirea denumirilor de animale pentru caracterizarea unor persoane: *Boule,*

Vulpoiule, Măgarule, Vacă (încălțată), Oaie etc. Cu toate că numirile de animale pot avea unele sensuri metaforice de felul celor citate mai sus, în fond ele sînt monosemantice.

De fapt numirile ce țin de primul tip semantic de substantive sînt nume ale claselor naturale și semnificația lor poartă caracter denotativ-semnificativ (sensul denotativ coincide aici cu sensul semnificativ).

Dat fiind că substantivele ce țin de primul tip semantic se caracterizează prin trăsătura «discret», adică numesc obiecte numerabile, ele au categoria gramaticală de număr (*o vacă – niște vaci, bou – boi, urs – urși* etc.). Prin categoria gramaticală de gen se fixează opoziția «mascul – femelă», trăsătură caracteristică obiectelor numite de aceste substantive (*rață – rățoi, lup – lupoaică, buhai – vacă, găină – cucuș* etc.).

Cînd în propoziție, de rînd cu un substantiv animat nonpersoană, figurează și un substantiv animat – nume de persoană, fără ca acestea să se deosebească prin formă, e mai mare probabilitatea că primul va îndeplini aici funcția de obiect și nu aceea de subiect, chiar dacă îl precede pe cel de al doilea (cf.: *Stăpînul înhamă calul. – Înhamă calul stăpînul. – Calul înhamă stăpînul* – în ultimul caz se subliniază că anume calul este înhamat de stăpîn).

2. Tipul semantic de nume de obiecte ce se caracterizează prin mănunchiul de trăsături diferențiale (sensuri semantice categoriale): «concret», «animat», «discret (numerabil)», «persoană» întrunește substantivele ce numesc omul în relațiile lui multeaspectuale cu semenii săi, cu obiectele și lucrurile din lumea ce-l înconjoară, situația lui în societate, legătura lui cu anumite instituții ale societății, cu variatele sfere de activitate umană, caracteristica lui din perspectivă fizică, psihică, morală etc.

În semantica substantivelor ce numesc persoane sînt reflectate:

1) proprietățile biolo-gico-fiziologice și antropologice, adică proprietățile naturale (naționalitatea, sexul, vîrsta, caracteristicile fizice);

2) caracteristicile privind relațiile sociale, de muncă și de rudenie a persoanei, adică relațiile cu alte persoane (de rudenie sau sociale), situația privind sfera de ocupații, starea socială, patrimonială, politică, religioasă etc.;

3) caracteristica omului din perspectivă emotivă și psihică (aprecierea persoanei) din punctul de vedere al capacităților mentale, al manifestării voinței, al imaginației, al emoțiilor, al aptitudinilor, al preferințelor, al moralității, al eticii etc.

De fapt baza substantivelor denumiri de obiecte animate-persoane o constituie în fond acelea ale căror sensuri au la temelie trăsăturile antropomorfe ca, de exemplu, «sexul», «vîrsta», «naționalitatea», «rasa», «limba», «aspectul exterior», «relațiile cu alte persoane». Parte din semele acestea se află în diferite combinații cu alte seme în formarea sensului substantivelor ce numesc persoane.

Astfel în substantivele prin care sînt numite raporturile de rudenie se conțin în diferite combinații semele «sex», «vîrstă», «generație». Prin substantivul *nepot*, de exemplu, se înțelege că e vorba de ființă – persoană de sex bărbătesc, de vîrstă minoră, din a treia generație față de persoana la care îl raportăm. Substantivul *elevă*, de exemplu, de rînd cu sema «stadiu de educație» conține de asemenea semele «sex», «vîrstă». În substantivele de tipul: *orășean, sătean, muntean* se îmbină semele «locul de trai» și «sexul», în substantivele de tipul: *german, francez, englez* se îmbină semele «naționalitate», «limbă», «sex» etc.

Majoritatea denumirilor care fac parte din tipul al doilea de substantive o constituie acelea prin care este numit un semn obiectualizat al persoanei, o proprietate sau o capacitate înăscută sau însușită a individului. Prin asemenea denumiri substantivizate sînt numite variate caracteristici ale persoanei privind aptitudinile politice, religioase,

poziția în sferele socială și de muncă, raporturile acesteia față de alte persoane, față de anumite colective de oameni, situația matrimonială, materială, locul de trai etc., etc.

Din numărul substantivelor de acest fel fac parte denumirile de profesii, posturi, funcții în diferite instituții, denumirile de ranguri în scările gradațiilor militare și în sistemele de funcționari civili ai diferitelor structuri politice, economice, administrative, în structurile de producere, în clasele de proprietari și nevoiași etc.

Sensul unor astfel de denumiri se formează pe baza unei calități sau a alteia pe care și-o însușește individul angajându-se într-o anumită sferă de activitate. În parte, după tipul de activitate s-a format un număr destul de mare de substantive prin care este denumită profesia (de ex.: *muncitor, financiar, asenizator, lăcătuș, măturător, învățător, culegător, tractorist, șofer, constructor, ziditor, lingurar, reparator, plugar, reporter, scriitor, muzicant, strungar* etc. În grupul acesta de substantive, mai bine decât în altele din acest tip este sesizată capacitatea lor de a se îmbina cu alte cuvinte, în special cu verbe. Prin înțelesul lor ele se impun, în parte ca actanți-agenti pe lângă verbele ce exprimă acțiuni, de regulă, obiectuale (de ex.: *muncitorul montează, financiarul calculează, învățătorul educă, asenizatorul curăță, lăcătușul repară, muzicantul cântă, plugarul ară* etc.). În semantica unor asemenea substantive sema de agent se transmite de la verbul motivant (multe din aceste substantive sînt derivate de la verbe: *cîntăreț < a cînta, ziditor < a zidi, scriitor < a scrie, măturător < a mătura* etc.). Substantivele acestea sînt folosite drept actanți-agenti ai verbelor de la care au fost derivate. De ex.: *cîntărețul cîntă, ziditorul zidește*.

Ca și celelalte substantive concrete, substantivele-numiri de profesii numesc atît clasa de obiecte respective (de exemplu, *măturător* în genere) cît și un reprezentant concret din această clasă (de ex.: *Măturătorul Vasile este ordonat în toate*). Verbele cu ajutorul cărora se exprimă relațiile dintre persoane, sau relația individului cu obiectele din lumea înconjurătoare de asemenea pot servi în calitate de temelii motivante pentru formarea substantivelor-nume de persoane cu nuanță de agent (cf.: *a mijloci > mijlocitor, a observa > observator, a conduce > conducător, a îndruma > îndrumător, a sfătui > sfătuitor* etc.).

Un anumit microsistem în cadrul numelor de persoane formează substantivele unite prin trăsătura noțională «coparticipare», «comlicitate», cu alte cuvinte substantivele care numesc persoana din perspectiva participării la un anumit tip de activitate comună (*coleg, companion, tovarăș, ortac, camarad, asociat, prieten, omolog* etc.).

Un subsistem de substantive-nume de persoane constituie substantivele ale căror semnificație noțională comună este relația persoanei cu un grup social, cu un colectiv anumit (de ex.: *membru, participant, vecin, asistent, șef, lider, subaltern* etc.).

Ar putea forma un subgrup de substantive-nume de persoane acele denumiri de oameni care sînt unite prin trăsătura noțională comună «proprietatea de a-și însuși în mod criminal ceva străin». Cum această trăsătură imprimă substantivului respectiv nuanță de evaluare subiectivă, în cadrul grupului dat se întrunesc numeroase sinonime care în multe situații se deosebesc între ele din punct de vedere funcțional-stilistic (de ex.: *hoț, pungaș, prădător, războinic, lotru, fur, prădaș, coșcar, escroc, impostor, înșelător, șarlatan, șuler, pehlivan, corsar, pirat, tîlhar* etc.).

Un subsistem aparte îl pot constitui substantivele-nume de persoane cu semnificația noțional-comună de «capacități mentale reduse». Din cadrul acestui subgrup fac parte numeroase sinonime, acestea deosebindu-se între ele din perspectivă funcțional-stilistică determinată de caracterul lor apreciativ-emotiv (de ex.: *prost, bleg, nătărău,*

nățing, neghiob, nerod, netot, prostănac, hăbăuc, balamut, nepriceput, necapabil, imbecil, stupid, tont, tontălău, năuc, haplea, șui, chiomb, fleș, găgăuță etc.). În subgrupul acesta mai mult decât în altele se întrevăde legătura denumirii obiectualizate cu o proprietate, o caracteristică a obiectului. După cum se poate observa mai multe din aceste substantive sînt adjective la origine. Subgrupul dat se îmbogățește de pe contul metaforizării unor nume de animale (de ex.: *măgar, bou, oaie, vacă, vițel* etc.).

Se poate vorbi și despre o serie de alte subsisteme de denumiri de persoane, la baza cărora se află caracteristici noțional-diferențiale ale obiectelor.

Înțelesul semantic al substantivelor-denumiri de persoană, adică al antroponimelor comune, determină modul de îmbinare a acestora cu alte cuvinte în propoziție, categoriile gramaticale care-i sînt aplicate. Caracterizîndu-se prin trăsăturile diferențiale «concret», «discret», «animat», «persoană» ele pot avea categoria gramaticală de gen și aceea de număr (cf.: *învățător – învățătoare, diplomat – diplomați, lup – lupoai* etc.). În anumite condiții textuale, pentru a deosebi funcțional acuzativul de nominativ (cazurile acestea formal nu se deosebesc în limba română, deosebirea făcîndu-se doar la pronumele personale), adică pentru a deosebi actantul-obiect de actantul-agent al verbului, antroponimul comun poate fi precedat de prepoziția *pe* și susținut de proteza pronumelor personale atone (*Învățătorul îl întreabă pe elev. Elevii o salută pe directoare. Copii îi ascultă pe părinți*). De altfel prin proteza pronominală este diferențiată și funcția de beneficiar în propoziție (*Tata i-a dat bomboane băiatului*).

3. Tipul de substantive, caracterizat prin trăsăturile noțional-categoriale: «concret», «inanimat», «discret (numerabil)», «nonpersoană», cuprinde denumirile de obiecte, lucruri (naturale sau artefacte), denumirile de familii, soiuri și specii de plante, denumirile de realii geografice etc. Caracteristic pentru acest tip de denumiri de obiecte este caracterul distinct al denotatului acestora. De exemplu, prin substantivul *stejar* este numită atît specia respectivă de arbori, cît și un exemplar concret al acestei specii (*Stejarul acesta n-a avut anul trecut ghinde*). După cum subliniază N. Arutiunova denumirile de obiecte concrete inanimate se determină prin referința numelui și nu prin sensul acestuia (Arutiunova, 1980, p. 18). Sub aspect cantitativ tipul dat de denumiri este extrem de întins, fiind determinat de cantitatea imensă de obiecte ale lumii reale, de obiectele spirituale, de obiectele create de mîinile și mintea omului.

Denumirile de obiecte întrunite sub denumirile de obiecte concrete inanimate se împart în două grupe mari: a) denumirile de obiecte naturale și b) denumirile de artefacte. Primele includ denumirile obiectelor care constituie însăși lumea reală ce ne înconjoară cu toate elementele ei. Dintre acestea fac parte acele părți componente pe care le desprinde omul cu cugetul său. Astfel omul prin mintea sa deosebește în cadrul naturii ce-l înconjoară: *un deal, un munte, o pădure, o cîmpie, o vale, un iaz, o mlaștină, un râu, o mare* etc. Omul denuște prin substantive concrete părțile propriului său corp, precum și acele ale altor vietăți-nonpersoane (*mîină, cap, picior, aripă, cioc, gură, gît, rît, piele, inimă, păr, ficat, unghie, ghiară, talpă, barbă, labă* etc.).

Mai mult chiar, acestea prin metaforizare ajung adesea să numească părți ale obiectelor inanimate (cf.: *gura rîului, picioarele mesei, inima căruții, gîtul sticlei, cotul drumului, tălpile saniei, aripa avionului, urechea acului, capul podului, coasta dealului* etc.).

O poziție oarecum specifică în cadrul denumirilor de obiecte concrete numerabile ocupă denumirile de obiecte unice ca de exemplu: *pămînt, soare, lună, nord, vest, sud, est* etc. care totodată pot fi considerate și nume proprii (în astronomie ele se scriu, de exemplu, cu majusculă).

Dat fiind că substantivele concrete inanimate numesc obiecte naturale sau artefacte care pot fi numărate, ele se caracterizează prin categoria gramaticală a numărului (*scaun – scaune, masă – mese, copac – copaci, munte – munți* etc.). Cît despre categoria gramaticală a genului, aceasta cu aplicare la substantivele denumiri de obiecte concrete inanimate n-are susținere în înțelesul lor lexical, așa cum o are în situația substantivelor animate, denumiri de persoane. Aplicată la substantivele denumiri de obiecte inanimate categoria genului poartă caracter formal, datorindu-se analogiei cu substantivele animate numiri de persoane. Astfel substantivele inanimate de obiecte care au formă (dezinență) identică cu aceea a substantivelor denumiri de persoane masculine sînt trecute la substantivele masculine, iar cele cu formă (dezinență) identică cu substantivele denumiri de persoane feminine – sînt trecute la substantivele feminine (cf.: *om – pom; învățătoare – secerătoare, lingurar – dodecar, damă – ramă* etc.).

Despre rolul formal al categoriei genului cu aplicare la substantivele denumiri de obiecte concrete inanimate vorbește și faptul că o parte însemnată a acestora are formă de masculin la singular și de feminin la plural. E vorba de așa-numitele substantive ambigene clasate în gramatica tradițională la substantive de genul neutru (*semn – semne, gard – garduri, avion – avioane, tablou – tablouri, cîmp – cîmpuri, scaun – scaune, dop – dopuri* etc.).

Faptul că nu avem situații cînd substantivele de acest tip ar avea formă de feminin la singular și de masculin la plural s-ar putea explica prin aceea că terminațiile de plural masculine sînt acoperite de cele feminine. Drept rezultat, la substantivele denumiri de obiecte inanimate care la singular au formă feminină, terminațiile de plural se asociază tot cu genul feminin.

Înțelesul semantic al substantivelor denumiri de obiecte concrete inanimate determină de asemenea capacitățile combinatorice ale acestora. Pe lîngă verbe ele îndeplinesc de obicei funcția de actanți-obiecte (*a tăia pîine, a repara bicicleta, a demola o casă*), iar însoțite de prepoziții – funcții de circumstanți (*a tăia cu toporul, a se apropia de pădure, a intra în casă, a cînta la pian, a trece prin tunel* etc.).

Paralel cu cele trei clase de nume-substantive concrete prin care sînt numite obiecte distincte (numerabile), se deosebesc cam după aceleași criterii (1. numiri de vietăți persoane, 2. numiri de vietăți nepersoane, 3. numiri de obiecte concrete inanimate) trei clase de nume-substantive care se caracterizează prin trăsătura diferențială «nedistinct (nenumabil)».

4. Tipul de substantive ce se caracterizează prin trăsăturile noțional-categoriale «concret», «animat», «nedistinct (nenumabil)», «persoană». Din numărul acestora fac parte denumirile de totalități, de uniuni ale oamenilor ce se caracterizează prin comunitate de interese profesionale, de producere, politice, de neam, genetice etc. (de ex.: *popor, neam, trib, clan, familie, rasă, castă, clică, mulțime, coloană, cooperație, companie, trust, studențime, tineret, infanterie, cavalerie, artilerie, intelectualitate, burghezie, proletariat* etc.).

Deși numesc totalități de persoane substantivele de acest tip se folosesc, de regulă, numai la singular, îmbinîndu-se cu forma de singular a verbului (de ex.: *Poporul cere. Guvernul promite. Poliția ciomăgește*). Din perspectiva opoziției de număr substantivele date sînt determinate drept pluralia tantum.

Unele din aceste substantive sînt folosite și la plural cu valoare de „mai multe totalități de oameni unite după un anumit principiu“. În parte se poate spune: *Două armate, trei batalioane, patru rase, șapte caste* etc.

5. Tipul de substantive ce se caracterizează prin trăsăturile noțional-categoriale «concret», «animat», «nedistinct (nenumărabil)», «nepersoană». Din cadrul acestora fac parte denumirile de totalități nediferențiate de animale de tipul: *turmă, stol, șeptel, rînd, cireadă, cîrd, tamazlic, tabun, buluc, pîlc* etc. Acestea de obicei sînt urmate de substantive prin care este numită specia de animale care constituie totalitatea respectivă (de ex.: *cireadă de boi, cîrd de oi, stol de păsări, tabun de cai* etc.). Și aceasta spre deosebire de grupul precedent de substantive care nu are nevoie de asemenea precizări. Mai mult chiar, atunci cînd substantivul cu semnificație de totalitate nediferențiată se poate referi atît la persoane, cît și la animale, el poate fi folosit și singur cînd se referă la persoane (de ex.: *Mulțimea s-a îndreptat spre palat. Gloata arunca cu pietre în geamuri*), dar însoțit de substantivul ce numește specia de animale cînd se referă la denumirile de animale (*buluc de păsări, o ceată de lupi*).

Ca și substantivele ce numesc colective de persoane, substantivele ce numesc totalități de animale din punctul de vedere al categoriei numărului sînt calificate drept singularia tantum, adică, deși numesc totalități de obiecte, au formă de singular și se folosesc cu forma de singular a adjectivului și a formei verbale (de ex.: *șeptelul a crescut mult; un cîrd imens de pescăruși*). Pot fi folosite însă și la plural (de ex.: *trei turme de oi, două cirezi de vaci, herghelii de cai* etc.).

6. Tipul de substantive ce se caracterizează prin trăsăturile noțional-categoriale «concret», «inanimat», «nedistinctiv (nenumărabil)», «nonpersoană» cuprinde denumirile de materii, substanțe (solide, lichide, gazoase). E vorba de substantivele prin care sînt numite produse alimentare (*orez, miere, lapte, carne, unt, sare, zahăr, grîu, făină* etc.), materiale de construcție (*piatră, var, ciment, nisip, piatriș, lut, alabastru* etc.), metale (*fier, argint, cupru, aur, aluminiu, nichel* etc.), materiale tehnice lichide și vîscoase (*petrol, benzină, unsoare, vazealină, cremă* etc.), materiale gazoase (*aer, metan, azot, duhoare, fum* etc.) ș. a.

Substantivele denumiri de materie, de cele mai multe ori apar doar la singular. Și aceasta spre deosebire de substantivele care arată mulțimi de ființe (umane și nonumane), care se pot întîlni și la plural (cf.: *batalion – batalioane, popor – popoare, turmă – turme, stol – stoluri* etc.).

În cadrul substantivelor denumiri de materii trebuie să se deosebească substantive care numind materia o prezintă pe aceasta, pe de o parte, drept o masă indivizibilă, din care se pot lua anumite cantități, iar pe de alta, cînd e vorba de materie solidă, – nume ale unor bucăți din această materie. În primul caz substantivul respectiv se folosește doar la singular, iar în al doilea – la ambele numere. De exemplu, în enunțul *Din stîncă aceasta se extrage piatră* prin substantivul *piatră* este numit materialul de rocă, iar în enunțurile *Vasile azvîrle o piatră. Ion a fost gonit cu pietre* – e vorba de obiecte distincte (numerabile) – *bucăți de piatră*.

În unele situații chiar și substantivele prin care sînt numite substanțe lichide pot căpăta forme de plural. De exemplu, dacă vom compara enunțurile: *Vasile bea rachiu și bere. și Vasile a băut trei rachiuuri și patru beri la bar.*, vom putea constata că în primul enunț e vorba de substanțe lichide cu anumite calități, pe cînd în cel de al doilea – despre anumite volume ale acestor substanțe: „trei pănărele de rachiu“ și „patru halbe de bere“. În virtutea obișnuinței în cazuri ca acestea nu se folosește substantivul prin care este numită unitatea de măsură a substanței respective.

De obicei pentru a numi o parte a materiei, a substanței sînt folosite substantive prin care sînt numite unitățile de măsură respective (greutate, volum, suprafață) urmate de

denumirile materiei, substanței (*un pahar de apă, un metru de cit, trei sticle de ulei, o vadră de vin, o tonă de cărbune, o căpiță de fîn, un metru cub de lemne, o bucată de brînză, un kilogram de făină* etc.).

Pentru indicarea unei sau mai multe granule din materia în formă granulară (*grîu, mazăre, orez, porumb, fasole, orz, ovăz* etc.) se folosește unul din substantivele *bob, fir, grăunte* (*un fir de grîu, trei boabe de mazăre, două grăunțe de porumb* etc.).

Substantivele ce numesc substanțe, materii, nefăcînd opoziție de număr, apar, de regulă, la forma de singular, adesea precedată de substantivele prin care este numită unitatea de măsură respectivă. Mai des sînt folosite cu funcție de actant-obiect al verbului (*a cumpăra făină, a împrumuta trei kilograme de orez, a cerne nisip, a cîntări porumbul* etc.).

Substantive abstracte

După cum subliniază A. Ufimțeva, este imposibil a stabili o deosebire netă între lexicul așa-numit concret (denotativ) cu tipul lui de înțeles denotativ-semnificativ, pe de o parte, și lexicul așa-numit abstract cu tip de înțeles semnificativ-denotativ sau pur semnificativ (Ufimțeva, 1980, p. 130). Atît semantica substantivelor ce numesc obiecte, cît și aceea a substantivelor ce denumesc așa-zisele obiecte abstracte sînt bibartite: o parte este prezentată prin înțelesul denotativ și alta – prin înțelesul semnificativ. Numai că modalitatea de proporționare a acestor două tipuri de denominare diferă. La substantivele concrete prevalează partea denotativă, pe cînd la cele abstracte – partea semnificativă. Conform viziunii tradiționale substantivele abstracte nu numesc obiecte în adevăratul sens al cuvîntului. Prin acestea se exprimă diferite noțiuni ce se referă la sferele de activitate mentală, morală, psihică, social-normativă, științifică (de ex.: *cugetare, idee, ilaritate, bunătate, răutate, inteligență, înțelegere, intenție, fenomen, depresie, apreciere, evaluare, oportunitate, fericire, noroc, bucurie, tristețe* etc.). Marea majoritate a acestor substantive o constituie numirile prin care este obiectualizată o calitate, o proprietate, o stare, un fenomen, o acțiune, un proces. De aici legătura semantică și derivativă a substantivelor date cu adjectivele și cu verbele (cf.: *răutate – rău, gîndire – a gîndi, noroc – norocos, fericire – fericit, cugetare – a cugeta, putrezire – a putrezi, interes – a se interesa, bunătate – bun* etc.).

Din perspectiva înțelesului semantic substantivele abstracte se pot împărți în trei clase de bază, după părerea Anei Ufimțeva.

1. Numiri generale, substantive desemantizate care se apropie într-un fel de prolexeme / pronume (de ex.: *fapt, cauză, lucru, moment, fenomen*).

2. Nume de noțiuni prin care se exprimă variante categorii mentale, fiziologice, psihice, morale, sociologice etc., proprii omului, prin care și găsește reflectare modul de interpretare de către om a realității înconjurătoare. În marea lor majoritate acestea sînt substantive prin care sînt numite calități, caracteristici, proprietăți, procese obiectualizate (de ex.: *frumusețe, bătrînețe, suplețe, încuviințare, închipuire, delapidare, mîngîiere, intuiție, capacitate, destin, orientare, abilitate, sentiment* etc.).

3. Denumiri de noțiuni științifice – termeni ai diverselor sisteme metalingvistice (de ex.: *monarhism, impresionism, peritonită, sinus, conglomerat* etc.).

Dintre cele trei grupe de substantive-denumiri abstracte esența o constituie cea de a II-a. Anume la acestea, de cele mai multe ori, este redusă categoria substantivelor

abstracte în gramatica tradițională. Cît despre comportarea acestora în enunț, în text, ele puțin se deosebesc de substantivele denumiri de obiecte inanimate concrete. Conform terminațiilor ele se aliniază, parte – la substantivele feminine (de ex.: *menire, capacitate, valoare, coerență, încuviințare, închipuire, normă, importanță* etc.), parte – la substantivele neutre (*sentiment, rost, temei, elan, calm, astîmpăr, tîlc, repaus* etc.). Parte din acestea sînt utilizate doar la o singură formă de număr (de ex.: *coerență, noimă, pace, bătrînețe, tandrețe, liniște, suplețe* etc.), parte – la singular și la plural (cf.: *intuiție – intuiții, capacitate – capacități, manieră – maniere, închipuire – închipuiri, valoare – valori, apreciere – aprecieri, senzație – senzații* etc.). Deși trebuie menționat că la substantivele abstracte menționate opoziția de număr sub aspect semantic este mai puțin simțită decît la substantivele concrete (cf.: *masă – mese*, dar *senzație – senzații*).

Termenii privind diferitele domenii ale științei, sub aspect gramatical nu se deosebesc de substantivele din cea de a doua clasă. Ele sînt studiate în cadrul disciplinelor respective, în cadrul lexicologiei și lexicografiei.

Un loc special printre substantivele abstracte ocupă acelea care constituie prima clasă (de tipul: *fapt, lucru, cauză* etc.). Acestea sînt mai puțin studiate și în gramatică, de regulă, sînt trecute cu vederea. Or, ele par a fi foarte importante în fixarea corelației dintre substantivele propriu-zise și prosubstantive, adică pronume în terminologia tradițională, sau substantive generale, după cum le numește L. Tesnière. Vorba e că lexemele de tipul: *faptul, felul, cauza, obiectul, lucrul, cazul* sînt folosite drept substitute ale unui număr însemnat de substantive propriu-zise (substantive concrete, după L. Tesnière), echivalînd cu pronumele din gramatica tradițională. În parte, lexema *fapt* poate ține locul unui pronume ca în pilda ce urmează: *Afară ploua, fapt ce l-a făcut pe Vasile să îmbrace trenciul* (cf.: ... *ceea ce l-a făcut pe Vasile să îmbrace trenciul*).

Substantivele care formează clasa așa-numitelor substantive generale se deosebesc între ele din punctul de vedere al gradății de abstractizare: unele din ele stau mai aproape de prosubstantive (pronume în terminologia tradițională), altele – mai aproape de substantivele concrete. În parte, un lexem, ca de exemplu, *fapt* stă mai aproape de prosubstantive, decît *lucru* sau *obiect*. Respectiv, unele sînt folosite ca substitute a unui număr mai mare de substantive propriu-zise, altele – a unui număr mai redus. În parte lexema *țipenie* este limitată în întrebuințare la cadrele propoziției negative, fiind asemănător pronumelui negativ *nimeni*. Cf.: *Țipenie nu era pe acolo. – Nimeni nu era pe acolo*.

Ce-i drept, limitări în substituirea substantivelor propriu-zise se observă și la prosubstantive – pronume propriu-zise. De exemplu, *cineva* poate substitui numai substantive animate denumiri de persoane, pe cînd *ceva* – numai substantivele inanimate. Astfel că limitarea în capacitatea de a substitui substantive propriu-zise nu poate servi drept motiv pentru a pune la îndoială apropierea substantivelor date de prolexeme, adică de pronume. Numirile generale cu semnificat categorial «obiectualitate» se înscriu, împreună cu clasa tradițională de pronume în clasa substantivelor drept o subgrupă aparte, relativ redusă de așa-numite substantive generale care face opoziție din perspectiva manifestării semnificației denotative cu marea majoritate a substantivelor, așa-numite substantive particulare (despre aceasta a se vedea supra).

Între cele două grupe de substantive care se află la extremele clasei de substantive unul dintre care (cele particulare concrete) se caracterizează prin semnificație denotativă pronunțată, iar al doilea (cele generale) – numai prin înțeles semnificativ, se cuprind variate subgrupe de substantive în care cele două componente (înțelesul denotativ și înțelesul semnificativ) sînt prezentate în dimensiuni diferite.

O descriere a substantivelor în gramatică din perspectivă semantică este necesară, întrucât aceasta determină modul de comportare a acestora în text. În dependență de felul cum se manifestă în înțelesul cuvântului esența de obiect, în ce proporții se face simțit înțelesul denotativ și cel semnificativ, adică dacă în situația concretă de utilizare a substantivului se poate vorbi de un referent anumit al lui sau nu, dacă obiectul denumit de substantiv este animat sau inanimat, dacă prin substantiv este numit un obiect concret care poate fi supus numărării, sau prin acesta este numită o substanță, o materie care poate fi doar măsurată etc., toate acestea își găsesc reflectare în trusa de categorii gramaticale prin care se caracterizează substantivul, în manifestarea potențelor combinatorice ale acestora.

Substantive proprii

Un loc deosebit printre substantive, din perspectiva corelării cu diversele categorii gramaticale ocupă numele proprii. Vorba e că spre deosebire de substantivele comune care au atât sens denotativ cât și semnificativ, numele proprii dispun doar de înțeles denotativ (au sferă noțională, au extensiune sau denotație, după opinia lui J. S. Mill), semnăind obiecte solitare, unice într-un fel. Deosebirea aceasta se face simțită și în modul de comportare a substantivelor proprii în text, în posibilitățile lor de a se conforma paradigmei morfologice a substantivului în general. În parte, numele proprii, spre deosebire de cele comune, sînt, de regulă, limitate în capacitățile lor de a se îmbina atât cu adjective, cât și cu alte determinative. Acestea din urmă se leagă, de regulă, de numele proprii prin articolul adjectival, formînd un model specific de sintagme nominale (de ex.: *Mircea cel Bătrîn, Ioan cel Groaznic, Vasile cel cu toba, Dochia cea cu poșta* etc.). În calitate de determinative ale numelor proprii deseori sînt folosite apozitii de tipul *Petrea zăludul, Mihaela crîșmăreasa, Andrei lăcătușul, Lică dogarul* etc.). În structurile acestea șablonizate se înscriu prenumele însoțite de nume sau de porecle (cf.: *Vlad Botnaru, Ion Corețchi, Pavalache Țiganul, Toader Măcelarul, Nicolae Toboșaru* etc.).

Unele particularități privind utilizarea categoriilor gramaticale la substantive

Dat fiind că prin substantivele proprii sînt denumite lucruri solitare care ni se prezintă drept cunoscute, ele nu sînt „implicate” în opoziția «determinat–determinant» și, ca urmare, nu pot fi declinate conform celor două tipuri de declinare a limbii române – hotărîită (definită) și nehotărîită (indefinită) – caracteristică pentru substantivele comune, deși, în principiu numele proprii se declină. Una din trăsăturile specifice ale declinării numelor proprii este utilizarea articolului la G.D. în prepoziție, de regulă pe lingă antroponimele masculine (cf.: *lui Ion, lui Miron, lui Moraru, dar Mariei, Anei, Alexandrinei*), deși modul se extinde, cuprinzînd atât antroponime feminine (*lui Mimi, lui Zizi* și chiar *lui Maria*), cât și unele apelative (masculine sau feminine) prin care sînt semnalate persoane într-un fel unice, fiind raportate la o microcomunitate (*lui popa, lui tata, lui bunelul, lui mama, lui tanti, lui bunica* etc.).

Pentru a deosebi forma de acuzativ de aceea de nominativ a antroponimelor acestea sînt însoțite la acuzativ de prepoziția *pe*. Marcarea aceasta este „consolidată”

de asemenea de formele atone al pronumelor personale (*Vasile l-a întâlnit pe Ion; Maria a chemat-o pe Ioana; Petrea îl roagă pe Andrei* etc.). Aceasta permite a deosebi funcția de obiect de aceea de subiect și într-o structură inversată (cf.: *Pe Ion l-a întâlnit Vasile; Pe Ioana a chemat-o Maria; Pe Andrei îl roagă Petrea*). Modelul se extinde și asupra structurilor cu substantive comune apelative (*Învățătorul îl întreabă pe elev; Popa l-a apostrofat pe primar; Bunelul îl convinge pe oricine; Ei n-au întâlnit pe nimeni; El ne-a învinuit pe noi* etc.).

Deosebirea dintre cele două tipuri de substantive (comune și proprii) se manifestă și în faptul că în timp ce un obiect denumit printr-un substantiv comun are nevoie de actualizatori și de determinative pentru a fi individualizat, obiectul-persoană numit printr-un nume propriu nu are nevoie de ele. Nu e întâmplător faptul că un substantiv în rol de subiect într-un enunț (acesta se prezintă totodată și ca temă a enunțului) apare de regulă însoțit de articol sau un determinativ (de ex.: *Un elev (/elevul) se întorcea de la școală*), un nume propriu în această funcție apare singur (cf.: *Ion se întorcea de la școală*). Numele propriu nu necesită determinanți când e folosit ca vocativ, întrucât persoana căruia i se adresează vorbitorului este de față. Astfel când cineva declară: *Vasile, spală blidele!* se presupune că Vasile se află în câmpul de viziune al celui ce poruncește.

Categoriile gramaticale care-și află expresie în formele paradigmaticale ale substantivului diferă între ele din punctul de vedere al funcțiilor pe care le îndeplinesc. Dintre cele trei categorii gramaticale care „deservesc” substantivul (genul, numărul, cazul) două (genul și numărul), după cum s-a semnalat mai sus, se consumă la nivel lexical (cf.: *nepot – nepoată, scaun – masă; scaun – scaune, om – oameni* etc.), prezentându-se drept niște categorii gramaticale lexematice. Ele nu participă la exprimarea raporturilor funcțional-semantice dintre substantiv și alte elemente ale enunțului așa cum o face categoria cazului. Și cu toate acestea descrieri formelor de gen și număr în gramatica tradițională i se acordă o atenție destul de mare ținându-se seama de numărul însemnat de forme opozabile ale substantivelor la exprimarea acestor categorii. În principiu numărul desinențelor prin care se face opoziție de gen și număr nu e prea mare. Dacă am face abstracție de unele substantive, puține la număr, care se comportă într-un mod deosebit de cel al majorității și, generalizând, am uni toate substantivele terminate la singular nominativ în consoană într-un singur tip cu desinența $-\phi$, am putea stabili că, în esență, substantivele masculine au la nominativ-acuzativ singular desinența $-\phi$, $-u$ sau $-e$ și la plural $-i$ sau $-e$; cele feminine – la singular $-ă$ sau $-e$, iar la plural $-i$, sau $-e$; cele neutre – la singular $-u$, sau $-\phi$, iar la plural $-e$, sau $-i$ (aici se includ și substantivele neutre cu pluralul în $-uri$). Cantitatea de forme opozabile de gen și de număr la substantive, chiar dacă ne limităm numai la formele de nominativ-acuzativ, crește considerabil de pe contul de alternanțe fonematice care se obțin în rezultatul aglutinării desinențelor mai sus înșirate cu tema substantivului. Tablouri complete ale terminațiilor privind opozițiile de gen și de număr se pot afla în diverse gramatici ale limbii române. În parte, o statistică a formelor opozabile de gen și număr a substantivelor la N.-A., bazată pe diferite principii propune C. Dimitriu (a se vedea Dimitriu, p. 43–48). Numărul formelor opozitive de gen și număr va crește de asemenea de pe contul aglutinării articolului hotărât la substantive.

Opozițiile de gen și număr, consumându-se, după cum s-a menționat, în cadrul unităților lexicale respective și neparticipând la stabilirea raporturilor funcțional-semantice, prezintă un interes derizoriu pentru o gramatică în care se întreprinde o descriere a unităților limbii din perspectiva lor funcțională. Or, o descriere a opozițiilor date este importantă pentru gramaticile de orientare prescriptivă care au drept obiectiv

elaborarea regulilor privind utilizarea corectă (normativă) a unităților limbii în diferite situații textuale.

Un loc deosebit printre categoriile gramaticale ce „deservesc” substantivul ocupă, bineînțeles, categoria cazului care este adesea calificată drept categorie ce-și găsește expresie deplină în structurile de adîncime și care în structurile de suprafață se exteriorizează fie prin aglutinarea morfemelor respective la substantiv, fie prin utilizarea acestora izolat de substantiv, adică fie prin flexiune cazuală, fie prin prepoziție. Categoria gramaticală a cazului servește drept mijloc prin care se diferențiază diferitele funcții relațional-semantice pe care le îndeplinește substantivul în calitate de extensiune a înțelesului verbului.

Dat fiind că utilizarea substantivului la o formă cazuală sau alta este determinată de înțelesul verbului, descrierea categoriei cazului va urma după capitolul consacrat verbului.

Clasa verbelor

Cînd verbul este definit drept o clasă de cuvinte prin care se exprimă acțiuni ce se desfășoară în timp, noțiunii de acțiune i se atribuie un sens foarte larg. Vorba e că la clasa verbelor sînt trecute nu numai cuvinte prin care se exprimă acțiuni propriu-zise, ci și procese, stări, evoluții, existență, apartenență, relații, evenimente etc. În parte, deși în propoziții, ca bunăoară: *Era odată un moșneag și o babă; Împrejur e liniște; Băiatul să fi avut vreo șapte ani; Există o singură ieșire din situație; Casa aparține lui Ion; În cameră se afla o masă și două scaune etc.*, figurează o serie de unități lexicale pe care le considerăm verbe, ele nu exprimă acțiuni propriu-zise. Ele nici măcar nu răspund la întrebarea *Ce face?* care, după cum se afirmă în gramatici, servește drept criteriu de identificare a verbelor.

Tipurile de verbe din perspectivă semantică

De fapt verbele unei limbi constituie fondul pe care limba îl oferă vorbitorului pentru descrierea lumii în dinamică; unitățile lexicale prin care se caracterizează multiaspectuala și variata activitate umană, inclusiv activitatea verbală, proiectată pe fundalul temporal al realității.

Corelarea acțiunii cu fondul temporal este foarte importantă pentru identificarea verbului, căci acțiunea poate fi exprimată și prin substantiv, numai că în cazul acesta ea este prezentată ca atemporală (cf.: *operație medicală – medicii au operat, operează și vor opera*).

În dependență de o serie de factori, printre care tipul obiectului caracterizat prin acțiune, tipul obiectului supus acțiunii, rezultatul obținut de pe urma realizării acțiunii, cadrul de manifestare a acțiunii, relațiile dintre participanții la acțiune, inclusiv a vorbitorului etc., verbele sînt grupate de autori în mai multe categorii semantice, ca de exemplu:

- verbe privind situarea în spațiu (*a sta, a ședea, a poposi, a locui, a se sprijini, a așina, a rămîne etc.*);

- verbe ale mișcării în spațiu (*a merge, a alerga, a fugi, a se mișca, a trece, a pătrunde etc.*);

- verbe ale transformării obiectului (verbe rezultative) (*a frînge, a bate, a îndoi, a distruge, a demola, a transforma etc.*);

- verbe factitive (cauzative) (*a face, a crea, a forma, a tocmi, a schița, a pregăti etc.*);

- verbe privind anumite procese ce se desfășoară în interiorul obiectului (*a putrezi, a dospî, a se coace, a rugîni, a (se) altera etc.*);

- verbe privind deplasarea, schimbarea poziției obiectului în spațiu drept rezultat al unui impuls din afară (*a pune, a așeza, a lua, a scoate, a ridica, a trage, a duce, a muta, a trînti, a răsturna etc.*);

- verbe privind diferitele stări fiziologice ale ființelor (*a dormi, a transpira, a agoniza, a răsufla, a trăi, a sforăi, a sughița, a rîde, a cugeta, a delira, a zîmbi etc.*);

- verbe de percepție (*a simți, a auzi, a mirosi, a pipăi, a presimți, a desluși, a sesiza etc.*);

- verbe privind comportarea (*a se preface, a se strîmba, a se tîngui, a se oșări, a simula, a se maimuțări, a se mîndri, a se poci, a se milogi etc.*);

– verbe ale cunoașterii (*a ști, a cunoaște, a înțelege, a se dumeri, a observa, a stabili* etc.);

– verbe ale zicerii (*a spune, a declara, a informa, a comunica, a zice, a striga* etc.);

– verbe privind evenimentele din natură (*a ploua, a ninge, a tuna, a fulgera, a (se) întuneca, a se desprăvăra* etc.) ș. a.

De fapt clasificările semantice ale verbelor de tipul celei citate diferă de la un autor la altul, fapt determinat în esență de alegerea sferelor de activitate umană care sînt considerate drept principale de către aceștia.

După cum se poate observa, verbele fiecărei din clasele stabilite pot fi grupate în jurul a unui sau a cîtorva verbe prototip (despre prototip lexical a se vedea: Wierzbicka; Kustova, p. 85).

Verbul prototip în sensul său de bază poate fi privit drept o schemă semantică, drept un model semantic al unei acțiuni sau stări generalizatoare care vine să fie precizat din diferite perspective în conținutul mai multor verbe, în dependență de tipul obiectului supus acțiunii, de instrumentul folosit la realizarea acțiunii, de tehnologia aplicată la această realizare etc. De exemplu, drept verb prototip al unui număr însemnat de verbe factitive poate fi considerat verbul *a face* cu sensul general de 'a realiza ceva'. Din numărul verbelor care constituie cîmpul semantic al acțiunilor factitive pot face parte verbe ca: *a asambla* (un automobil), *a meșteri* (o sanie), *a naște* (un copil), *a alcătui* (un program), *a produce* (învălmășeală), *a elabora* (un proiect), *a unelti* (un complot), *a construi* (o casă), *a crea* (o poezie), *a inventa* (un aparat), *a pregăti* (o ciorbă), *a efectua* (planificare), *a confecționa* (o cămașă), *a întreprinde* (o încercare), *a depune* (un efort), *a ridica* (un zid), *a înălța* (un turn), *a fabrica* (macaroane), *a produce* (încălțăminte), *a aranja* (o treabă), *a trage* (concluzie) etc. Despre caracterul de prototip al verbului *a face* față de verbele înșirate mărturisește și faptul că oricare din acestea în îmbinările respective poate fi înlocuit prin acest verb. Cf.: *a face o sanie (un copil, un program, încălțăminte, învălmășeală, o ciorbă, o casă, o încercare, un proiect* etc.).

Sensul concret al verbului în situații ca acestea este determinat de sensul substantivului ce numește obiectul acțiunii, substantivul dat limitînd într-un fel capacitățile combinatorice ale verbului. Astfel, deși se spune *a asambla o mașină*, dar nu se spune *a asambla o cămașă*, nici *a asambla un copil*, ci *a confecționa o cămașă*, *a naște un copil*; se spune *a pregăti o ciorbă*, dar nu se spune *a pregăti o învălmășeală*, ci *a produce învălmășeală*; spunem *a depune un efort*, dar nu putem spune *a depune o clădire*, ci *a construi o clădire* etc. Și aceasta în pofida faptului că toate îmbinările menționate se pot construi cu verbul prototip *a face*.

Verbul *a zice* poate fi considerat prototip al unui șir întreg de verbe, ca bunăoară: *a grăi, a vorbi, a glăsu, a rosti, a spune, a cuvînta, a declara, a mărturisi, a obiecta, a pronunța, a exprima, a zvon, a formula, a obiecta, a reproșa, a răcni, a țipa, a exclama, a bălmăji, a bombăni, a boscorodi, a șopti, a mormăi* etc. Pe lîngă sema generală 'a zice' care se conține în verbul prototip, verbele cîmpului semantic dat conțin anumite nuanțe de sens suplimentare prin care se specifică diferite grade ale intensității celor spuse (*a striga, a șopti, a țipa, a exclama* etc.), caracterul nedeslușit al vorbirii (*a bombăni, a bălmăji, a mormăi* etc.), aspectul replicativ al celor spuse (*a reproșa, a replica, a contrazice* etc.), fermitatea celor comunicate (*a declara, a rosti, a formula* etc.) ș. a. De altfel, nuanțele acestea suplimentare pot fi redată și prin mijlocirea unor adverbe și locuțiuni adverbiale (cf.: *a spune răspicat, a zice în șoaptă, strigă isterical, declară hotărît* etc.).

În calitate de prototip al verbelor ce țin de câmpul semantic 'a consuma alimente', 'a se alimenta' (cu referire la organisme vii) poate fi considerat verbul *a mânca*. Dintre verbele care constituie câmpul semantic dat fac parte și lexemele: *a mesii*, *a ospăta*, *a păpa*, *a îmbuca*, *a se îndopa*, *a se hrăni*, *a rumega*, *a roade*, *a hali*, *a ciupi*, *a mistui*, *a nimici*, *a înghiți*, *a înfuleca*, *a (se) ghiftui*, *a (se) îmbui* etc. Nuanțele care vin să se suprapună asupra sensului de bază 'a consuma produse alimentare' al acestor verbe sînt de diferită natură, referindu-se în unele cazuri la aprecierea de către vorbitor a comportării subiectului consumator, în alte cazuri verbul poartă o anumită coloratură stilistică etc. De exemplu, prin verbul *a păpa* vorbitorul încearcă să se „acomodeze” vorbirii copilului; prin utilizarea verbelor *a ospăta*, *a mesii* se imprimă vorbirii un colorit arhaic; prin verbele *a înfuleca*, *a (se) îndopa*, *a (se) ghiftui* se redă o atitudine depreciativă a vorbitorului față de persoana care mănîncă grăbit, cu lăcomie; prin verbele *a ciupi*, *a ciuguli*, *a înțepa* se subliniază delicatețea exagerată a consumatorului: acesta doar se atinge de bucate în timpul mîncării etc.

Astfel printr-o analiză mai cuprinzătoare am putea obține trusa verbelor prototipe ale tuturor câmpurilor semantice. Reducînd în felul acesta cantitatea mare a verbelor dintr-o limbă naturală la un număr limitat de unități prin care se exprimă în mod generalizat acțiunile de bază privind sferele principale de activitate umană, am simplifica mult descrierea verbului, întrucît totul s-ar reduce la descrierea unui număr relativ neînsemnat de verbe. Vorba e că stabilind modul de comportare a verbului prototip, vom putea în linii mari, pronostica și modul de comportare a celorlalte verbe care-l „tirajează” în câmpul semantic respectiv.

Bineînțeles că verbele pot fi clasificate și din alte perspective mult mai generale. În parte dintr-o perspectivă foarte generală verbele limbii române sînt împărțite în cinci, iar uneori în patru clase. Printre acestea:

1. Verbe **de acțiune**; acțiunea exprimată de acestea are drept sursă un subiect sau un agent: acțiunea poate fi prezentată drept o caracteristică dinamică a subiectului (*băiatul plînge*, *cîinele latră*, *vecinul strigă*, *Petrică fuge*); acțiunea generată de (subiect) agent este îndreptată în afara acestuia, aplicată fiind pentru transformarea unui obiect, pentru a produce, a genera un obiect, pentru a face ca obiectul să dispară etc. (*mama spală rufe*, *vecinul a demolat casa*, *bunica a pregătit o ciorbă*);

2. Verbe **de stare** (ale stării) exprimă procese care se desfășoară în interiorul obiectului, acestea prezentîndu-se drept caracteristici evolutive ale obiectelor (*a păli*, *a dormi*, *a rugini*, *a putrezi*, *a cugeta*, *a transpira*);

3. Verbe **de relație** – arată diverse raporturi dintre obiecte unul dintre care se prezintă ca nodal (*a avea*, *a stăpîni*, *a depinde*, *a necesita*, *a dispune*, *a atîrna*);

4. Verbe **de devenire** – arată o evoluție, un proces de transformare interioară, drept al cărui rezultat este atingerea unei anumite stări (*a înverzi*, *a îmbătrîni*, *a înnopta*, *a se întuneca*, *a înflori*, *a se ofili* etc.);

5. Verbe **existențiale** – exprimă ființarea în timp a obiectului (*a fi*, *a exista*, *a trăi*, *a se găsi*, *a viețui*, *a dăinui*, *a se afla*). Faptul că prin asemenea verbe se exprimă o caracteristică interioară a obiectului, ca și în cazul verbelor stării, în unele lucrări ele sînt clasate în aceeași categorie cu acestea din urmă. (Despre clasarea verbelor a se vedea: Irimia, Morfosintaxa, p. 18–19; Constantinovici, p. 12–18).

Una din trăsăturile de bază ale verbului este polisemia lui. Sensul concret al verbului se face simțit într-o anumită situație textuală și se datorește, de regulă, extensiunilor care de fiecare dată vin să concretizeze despre ce sens este vorba. De exemplu,

verbul *a bate*, în dependență de sensul extensiunii, de regulă obiectuală, poate exprima numeroase și variate sensuri. Cf.: *a bate băiatul* (= a pedepsi), *a bate la ușă* (= a bocăni), *a se bate cu capul de pereți* (= a se lovi, a (se) izbi), *a bate pământul* (= a bătători), *s-au bătut fructele* (= s-au strivit), *a bate fasolea* (= a făcălui), *a bate monedă* (= a semna, a fabrica), *a bate dușmanul* (= a birui, a înfrînge, a dovedi), *a bate o echipă* (la întreceri sportive) (= a câștiga, a întrece), *a bate clopotele* (= a zvoni, a dăngăni, a suna), *a bate inima* (= a palpita, a pulsa), *grindina a bătut semănăturile* (= a distrus, a nimicit), *luna bate* (= strălucește) etc.

Proprietatea verbului, pe de o parte, de a avea diferite extensiuni cu care împreună formează esența nodală, osătura propoziției mentale, iar pe de alta, capacitatea lui de a corela acțiunea cu aspectul temporal-modal și drept urmare transformarea propoziției mentale în propoziție-enunț, face ca verbul, după expresia lui O. Jespersen, să se prezinte drept „purătorul de viață al discursului” (O. Jespersen – apud Irimia, Morfosintaxa, p. 7). Cu acestea asortează teza lui L. Tesnière cum că verbul ca centru al propoziției în majoritatea limbilor europene ar reprezenta „o mică darăamă”, căci, ca și într-o dramă, în acesta se conține acțiune și de cele mai multe ori protagoniști și circumstanțe (Tesnière, p. 117). Reprezentanții școlii pragheze sînt înclinați să considere că în semantica verbului în genere este codificată într-un fel structura virtualei propoziții.

Toate acestea, după cum vom vedea din cele ce urmează, într-un mod sau altul, au tangență cu valența semantică și sintactică a verbului.

Clasificarea verbelor din perspectivă valențială

În literatura lingvistică structurile de conținut privind valența verbelor se determină după cele mai generale proprietăți – supoziția (obligativitatea) subiectului, implicarea / nonimplicarea obiectului, persistența / impersistența subiectului sau a obiectului, invariabilitatea / variabilitatea subiectului sau a obiectului, tipurile de relații dintre subiect și obiect.

În conformitate cu acestea se deosebesc două tipuri valențiale principale de verbe: subiectuale și obiectuale. Verbele subiectuale sînt interpretate drept verbe care au în calitate de actant un realizator, un agent al acțiunii, un purtător al caracteristicii numite de verb, un purtător al unei stări, o sursă a activității etc. Verbele obiectuale sînt considerate verbe care au doi actanți – obiect și subiect.

Prezentîndu-se drept o caracteristică a subiectului, verbele subiectuale arată că:

- 1) subiectul există, se manifestă printr-o activitate, se află într-o anumită stare, este localizat în spațiu;
- 2) subiectul se transformă: își schimbă trăsăturile sale, proprietățile, situația sa; apare în rezultatul acțiunii sau dispăre în urma realizării acesteia;
- 3) subiectul este corelat cu caracteristicile sale.

Acestea pot avea actanți facultativi, prezența cărora uneori se simte mai mult, alteori – mai puțin.

În ce privește verbele obiectuale, acestea fiind corelate, din perspectiva structurii de conținut, cu subiectul și cu obiectul, arată că:

- 1) subiectul și obiectul există: subiectul se manifestă într-un mod anumit față de obiect, fără ca acesta din urmă să se modifice sau modificarea lui nu este importantă pentru situația dată;

2) subiectul exercită o influență asupra obiectului, în rezultatul cărui fapt obiectul se transformă: își schimbă trăsăturile, starea, calitățile, situația; dispare, apare, se distruge;

3) se schimbă relațiile dintre subiect și obiect, fără ca să fie alterat obiectul.

La fel ca cele subiectuale, verbele obiectuale pot avea și alți actanți, de regulă facultativi.

Cele trei subclase de **verbe subiectuale** se prezintă în felul următor (drept model de clasificare a servit compartimentul respectiv din Teoria funcț. gram., 1992).

1. Verbe care exprimă existența subiectului. Ele pot indica diverse aspecte ale existenței subiectului, fapt ce-și găsește reflectare în unii actanți facultativi, care pot imprima unele nuanțe de sens verbului (de fapt orice verb la o formă personală exprimă existență de acum prin însuși faptul că acțiunea respectivă se desfășoară în timp și spațiu).

Dintre cele subiectuale de existență fac parte astfel de verbe ca: *a exista, a trăi, a viețui, a locui, a sălășui, a ființa, a dura, a se păstra, a petrece, a poposi, a dormi, a tremura, a se afla, a se găsi, a tăcea, a zăcea, a (se) odihni, a o duce* etc.

Verbele din categoria dată pot deveni bivalente, gradul de prezență a celei de a doua valență fiind determinat de semantica verbului. În parte, poate apărea necesitatea intervenției actantului cauzativ la verbele ce exprimă diferite stări fizice (de ex.: *Ion asudă de căldură, Vasile îngheață de frig, Petrea tremură de teamă*). Necesitatea celui de al doilea actant se simte la unele verbe care exprimă anumite stări emotive (de ex.: *S-a supărat văcarul pe sat, Vasile se bucură de privilegii* etc.). Se face simțită prezența celui de al doilea actant care indică locul și pe lângă unele verbe de tipul *a trăi, a se găsi, a se afla, a sta* etc. (de ex.: *Vasile se află la Istanbul, Ion trăiește într-un palat, Cartea stă pe masă* etc.).

Verbele subiectuale de existență pot avea actanți și de altă natură, prin care se indică sursa, cauza, scopul existenței, timpul (de ex.: *Vasile trăiește din leafă, Ion rămîne la pescuit, Lecția durează o oră* etc.).

2. Verbe subiectuale care prin semantica lor exprimă modificarea (transformarea) subiectului. Acestea corelează cu verbele subiectuale existențiale, deosebindu-se de acestea prin faptul că în dependență de nuanțele sale aspectuale pot avea actanți care denumesc faza inițială și cea finală a transformării. Majoritatea actanților posibili, în afară de subiect, nu sînt obligatorii. O trăsătură a verbelor din această subclasă constă în faptul că în majoritatea lor sînt reflexive. De ex.: *a se schimba, a se dezvolta, a învia, a se înviora, a se înveseli, a se înroși, a arde, a crește, a se topi, a încolți, a se încălzi, a se înfierbînta, a-și reveni, a se trezi, a se desface, a se deschide, a muri, a se strica, a se altera, a putrezi, a se îngrășa, a se lăți, a se umfla, a se usca* etc.

Un subtip aparte în cadrul verbelor subiectuale transformaționale îl constituie verbele, care exprimînd o schimbare a subiectului, pot cere un actant pentru a indica rezultatul înfăptuirii acțiunii (de ex.: *farfuria se desface în bucăți, scrisoarea se prefăce în scrum, broasca se transformă într-o principesă*).

Din subclasa dată fac de asemenea parte verbele care exprimînd o deplasare a subiectului în spațiu au nevoie de actanți pentru a indica punctul inițial al mișcării, punctul final, locul intermediar dintre primele două (de ex.: *a se mișca, a se deplasa, a se duce, a ajunge, a (se) porni, a sosi, a pleca* etc.: *Vasile sosește la Istanbul, Vasilisa a plecat de la gazdă, Drumul trece prin pădure*, etc.).

3. Verbele subiective cu valență atributivă se împart în verbe cu valență atributivă obligatorie și verbe cu valență atributivă facultativă. Obligativitatea celui de al doilea

actant uneori se simte mai mult, alte ori – mai puțin. Necesitatea celei de a doua valență se face simțită mai ales pe lângă verbele care exprimă „devenire, statornicire“ (*a deveni, a se face, a ajunge* ș. a.). De exemplu: *Vasile devine renumit, Ion s-a făcut frumos, Vasilisa a crescut mare, Ioana va ajunge celebră* etc. În cazurile de felul acestora cel de al doilea actant este exprimat de obicei printr-un adjectiv prin care se exprimă o caracteristică, o calitate, o însușire, o proprietate etc. a subiectului. De acestea stau aproape verbele subiectuale cu sensul de „tocmeală“, „aranjare“, pe lângă care cel de al doilea actant este un substantiv precedat de prepoziția *ca, drept* sau fără prepoziție, prin care este numită o funcție, un serviciu, un post, o slujbă etc. De exemplu: *Ion s-a tocmnit slugă (la femei); Vasile s-a aranjat ospătar; Vasilisa s-a angajat actriță, Pintelie s-a născut pictor* etc.

Pe lângă verbele subiectuale cu sens de „olfacție“, cel de al doilea actant (pe lângă subiect) indică substanța emanată sau obiectul cu care se aseamănă. Dealtfel, subiectul uneori poate lipsi, construcția devenind impersonală. De exemplu: *aerul miroase a fin, pușea a pește, merele aduc a beci, Vasile duhnește a vin, adulmecă a primăvară* etc.

O serie de verbe subiectuale care exprimă 'comportare', sau verbe apropiate prin sens de acestea au în calitate de cel de al doilea actant un adverb sau un adjectiv, uneori substantiv, care determină modul comportării. De exemplu: *Vasile se poartă omeneste, Ion se ține băț (țanțoș), Moșul stă drept, Actrița strigă asurzitor, Tănăsă rămîne perplex, Cartoforul se face mut, Diplomatul o face pe deșteptul* etc. Uneori acestea sînt tratate drept expresii frazeologice.

Astfel în cazul verbelor subiectuale atributive cel de al doilea actant (cînd verbele sînt bivalente) numește semnul subiectului, starea lui sau caracterizează modul stării sau acțiunii și poate fi diferit din punctul de vedere al sensului și al modului de exprimare.

Dacă am încerca să schițăm tipurile de structuri semnificative ale verbelor subiectuale, în liniile cele mai generale, am putea vorbi de două tipuri de structuri: construcții predicative monovalente (subiect-predicat) și structuri bivalente cel de al doilea actant al cărora (obligatoriu sau facultativ) poate fi de diferită natură.

În primul rînd, în dependență de semantica verbului, se vor deosebi mult între ele înseși subiectele: căci într-un caz, în rezultatul efectuării acțiunii subiectul se transformă, în alt caz acestuia i se atribuie o caracteristică, în al treilea el se prezintă doar ca existent etc. Diferența aceasta poate fi fixată terminologic, subiectul, într-un caz fiind numit subiect-existențialitate, în altul subiect-transformant, în al treilea subiect-determinant etc. Cît despre cel de al doilea actant, acesta arată locul, modul, caracteristica, intensitatea, sursa etc.

Există unele structuri în care subiectul ușor poate fi omis astfel încît acestea se apropie de structurile predicative nepersonale. Acestea însă nu vor fi examinate aici.

Verbele obiectuale. În cadrul acestora, după cum s-a menționat, se deosebesc patru subclase:

1. Verbe care exprimă atît existența subiectului cît și a obiectului. Ele pot fi bivalente și trivalente. De cele bivalente sînt verbele care exprimă posedare, obținere (de ex.: *a obține, a ține, a întreține, a posedea, a dobîndi, a ocupa, a cuprinde, a păstra, a avea, a guverna, a stăpîni, a cîrmui, a domina* etc.); verbe care exprimă percepere vizuală (de ex.: *a vedea, a observa, a cunoaște, a examina, a cerceta, a privi, a urmări, a viziona, a analiza, a măsura, a scruta, a supraveghea, a zări* etc.); verbe ale percepției auditive (de ex.: *a auzi, a asculta, a simți, a prinde, a desluși, a afla, a audia* etc.), cît și verbe care exprimă și alte tipuri de percepere.

Bivalente sînt și verbele care exprimă raporturi diferite dintre subiect și obiect. Prin asemenea structuri se redă o atitudine pozitivă sau negativă a subiectului față de obiect. E vorba de verbe ca: *a admira, a prețui, a aprecia, a stima, a urî, a pizmui, a subestima, a dușmăni, a detesta, a invidia, a cinști, a onora, a respecta, a aviza, a agreea, a plăcea, a simpatiza* etc. La unele din aceste structuri bivalente se mai adaugă un al treilea actant prin care se exprimă gradul unei asemenea atitudini (de ex.: *Vasile o stimează (iubește, adoră, simpatizează, urăște* etc.) pe *Vasilisa* foarte mult).

2. Verbe care exprimă acțiuni îndreptate asupra obiectului. Acestea pot varia mult în privința semnificației categoriale (felului de acțiune). De exemplu: *a prelucra, a discuta, a extermina, a otrăvi, a distruge, a răsturna, a doborî, a arunca, a freca, a spăla, a șterge, a bea, a mânca, a sorbi, a înghiți, a tăia, a desface, a reteza, a măsura, a analiza, a cântări, a cerceta, a acoperi, a frînge, a nimici* etc., etc. În dependență de semantica verbului construcțiile predicative pot deveni trivalente: cel de al treilea actant, care poate fi facultativ sau chiar obligatoriu, arată instrumentul cu ajutorul căruia este realizată acțiunea (de ex.: *Vasile retează iarba cu săcerea, Ion prinde pește cu țepoiul*). În unele cazuri, pe lângă o serie de verbe, în calitate de actant-instrument este numită o parte a corpului omenesc. E vorba de verbe ca: *a arăta, a atinge, a smulge, a lovi, a scoate, a bate, a împinge, a împunge, a îmbrînci, a scutura, a apuca, a înșfăca* etc. De exemplu: *Vasile își scarpină spinarea cu unghiile, Ion pipăie genunchiul cu mîna, Petrea arată (direcția) cu capul* etc. Întrucît în calitate de actant-instrument în majoritatea cazurilor date se presupune mîna (mîinile), ea este subînțeleasă chiar în lipsa celui de al treilea actant. De exemplu: *Ion l-a îmbrîncit (împins, lovit, scuturat, apucat, înșfăcat* etc.) pe *Vasile, Ion a smuls ridichea* etc.

O serie de verbe obiectuale bivalente ce exprimă acțiuni îndreptate asupra obiectelor animate, conțin în componența sa o nuanță de evaluare, apreciere, apropiind verbele acestea de cele din prima subgrupă ce exprimă anumite raporturi. E vorba de verbe ca: *a griji, a îngriji, a amăgi, a înșela, a ademeni, a minți, a atrage, a ispiti, a educa, a mîngîia, a chinui, a tortura, a preda* etc.

Un grup de verbe obiectuale presupune în calitate de al treilea actant – scopul pentru care se realizează acțiunea. E vorba de verbe de tipul: *a folosi, a utiliza, a întrebuința, a aplica, a recurge, a abuza, a practica, a uza, a cere, a solicita* etc. De exemplu: *Vasile aplică forța (pentru deschiderea ușii), Directorul recurge la măsuri (pentru liniștirea spiritelor)*.

3. Verbe care exprimă schimbarea, transformarea obiectelor. Acestea prin semantica lor arată diferite schimbări calitative și cantitative ale obiectului, schimbarea stărilor, capacităților, formelor obiectelor supuse acțiunii. Printre acestea verbe ca: *a îndrepta, a repara, a corija, a prefăce, a modifica, a transforma, a împodobi, a îmbunătăți, a înmulți, a multiplica, a mări, a încălzi, a uda, a usca, a înmuia, a deschide, a închide, a vopsi, a vărui, a înălbi, a înnegri, a îndoi* etc. E vorba de asemenea de o serie de verbe care exprimă „distrugere”, „nimicire” (de ex.: *a strica, a distruge, a ruina, a demola, a nimici, a omorî, a arde, a extermina* etc.). Verbele obiectuale pot avea diferiți actanți facultativi care numesc faza inițială și cea finală a transformării a modificării, instrumentul, modul, rezultatul etc. De exemplu: *Bătrînul a vopsit bastonul de la un capăt la altul în galben*. Se întîlnesc o serie de verbe obiectuale ce exprimă transformarea stării emotive a obiectului-persoană, fapt ce implică adesea al treilea actant (instrumentul) care are legătură cu subiectul (de exemplu: *a amări, a întrista, a indispuce, a bucura, a mîhni, a supăra, a înveseli, a încînta, a desface, a distra,*

a îmbucura etc.). Cf.: *Vasile l-a întristat mult pe Ion cu vestea adusă*. Verbul *a face* arată transformarea obiectului de asemenea, și poate avea un al treilea actant care exprimă semnul pe care-l capătă obiectul în urma realizării acțiunii: *Vasile l-a făcut pe Ion pământ (una cu pământul)*.

Verbele care exprimă schimbarea locului obiectului în spațiu pot avea aceiași actanți locativi, ca și verbele respective subiectuale (acestea din urmă se deosebesc de primele prin pronumele reflexiv, fiind verbe reflexive). E vorba de verbe ca: *a duce, a mișca, a muta, a deplasa, a trece, a purta, a urni, a strămuta, a transfera, a porni, a conduce, a ghida, a răspîndi, a vehicula, a călăuzi, a îndrepta, a petrece* etc.). Cf.: *Vasile a urnit carul din loc. Ion a condus operația de la piață pînă la bucătărie* etc.

O serie de verbe obiectuale exprimă acțiuni drept rezultat al cărora se creează obiecte noi (de ex.: *a face, a meșteri, a fabrica, a produce, a realiza, a exprima, a confecționa, a înfăptui, a crea, a efectua, a făuri, a înălța, a construi, a zidi, a prepara, a pregăti, a concepe, a compune, a elabora, a alcătui, a formula, a întocmi, a naște, a zămisli, a comite, a institui, a inventa, a plăzmu, a tocni* etc. Cel de al treilea actant, de obicei este facultativ, arată materia, din care-i confecționat obiectul, sursa acestuia. Cf.: *Ion a făcut două mămăligi dintr-un pumn de făină, Vasile produce ulei din sîmburi (nuci)* etc.

4. Verbe obiectuale care exprimă schimbarea raportului dintre subiect și obiect.

Majoritatea predicatelor exprimate prin aceste verbe au trei actanți obligatorii. Cel de al treilea actant exprimă beneficiarul, adresatul etc. Printre verbele obiectuale din acest subtip pot fi enumerate verbele ce exprimă transmiterea obiectului (de ex.: *a da, a dăru, a înmîna, a propune, a oferi, a vinde, a furniza, a împrumuta, a transmite, a acorda, a restitui, a întoarce* etc.). De ex.: *Vasile i-a dat o carte lui Ion. Ion îi restituie caietul lui Vasile. Pontiful împarte indulgențe credincioșilor* etc.

În cazul cînd avem de-a face cu verbe ce exprimă transmiterea de informație aici al doilea actant-obiect este beneficiarul, iar al treilea conținutul informației. E vorba de verbe ca: *a informa, a înștiința, a preveni, a aviza, a comunica, a avertiza* etc. De ex.: *Vasile l-a informat pe Ion despre sosirea președintelui. Ion l-a avizat pe Vasile despre cursa întreprinsă*.

În cazul verbelor care exprimă primirea, obținerea obiectului (*a căpăta, a obține, a primi, a încasa, a dobîndi, a lua, a cumpăra, a recepționa, a însuși* etc.) cel de al treilea actant indică izvorul, sursa, obținerea obiectului.

Verbele de tipul *a amăgi, a minți, a înșela, a momi, a fraieri, a șmecheri* etc. de asemenea pot avea mai mult de doi actanți. De exemplu: *Vasile l-a fraierit de cîteva cărți pe Ion cu ajutorul (promisiunilor) asigurărilor că le va întoarce a doua zi*.

Sînt trivalente de asemenea verbele obiectuale de atribuire de aplicare a obiectului unui alt obiect. Printre acestea verbe ca: *a furniza, a înzestra, a aproviziona, a orna, a înarma, a încorona, a încununa, a glasa, a auri, a împodobi* etc. De exemplu: *Vasile a împodobit casa cu portretele colaboratorilor*.

Se deosebesc de asemenea cîteva grupe de verbe cu particularități mai complexe corelate concomitent cu cîteva structuri de conținut. E vorba de verbe de tipul: *a ajuta, a amesteca, a îndemna, a saluta, a preveni, a blama, a dojeni, a cinsti, a constata; a propune, a permite, a îngădui* etc. De ex.: *Vasile l-a amenințat pe Ion cu (pumnul) degetul. Ion l-a dojenit pe Vasile pentru fapta săvîrșită*.

Dacă am încerca să facem o scurtă totalizare, am putea afirma că verbele obiectuale folosite ca predicate formează structuri mai complexe decît verbele subiectuale întrucît

prin corelarea celor doi actanți obligatorii (subiect și obiect) se creează posibilități de structurare mai variate. Deși multe din verbele obiectuale au ca echivalente verbe subiectuale. Cf.: *Vasile aude clopotul. – Clopotul se aude. Vasilisa răstoarnă carul. – Carul se răstoarnă.* Verbele subiectuale în asemenea cazuri se deosebesc de cele obiectuale prin pronumele reflexiv.

Predicatele exprimate prin verbele obiectuale formează adesea structuri trivalente. Al treilea actant de cele mai multe ori exprimă instrumentul, beneficiarul, scopul, sursa, geneza, locul, motivul, materia etc. Și, bineînțeles, predicatele exprimate prin verbele obiectuale, ca și cele subiectuale, pot avea atât diferiți actanți facultativi, cât și situații care se pot referi atât la predicat, ca nucleu al propoziției, cât și la propoziție în întregime.

Parte de cercetători sînt înclinați să examineze verbele obiectuale, valența acestora, în legătură cu tranzitivitatea. Or, cu toate că, atât valența, cât și tranzitivitatea sînt determinate, în esență, de semantica verbului, acestea sînt două laturi diferite ale lui. Vorba e că în timp ce tranzitivitatea se reduce la dependența dintre verb și obiectul care suportă acțiunea, valența privește raportul verbului cu mai mulți actanți. De exemplu, un verb ca *a pătrunde* este nemarcat din punct de vedere al tranzitivității, adică se caracterizează prin tranzitivitatea $\emptyset$ (zero), pe cînd din punctul de vedere al valenței el este bivalent și chiar trivalent (de ex.: *Bulgărul aruncat a pătruns prin fereastră în cameră*).

Deși structurile valențiale atât ale verbelor subiectuale și obiectuale, cât și a subclaselor acestora se stabilesc pe baza trăsăturilor de valență ale lor, la descrierea structurilor semantice ale propoziției nu pot fi neglijate nici trăsăturile semantice, nici cele formale ale actanților.

Formele personale și formele impersonale ale verbului

Formele personale ale verbului își manifestă valoarea sa la nivelul enunțului și făcînd parte din cadrul mijloacelor pragmatice ale limbii servesc pentru a exprima opozițiile de persoană (vorbitorul se opune ascultătorului și obiectului despre care se comunică), de timp (opoziția de anterioritate și de posterioritate se face față de momentul vorbirii), de mod (posibilitatea realizării / irealizării acțiunii se corelează cu realitatea obiectivă). Opozițiile date se obțin cu ajutorul flexiunilor verbale – sufixale modal-temporale și desinențe (acestea pot «coopera» de asemenea cu o serie de unități lexicale), care fiind aglutinate la tema verbelor creează o varietate însemnată de forme verbale.

De fapt înseși mărcile cu ajutorul cărora se obține opoziția dintre formele personale ale verbului sînt relativ puține la număr. În parte la plural toate formele personale temporal-modale flexionare au aceleași desinențe: *-m*, *-t*, $\emptyset$ (doar la imperfect indicativ ca excepție, persoana a III-a plural capătă desinența *-u*). Varietatea de forme crește aici de pe contul alternanțelor și varierii sufixelor, determinate adesea de componența fonematică a radicalului verbului. Astfel, de exemplu, persoana a III-a singular indicativ prezent care se deosebește de celelalte persoane prin desinența *-ă*, sau *-e*, va avea o serie întreagă de forme determinate de alternanțele fonematice și de varierea sufixelor: sufixul $\emptyset$, alternanța $\emptyset$, desinența *-ă* (*adună*); sufixul *-ez*, alternanța *-e* / *-ea*, desinența *-ă* (*lucrează*); sufixul $\emptyset$, alternanța *-c* / *-č*, desinența *-e* (*tace*); sufixul $\emptyset$, alternanța $\emptyset$, desinența *-e* (*pricepe*); sufixul $\emptyset$, alternanța *-g* / *-ğ*, desinența *-e* (*fuge*); sufixul *-esc*, alternanță *-sc* / *-șt*, desinența *-e* (*citește*); sufixul $\emptyset$, alternanța *-o* / *-oa*, desinența *-ă* (*coboară*); sufixul *-ăsc*, alternanță *-sc* / *-șt*, desinența *-e* (*hotărăște*).

Dacă din perspectiva aceasta vor fi fixate formele personale la toate timpurile flexionare cu toate variantele determinate de alternanțele și sufixele respective se va putea constata că numărul de forme personale ale verbelor în limba română este impunător. Și cu toate acestea memorizarea lor de către vorbitorul de limbă română pare să nu prezinte dificultăți, întrucât la aglutinarea sufixelor temporal-modale și a desinențelor se pune automat în funcție mecanismul de alternanțe fonematice pe care vorbitorul și-l însușește odată cu însușirea limbii. Numărul mare de forme va prezenta dificultăți pentru străinii care încearcă să învețe limba română. Neavînd fixat în conștiință mecanismul de alternanțe caracteristic limbii române, cel puțin la prima etapă de însușire, ei sînt nevoiți să învețe pe de rost formele verbului românesc, așa cum de altfel depunem și noi stăruință să memorizăm mai multe forme cînd încercăm să învățăm o limbă străină. De aici în vorbirea celor care stăpînesc slab limba română forme de tipul (*el*) *acoperește*, (*ei*) *adoptează*, (*eu*) *subliniesc*, (*tu*) *alcătui* etc. De altfel acolo unde există posibilitatea unei alegeri cei ce stăpînesc slab limba română preferă folosirea unei forme analitice în locul unei forme flexionare, în parte se preferă a întrebuița perfectul compus în loc de perfectul simplu sau în loc de mai mult ca perfect.

Într-o gramatică de orientare explicativ funcțională pare nu chiar atît de important să se insiste prea mult asupra paradigmei conjugării verbelor, mai ales că o descriere amănunțită a acestora se poate găsi în orice gramatică normativă.

Ceea ce merită a se sublinia în mod deosebit este faptul că formele personale ale verbului nu participă la stabilirea raporturilor relațional-funcționale dintre verb și extensiunile lui. Deși deschiderea locurilor pentru extensiunile verbale este determinată de înțelesul verbului, diferențierea acestora se obține prin mijlocirea flexiunii cazuale, a prepoziției ce precede substantivul, a semnificatului categorial al cuvîntului (de exemplu: *Ion cumpără ciuperci*; *Popa vinde indulgențe creștinilor*; *Vasile taie cu toporul frunze la cîini*; *Petrea s-a întors tîrziu* etc.)

Că flexiunea verbului nu participă formal la stabilirea unor astfel de raporturi relațional-funcționale dintre verb și extensiunile acestuia o dovedește și faptul că indiferent de forma personală temporal-modală a verbului raporturile date vor rămîne aceleași. Cf.:

Deputatul aruncă	}	covrigi alegătorilor cu țăpoiul în fiecare duminică de dimineață
Deputații aruncă		
Eu arunc		
Noi aruncăm		
Tu arunci		
Voi aruncați		

După cum se poate ușor constata schimbarea formei verbului *a arunca* nu modifică întru nimic legăturile lui relațional-semantice cu extensiunile care-l urmează.

Faptul că schimbarea flexiunii verbului nu implică modificarea funcției semantice a verbului, cum are loc aceasta la schimbarea formei cazuale a substantivului (cf.: *a dăru* *bomboane* – *a dăru* *copiilor*), nu înseamnă deloc că verbul nu poate îndeplini alte funcții decît cea de predicat. Și aici nu e vorba de derivate deverbale de tipul: *arătură* (< *ară*), *puțință* (< *putea*), *mîncare* (< *mănîncă*), *arătos* (< *arăta*). Îndeplinirea funcțiilor secundare și-o asumă așa-numitele moduri (/ forme) impersonale, numite și forme absolute. Astfel un infinitiv sau un supin prezintă acțiunea ca substanțialitate, ca obiect. Cf.: *Ion a plecat la arat ogorul* (= *la ararea ogorului*); *Vasile se pregătește de cules*

cireșele (= de culegerea *cireșelor*); *A copia nu înseamnă a crea* (= copierea nu înseamnă creare). De altfel unele supine coincid prin formă cu substantivele respective. Deosebirea constă în faptul că supinele nu capătă articol. Or, intervenția articolului transformă supinul în substantiv propriu-zis regimul verbal înlocuindu-se prin regim nominal (cf.: *Ne pregătim de cules cireșe* – *Ne pregătim de culesul cireșelor*).

O altă formă apersonală a verbului – participiul trecut, determinând un substantiv îndeplinește funcția de atribut static, ca și adjectivul (cf.: *cîmp înverzit* – *cîmp verde*; *bărbat supărat* – *bărbat supărăcios*; *copil mîniat* – *copil mînios*). În dependență de caracterul subiectual sau obiectual al verbului participiul poate caracteriza într-un caz (în cazul verbului subiectual) obiectul sau persoana ca realizator al acțiunii (cf.: *călător obosit* – *călătorul a obosit*), în alt caz (în cazul verbului obiectual) – obiectul supus acțiunii (cf.: *cal potcovit* – (*cineva*) *a potcovit calul*).

Și totuși participiul folosit ca atribut static nu pierde nuanța de dinamism, ca de altfel și celelalte forme nepersonale. La aceasta contribuie și faptul că formele apersonale, inclusiv și participiul, pot avea aceleași extensiuni ca și formele personale ale verbului (cf.: *Telegrama primită ieri dimineața l-a întristat mult pe Vasile*. – *Telegrama care a fost primită ieri dimineață l-a întristat mult pe Vasile*).

Participiul, la fel, ca și infinitivul și gerunziul, face parte din componența unor perifraze prin care se exprimă paradigmele personale ale unor timpuri. Afară de aceasta participiul stă la baza conjugării pasive a verbului.

Dintre formele apersonale o poziție mai apropiată de formele personale ocupă gerunziul. Prin acesta se exprimă de fapt o acțiune apersonală care însoțește o acțiune personală (finită), prima însușindu-și de la aceasta din urmă caracteristicile personal-temporale. De exemplu, în enunțul *Ion mergea șchiopătînd* se conțin două acțiuni dintre care una este reprezentată printr-o formă apersonală (*șchiopătînd*). Dat fiind că acțiunea exprimată prin această formă apersonală – gerunziu este atribuită realizatorului acțiunii exprimate prin imperfectul indicativ (*mergea*), caracteristica modal-temporală dată este trecută și asupra acțiunii la gerunziu (*Ion mergea și Ion șchiopăta*). În cazuri ca acestea gerunziul se aseamănă unui adverb, caracterizînd modalitatea desfășurării acțiunii (*Elevul povestește plîngînd*; *Muncitorul lucrează cîntînd*; *Bătrînul se apropie tremurînd* etc.). În cazuri ca acestea prin gerunziu se exprimă o acțiune secundară prin care se caracterizează modul cum decurge acțiunea de bază exprimată prin forma finită a verbului. E vorba de fapt de două acțiuni care decurg paralel. Dacă am reformula cele de mai sus, am putea spune că 'elevul povestește și plînge totodată', că 'muncitorul lucrează și în același timp cîntă', că 'bătrînul se apropie și concomitent tremură'. Dar întîlnim destule cazuri cînd între acțiunea exprimată de gerunziu și acțiunea exprimată printr-o formă personală a verbului se stabilesc aceleași raporturi care sînt fixate între două forme finite. De exemplu în enunțul *Săturîndu-se, Vasile s-a ridicat de la masă* avem același raport de timp ca și între două forme finite ale verbului. Cf.: *După ce s-a săturat, Vasile s-a ridicat de la masă*. Raportul de succesiune în timp dintre acțiunea exprimată prin gerunziu imprimă acestuia o nuanță temporală relativă. De exemplu, în enunțul: *Înconjurînd casa, el s-a apropiat de fereastră*, deși acțiunea exprimată prin forma personală s-a petrecut în trecut (*s-a apropiat*), acțiunea exprimată prin gerunziu este sesizată ca precedînd acesteia ('Mai întîi Vasile a înconjurat casa și după aceea s-a apropiat de fereastră').

De altfel în unele limbi, cum e de exemplu, limba rusă, gerunziul are formă specială de trecut care se opune formei de prezent (cf.: *Обогнув дом, Василе приблизился к окну*. – *Василе приближается к окну, обойдя дом*).

Autorul acțiunii exprimate prin gerunziu din componența unei construcții gerunziale poate fi altul decât cel al acțiunii finite în enunțul din care face parte construcția dată. În parte, în enunțul: *Venind oaspeții, să mă trezești* – autorul acțiunii exprimate prin gerunziu este 'oaspeții' (persoana a III-a plural), iar drept subiect al acțiunii exprimate prin forma personală – se înțelege persoana a II-a căreia i se adresează vorbitorul.

Că formele absolute ale verbului îndeplinesc în propoziție alte funcții decât aceea de predicat păstrează totuși unele trăsături caracteristice formelor predicative (e vorba, în parte, de opoziția de timp și opoziția de persoană) se datorește în mare parte faptului că formele absolute, după cum s-a menționat, păstrează capacitatea de a avea extensiuni ca și formele finite. Împreună cu extensiunile respective formele absolute ale verbului formează construcții care echivalează din perspectiva înțelesului cu unele propoziții secundare.

Prin folosirea diverselor construcții infinitivale, participiale, gerunziale, supinale noi reușim să prezentăm conținutul unei propoziții secundare ca obiect, ca o caracteristică, ca o circumstanță. Cf.: *A confecționa ȋtari din pînză e o datorie a fiecăruia. – E o datorie a fiecăruia să confecționeze ȋtari din pînză; La confecționat ȋtari din pînză se pricepe oricine. – Oricine se pricepe să confecționeze ȋtari din pînză; Confecționînd ȋtari din pînză vei contribui la prosperarea neamului. – Dacă vei confecționa ȋtari din pînză, vei contribui la prosperarea neamului; Purtînd ȋtari confecționați din pînză vom fi respectați de toată lumea. – Dacă vom purta ȋtari care vor fi confecționați din pînză, vom fi respectați de toată lumea.*

Și aceasta în liniile cele mai generale. În fond însă raporturile ce se stabilesc între formele absolute ale verbului și formele lui finite sînt foarte variate și la fel ca și raporturile dintre două forme finite ale verbului sînt determinate în esență de conținutul semantic al acestor verbe.

În principiu o bună parte de propoziții secundare, sau altfel spus numeroase forme finite ale verbului subordonate altor forme finite, pot fi transformate în forme absolute, păstrîndu-se intacte extensiunile respective. Cf.: *Dacă vei munci vei cîștiga. – Muncind vei cîștiga; Calul care este bine hrănit trage bine la plug. – Calul bine hrănit trage bine la plug; Pescarii se pregătesc să prindă pește. – Pescarii se pregătesc de prins pește; Pentru ca să mănînci ciorbă înarmează-te cu lingură. – Pentru a mînca ciorbă, înarmează-te cu lingură; Cînd ești chel, n-ai nevoie de pieptene. – Fiind chel, n-ai nevoie de pieptene.*

Formele absolute ale verbului – infinitivul și supinul, prezentînd acțiunea ca substanțialitate se îmbină cu o serie de verbe modale și aspectuale la diverse forme modal-temporale. De exemplu, *Știa a toarce; poate cînta; începu a plînge; terminase de scris; continuă a lucra; se apucă de frămîntat; se pregătise de arat* etc. Însoțit și de alte prepoziții decât *a*, infinitivul poate fi subordonat diverselor verbe la formele lor finite, exprimînd mai multe raporturi care se pot stabili între două acțiuni. De exemplu: *Pentru a scăpa a fugit; A trecut fără a se uita; Înainte de a pleca s-a odihnit.*

Participiul fiind legat de exprimarea aspectului rezultativ al acțiunii în componența unor perifraze cu verbe auxiliare participă la exprimarea unor timpuri trecute ale verbului la diferite moduri: *tu ai lucrat; el va fi dormit; tu vei fi crezut; voi veți fi dormit; eu aș fi continuat; tu ai fi spus* etc.

Gerunziul fiind o formă a verbului prin care se exprimă o acțiune apersonală și atemporală în desfășurare este de asemenea folosit în componența unor perifraze prin mijlocirea cărora se exprimă acțiunea la prezent a unor moduri personale. De exemplu: *Tu vei fi gîndind; ei ar fi dormind; ei s-ar fi sfădind; voi ați fi presupunînd* etc.

Conjugarea pasivă și diateza

Gramaticienii sînt înclinați să vadă o simetrie deplină între conjugarea activă și cea pasivă. Or, după cum o dovedește uzul limbii române, conjugarea pasivă se aplică la verbele de o anumită factură semantică care și ele nu totdeauna se dovedesc a avea paradigma întregită. De bună seamă, verbele numite intransitive, bunăoară, nu pot avea conjugarea pasivă. Nu se poate spune de exemplu, **eu sînt alergat*, **tu ești gîndit*, **ei erau suferiți* etc.

Asupra caracterului limitat al conjugării pasive se atrage atenția în unele gramatici, menționîndu-se că „pasivul apare numai la verbele tranzitive și se exprimă cu ajutorul verbului *a fi* și participiul verbului de conjugat” (GLR, v. I, p. 208). Și totuși, deși verbele tranzitive se pot conjuga la forma pasivă, chiar și aici, din motive de ordin semantic, multe dintre aceste se caracterizează prin paradigme amputate. De exemplu, cu toate că verbe ca: *a zidi*, *a fabrica*, *a confecționa* etc. formal pot avea persoana I-a și a II-a, uzul însă nu le admite. De exemplu, nu se spune: **eu sînt fabricat*, **tu ești zidit*, **noi sîntem confecționați*, întrucît sensul acestor verbe este incompatibil cu acela de persoană-obiect supusă unor astfel de acțiuni. Asemenea verbe se folosesc, de regulă, la persoana a III-a pasiv. Cf.: *ea (biserica) fusese zidită*; *ei (bernevecii) au fost confecționați*; *ele (jucăriile) au fost fabricate*. Sau, de exemplu, uzul limbii nu admite utilizarea formei pasive a verbelor tranzitive la imperativ cînd în calitate de obiect de aplicare a acțiunilor exprimate de acestea se prezintă un obiect inanimat: noi nu putem ordona unui obiect să fie realizat, modificat, nimicit etc. În parte, noi nu putem ordona unui copac – **fii tăiat!*, unui automobil – **fii asamblat!*, unei clădiri – **fii demolată!* Și în genere formele de imperativ pasiv (de ex.: *Fii blestemat!* *Fiți binecuvîntați!*) se întîlnesc destul de rar căci se ordonă, de regulă, unei forțe active ce realizează acțiunea și nu obiectului care suportă pasiv acțiunea.

Forma pasivă a verbului este utilizată rar chiar și la alte moduri și din alte motive. În parte faptul că conjugarea pasivă are la bază participiul trecut prin care se exprimă de fapt un semn pe care-l capătă un obiect în rezultatul suportării unei acțiuni (de ex.: [*cal*] *potcovit*, [*moară*] *stricată*, [*clădire*] *demolată*, [*copil*] *pieptănat* etc.) face să se șteargă în multe cazuri diferența dintre trecut și prezent la conjugarea pasivă (cf.: *Clădirea este construită*. – *Clădirea a fost construită*. – și într-un caz și în altul acțiunea este prezentată ca realizată). Doar în cazurile verbelor care exprimă acțiuni continue diferența temporală este bine sesizată (cf.: *Copilul este iubit de mamă*. – *Copilul era iubit de mamă*. *Marfa aceasta este căutată*. – *Marfa aceasta era căutată*). În cazuri cînd cu ajutorul paradigmei conjugării pasive nu se obține redarea expresă a opoziției temporale se recurge de regulă la introducerea în enunț a unor adverbe sau a unor construcții prin care se și precizează timpul. De exemplu: *Brînză este vîndută luna și vinerea*. *Podelele sînt spălate de două ori pe săptămîină*. *Griul este vîndut tot timpul* etc.

Necesitatea de a face tranșantă opoziția temporală, probabil, a și determinat recurgerea la așa-numitul reflexiv pasiv. Cf.: *Clădirea se construiește* / *se construia repede*. *Sarmalele se mănîncă* / *se mînceau cu plăcere*. *Planul se realizează* / *se realiza la timp* etc.

Faptul că la conjugarea pasivă a unor verbe la prezent este sesizată semnificația de timp trecut se datorește, bineînțeles, participiului trecut din componența perifrazei. Vorba e că participiul poate fi utilizat și ca parte nominală a predicatului compus, avînd menirea de a exprima o caracteristică pe care o capătă obiectul în urma suportării acțiunii respective. De exemplu, în enunțul *Ușa este vopsită* partea nominală a predicatului, fiind

redată prin participiul verbului tranzitiv *a vopsi* se prezintă drept un semn al uşii obţinut în urma suportării de către aceasta a acţiunii respective (*Zugravul a vopsit uşa*). Coincidenţa aceasta de structuri dintre predicatul nominal cu participiul în calitate de parte nominală şi conjugarea pasivă poate fi evitată utilizând în cazul conjugării pasive un complement de agent sau o altă complinire (cf.: *Uşa este vopsită de zugrav. Uşa este vopsită în alb. Uşa este vopsită acum*).

Asupra lipsei unui paralelism deplin între conjugarea pasivă şi conjugarea activă atrăgea atenţia A. Bondarko subliniind că deşi funcţia subiectului-agent se prezintă ca ceva contrariu obiectului pacient, între aceste nu există o simetrie deplină (Teoria funk. gram., 1992, p. 41). Vorba e că acţiunea tranzitivă uneşte două obiecte: agentul şi obiectul. Dintre acestea mai important poate fi agentul acţiunii întrucât anume el este partea activă care face să se transforme, să se modifice, să apară sau să dispară obiectul. De aici urmează şi faptul că construcţiile cu verbul la conjugarea activă prevalează asupra celor cu verbul la conjugarea pasivă şi agentul apare mult mai des în calitate de subiect al enunţului. Or, din perspectivă semantică, nu orice substantiv ce numeşte un obiect supus acţiunii poate fi privit şi ca subiect al acestei acţiuni pasive. De aici urmează şi situaţia când unele verbe, deşi formal pot avea paradigma conjugării pasive, uzul n-o admite sau admite numai unele elemente ale ei.

Conjugarea pasivă corelată cu conjugarea activă constituie categoria diatezei prin care înţelegem, după cum se relatează în gramatică „forma pe care o îmbracă verbul pentru a arăta în ce raport se află acţiunea pe care o exprimă cu ajutorul acestei acţiuni” (GLR, vol. I, p. 208). Referindu-se la cadrele diatezei C. Dimitriu susţine că „conţinutul categoriei gramaticale a diatezei – întîlnită exclusiv în cuvintele care exprimă «acţiunea» considerată ca proces – îl constituie raporturile care se pot crea între aceste cuvinte cu funcţii de predicat şi maximum alte două elemente ale propoziţiei, anume subiectul şi un «complement» (direct, de agent sau sociativ)” (Dimitriu, 1994, p. 22).

Deşi în tratarea diatezei se recurge adesea la noţiuni sintactice, întrucât opoziţia dintre acţiunea pasivă şi acţiunea activă se face simţită mai bine în enunţ unde sînt realizate formele personale (predicative) ale verbului cu complinirile lui, „în cele mai multe cazuri cercetătorii acceptă tacit ca punct de plecare pentru discuţie recunoaşterea existenţei în limba română a categoriei de diateză şi situarea ei la nivelul morfologiei” (LRC, 1985, p. 167). Gramaticile româneşti vorbesc în fond despre „trei diateze (sau forme de conjugare): activă, pasivă şi reflexivă, distincţie bazată, cel puţin pînă la un moment dat, pe diferenţele de expresie, înţeleasă în mod rudimentar: pasivul e caracterizat prin «forme compuse», realizate din *a fi* şi participiu, reflexivul e caracterizat prin prezenţa pronumelui reflexiv; în celelalte cazuri avem de-a face cu diateza activă” (LRC, 1985, p. 166). Şi cu toate că opoziţia diatezială se face ţinîndu-se cont de formă, „definiţiile sînt strict semantice: diateza activă exprimă faptul că subiectul face acţiunea, este autorul acţiunii, pe cînd în cazul diatezei pasive subiectul este cel care «suferă» acţiunea etc.” (ibidem).

În tratarea opoziţiei dintre diateza activă şi diateza pasivă se atrage atenţia asupra faptului că sub aspectul formei conjugarea pasivă depăşeşte cadrele morfologiei, opunîndu-se o paradigmă morfologică (conjugarea activă) unei parafraze care echivalează cu un predicat nominal. De aici şi unele îndoieli cum că diateza ar fi o categorie morfologică sau pur morfologică. În parte în „Structura morfologică a limbii române” se relatează că întrucît în limba română „în expresia valorilor de diateză se recurge nu la sufixe sau desinenţe, ci la cuvinte ceea ce reprezintă o depăşire a limitelor nivelului morfologic” şi sudura acestora „nu este deloc uşor de dovedit” ele ar purta caracter sintactic

(Iordan ș. a.). Opoziția diatezuală este calificată drept o categorie sintactică de asemenea în cercetările de orientare structurală, unde opoziția activ-pasiv este primită din perspectiva operațiilor transformationale (LRC, 1985, p. 169).

În unele gramatici se consideră necesar a sublinia că diateza este o categorie clasificatoare (Gram. sovr., p. 350), o categorie gramaticală exprimată prin mijloace morfologice și sintactice cu ajutorul cărora se redau diferite ipostaze ale corelației dintre subiectul semantic și obiectul semantic (Rus. gram., I, p. 613).

Diversitatea aceasta de interpretări se datorește în mare parte faptului că noțiunea de diateză este legată de o serie întreagă de probleme printre care:

- 1) Coraportul dintre acțiunea pasivă și acțiunea activă;
- 2) Transizivitatea-intransizivitatea verbelor;
- 3) Capacitatea valențială a verbului;
- 4) Reflexivitatea verbului ș. a.

O examinare mai atentă a materialului și a felului cum este tratată categoria dată de diferiți lingviști ne sugerează ideea cum că în tratarea opoziției dintre pasiv și activ (aceasta și constituie esența opoziției diateziale) trebuie să pornim, pe de o parte, de pe poziția agentului acțiunii, și pe de alta, – de pe poziția obiectului ei. Faptul acesta este ilustrat de obicei în compartimentul „Morfologie” al Gramaticii. Se pornește, de regulă de la o situație din realitate, ca de exemplu, *’Vasile scutură covorul’*: o persoană (*Vasile*) realizează o acțiune (*scutură*) care se răsfîrînge asupra unui obiect (*covorul*). Raționamentul de mai departe ne va duce la supoziția că situația dată poate fi prezentată de vorbitor din două perspective: 1) din perspectiva realizatorului acțiunii (*Vasile scutură covorul*) sau 2) din perspectiva obiectului supus acțiunii (*Covorul este scuturat de Vasile*). Fiind privită din perspectiva agentului, a realizatorului, acțiunea este prezentată ca activă întrucît agentul este factorul activ care, acționînd, face ca obiectul să se modifice să se transforme, să apară, să dispară, să fie distrus, alterat etc. Or, atunci cînd acțiunea este privită din perspectiva obiectului, ea se înfățișează drept o caracteristică pe care o capătă obiectul în urma acționării asupra sa a agentului (a realizatorului, înfăptuitorului) acțiunii. Două moduri de a prezenta acțiunea din perspectiva celor doi actanți își află expresie în modul de construire a enunțului și însușă ideea cum că cele două moduri de construire a enunțului cu același sens tratează două feluri de prezentare a temei și remei enunțului. În situația utilizării construcției active – drept temă se prezintă subiectul, realizatorul acțiunii: (avem „dat”) ne este dat realizatorul activ al acțiunii, ca cineva cunoscut de la care pornim, și în calitate de remă, drept nou – obiectul asupra căruia urmează să-și extindă activitatea realizatorul acțiunii (de ex.: *Pescarul prinde pește. Zidarul construiește o casă. Vasile cumpără bomboane*). Atunci cînd utilizăm construcția pasivă noi pornim de la obiect care se prezintă drept temă, adică drept ceva cunoscut, și care urmează să fie caracterizat. Și întrucît obiectul dat nu poate fi agent al acțiunii ci doar pacient, obiect ce suferă această acțiune, s-a simțit necesitatea de a prezenta acțiunea din perspectiva obiectului, adică drept pasivă (cf.: *Peștele este prins (de pescar). Casa este construită (de zidar). Bomboanele sînt cumpărate (de Vasile)*). Faptul că opoziția diatezuală trebuie corelată cu contrapunerea „temă – remă” este confirmată și de construcțiile de tipul:

Învățătorul întreabă elevul. – Elevul întreabă învățătorul.

În care rolul de agent, de realizator al acțiunii îl îndeplinește persoana numită de elementul propoziției ce îndeplinește funcția de temă a propoziției.

Noi de obicei legăm realizarea acțiunii de forța activă, de realizatorul ei și am vrea să vedem această forță prin introducerea în propoziție a unui complement de agent. Or, opoziția din perspectiva corelării acțiunii cu agentul sau cu obiectul este redată de

însăși conjugare (cf.: *Vasile laudă. Vasile este lăudat*). Necesitatea unui complement de agent pe lângă forma pasivă a verbului nu e mai puțin importantă decât orice altă complinire pe lângă forma activă a verbului utilizată pentru actualizarea sensului acestuia. De altfel, opoziția aceasta este bine sesizată în limba latină, unde conjugarea pasivă se face cu ajutorul flexiunii afixale. Cf.: *docēo* „eu învăț (pe cineva)” – *doceor* „eu sînt învățat (de cineva)” ; *laudas* „tu lauzi” – *laudāris* „tu ești lăudat”. Româna, ca și celelalte limbi romanice, de pe urma simplificării paradigmei latinești, a recurs la parafraze, fapt ce a generat unele confuzii. Vorba e că conjugarea pasivă, după cum s-a semnalat, are aceeași structură ca și predicatul nominal, constînd din verbul *a fi* și participiul trecut ceea ce le face omonime, mai ales la prezent indicativ. Astfel enunțul *Calul e potcovit* poate fi interpretat atît ca enunț cu predicatul nominal, și atunci el va avea un sens, cît și ca enunț cu predicat verbal, presupunînd un alt sens. Intervenția complementului de agent în cazul predicatului verbal evită omonimia (cf.: *Calul este potcovit de fierar. – Calul este potcovit. 'calul se caracterizează prin faptul că are potcoave la copite'*).

Dat fiind că diateza este interpretată, în fond, din perspectiva planului conținutului, implicînd corelarea acțiunii cu subiectul semantic și cu obiectul semantic, iar acestea nu sînt altceva decât actanții verbului, pare a fi rațional ca la tratarea categoriei în cauză și, respectiv, a elementelor opozitive din cadrul acesteia să se țină cont de proprietățile valențiale ale verbului. De bună seamă, chiar o privire la suprafață demonstrează că pentru ca verbul să poată fi conjugat la activ și pasiv, e nevoie ca sensul lui să presupună utilizarea a doi actanți dintre care unul ar îndeplini funcția de realizator al acțiunii, iar altul – funcția de obiect al ei.

Numai la verbele bivalente și la cele trivalente (vezi supra) se referă opoziția diatezuală, căci numai semantica acestora presupune utilizarea unui actant drept agent al acțiunii și al altui – drept obiect al ei. (Faptul că în afara celor doi actanți semnificația verbului ar mai presupune și un al treilea, de exemplu beneficiarul, cum e în cazul verbelor trivalente nu schimbă situația căci acesta din urmă nu participă ca element în opoziția diatezuală). Faptul că sensul verbelor date presupune că unul din actanții obligatorii este obiectul acțiunii a determinat denumirea lor de verbe obiectuale. Și aceasta în opoziție cu verbele monovalente care prin sensul său, fiind o caracteristică dinamică a subiectului, sînt numite verbe subiectuale.

Deosebirea dintre verbele subiectuale și verbele obiectuale se poate urmări, examinînd unele perechi de tipul *a cădea – a răsturna*, *a intra – a introduce*, *a ieși – a scoate*, *a veni – a aduce*, *a muri – a omorî*, *a fugi – a goni / a alunga* etc. În parte verbele *a cădea* și *a răsturna* au un sens general comun, acela de 'schimbarea poziției unui obiect', 'lăsarea în jos a unui obiect'. Realizarea acestor două acțiuni se soldează cu același rezultat, numai că la rezultatul dat se ajunge pe două căi diferite. Să ne închipuim un par înfipt în pămînt. Se poate întîmpla că peste un timp observăm că același par e culcat la pămînt. Schimbarea poziției parului s-a putut produce în următoarele două moduri: 1) parul, fiind slab fixat sub propria greutate a trecut din poziția verticală în poziția orizontală, prăbușirea s-a produs „de la sine”; 2) prăbușirea parului s-a datorit unei forțe din afară pe care a aplicat-o un agens. Pentru a nota diferența dintre cele două moduri de schimbare a poziției obiectului (prăbușirea obiectului ca o mișcare a lui însuși, pe de o parte, și prăbușirea lui drept rezultat al acționării unei forțe din afară, pe de alta) se folosește într-un caz verbul subiectual *a cădea* (parul a căzut), iar în al doilea – verbul obiectual *a răsturna* (Vasile a răsturnat parul). Situații asemănătoare vom putea observa și în cazul celorlaltor perechi. Cf.: *Bolnavul a venit la spital. – Vasile a adus bolnavul la spital. Lupii au fugit de la stîină. – Cîinii au alungat lupii de la stîină. Vizitatorul a ieșit*

din cabinet. – Directorul l-a scos pe vizitator din cabinet. etc. Astfel că într-un caz același proces este privit din perspectiva obiectului, din interiorul lui, ca o evoluție a acestuia, iar în al doilea – din perspectiva unei forțe din afară. Totodată în cele două cazuri acțiunea poate fi privită atât din perspectiva actantului-agent (*Vasile a răsturnat parul*), cât și din perspectiva actantului pacient (*Parul a fost răsturnat [de Vasile]*). Aceasta caracterizează numai verbele obiectuale căci numai ele pot avea în calitate de actanți un agent și un obiect (cf.: *Lupii au fost alungați [de câini]*. *Bolnavul a fost adus [la spital]*). Nu se poate spune: **Parul a fost căzut*. **Lupii au fost fugiți*. **Bolnavul a fost venit*. Doar în scopuri stilistice sînt utilizate structuri de tipul: *Pe Vasile l-au plecat de la minister*. *Pe vizitator l-au ieșit din cabinet*.

Astfel am putea afirma că înțelesul semantic al verbului este definitoriu în determinarea capacității acestuia de a avea două tipuri de conjugare – activă și pasivă.

Verbele subiectuale, exprimînd caracteristici interne ale obiectului, prezintă acțiunea drept o stare interioară a obiectului-subiect. Din semantica verbului se poate deduce că singurul actant al acestuia – subiectul – din punct de vedere al sensului cumulează parcă nediferențiat funcția de agent și aceea de obiect. Din perspectiva aceasta ele se aseamănă întrucîtva cu verbele reflexive. De exemplu, verbele de tipul *a adormi*, *a cugeta*, *a retrăi*, *a tremura*, *a putrezi* ș. a. nu se deosebesc din perspectivă valențială de verbele de tipul: *a se gîndi*, *a se căina*, *a se teme*, *a se trezi*, *a se descompune* ș. a. Diferența constă doar în lipsa de pronume reflexiv la primele. Mai mult chiar, o serie de verbe intransitive se întîlnesc și ca reflexive avînd aproximativ același sens (cf.: *a roti* – *a se roti*, *a gîndi* – *a se gîndi*, *a rîde* – *a se rîde*, *a coborî* – *a se coborî*, *a urca* – *a se urca*, *a întuneca* – *a se întuneca* etc.).

În cazul verbelor obiectuale actantul-subiect se deosebește radical de actantul verbului subiectual, prezentîndu-se în linii mari ca un „generator” de forță care este îndreptată în afară, spre obiectul semantic. Aceasta și permite ca acțiunea să fie privită de pe două poziții: 1) de pe poziția actantului-realizator al acțiunii și 2) de pe poziția actantului-suportatorului acțiunii care de pe urma acțiunii se alege cu o caracteristică. Și faptul că participiul poate fi privit nu numai ca element al perifrizei – formă de conjugare pasivă a verbului –, ci și ca o caracteristică statică a obiectului, este determinat de prezența / lipsa semnificatului modal-temporal. Cf.: *Casa a fost vopsită*. – *Casă vopsită*.

Cu toată deosebirea dintre verbele subiectuale și verbele obiectuale, între cele două categorii de verbe nu există hotare de netrecut. Vorba e că realizatorul unei acțiuni obiectuale, fiind un generator de activitate, poate fi privit și din perspectiva manifestării sale interioare. Aceasta se confirmă și de faptul că obiectul acțiunii, sub aspect lexical, poate avea adesea rădăcină comună cu verbul (cf.: *a cînta un cîntec*, *a dansa un dans*, *a bea o bere*, *a dăru un dar*, *a vorbi o vorbă*, *a scrie o scrisoare* etc.). De aceea unele verbe obiectuale (tranzitive) se pot prezenta și ca subiectuale (intransitive). În scopul diferențierii se folosesc actanți: în cazul cînd verbul va avea valoare de verb obiectual (tranzitiv) se va folosi un actant obligatoriu – obiectul semantic, în cazul verbului subiectual (intransitiv) – un actant facultativ, – o circumstanță. Cf.: *Vasile mănîncă o găină*. – *Vasile mănîncă bine*. *Ion bea un păhar de vin*. – *Ion bea de mult timp*. *Vasilisa cîntă o arie*. – *Vasilisa cîntă frumos*. *Elevii dansează o sîrbă*. – *Elevii dansează de dimineață*.

Acestea ar putea fi comparate, într-un fel, cu perechile de tipul *a cădea* – *a răsturna*, *a intra* – *a introduce*, *a ieși* – *a scoate*. Numai că spre deosebire de acestea din urmă unde exprimarea subiectualității, pe de o parte, și a obiectualității, pe de alta,

se exprimă prin unități lexicale diferite, în cazul perechilor de tipul *a mânca bine* – *a mânca o găină* avem de-a face cu unități lexicale, am putea spune, omonime. Ce-i drept, diferența se face simțită și prin faptul că în cazul perechilor de tipul *Vasilisa cântă frumos* și *Vasilisa cântă o arie* actantul-subiect e același, iar în cazul perechilor de tipul *Parul cade*. – *Vasile răstoarnă parul* actanții-subiecte diferă.

Dacă încercăm să examinăm acțiunea pasivă din perspectiva valenței verbului se constată că și în cazul acesta se poate vorbi de doi actanți: unul în funcție de subiect, de obicei temă a enunțului, de fapt obiectul semantic al cărei caracteristică este redată prin forma pasivă a verbului (e vorba de înfățișarea pe care o capătă obiectul de pe urma suportării unei acțiuni aplicate din afară), al doilea actant numește sursa acțiunii. Acest de al doilea actant în gramatica tradițională este numit complement de agent. El, de altfel, pare a nu fi obligatoriu, întrucât în enunțul construit cu verbul la pasiv acesta poate lipsi (cf.: *Cafeaua atunci era întrebată de cumpărători*. – *Cafeaua atunci era întrebată*. *Bucatele au fost mâncate de musafiri*. – *Bucatele au fost mâncate*). Dat fiind că prin forma pasivă a verbului se indică, după cum s-a menționat, aspectul (în sens larg), pe care-l ia obiectul în urma acționării unei forțe externe în desfășurare, și anume aceasta importă la actualizarea obiectului-temă; actantul prin care se exprimă agentul poate lipsi, deși este subînțeles.

Cît despre cel de al treilea actant al verbelor trivalente prin care se indică de obicei asupra unui beneficiar, adresat, acesta se află în afara opoziției diateziale: la o transformare eventuală a construcției active cu verb trivalent în una pasivă actantul-beneficiar își păstrează intact statutul. Cf.: *Directorul a înmînat cărți elevilor*. – *Cărțile au fost înmîinate elevilor de către director*.

În ce privește verbele unite sub denumirea de verbe reflexive, foarte variate sub aspect lexical și gramatical, acestea nu prezintă ceva deosebit de verbele examinate mai sus. Încercarea de a le privi din perspectiva valențială pare să nu ne aducă argumente ponderabile în susținerea părerii cum că „reflexivitatea” ar fi un al treilea element, alături de „activitate” și „pasivitate” în cadrul opoziției diateziale. Chiar atunci cînd ne referim la cazurile „clasice” de reflexivitate, ca de ex., *eu mă spăl*, *tu te trezești*, *el se scoală*, ne convingem ușor că și aici avem de-a face cu o redare compactă a actanților verbelor bivalente: pentru evitarea repetării aceluiași cuvînt, dat fiind că actanții verbului bivalent au la baza același referent, unul din ei este redat anaforic prin pronume la acuzativ. Cf.: 1. *Eu te spăl pe tine*. – 2. *Tu te speli pe tine*. – 3. *Tu mă speli pe mine*. – 4. *Eu mă spăl pe mine*. După cum se poate observa ușor, toate propozițiile citate sînt construite după același model. Și cu toate acestea se afirmă că în propozițiile [1] și [3] avem de-a face cu verb la diateza activă (cu conjugare activă), iar [2] și [4] – cu verb la diateză reflexivă (cu conjugare reflexivă). Deosebirea se reduce în fond la faptul că în [1] și [3] în calitate de actant obiectual și actant subiectual se înțeleg persoane diferite, iar în [2] și [4] – aceeași persoană.

Mai multe tipuri pe care le deosebim în cadrul verbelor numite reflexive se datoresc semanticii acestora și am putea bănuși aici o omonimie de structuri a cărei suprimare se poate obține prin context. Ceea ce pune la îndoială posibilitatea însăși de a prezenta reflexivul ca element opozitiv al diatezei, ca element al paradigmei diateziale, este nu numai motivul că am avea reflexive diferite, ci chiar însuși faptul că același verb reflexiv poate avea valori diferite. Cf.: *Rufele se spală de femei*. – *Ion se spală în fiecare dimineață*. – *Se spală ușor cu praf „Tide”*. – *La noi se spală sîmbăta*. *Caisele se mănîncă cu plăcere*. – *Astăzi la cantină se mănîncă cu poftă*. –

Șefii se mănîncă între ei. Soțul se bate (de soție) cu meșteșul. – Băieții se bat pentru fete. – Aici se bate la ușă. etc.

Sensurile verbelor reflexive au tangență cu diateza, dar ele nu constituie elemente aparte ale opoziției diatezale. Ceea ce se exprimă chiar cu ajutorul verbelor reflexive propriu-zise se prezintă ca o „sinteză” a opoziției „activ – pasiv”. În parte, reflexivul obiectiv întrunește într-o singură construcție cele două elemente ale opoziției diatezale, ca de altfel și reflexivul reciproc, deosebirea constînd doar în faptul că în primul caz subiectul și obiectul au același referent (de ex.: *Vasile se spală* = ‘Vasile spală pe cineva și acel „cineva” este tot Vasile’) pe cînd în cel de al doilea ele au referenți diferiți (de ex.: *Ion cu Vasile se trîntesc* = ‘Ion îl trîntește pe Vasile și Vasile îl trîntește pe Ion’).

Verbele reflexive numite eventive echivalează de fapt cu verbele subiectuale (intransitive), în parte cu cele care exprimă o stare a obiectului semantic în funcție de subiect, sau o evoluție a acestuia (cf.: *a se teme*, *a se liniști* – *a cugeta*, *a tremura*, *a dormi*). O mărturie a acestei apropieri e și faptul că același verb chiar poate apare atît ca nereflexiv, cît și ca reflexiv, fără a-și schimba sensul (cf.: *a coborî* – *a se coborî*, *a rugini* – *a se rugini*, *a porni* – *a se porni*, *a gîndi* – *a se gîndi* etc.). de altfel, același sens lexical poate fi exprimat prin verb nereflexiv într-o limbă și prin verb reflexiv – în alta. Cf.: rom. *mă tem* – lat. *timeo*; rom. *a adormi* – fr. *s’endormir*; rom. *a nădăjdui* – rus. *надеяться* etc.

O poziție specială ocupă așa-numitul reflexiv impersonal care fiind reprezentat printr-o singură persoană (a III-a singular) se schimbă doar după timpuri și moduri. E forma pe care o iau verbele (atît cele subiectuale, cît și cele obiectuale) pentru exprimarea predicativă a acțiunii, fără a se concretiza subiectul ei. Am putea vorbi de o specie de subiect general. Cf.: *La munte se doarme adînc*. *La mare se respiră bine* etc. Studiarea amănunțită a acestui tip de reflexiv rămîne o problemă de viitor, după cum relatează L. Tesnière (Tesnière, p. 289.). Probabil am putea afirma că folosirea pronumelui reflexiv este un mijloc cu ajutorul căruia verbului i se impune o semnificație anumită. În privința aceasta merită atenție asemănarea pe care o întrevade V. Guțu-Romalo între folosirea pronumelui pe lîngă verb cu aceea a unui prefix (*a vedea* – *a întrevadea*, *a mări* – *a preamări*, *a curge* – *a decurge*, *a duce* – *a aduce*). În favoarea unei asemenea interpretări, după părerea d-sale vorbește și posibilitatea înlocuirii formei de acuzativ *se* cu funcție de complement drept prin pronume și substantiv la nominativ (LRC, p. 166). De bună seamă, în enunțul *Acuma se mănîncă cu socoteală* pronumele reflexiv la acuzativ (*se*) poate fi substituit printr-un substantiv sau pronume la nominativ în funcție de subiect (cf.: *Acuma omul (/ toți) mănîncă cu socoteală*).

Astfel că nici sub aspect semantic și nici din punct de vedere al conjugării, reflexivul nu se opune activului și pasivului și prin urmare n-am avea motive să-l considerăm un al treilea element al paradigmei diatezale.

Dacă revenim la conjugarea pasivă, și am încerca să determinăm locul ei în sistemul conjugării verbului va trebui să relatăm că ea (conjugarea pasivă) este forma verbului cu ajutorul căreia se exprimă caracteristica obiectului semantic al verbului dat cînd acesta, prezentîndu-se drept temă a enunțului îndeplinește funcția sintactică de subiect al lui.

Caracterul complex pe care-l capătă în urma inversării viziunii raportului dintre agent, acțiune și obiect se face simțit în conjugarea pasivă a verbului, făcînd paradigma defectivă.

Valența combinatorică a verbului și sistemul cazual

O examinare cât de cât temeinică demonstrează că utilizarea formelor cazuale ale numelui, în fond, sînt legate de predicat, și deci de verb ca cel mai reprezentativ în această funcție. Mai mult chiar, în semantica verbului predicativ se fac simțite semnificațiile categoriale (categorématique) ale numelor ce urmează să completeze înțelesul verbului. Acestea sînt într-un fel «codificate» în sensul verbului. De exemplu, semantica verbului *împarte* presupune un realizator al acțiunii prezentat printr-un substantiv la nominativ (*popa împarte*), un obiect supus acțiunii, înfăptuite de realizator, obiect, exprimat prin substantiv la acuzativ (*împarte ghionturi*), un beneficiar prezentat prin substantiv la dativ (*împarte elevilor*). Faptul menționat i-a făcut pe mai mulți cercetători să susțină că în componența semnificației cuvîntului, și în primul rînd a verbului, se conțin unele trăsături care-l aseamănă oarecum cu enunțul. În parte se menționează că în calitate de semne nominative cuvintele au unele trăsături de orientare comunicativă și că aceasta se referă în primul rînd la verb. (Arutiunova, 1980, p. 156–249). Se afirmă, că atît cuvintele, cît și sintagmele (îmbinările de cuvinte), din perspectiva conținutului, într-o anumită măsură sînt izomorfe cu unitățile predicative (Ufimțeva, 1980, p. 74). Ideea lansată de reprezentanții Școlii de la Praga cum că în semantica verbului virtual se conține structura propoziției este susținută tot de mai mulți lingviști (Chafe, p. 193).

În legătură cu cele de mai sus trebuie subliniat că în pildele de tipul *Popa împarte ghionturi elevilor* complinirile de pe lîngă verb, la formele cazuale respective, se prezintă totodată și drept actanți ai verbului. Diferența este determinată de perspectiva din care sînt privite lucrurile: vorbim de forme cazuale cînd examinăm complinirile verbale din punct de vedere gramatical, adică din perspectiva formelor pe care le ia cuvîntul pentru exprimarea unei funcții sau alteia și despre actanți ai verbului cînd aceleași compliniri sînt privite din perspectiva actualizării semnificației verbului.

În general trebuie menționat că valența verbului predicativ este numită prin termeni diferiți în dependență de perspectiva de descriere: ca unități ale nivelului de adîncime în planul conținutului ele poartă numele de roluri, valențe semantice, funcții semantice ale unor astfel de argumente ca actanți, participanți etc.; în planul expresiei, la nivel de suprafață ele sînt numite prin termeni: „argumente“, „locuri“, „poziții“ etc. (Sovr. zarubejn., p. 73).

Starea aceasta de lucruri sugerează ideea de a examina cazurile pe fundalul valențelor verbului. De fapt problema privind corelația dintre cazuri și actanții verbului a fost pusă într-un fel de Ch. Fillmore prin introducerea noțiunii de caz de adîncime (engl. deep structure cases), înțelegînd prin acestea raporturile semantico-sintactice de adîncime care leagă între ele elementele propoziției (Fillmore (a), p. 397–400) (prin «propoziție» (clauză) se înțelege aici un complet de raporturi dintre verb și nume care nu conține nici o informație referitor la timpul dezvoltării acțiunii, adică complet de raporturi privat de ceea ce poate fi numit constituentul «modalității») (Fillmore (a), p. 403). În interpretarea lui Ch. Fillmore sensul cazurilor formează o trusă de noțiuni universale, probabil înnăscute, prin care se identifică unele tipuri de judecăți pe care omul e în stare să le formuleze despre evenimentele care au loc în jurul lui, judecăți despre lucruri de natura: 'cineva a făcut ceva', 'ceva a fost supus modificării' etc. (Fillmore (a), p. 405). Prin cazuri de adîncime Ch. Fillmore, după propria mărturie, înțelege ceea ce înțelegea Meinhof prin noțiunea de „raporturi cazuale“ (Fillmore (a), p. 405).

Teoria cazurilor, așa cum o vede Ch. Fillmore în lucrările sale despre caz se prezintă drept o descriere parțială a valențelor semantice ale verbelor și ale adjectivelor

care în aprecierea sa, pot fi comparate cu valențele sintactice propuse în lucrările lingviștilor europeni (L. Tesnière, G. Helbig, W. Schenkel, R. Emons) (Fillmore (b), p. 498).

Opuțin termenul caz, prin care înțelege raportul semantico-sintactic de adîncime, termenului **formă cazuală** prin care înțelege exprimarea raportului cazual într-o limbă concretă, indiferent de faptul dacă se folosește în acest scop afixarea, supletivitatea, adaogerea particulelor proclitice sau enclitice, sau ordinea cuvintelor, Ch. Fillmore ține să sublinieze că anume exprimarea raporturilor dintre elementele propoziției în context este sarcina de bază a cazurilor și nu redarea contrastelor și a opozițiilor în diferențierea elementelor sub aspect paradigmatic (Fillmore (b), p. 497), așa cum sînt prezentate lucrurile în gramatica tradițională.

Cazurile din gramatica tradițională pot fi privite, astfel, drept o realizare morfoloică a cazurilor de adîncime. De altfel unul și același caz de adîncime poate căpăta realizări diferite în structura de suprafață și, invers, printr-o singură structură de suprafață se pot realiza două și mai multe cazuri de adîncime. Conform concepției lui Ch. Fillmore, structura sintactică de adîncime a cazurilor nu numai că e universală, ci poartă caracter semantic, iar diferențele tipologice dintre limbi sînt prezentate în tipurile de realizare de suprafață a cazurilor (Sovr. zarubejn., p. 74).

Cercetarea formelor cazuale în strînsă legătură cu semantica verbului constituie un aspect foarte important în studierea și cunoașterea limbii, căci analiza funcțiilor cazurilor sau ale rolurilor și mai ales gruparea acestor roluri după tipurile de verbe este foarte importantă pentru înțelegerea structurii limbii (Longacre, p. 38).

Exprimarea faptului cum că în structura semnificativă a verbului, după cum s-a relatat mai sus, este codificată, într-un fel, în mod virtual structura de bază a viitorului enunț al cărui nucleu va fi verbul respectiv, trebuie căutată în felul de legătură a semanticii verbului cu denotatul său. Vorba e că, după cum s-a menționat, dintre cele patru clase de cuvinte autosemantice (substantive, adjective, verbe, adverbe) numai substantivele reflectă nemijlocit, în mod direct denotatul, fie că acesta este un obiect real fie unul imaginar (de ex.: *scaun, copac, sanie, strigoi, zîă, zăpadă, cheltuială* etc.). Celelalte, fiind niște atribute (statice, dinamice), se prezintă ca niște caracteristici organice ale unor obiecte redade prin substantive, și numai prin mijlocirea acestora pot fi corelate cu denotatul. De exemplu, dacă substantivul *băiat* are denotatul 'copil de sex bărbătesc', pe care-l reflectă nemijlocit, apoi prin adjectivul *deștept* noi nu reflectăm un denotat (concret) oarecare care ar exista izolat de o ființă pe care o caracterizăm prin această calitate. Astfel că prin sintagma *băiat deștept* noi nu denumim două lucruri separate, pentru că nu există, pe de o parte, ființa 'băiat', iar pe de alta – caracteristica 'deștept'. Prin sintagma dată este numit un singur (același) obiect, un singur (același) denotat. Noi, vorbitorii, prin mijloacele limbii venim să izolăm caracteristica de persoană în rezultatul comparării băieților din perspectiva capacităților mentale. Deci denotatul cuvîntului *deștept* se obține nu nemijlocit, ci prin intermediul substantivului pe care-l determină. Aceasta și determină faptul că în structura semantică a adjectivului este parcă „proiectată” supoziția prezenței unui obiect, și deci necesitatea de a se (alătura) îmbina cu substantivul prin care obiectul dat este numit. Același lucru se poate afirma și despre denumirea acțiunii în desfășurare *a merge* din îmbinarea-enunț *Copilul merge*. Fiind o caracteristică internă a ființei, actantul acțiunii 'merge' poate fi sesizat numai prin intermediul substantivului ce numește ființa dată, ca de altfel și atunci cînd e vorba de multe alte verbe (cf.: *copilul doarme, filozoful cugetă, elevul citește, calul galopează, merele putrezesc* etc.).

Semantica altor verbe care exprimă acțiuni tranzitive (de exemplu: *a rupe, a desprinde, a repara, a pregăti, a vinde, a dărui* etc.) presupune legătura cu denotatele

a două sau chiar a trei substantive. Astfel semnificația denotativă a verbului *taie* se face sesizată prin intermediul denotatului prezentat prin substantivul ce numește un agent (de ex.: *bucătarul taie*) și prin intermediul denotatului prezentat prin substantivul ce numește un obiect asupra căruia se extinde efortul venit din partea agentului (*bucătarul taie pâine*). De aici semnificația de agent și aceea de obiect se fac simțite în înțelesul lexical al verbului și, respectiv, afirmațiile că în semantica verbului este proiectată structura virtualului enunț cu verbul dat în calitate de nucleu.

Ceea ce merită a fi subliniat aici este faptul că atunci când vorbim despre semnificația categorială a virtualelor compliniri ale verbului aceasta nu presupune realizatori concreți (de exemplu, un bucătar) sau obiecte concrete (de ex.: *o pâine*), ci un agent activ în genere ('cineva'), și un obiect pasiv în genere ('ceva'). Ele se prezintă ca niște rame care în text de fiecare dată sînt completate de unități lexicale concrete: [cineva] taie [ceva] → *Vasile taie copacul, vecinul taie porcul, bucătarul taie morcov, băiatul taie unghiile, moșul taie barba* etc.; [cineva] dăruiește [ceva] [cuiva] → *bunelul dăruiește bernevicii (săi) nepotului, directorul dăruiește cărți elevilor, bunica dăruiește bomboane nepoțicăi, Premierul dăruiește fabrici rudelor* etc.

Pentru denumirea lor în lingvistică sînt folosiți mai mulți termeni: *cadre cazuale, frames, perspective, locuri, goluri* ș. a. Dat fiind că exprimarea diferitelor înțelesuri ale verbului se obține prin mijlocirea diferitelor compliniri care pot ține de aceeași clasă categorială, pentru diferențierea acestora sînt folosite mai multe mărci / mijloace în diverse limbi, printre care desinența cazuală ocupă un loc însemnat.

Cum desinențele cazuale, după cum s-a menționat mai sus, în calitate de mărci ale substantivelor, apar doar la o parte de actanți verbali, se impune o examinare a acestora pe fundalul actanților în legătură strînsă cu valența verbului în genere.

Valența verbului, după cum se știe, este proprietatea lui de a se combina cu un anumit cerc de actanți, predeterminînd semnificatele categoriale ale acestora, caracterul lor obligatoriu sau facultativ, modul și forma de exprimare.

Sensul verbului în conținutul său conceptual, după cum s-a menționat este motivat de situația denumită ce se caracterizează printr-o componentă anumită de participanți (ființe și / sau obiecte), prin anumite coordonate spațiale și temporale, situație determinată de o serie de condiții și de legături cauză-efect cu alte situații, fiecare din elementele ei caracterizîndu-se prin anumite trăsături (Teoriia funk., p. 102). Orice element din cele enumerate poate intra în calitate de component în semantica verbului, constituind valența lui. De obicei în asemenea funcții apar elementele situației ce privesc lucruri, obiecte, în timp ce elementele care indică locul, timpul, cauza, scopul, caracteristicile – fac parte mult mai rar din structura valențială a verbului (ibidem, p. 102).

Se deosebesc trei tipuri de componente ai înțelesului verbului din perspectiva structurii lui valențiale:

- 1) componente ce constituie structura valențială (cei care deschid «locuri» pentru actanți);
- 2) componente care nu fac parte din structura valențială, nu sînt elemente constituente ale acesteia;
- 3) componente care se pot realiza ca actanți ai verbului numai în anumite condiții – componente ce numesc elemente ale situației cu un singur sens și așa-numiții actanți «incluși» de tipul: *a împușca cu pușca, a vedea cu ochii săi* etc.

Dacă am încerca să le ilustrăm cu pilde din limba română, cele trei tipuri de compliniri ar arăta în felul următor. Vor face parte din structura valențială a verbului actanții acestuia prin care sînt numiți: agentul / subiectul, pacientul / obiectul, beneficiarul

a două sau chiar a trei substantive. Astfel semnificația denotativă a verbului *taie* se face sesizată prin intermediul denotatului prezentat prin substantivul ce numește un agent (de ex.: *bucătarul taie*) și prin intermediul denotatului prezentat prin substantivul ce numește un obiect asupra căruia se extinde efortul venit din partea agentului (*bucătarul taie pâine*). De aici semnificația de agent și aceea de obiect se fac simțite în înțelesul lexical al verbului și, respectiv, afirmațiile că în semantica verbului este proiectată structura virtualului enunț cu verbul dat în calitate de nucleu.

Ceea ce merită a fi subliniat aici este faptul că atunci când vorbim despre semnificația categorială a virtualelor compliniri ale verbului aceasta nu presupune realizatori concreți (de exemplu, un bucătar) sau obiecte concrete (de ex.: *o pâine*), ci un agent activ în genere ('cineva'), și un obiect pasiv în genere ('ceva'). Ele se prezintă ca niște rame care în text de fiecare dată sînt completate de unități lexicale concrete: [cineva] taie [ceva] → *Vasile taie copacul, vecinul taie porcul, bucătarul taie morcov, băiatul taie unghiile, moșul taie barba* etc.; [cineva] dăruiește [ceva] [cuiva] → *bunelul dăruiește bernevicii (săi) nepotului, directorul dăruiește cărți elevilor, bunica dăruiește bomboane nepoțicăi, Premierul dăruiește fabrici rudelor* etc.

Pentru denumirea lor în lingvistică sînt folosiți mai mulți termeni: *cadre cazuale, frames, perspective, locuri, goluri* ș. a. Dat fiind că exprimarea diferitelor înțelesuri ale verbului se obține prin mijlocirea diferitelor compliniri care pot ține de aceeași clasă categorială, pentru diferențierea acestora sînt folosite mai multe mărci / mijloace în diverse limbi, printre care desinența cazuală ocupă un loc însemnat.

Cum desinențele cazuale, după cum s-a menționat mai sus, în calitate de mărci ale substantivelor, apar doar la o parte de actanți verbali, se impune o examinare a acestora pe fundalul actanților în legătură strînsă cu valența verbului în genere.

Valența verbului, după cum se știe, este proprietatea lui de a se combina cu un anumit cerc de actanți, predeterminînd semnificatele categoriale ale acestora, caracterul lor obligatoriu sau facultativ, modul și forma de exprimare.

Sensul verbului în conținutul său conceptual, după cum s-a menționat este motivat de situația denumită ce se caracterizează printr-o componență anumită de participanți (ființe și / sau obiecte), prin anumite coordonate spațiale și temporale, situație determinată de o serie de condiții și de legături cauză-efect cu alte situații, fiecare din elementele ei caracterizîndu-se prin anumite trăsături (Teoriia funk., p. 102). Orice element din cele enumerate poate intra în calitate de component în semantica verbului, constituind valența lui. De obicei în asemenea funcții apar elementele situației ce privesc lucruri, obiecte, în timp ce elementele care indică locul, timpul, cauza, scopul, caracteristicile – fac parte mult mai rar din structura valențială a verbului (ibidem, p. 102).

Se deosebesc trei tipuri de componenți ai înțelesului verbului din perspectiva structurii lui valențiale:

- 1) componenți ce constituie structura valențială (cei care deschid «locuri» pentru actanți);
- 2) componenți care nu fac parte din structura valențială, nu sînt elemente constitutive ale acesteia;
- 3) componenți care se pot realiza ca actanți ai verbului numai în anumite condiții – componenți ce numesc elemente ale situației cu un singur sens și așa-numiții actanți «incluși» de tipul: *a împușca cu pușca, a vedea cu ochii săi* etc.

Dacă am încerca să le ilustrăm cu pilde din limba română, cele trei tipuri de compliniri ar arăta în felul următor. Vor face parte din structura valențială a verbului actanții acestuia prin care sînt numiți: agentul / subiectul, pacientul / obiectul, beneficiarul

(de ex.: *Ion amestecă mămăliga. Vasile mănîncă. Vasilisa adapă caii. Premierul înmînează premii miniștrilor etc.*). Nu vor face parte din structura valențială componenții (complinirile) prin care se indică locul desfășurării acțiunii, timpul realizării ei, cauza, scopul ș. a. (de ex.: *Doarme în fotoliu. Pleacă mîine, Plînge de ciudă etc.*).

Complinirile, care arată locul, timpul, instrumentul etc., pot face parte din structura valențială a verbului cînd arată punctul din care pornește ceva, scopul urmărit, instrumentul de care e nevoie neapărat la realizarea acțiunii etc. Multe din acestea fac parte din așa-numiții actanți «inclusivi» (de ex.: *Iesă din beci. Pătrunde în clădire prin fereastră. Am văzut cu ochii mei. Am auzit cu urechile mele. Durează trei săptămîni etc.*).

De capacitatea componenților sensului verbului de a face parte organică din structura lui valențială sau de a rămîne în afara ei este legată nemijlocit clasificarea actanților verbului în obligatorii și facultativi. Opoziția dintre cele două tipuri de actanți, de obicei, este corelată de către cercetători cu planul formal-structural al propoziției: dacă actanții pot fi omiși din propoziție, ei sînt trecuți la actanți facultativi, și, invers, dacă actanții nu pot fi omiși, ei sînt considerați obligatorii (Stepanova ș. a., p. 175). De exemplu, în enunțul: *Bucătarul taie pîine cu cuțitul* actantul *cu cuțitul* este facultativ, întrucît omiterea lui nu face inacceptabil enunțul dat. Dimpotrivă, actanții *bucătarul* și *pîine* sînt obligatorii întrucît lipsa lor ar face propoziția „știrbită“.

Dat fiind că pare a fi insuficientă legătura noțiunilor de obligator / facultativ numai cu planul formal-structural al propoziției, se atrage atenția asupra necesității de a se ține cont de aspectul semnificativ al acestor noțiuni în care este concentrată valoarea lor informațională (comunicativă). Din perspectiva aceasta actanții semantic obligatorii numesc elementele situației, necesare pentru denumirea ei, pentru că în lipsa lor în conștiința ascultătorului nu se „conturează“ noțiunea respectivă. Din perspectiva înțelesului (conținutului) actanții facultativi (actanții semantic facultativi) numesc elementele situației care fac parte din ea, determinînd specificul ei, dar ele nu sînt indispensabile pentru redarea informației în cauză. (Teoriya funk., p. 103). Ambele tipuri de actanți (obligatorii și facultativi) se prezintă ca actualizatori ai verbului, fac oarecum parte din sensul lui interpretativ, numai că sub aspectul conținutului actanții facultativi se caracterizează printr-un cerc destul de limitat și destul de univoc de completări. Același verb în aceeași propoziție poate fi însoțit, de rînd cu actanții obligatorii, de asemenea și de actanții facultativi. În parte, verbele prin care se exprimă operația de a transmite ceva cuiva (de ex.: *a da, a încredința, a înmîna, a transmite, a preda, a încrede, a furniza, a oferi, a împrumuta, a dona, a ceda, a distribui, a împărți, a repartiza, a atribui, a conferi, a decerna, a acorda, a înapoia, a restitui, a returna etc.*) au trei actanți obligatorii: subiectul (agentul ce realizează acțiunea), obiectul (lucrul care este transmis), adresatul (beneficiarul, cel căruia îi este adresat obiectul) (vezi supra). De exemplu: *Ion transmite cartea sa prietenului. Vasile oferă cuvînt oaspetelui. Studentul împrumută bani prietenului. Președintele distribuie posturi rudelor.* Or, pe lîngă aceștia (actanți obligatorii), verbele în cauză pot fi însoțiți de o serie de actanți facultativi și de extensori, prin care se exprimă termenul, obiectivul, locul etc. Cf.: *Ion transmite cartea sa prietenului prin poștă/prin soție. Studentul împrumută bani profesorului din visteria tatălui său. Vasile oferă cuvînt oaspeților în primul rînd.* etc.

Actanții facultativi (în multe privințe ei se apropie de extensorii liberi ocupînd o poziție de mijloc între extensorii liberi și actanții obligatorii) spre deosebire de actanții obligatorii, nu constituie partea organică a sensului verbului și, ca urmare, pot fi ușor omiși din propoziție. Și totuși actanții facultativi se deosebesc între ei din perspectiva dependenței de verb. De exemplu, necesitatea utilizării actantului facultativ – instrument

pe lângă verbele care exprimă acțiunea de 'a despărți în bucăți un obiect, folosind în acest scop o unealtă ascuțită' (de ex.: *a tăia, a toca, a despica, a ciopli, a spinteca, a crăpa, a reteza, a sparge* etc.) este simțită mai mult decât nevoia de a folosi situantul prin care se indică locul desfășurării acțiunii. Cf.: *Ion despica lemne cu toporul în curte. Băiatul cioplește un băț cu cuțitul sub un copac. Vasile așează finul cu furca în căruță.*

Dat fiind că fiecare acțiune se desfășoară în spațiu, ca de altfel și în timp, și nu e ceva ce-ar presupune o selecție ca, de exemplu, în cazul utilizării actanților-patienti, e și firesc că aici nu se simte dependența folosirii acestora de semantica verbului. Aici este important precizarea locului în spațiu față de un anumit reper din realitate, din afara vorbitorului. În privința aceasta se dovedește a fi destul de „comodă” prepoziția, datorită apropierii ei de adverb, anume cu ajutorul ei se pot indica cele mai diferite poziții față de un obiect din realitate (cf.: *în copac, sub copac, lângă copac, pe copac* etc.). aceeași complinire poate fi utilizată atât ca actant, cât și ca liber extensor, în dependență de semantica verbului (cf.: *Vasile a intrat în casă. – În casă era întuneric și răcoare*). De altfel, granița dintre aceste două subclase pare a fi destul de ștersă și puțin perceptibilă, căci în fond atât actanții facultativi, cât și extensorii liberi sînt totuși legați de semantica verbului.

Cît despre sistemul cazual, în interpretarea lui tradițională, adică privit din perspectiva planului expresiei, ca aspect morfologic, – formele pe care le iau numele în scopul de a deosebi o funcție de alta îndeplinite de numele respective – ele se prezintă drept mijloace cu ajutorul cărora se exprimă o parte din actanții verbului. Desinențele cazuale, acoperind doar parțial modurile de prezentare structural formală a actanților, intră în raport de distribuție complementară și distribuție contrastivă cu alte mijloace, și în primul rînd, cu prepozițiile. Este destul de anevoios a stabili strict sferele de folosire a fiecărui mijloc de legătură, în parte, cadrul de utilizare a desinențelor cazuale, pe de o parte, și cel al prepozițiilor, pe de alta. Aceasta în parte își află expresie în faptul că desinența cazuală și prepoziția se pot substitui reciproc (cf.: *Dă apă cailor. – Dă apă la cai. Întîlnește învățătorul. – Întîlnește pe învățător*) sau pot conlucra ca în limba latină sau în limba rusă (cf. rus. *Проложить дорогу с другом. – Проложить дорогу топором. Играть (футбол) головой. – Играть (футбол) с головой.*).

După cum demonstra în mod convingător H. V. Velten, desinențele cazuale și prepozițiile s-au aflat în continuă interschimbabilitate (Velten, p. 449–452), ceea ce-a făcut ca în diferite limbi sistemul cazual să cuprindă sfere diferite, fixînd în proporții diferite cele două modalități de marcare semantic-funcțională a actanților și a situanților verbului. În legătură cu aceasta merită atenție observația lui J. H. Greenberg cum că trusele de cazuri din diferite limbi nu pot fi comparate: două sisteme cazuale pot avea cantități diferite de cazuri; în dosul aceluiași denumiri de cazuri se pot ascunde deosebiri funcționale (Greenberg, p. 80, 98).

Teza cum că sistemele cazuale ale diferitelor limbi sînt incommensurabile o dovedește o comparație la suprafață a cazurilor limbii române cu cele din limba rusă, sau cele din limba latină, sau cele din limba ungară. În parte, în limba română genitivul este caz numai adnominal (de ex.: *casa vecinului, ușa casei, răspunsul elevului* etc.), pe cînd în limba rusă și în latină el e și caz adverbial. De exemplu: *Хочу воды. Вася ищет счастья. Егор лишился денег.* etc.; lat. *Intererat patris filium suum vedere* (Terent.) 'Pe tată îl interesa să-și vadă fiul'. *Vivorum meminī nec tamen Epicuri licet oblivisci* (Cicero) 'Îmi amintesc de cei vii și totuși nu este îngăduit să uit de Epicur' (cit. după Bujor, p. 157, 158).

Limba română, ca și latina, n-are cazul instrumental, dar el există în limba rusă, în limba poloneză, în limbile baltoslave ș. a. (de ex.: rus.: *перстом, пальцем* 'cu degetul', *рукой* 'cu mîna', *головой* 'cu capul'; lit. *pirštū* 'cu degetul', *galva* 'cu capul' etc.).

În limba română, ca și în limba rusă, lipsește cazul locativ, care există în limbile poloneză, sârbă, lituaniană etc. Caz locativ exista de asemenea în latina arhaică, urme ale căreia se mai întâlneau în latina clasică (de ex.: *domi* 'acasă', *ruri* 'la țară', *Romae* 'la Roma': *eo Romae* 'mă duc / merg la Roma').

Mai mult chiar, în unele limbi, ca în ungară de exemplu, există o serie întreagă de cazuri cu semnificație spațială. Printre acestea:

Inesivul – arată 'locul înăuntrul a ceva' (*hajoban* 'în corabie', *bokorban* 'în tufar');

Ilativul – arată 'interiorul a ceva în care se pătrunde' (*hajóba* 'în interiorul corăbiei', *bokórba* 'în tufar');

Elativul – arată 'interiorul a ceva din care se pornește' (*hojóból* 'din corabie', *bokorból* 'din tufar');

Supersivul – arată 'partea de sus a obiectului' (*hajón* 'pe corabie', *bokron* 'deasupra tufarului');

Delativul – arată 'obiectul, locul de la care pornește ceva' (*hojóról* 'de la corabie', *bokorról* 'de la tufar');

Sublativul – arată 'obiectul sub care se trece, se află ceva' (*hajóra* 'sub corabie', *bokorra* 'sub tufar');

Adesivul – arată 'locul în apropiere de ceva' (*hajónal* 'lângă corabie', *bokornál* 'alături de tufar');

Terminativul – arată 'obiectul care e punctul final al mișcării unui obiect' (*hajórig* 'pînă la corabie', *bokorig* 'pînă la tufar') (citat după Tompa, p. 123).

Faptul că într-o limbă prin mijlocirea cazurilor se exprimă mai multe raporturi, acoperindu-se în felul acesta o cantitate mai însemnată de actanți decît în alta, este o mărturie că sistemul cazual nu-și are o sferă strict limitată de raporturi pe care urmează să le exprime: cadrul acestora, după cum s-a menționat, poate fi diferit în diferite limbi. Și aceasta pentru că desinențele cazuale sînt niște indici / mărci ca și toate celelalte (prepozițiile, articolele, formele atone ale pronumelui, supletivismul, ordinea cuvintelor) cu ajutorul cărora sînt marcați actanții verbului în exprimarea raporturilor semantico-relaționale în structura propozițională.

Dat fiind că distribuirea mijloacelor menționate în marcarea actanților verbului se face în mod diferit în diverse limbi, cazurilor în diferite limbi le revin cadre diferite de deservire. Astfel în limba română, unde, pe lângă prepoziții, în scopul marcării actanților se folosesc de asemenea articole, forme atone ale pronumelui (utilizarea acestora e determinată în mare măsură de coincidența formală dintre cazuri la o serie de substantive), desinenței cazuale îi revine aici un cadru mult mai redus, decît, de exemplu, în limba latină sau în limba rusă, unde opoziția formală dintre cazuri este mai tranșantă și numărul lor – mai mare.

De altfel, o comparație a sistemului cazual al limbii române cu sistemele cazuale din alte limbi poate fi făcută doar cu o anumită rezervă. În parte, în timp ce sistemul cazual din limba rusă, bunăoară, este bazat pe afixe în care nu se mai simt morfemele inițiale și semantica acestora, sistemul de declinare în limba română, care aproape că n-a păstrat urme ale sistemului cazual latin, este bazat în esență pe opoziția cazuală a formelor supletive (hiteronime) ale celor două forme (hotărîtă și nehotărîtă) ale articolului substantival.

Și totuși unele cazuri sînt omniprezente, am putea spune obligatorii, pentru diferitele sisteme cazuale ale diferitelor limbi. E vorba de Nominativ, Acuzativ, Dativ. La acestea se alătură Genitivul care în unele limbi, ca româna de exemplu, este caz exclusiv adnominal, folosit în special în sintagme nominale. Dintre cazurile menționate Nomi-

nativul care servește pentru a diferenția de alți actanți realizatorul acțiunii (actorul) și Acuzativul care indică obiectul supus acțiunii (patientul) constituie esența opoziției cazuale, căci, după cum relatează R. van Valin și W. Foley, opoziția dintre actor (acționant) prin care e prezentată, e condiționată, e cauzată (provocată) sau e controlată situația denumită de predicat, pe de o parte, și patiens, suportătorul, îndurătorul acestei situații, pe de alta, se prezintă drept principiu fundamental de organizare a structurii de roluri a propoziției elementare (Valin, Foley, p. 384, 387).

Faptul că Nominativul este de regulă legat de redarea unei forțe active exprimate de obicei printr-un substantiv animat, iar Acuzativul – de redarea unui obiect pasiv, reprezentat de cele mai multe ori prin substantiv inanimat, opoziția de Nominativ-Acuzativ este raportată de cercetători și la descrierea structurilor limbilor care nu dispun de paradigmă causală morfologică. Opoziția în cauză este bazată aici pe contrapunerea dintre «animat – inanimat». Analogia este trecută și mai departe fapt ce-și găsește manifestare în formularea sistemelor de cazuri de adîncime. Cazurile de adîncime sînt sprijinite pe sinonimia dintre desinențele cazuale și alte mărci ale raporturilor semantico-relaționale dintre verb și actualizatorii acestuia.

Referindu-se la cazurile de adîncime pe care, după cum s-a menționat le interpretează drept astfel de tipuri de raporturi semantice care leagă elementele propoziției unul cu altul în context (Fillmore (b), p. 497), Ch. Fillmore este înclinat să socotească că analiza cazurilor ar putea câștiga dacă la determinarea semnificației lor s-ar proceda la fel ca și la tratarea prepozițiilor în engleză și a postpozițiilor în japoneză (Fillmore (a), p. 391). Vorba e că în limba engleză, după ferma convingere a lui Ch. Fillmore, avem aceeași situație ca și în limbile cu sistem causal dezvoltat – prezența sau lipsa prepoziției (lipsa prepoziției ar putea fi interpretată drept formă causală cu marca $\emptyset$ [zero]) este determinată de o serie de cerințe ca și în situația cînd în calitate de marcă a substantivului-actant este utilizată desinența causală. Astfel că în conformitate cu concepția privind cazurile de adîncime raporturile semantico-sintactice de adîncime dintre elementele propoziției își pot găsi realizare prin diferite forme în diverse limbi, de cele mai multe ori, prin afixe cazuale (desinențe) și prepoziții sau postpoziții.

Ideea aceasta o întîlnim în lucrările despre caz ale lui J. Kuryłowicz care consideră că un obstacol în studierea categoriei cazului îl constituie interpretarea neadecvată a construcțiilor prepoziționale. Acestea fie că sînt trecute cu tăcerea, fie că sînt analizate altfel decît formele cazuale «sintetice» (Kuryłowicz, p. 175). Deși prepoziția este un cuvînt independent de substantivul pe lîngă care se folosește, ea se află la același nivel cu flexiunea. (Kuryłowicz, p. 176–177). În limbile unde forma causală este însoțită de prepoziție, după convingerea lui J. Kuryłowicz, desinența causală nu poate fi ruptă de construcția prepozițională, întrucît prepoziția este un submorfem care împreună cu desinența causală constituie indicele complex al numelui-actant (Kuryłowicz, p. 180).

În urma analizei construcțiilor de tipul «prepoziție + formă causală» se fac următoarele deduceri:

1) Forma causală nu poate fi ruptă de la construcția prepozițională; forma causală din construcția «prepoziție + formă causală» nu poate fi pusă pe aceeași treaptă cu formele cazuale libere, sau cu formele cazuale cerute de verb nemijlocit, fără prepoziție;

2) Prepoziția nu este elementul regent al formei cazuale, ci prezintă un submorfem, deși este submorfemul de bază în cadrul complexului format din «prepoziție + desinență causală» (Kuryłowicz, p. 180).

Tratarea prepoziției ca echivalentă a desinenței cazuale face mai ușoară fixarea „cadrelor cazuale” (frames), fapt ce, la rândul său, facilitează descrierea structurii gramaticale a limbii. Vorba e că, descrierea „cadrelor cazuale”, după cum relatează Ch. Fillmore, constituie esența în descrierea propoziției (logice), adică a propoziției private de „modalitate” (Fillmore (a), p. 404). De fapt, Ch. Fillmore folosește modelul său de cazuri de adîncime anume pentru explicarea aspectului denotativ al propoziției, adică al conținutului ei. (Propoziția logică este interpretată de el, după cum s-a mai relatat, drept o trusă de relații atemporale dintre verb și nume (abstrase de conținutul modalității)).

Interpretarea prepoziției ca submorfem care împreună cu desinența cazuală formează marca complexă a „cadrelui cazual” (frame) vine să zdruncine (submineze) concepția conform căreia prepoziția și desinența cazuală ar constitui două sisteme cu totul deosebite, repartizate de gramaticieni la capitole diferite ale gramaticii, concepție adînc înrădăcinată în tradiția gramaticală. În parte F. G. Cassidy, care pleda pentru o tratare diferențiată a prepoziției și a desinenței cazuale, relatează că termenul „caz” va fi folosit corect și va păstra sensul său dacă vor fi abandonate încercările de a include în sistemul cazual, pe lângă desinențe și alte mijloace, și alte mărci, ca de exemplu prepoziția (Cassidy, p. 244 – apud Fillmore (a), p. 398).

Chiar dacă ne limităm la înțelegerea tradițională a noțiunii de caz (la realizarea concretă a cazului de adîncime) putem ușor stabili că celor două tipuri de actanți (obligatorii și facultativi) le corespund și două tipuri de cazuri. E vorba, pe de o parte, de cazuri numite în mod diferit: organice, interne, gramaticale. Printre acestea sînt enumerate 3–4 cazuri: Nominativul, Acuzativul, Dativul uneori și Genitivul. Ceea ce merită atenție este faptul că acestea figurează, de obicei, printre toate sistemele cazuale: odată ce există în limbă sistem cazual ele de regulă conțin aceste cazuri. Există sisteme cazuale care conțin numai cazurile date (e vorba, în parte, de sistemele cazuale din limba română, din limba germană, din alte limbi). Cît despre Vocativ, acesta datorită statutului lui specific (sub aspect funcțional el poate fi legat de pronumele de persoana a II-a, de numele propriu, de interjecție), este exclus din sistemul cazual în multe din gramatici. Astfel că în limbile, în care se vorbește numai de cele patru cazuri menționate, nu se ține seama de Vocativ, care sub aspect funcțional nu cadrează cu celelalte cazuri.

Referindu-se la problema cazurilor organice, interioare, gramaticale, J. Kuryłowicz consideră că printre acestea trebuie să figureze: Acuzativul, Nominativul și Genitivul, acestea, după convingerea autorului citat, constituind adevăratul sistem indoeuropean de cazuri. Ele formează osătura de bază a sistemului la care se alipesc neetanșiat (necompact) cazurile concrete: ele intră în sistem numai datorită funcției secundare în calitate de variante combinatorii ale acuzativului complement direct (Kuryłowicz, p. 196). Referindu-se la Dativ, J. Kuryłowicz, incluzîndu-l pe acesta printre cazurile concrete (neorganice, periferice, negramaticale), face o rezervă. Deși în anumite construcții Dativul este cerut de verb, el, după opinia autorului, e mai puțin central decît acuzativul, adică are un caracter adverbial mai pronunțat decît acesta, întrucît utilizarea lui este limitată de semantica substantivului: acesta trebuie să numească o persoană (Kuryłowicz, p. 197).

Despre trei cazuri de bază, dar într-o altă combinație, vorbește de asemenea W. Driver. Deosebind trei tipuri de verbe care pot avea, respectiv, un nume (sau un grup nominal), două, sau trei, d-sa menționează că la realizarea construcțiilor (propozițiilor logice) cu verbele corespunzătoare în vederea marcării funcțiilor numelor în cauză sînt folosite trei forme cazuale de bază: Nominativul, Acuzativul, Dativul. Nominativul este

cazul agensului, Acuzativul – cazul patiensului. Cît despre Dativ, acesta drept caz «rizidual» poate exprima orice sens potrivit cu înțelesul restului propoziției (Driver, p. 185 – apud Fillmore (a), p. 384).

Proiectate pe fundalul actanților verbului, cele trei cazuri de bază (centrale, organice, gramaticale) – Nominativul, Acuzativul, Dativul – sînt formele pe care le iau, de obicei, numele cu rol de actanți obligatorii: Nominativul este cazul actantului agentiv, Acuzativul – actantului obiect-pacient, Dativul – cazul actantului beneficiar.

Celelalte cazuri, numite concrete, periferice, adverbiale, sînt formele pe care le iau substantivele (numele) în rol de actanți facultativi. Numărul acestora poate fi diferit și depinde de sistemul cazual al limbii, dacă ne ținem strict de paradigma declinării morfologice. Or, întrucît desinențele cazuale sînt puse pe aceeași treaptă cu alte mijloace de legătură, în concepțiile lingviștilor, mai ales a celor care privesc sistemul cazual în plan general, numărul cazurilor diferă esențial de la un autor la altul. Componenta cazurilor depinde de concepția de descriere acceptată de autor, de scopul descrierii, de modul cum este interpretată segmentarea realității semantice. Chiar în concepția aceluiași autor cantitatea de cazuri în diferite limbi poate varia de la două pînă la cîteva zeci (Sovr. zarubejn., p. 80). Se afirmă că de fapt, pentru stabilirea tipologiei sintactice a limbilor nucleul propoziției (logice) poate fi limitat doar la două cazuri – Agentivul și Obiectivul – cu ajutorul cărora se pot forma trei rame (cadre) cazuale virtuale: 1) V–A, 2) V–OA, 3) V–O. După opinia Ninei Arutiunova, limbile se deosebesc între ele, în primul rînd, după modalitatea cum sînt formalizate aceste structuri sintactice fundamentale (Arutiunova, 1973, p. 117–124). W. Martin este înclinat să deosebească atîtea cazuri de adîncime cîte tipuri de structuri, inclusiv construcții prepoziționale («prepoziție + substantiv») există în limbă (Sovr. zarubejn., p. 80). Se propune de asemenea a deosebi atîtea cazuri de adîncime, cîte raporturi semantice există (raporturi dintre substantiv și verb) (ibidem).

O descriere sumară a principalelor sisteme cazuale elaborate de reprezentanți ale diferitelor orientări în lingvistica modernă se conține în articolul de sinteză consacrat tipurilor de gramatici cazuale (/ gramatici ale rolurilor), semnate de E. S. Kubreakova și Ju. G. Pankraț (Kubreakova, Pankraț, p. 68–100).

Revenind la cazurile concrete și corelarea lor cu actanții verbului, trebuie relatat că limitîndu-ne la sistemele cazuale de suprafață, sisteme ale unor limbi concrete prezentate prin paradigme morfologice, vom stabili că numai o parte din actanții facultativi sînt reprezentați prin forme cazuale. Cantitatea de actanți facultativi „acoperiți” („asigurați”) de forme cazuale va diferi de la o limbă la alta și va depinde de sistemul cazual respectiv. Astfel, numărul acesta va fi mai însemnat, de exemplu, în limba ungară, unde există în total 27 de cazuri și mult mai redus în limba română unde paradigma declinării este limitată doar la patru forme de caz, două – în concepția lui R. Budagov.

Sau, de exemplu, în limba rusă există cazul Instrumental (*рубить топором, проткнул вилами, есть ложкой*) care acoperă actantul-instrument, pe cînd în limba română nu există acest caz și reprezentarea acestuia se face prin una din prepoziții (cf.: *a tăia cu toporul, a străpunge cu furca, a mînca cu lingura*).

În limbile cu o paradigmă cazuală bogată, ca limba rusă, de exemplu, utilizarea prepoziției pe lîngă o formă cazuală sau alta servește pentru a exprima o nuanță nouă de sens, aceeași prepoziție putînd fi folosită pe lîngă diferite forme de caz (cf.: *лежит на столе, пошёл на почту, делит на категории*) sau diferite prepoziții întrebuintîndu-se pe lîngă aceeași formă de caz (cf.: *делиться с соседом, издеваться над соседом; спросить у друга, услышать от друга*). Astfel, de exemplu, un raport se va exprima cu ajutorul

forme cazuale, și altul cu aceeași formă cazuală însoțită de prepoziție. Cf.: *позвать друга – просить у друга (денег); гордиться другом – беседовать с другом*. Proiectate pe fundalul actanților, formele cazuale de Acuzativ și cele de Dativ fără prepoziții se dovedesc a fi formele pe care le iau substantivele cu rol de actanți obligatorii (*позвать друга, гордиться другом*) și aceleași forme cazuale însoțite de prepoziții – formele pe care le iau actanții facultativi (*просить у друга – беседовать с другом*). Aceasta ne va putea ajuta, într-un fel, să înțelegem cum se ajunge că același caz într-o situație contextuală este considerat caz central, organic, gramatical, iar în alta – caz periferic, neorganic, adverbial.

În limbile cu bogată paradigmă a declinării, ca limba rusă de exemplu, pot exista cazuri speciale pentru redarea numai a actanților facultativi. Dintre acestea fac parte Instrumentalul, Prepoziționalul, Genitivul cu prepoziții sau fără ele (*Дядя Вася прочитал лекцию о пользе алкоголя. Овцы построились ромбом*). Și aceasta spre deosebire de cazurile de bază (Nominativ, Acuzativ, Dativ) care, după cum s-a menționat, fără prepoziții sînt folosite drept forme pe care le iau substantivele-actanți obligatorii, și drept forme pe care le iau substantivele-actanți facultativi cînd două din aceste cazuri (Acuzativul și Dativul) sînt însoțite de prepoziție.

În limba română, limbă cu un sistem cazual ce dispune de o paradigmă relativ modestă, limbă în care Genitivul este numai caz adnominal dar nu și adverbial, substantivele cu valoare de actanți facultativi sînt prezentați în esență prin acuzativ însoțit de nume-roase prepoziții. În fond toate prepozițiile (acestea sînt numite și prepoziții primare / primitive) se construiesc numai cu Acuzativul (de ex.: *aruncă cu pietre, scoate (pește) cu năvodul, iesă din clădire, se desprinde de perete, pătrunde prin gard, intră în luptă* etc.). De aici și termenul caz comun prin care este numit Acuzativul, de exemplu în limba română, de către unii lingviști. În parte de caz comun vorbește Sextil Pușcariu.

Forma de Genitiv pe care o capătă substantivul ce urmează după așa-numitele prepoziții secundare (de exemplu: *În urma căruții (= după căruță) venea în trap mărunt un mînz. Înăuntrul peșterii (= în peșteră) era umed și rece.*) se datorește analogiei cu îmbinarea dintre două substantive (cf. *roata căruții, fundul peșterii*). Cît privește forma de dativ pe care o iau substantivele după cîteva prepoziții secundare (*conform, potrivit, datorită, mulțumită, grație: conform statutului, potrivit datelor meteo* etc.), aceasta s-ar putea datori forme pe care o capătă substantivul actant al verbelor omorizice cu acestea, de fapt participii ale verbelor respective (cf.: *a se conforma statutului, a mulțumi vecinului, a se potrivit datelor* etc.).

S-ar putea astfel afirma, bazîndu-ne pe sistemul cazual al limbii române, că aici forma cazuală a substantivului după prepoziție poartă caracter pur formal. Căci, de bună seamă, în enunțuri ca: *Înainte casei creștea un nuc. Grație umbrei nukului în curte nu se simțea năduhul amiezii. Sub nuc torcea stăpîna casei*. Rămîne insesizabilă semnificația de posesie a genitivului (*casei*) în prima propoziție sau aceea de beneficiar a dativului (*umbrei*), sau aceea de pacient a acuzativului (*nuc*) în propoziția a treia.

Teza aceasta pare a nu fi confirmată de starea de lucruri din limbile cu sisteme cazuale dezvoltate ca limba rusă, unde aceeași prepoziție poate fi folosită pe lîngă diferite forme de caz, precum pe lîngă aceeași formă cazuală pot fi utilizate mai multe prepoziții (vezi mai sus). Deși, pe de altă parte, în latină, limba cu sistemul cazual de asemenea dezvoltat, prepozițiile se foloseau numai pe lîngă două forme de caz – aceea de Acuzativ (majoritatea) și aceea de Ablativ.

Faptul că în limbile naturale s-a stabilit o corelație între prepoziție și forma de caz a făcut să capete răspîndire părerea cum că prepoziția ar dicta substantivului, pe care-l precede, o formă cazuală sau alta, așa cum impune substantivului o anumită formă

cazuală verbul regent prin semantica sa. Faptul că în unele limbi prepozițiile se folosesc numai cu o formă cazuală (ca în română) sau cu două (ca în latină) vine să infirme această teză. Pare că afirmația de mai sus se datorește faptului că prepoziția adesea dublează prefixul verbului regent, ceea ce face să fie trecută, nemotivat, capacitatea valențială a verbului asupra prepoziției. Cf. rus.: *отдалить от себя (друзей), извлечь из норы (суслика), снять со стены (картину), надстроить над домом (новый этаж), подложить под голову (подушку)* etc.

Deși, după cum s-a subliniat, deosebim trei forme de caz (Nominativul, Acuzativul, Dativul) pe care le capătă substantivele în limba română pentru redarea actanților obligatorii ai verbului, ar fi eronat să afirmăm că acestea, cel puțin unele, se limitează la redarea formală a actanților obligatorii. În parte, prin acuzativ fără prepoziție se exprimă nu numai actantul-obiect, pacientul, ci și unele circumstanțe care țin de actanții facultativi sau chiar de liberi extensori ai verbului, determinate în fond de sensul substantivului, actualizator al verbului. Cf.: *Vasile a scris un roman.* – *Vasile a scris un an.* *Ion cântărește un berbec.* – *Ion cântărește un chintal.* *Petre cântă duminica la strănă.* – *Petre cântă imnul la Palat* etc.

N-am putea afirma nici că numele la acuzativ (la cazul comun, am putea chiar spune) cu prepoziție este folosit numai pentru redarea actanților facultativi. În parte, însoțit de prepoziția *pe* substantivul (animat) sau pronumele la acuzativ poate îndeplini rolul de actant-patient, actan-obiect obligatoriu. De ex.: *Întreabă pe popa, poate că el știe. Pe el îl cunoaște fiecare. Îl întâlnesc pe Vasile.* E vorba aici de caz organic, gramatical, ca și în structurile: *Întreb elevul. Cunosce meșterul.*

Exprimarea sistemului cazual pe fundalul valențial a verbului face să înțelegem mai lesne cum se întâmplă că prin aceeași formă cazuală folosită pe lângă verb, din perspectiva intensității legăturii acesteia cu verbul, deosebim regim dur / tare și regim slab. Vorba e că din perspectiva intensității privind legătura cu verbul, formele cazuale prin care se exprimă complinirile verbului sînt grupate de diferiți cercetători în cazuri legate „strîns” de verb, de fapt cadre cazuale care vin să „dezvăluie” sensul verbului și cazuri legate „slab” de verb, prin care se precizează unele circumstanțe privind desfășurarea acțiunii. Cu alte cuvinte, e vorba de formele cazuale pe care le iau substantivele cu valoare de actanți obligatorii, pe de o parte, și forme cazuale cu valoare de actanți facultativi și cu extensori liberi, pe de altă parte. Conform acestei devizări cazurile, după cum am văzut mai sus, sînt împărțite în a) gramaticale, organice, centrale, interne și b) neorganice, adverbiale, periferice, externe.

Or, în planul expresiei o astfel de clasificare a cazurilor nu este impecabilă. În parte, J. Kuryłowicz menționa că formă de acuzativ capătă nu numai complinirea cu funcție de patient, obiect direct, ci și compliniri care arată durata, valoarea, extinderea spațială. De aici și îmbinările terminologice: acuzativul duratei în timp, acuzativul extinderii spațiale, acuzativul valorii (aprecierii) (Kuryłowicz, p. 183). Cf.: *A așteptat un an.* *A cutreierat întreaga Europă. Inelul costă o avere.*

Asupra caracterului eterogen al cazurilor în lingvistică se atrăgea de mult atenția. În parte, A. W. de Groot referindu-se la distincțiile poziționale ale cazurilor, deosebește cazuri adverbiale centrale și cazuri adverbiale periferice (Groot, p. 122 – apud. Kuryłowicz, p. 183). Respectiv, autorul deosebea cazuri gramaticale a căror funcție este de a completa înțelesul verbului și cazuri concrete a căror funcție se reduce la exprimarea anumitor circumstanțe în care se desfășoară acțiunea (ibidem).

Funcțiile acestea numite, respectiv, primare și secundare ale cazurilor pot fi o caracteristică nu atât a unor anume cazuri, ci pot caracteriza una și aceeași formă cazuală. Aceasta se înscrie în teza generală conform căreia prin aceeași formă a unei unități lingvistice se poate exprima mai mult de un sens gramatical, precum un sens gramatical poate fi redat prin mai multe forme de exprimare. Se vorbește în parte de funcția primară a acuzativului când substantivul la această formă cazuală îndeplinește rolul de complement direct, și de funcții secundare când acuzativul este forma pe care o ia numele exprimând o serie de circumstanțe.

Funcțiile secundare ale Acuzativului sînt determinate de context și, în primul rînd, de sensul verbului și al substantivului (Kuryłowicz, p. 184). Afirmînd că în funcția primară, din punct de vedere al conținutului semantic Acuzativul se prezintă ca un indice pur sintactic, pe cînd în funcția secundară el dispune de o anumită nuanță de sens, J. Kuryłowicz ilustrează aceasta deosebire prin următoarele pilde din latină: *occidere hostem* 'a omori dușmanul' unde Acuzativul se prezintă drept caz gramatical, și *Roman ire* 'a merge la Roma', *triginta annos vivere* 'a trăi 30 de ani' unde Acuzativul este interpretat drept caz concret (ibidem). Aceste din urmă întrebuițări ale Acuzativului stau mai aproape de adverb.

Cele două tipuri de funcții (primare și secundare) sînt aplicabile, după părerea unor lingviști, nu numai la cazurile gramaticale, ci și la cele concrete, numai că aplicate la acestea din urmă funcția primară este cea adverbială, iar funcția secundară – cea gramaticală. Astfel că în conformitate cu concepția de Groot-Kuryłowicz, cazul gramatical la trecerea de la o funcție la alta (de la cea primară la cea secundară) se adverbializează, iar cu aplicare la cazul concret trecerea de la o funcție la alta (de la cea secundară la cea primară) – se gramaticalizează. Cele două tipuri de funcții, după părerea autorilor citați, din perspectiva poziției față de verb, pot fi împărțite în funcții centrale prin care se caracterizează, în fond cazurile gramaticale, și funcții periferice caracteristice în esență pentru cazurile concrete (de altfel, aici se face rezerva că determinativele „central” și „periferic” nu se referă la ordinea cuvintelor) (Kuryłowicz, p. 188). Indiferent, prin ce s-ar exprima semnificația adverbială – prin construcția prepozițională sau prin caz „sintetic” – hotărîtor aici este funcția și nu modul de exprimare. Deosebirea în esență este determinată de înțelesul substantivelor-actanți. În parte, deși între enunțurile: *Ion mănîncă toată plăcinta* și *Ion mănîncă toată ziua* nu există deosebire sub aspectul structurii, totuși ele diferă din punct de vedere semnificativ: în primul enunț prin substantivul la acuzativ se indică obiectul supus acțiunii, acuzativul prezentîndu-se drept caz gramatical, apare aici în funcție primară; în enunțul al doilea substantivul sub aceeași formă cazuală indică o circumstanță temporală și, prezentîndu-se drept caz concret, adverbial, îndeplinește în felul acesta funcție secundară.

Analiza dovedește că în funcție primară acuzativul apare la substantivele ce numesc obiecte concrete, lucruri care pot suporta acțiunea, și funcție secundară – la substantivele ce numesc segmente de timp, diferite unități de măsură, noțiuni apreciative, atunci cînd se exprimă raporturi temporale sau alte tipuri de circumstanțe.

Clasa adjectivelor

Clasa adjectivelor întrunește numeroase unități lexicale care din perspectivă semiologică exprimă diverse proprietăți ale obiectelor, calități și aprecieri ale acestora. E vorba de așa-numitele atribute statice ale obiectelor, caracteristici pe care le depistează vorbitorul pentru a actualiza obiectele concrete și abstracte, în activitatea sa variată și multaspectuală.

Ca și în cazul verbului, caracteristicile exprimate prin adjectiv, fiind legate în mod mijlocit cu denotatul, însoțesc de regulă substantivul determinat care are legătura nemijlocită cu acesta (cu denotatul). Numai că spre deosebire de verb, cu ajutorul căruia se exprimă o ipostază dinamică a obiectului, prin intermediul adjectivului este redată o ipostază statică a lui. Cf.: *Copil fricos*. – *Copilul se teme*. Diferența dintre cele două caracteristici poate fi bine sesizată dacă comparăm o caracteristică exprimată printr-un verb la un mod personal, pe de o parte, și o caracteristică exprimată prin participiul trecut al verbului dat, pe de alta. Cf.: *Bătrînul obosise*. – *Bătrîn obosit*. În primul caz e vorba de o caracteristică ce s-a desfășurat în timp, în cazul al doilea – de o caracteristică statică – rezultat al unei acțiuni.

Ceea ce merită a fi subliniat este faptul că la descrierea adjectivului este necesar ca analiza acestuia să se facă în strînsă legătură cu substantivul determinat, întrucît semnul numit de adjectiv, fiind organic legat cu denotatul numit de substantivul determinat, impune necesitatea de a fi unit cu substantivul respectiv. De altfel la adjective mai mult decît la alte clase categoriale de cuvinte se simte tendința de îmbinare cu substantivele ce numesc obiectele determinate. Și aici semnificatul categorial se dovedește a fi un mijloc foarte important de legătură a adjectivului cu substantivul. O manifestare a acestei tendințe este și acordul adjectivului cu substantivul determinat, deși acesta nu este obligatoriu, după cum o dovedesc unele limbi, în care acordul dintre adjectiv și substantiv nu se face.

Adjectivele din perspectivă funcțional-semantică

Din perspectiva înțelesului semantic, în cadrul clasei adjectivelor se deosebesc, pe de o parte, adjective ce exprimă caracteristici organice ale obiectului numit de substantiv, și pe de alta, – caracteristici relaționale ale acestuia. De aici și cele două tipuri de adjective care sînt deosebite în gramaticile tradiționale deși trebuie menționat că n-au fost explicit determinate motivele unei astfel de clasificări.

Afară de proprietatea de a presupune un anumit substantiv prin care este numit obiectul caracterizat, adjectivul, ca și verbul, ce-i drept în proporții mult mai reduse, poate cere anumiți termi (extensori) pentru întregirea și precizarea înțelesului. De cele mai multe ori e vorba de unii situații prin care se precizează locul, timpul, în genere împrejurările în care obiectul își manifestă calitatea, semnul, trăsătura (de ex. *crud la mînie*, *lat în spate*, *teafăr la minte*, *slab de vîrte*, *intolerabil cu colegii*, *ieftin la făină* și *scump la țărițe* etc.).

Necesitatea îmbinării adjectivului cu substantivul este dictată de asemenea de nevoia de a distinge un înțeles al adjectivului de altul în cazul polisemiei lui obținută prin utilizarea metaforică a acestuia. Astfel, adjectivele *murdar* și *negru* vor avea sensuri diferite în dependență de înțelesul substantivului determinat (cf.: *haină murdară* – *stăpîn murdar* – *comportare murdară* – *bani murdari* etc., *haină neagră* – *fum negru* – *noapte*

neagră – perioadă neagră – invidie neagră – zile negre etc.). Adjectivul *mare* va avea sensul de 'extraordinar', 'talentat' în îmbinări ca: *mare poet, mare scriitor, mare savant* etc. Sau, pentru ca adjectivul dat să-și actualizeze sensul de 'grad înalt' e nevoie ca acesta să se îmbine cu substantive prin care sînt numite senzații, caracteristici fiziologice, ca de exemplu: *o mare plăcere, o mare dragoste, o mare pasiune, o frică mare, o mare rușine, mare curaj, o mare decepție (/deziluzie/dezamăgire)* etc. Un alt caz. Multiplele sensuri ale adjectivului *bun* au fost acumulate în rezultatul îmbinării acestuia cu diverse substantive prin care sînt numite cele mai variate obiecte din realitate (concrete sau abstracte) (cf.: *bucate bune, coleg bun, întreprindere bună, pace bună, vreme bună, ploaie bună* etc.).

Despre strînsa legătură dintre adjectiv și substantiv vorbesc și substantivele compuse de tipul: *Botgros, Barbăroșie, bunăstare, Minăscurtă* etc. Mai mult chiar, adjectivele prin care sînt caracterizate persoanele din perspectiva apartenenței lor la un anumit grup după profesie, după interese, după orientare politică, religioasă, apartenență la un anumit grup social, rasial, național, de castă etc., își asumă facultatea de a numi și persoana caracterizată prin trăsătura respectivă, transformîndu-se ușor în substantive (de ex.: *rus, turc, negru, intelectual, muntean, deștept, prost* etc.). Astfel de substantive obținute prin conversie presupun, de exemplu, că e vorba de un cetățean de naționalitate rusă, turcă etc., de o persoană de rasă neagră, de o persoană ce ține de grupul oamenilor inteligenți etc.

Legătura strînsă a adjectivului cu substantivul, faptul că sensul concret al adjectivului se obține în îmbinare cu substantivul, a făcut ca unele adjective să devină poli-semantice (a se vedea în privința aceasta astfel de adjective ca: *bun, rău, nou, vechi*, ș. a.). Spre deosebire de substantiv care se caracterizează printr-o relativă independență și își manifestă sensul în afara îmbinării cu alte cuvinte, adjectivul își realizează sensul în îmbinare cu substantivul determinat. Se poate afirma, astfel, că adjectivul este cuvîntul care-și realizează înțelesul în sintagmă. Se poate chiar susține că adjectivul se realizează ca unitate lingvistică în sintagme de natură lexicală în esența sa.

Din perspectivă sintactică adjectivele, ca și verbele sînt orientate spre funcția de remă în structura pragmatică «temă – remă»: Cu ajutorul adjectivelelor sînt atribuite esențelor substanțiale exprimate prin substantiv numeroase și variate calități, proprietăți, aprecieri. Îndeplinind rolul de determinare semantică și sintactică a unei esențe adjectivul formează împreună cu substantivul sintagme lexicale nominale minimale, în fond nominative, exprimînd diverse caracteristici ale lucrurilor și ființelor, ale faptelor și fenomenelor, ale relațiilor și raporturilor. Prin adjective sînt redate:

- caracteristicile ființelor umane din perspectiva comportării lor, a trăsăturilor exterioare, a calităților psihice, a capacităților mentale, a stării fizice, a relațiilor cu semenii săi, a situației în societate etc. (de ex.: *băiat deștept, femeie înaltă, flăcău puternic, profesor obez, copilă zveltă, director aspru, poet talentat, funcționar ascultător* etc.). De altfel unele din aceste caracteristici sînt atribuite și ființelor nonumane (cf.: *căprioară zveltă, cîine deștept, cal puternic* etc.);

- caracteristicile lucrurilor și ale raporturilor dintre aceste (de ex.: *casă albă, zid trainic, mere coapte, copac rotat, munte priporos, topor ascuțit, ciur des, vas ruginit, apă sărată, cireșe putrede, căruță veche* etc.);

- caracteristicile faptelor, ale acțiunilor obiectualizate, ale evenimentelor și fenomenelor (de ex.: *omor infernal, principii periculoase, întîmplare sinistă, caz extraordinar* etc.) etc.

Îmbinarea adjectivului cu substantivul presupune o compatibilitate între sensurile acestor două elemente ale sintagmei nominale. De exemplu, se spune: *femeie blondă*, *cal roib*, dar nu se spune: **cal blond*, **vulpe blondă*, **măgar roib*, **bou roib* etc., nemaivorbind de faptul că sînt inadmisibile sintagme de tipul **întîmplare blondă*, **principiu roib* etc., deși formal nu există nici o restricție de îmbinare a lor. Aceasta se datorește în mare parte faptului că o caracteristică sau alta a unui obiect este parte organică a acestuia și vorbitorul cu ajutorul mijloacelor lingvistice «desprinde» această caracteristică, prezentînd-o izolat printr-un cuvînt aparte. Faptul că adjectivul este legat de denotat prin mijlocirea substantivului își găsește confirmare în dependența adjectivului de substantiv în îmbinări ca: *iarbă verde*, *cer albastru*, *zăpadă albă*, *cîntec melodios*, *poamă neagră* etc. Din perspectiva capacității de îmbinare adjectivele se deosebesc mult între ele. Există, pe de o parte, adjective care se îmbină cu un număr redus de substantive, iar pe de alta, – adjective care se pot îmbina cu un număr destul de însemnat de substantive. Din prima categorie fac parte adjective de tipul: *roib*, *oxidabil*, *potabil*, *prudent* ș. a. (*cal roib*, *metal oxidabil*, *persoană prudentă*, *apă potabilă*). Din cea de a doua categorie fac parte adjective ca: *rău*, *bun*, *minunat*, *nou*, *vechi* ș. a. Adjectivul *bun*, de exemplu, după cum s-a menționat, se poate îmbina cu un număr mare de substantive, schimbîndu-și adesea sensul în dependență de semantica substantivului determinat (cf.: *caș bun* (≈ 'delicios'), *prieten bun* (≈ 'apropiat', 'devotat'), *om bun* (≈ 'cumsecade', 'omănos'), *prilej bun* (≈ 'oportun', 'favorabil'), *specialist bun* (≈ 'competent', 'capabil'), *o idee bună* (≈ 'chibzuită', 'înțeleaptă'), *un profesor bun* (≈ 'competent', 'dotat') etc. Despre bogăția aceasta de sensuri ale adjectivului *bun* vorbesc numeroasele sinonime ale acestuia. Iată doar o parte din sinonimele adjectivului *bun* pe care le întîlnim în articolul lexicografic respectiv din „Dicționarul de sinonime ale limbii române” de Luiza Seche – Mircea Seche (București, 1982): *BUN* – *pozitiv, adecvat, binevenit, favorabil, fericit, indicat, nimerit, oportun, potrivit, prielnic, propice, pertinent, priincios; propriu; adecvat, indicat, nimerit; apt, capabil, convenabil, susceptibil; frumos, prielnic; blajin, blînd, domol, pașnic, lin; cumsecade, îngăduitor, milos, milostiv, cruțător; ascultător, cuminte, docil, plecat, supus, obedient; chibzuit, folositor, gîndit, înțelep, judicios, rațional, rezonabil, socotit, util, sănătos, frumos; apropiat, intim; izbutit, realizat, reușit, valoros, nimerit, capabil, competent, destoinic, dotat, experimentat, încercat, înzestrat, pregătit, priceput, versat, vrednic; autentic, curat, nealterat, nestricat, veritabil, nevătămător, neviciat, oxigenat, ozonat, proaspăt, pur, purificat, solubru, sănătos, tare; abundant, bogat, îmbelșugat, indestulat, mare, mănos; avantajos, bănos, productiv, profitabil, rentabil, lucrativ; valabil; apreciabil, considerabil, important, însemnat; întreg, plin; grozav, strașnic, zdravăn; apetizant, delicios, gusots, îmbietor, plăcut, savuros, succulent, ales, aristocrat, aristocratic, distins, ilustru, înalt, nobil, mărit, slăvit etc.*

Același lucru se poate spune și despre adjectivul antonim lui *bun* – *rău* (a se vedea articolul lexicografic respectiv din același dicționar).

Lucrurile s-ar putea explica prin faptul că adjectivul *bun* din cuplu antonimic «bun – rău», în principiu «acoperă» caracteristicile pozitive (ale obiectelor), pe cînd sensul adjectivului *rău* – poate fi extins asupra caracteristicilor negative (ale obiectelor). De bună seamă, pentru calificarea drept *bune* a unor bucate, adică drept o apreciere pozitivă a acestora vor fi importante calitățile lor gustative înalte, redată prin adjectivele: *apetisant, delicios, gusots, plăcut, savuros* (de ex.: *o friptură bună, sărmale bune, o gustare bună* etc.); o caracteristică pozitivă, redată prin adjectivul *bună*, a unei roade

înseamnă calitățile acesteia calificate prin determinativele: *abundent, bogat, îmbelșugat, îndestulat, mare, mănos* etc.

Există adjective cu sens și mai general, adjective cu semnificație anaforică (deictic-anaforică, partitiv-anaforică) ca de exemplu: *acest, acel atare, care, fiecă, fiecare, orice, cutare, așa* etc. Cu cât mai generală este semnificația adjectivului, cu atât mai mult se simte necesitatea prezenței substantivului determinat de acesta.

Clasificarea adjectivelor

După cum s-a relatat de acum, în adjective, mai mult decât în alte cuvinte autosemantice, se conține componentul apreciativ, numit de diferiți cercetători în mod diferit: *evaluabil, subiectiv, empiric, emotiv, estimabil* etc. În diverse adjective momentul evaluativ se conține în grade diferite. De aici și gruparea adjectivelor în descriptive și apreciative (Ufimțeva, 1986, p. 203).

Prin trăsătura «evaluabilitate» se caracterizează mai cu seamă adjectivele care în gramatica tradițională sînt numite adjective-calitative, care din perspectiva aceasta fac opoziție cu adjectivele relative.

Deosebirea semantică dintre adjectivele calitative și cele relative constă în faptul că primele exprimă calitatea, semnul sau proprietatea obiectului nemijlocit, fără corelarea lui cu alte obiecte (de ex.: *om timid, copilă zveltă, băiat înalt, masă bogată, pădure deasă, ciine rău* etc.), pe cînd cele de a doua exprimă o trăsătură, o caracteristică ce rezultă din corelarea obiectului determinat cu alte obiecte (de ex.: *podîș muntos, comportare omenească, salut amical, îmbrățișare prietenească* etc.). Caracteristica exprimată prin adjectiv relativ, de cele mai multe ori, este trăsătura obiectului de la denumirea căruia este derivat adjectivul (cf.: *munos < munte, prietenos < prieten, omenes < om, lutos < lut* etc.).

Caracteristica exprimată prin adjectiv a obiectului numit de substantiv poate fi privită drept un mijloc de actualizare a acestuia (a obiectului) – prin trăsătura obținută în rezultatul comparației obiectului respectiv cu alte obiecte din aceeași clasă. Astfel cînd încercăm să deosebim un cucuș anumit de alți cucuși noi îl comparăm pe acesta cu ceilalți, stabilind, de exemplu, că din perspectiva culorii el este *porumbac*, din perspectiva unui standard al mărimii – *mărunțel*, din perspectiva comportării – *bătăuș* etc.

În fond îmbinarea adjectivului cu substantivul se datorește semnificatului categorial al acestora: substantivul apare în calitate de determinat și adjectivul – în calitate de determinant. Faptul că adjectivul se acordă cu substantivul în gen, număr și caz est un factor de mîna a doua și necesitatea lui se face simțită doar cînd ele (substantivul și adjectivul) sînt îndepărtate între dînsule prin alte elemente ale propoziției. De altfel, în unele limbi, destul de îndepărtate din perspectivă tipologică, cum sînt, de exemplu, engleza și chineza, acordul adjectivului cu substantivul nu se face.

Trebuie relatat de altfel, că împărțirea cuvintelor în calitative și relative este convențională: opoziția este tranșantă doar între adjectivele care se află la extremele acestor clase (cf.: *frumos – lutos*), pe cînd o bună parte a lor se află în zona de oscilare, mai ales cînd adjectivul relativ capătă sens metaforic (cf.: *munte pietros – nuci pietroase; cărbune focos – fire focosă*).

În genere adjectivele sînt, după cum s-a văzut mai sus, destul de eterogene din punctul de vedere al înțelesului semantic. Aceasta se referă, în fond, la adjectivele

calitative: aici se cuprind denumiri de calități începînd cu cele ce numesc trăsături organice și terminînd cu cele cu semnificație deictică. Printre adjectivele calitative se deosebesc în primul rînd adjectivele primare, originare cu ajutorul cărora se exprimă proprietățile de bază, social-necesare, de generalizare ale claselor, soiurilor, genurilor, speciilor, grupelor de obiecte pe care le-a depistat omul în practica lui social-istorică (Ufimțeva, 1986, p. 209). E vorba de astfel de calități generalizate ca de exemplu, dimensiunile obiectelor (lungime, mărime, înălțime), forma, starea, culoarea, vechimea, volumul, rezistența, greutatea, vîrsta lor etc. De exemplu: *alb, roșu, negru bătrîn, tînăr, nou, vechi, mare, mic, tare, moale, înalt, jos, mijlociu, cald, răcoros, fierbinte, greu, ușor, lat, îngust, scurt, depărtat, apropiat, gras, slab, gros, subțire, iute, domol* etc. Numeroase și variante sînt adjectivele calitative prin care sînt numite caracteristicile privind aspectul moral și fizic al omului, trăsături înnăscute și acumulate ale acestuia, caracteristici pe care le deosebește vorbitorul la o examinare la suprafață. Printre acestea: *mîndru, demn, fudul, îndrăzneț, încrezut, fricos, îngîmfat, orgolios, truș, sălbatec, mișel, laș, vanitos, țănoș, mărinos, fălos, semeț, înfumurat, înțelept, înzestrat, destoinic, măreț, stupid, nerod, hăbăuc, mangosit, credul, naiv, agramat, incult, ignorant, incapabil, incompetent, prost, ager, dibaci, priceput, iscusit, abil, cuminte, corupt, desfrînat, obscen, parvenit, scabros, impudic, vulgar, zănatic* etc.).

Caracteristicile exprimate de adjectivele calitative, din perspectiva evaluării de către vorbitor se pot conține în obiectul respectiv în grade diferite pînă la lipsa completă a lor (a acestor caracteristici) fapt ce este redat prin adjectivele antonime (cf.: *frumos – frumuseț – atrăgător – drăguț – agreabil – suportabil – ... urîțel ... – urîț*). Gradația în aprecierea calității respective de către vorbitor își găsește expresie în gradele de comparație prin care se caracterizează adjectivele calitative (de ex.: *frumos – mai frumos – foarte frumos; prost – mai prost – prost de tot; urîț – mai puțin urîț – cel mai urîț* etc.). Privarea obiectului de calitate respectivă este de asemenea o caracteristică. Ea poate fi exprimată printr-un antonim format de la adjectivul pozitiv respectiv prin adaogerea prefixului negativ (cf.: *agreabil – neagreabil, inteligent – neinteligent, logic – alogic, ofensiv – inofensiv, oportun – inoportun* etc.).

Adjectivul și substantivul determinat de acesta

Parte din adjectivele calitative, după cum s-a relatat, datorită semanticii sale sînt limitate în capacitățile sale combinatorice, altele, dimpotrivă, avînd un înțeles vast se pot îmbina cu un număr destul de mare de substantive, acestea numind diverse obiecte. De exemplu, adjectivul *atroce* se îmbină cu un număr redus de substantive (de ex.: *o crimă atroce, dureri atroce*), pe cînd adjectivul *rău*, bunăoară, se poate combina cu destul de multe substantive, în dependență de semantica cărora adjectivul dat își poate actualiza diferitele sale sensuri. De exemplu: *om rău* (≈ brutal, aspru, crîncen), *cîine rău* (≈ feroce, neîmblînzit), *trai rău* (≈ anevoios, greu, mizerabil), *viață rea* (≈ apăsătoare, grea, chinuită), *veste rea* (≈ amară, tristă, proastă), *vreme rea* (≈ urîță, neprielnică), *tutun rău* (≈ inferior, prost), *pronunțare rea* (≈ defectuoasă, greșită, incorectă), *drum rău* (≈ desfundat, impracticabil) etc. Numeroasele sensuri lexicale pe care le acopăr adjectivele de tipul *rău* și necesitatea îmbinării lui cu diverse substantive pentru actualizarea acestor sensuri ne fac să afirmăm că între înțelesul lexical al adjectivului și capacitatea lui combinatorică există o legătură directă.

În legătură cu faptul că unele adjective de tipul rom. *bun/rău* se caracterizează prin capacitatea de a se îmbina cu un număr însemnat de substantive se face concluzia că adjectivul ar fi cel mai sinsematic dintre cuvintele autosemantice, subliniindu-se că astfel de adjective exprimă în modul cel mai general ideea despre calitatea respectivă.

Conform părerii cercetătoarei A. Ufimțeva, adjectivele mai mult decât chiar verbele au nevoie de sprijinul substantivului pentru a-și actualiza sensul său foarte general (Ufimțeva, 1986, p. 203). Vorba e că întrucât în sensul adjectivului calitativ prevalează aspectul semnificativ, el (adjectivul) are nevoie de sprijinul lumii obiectelor în procesul comunicativ pentru ca prin intermediul numelui substantiv să facă legătura cu denotatul indicat de acesta. Astfel sensul calităților numite de adjectivul *mare*, de exemplu, poate fi stabilit doar în îmbinare cu substantivele respective. Bunăoară, adjectivul *mare* poate avea sens de 'cuprinzător', 'încăpător', 'larg', 'spațios' în îmbinare cu substantive ce numesc încăperi (*sală mare, cameră mare, casă [cămară, depozit, secție, atelier, gară] mare*), sensul de 'bun', 'abundent', 'bogat', 'mănos' – în îmbinare cu substantivele *roadă, recoltă* (*roadă mare, recoltă mare*); sensul de 'aprig', 'înverșunat', 'violent' – în îmbinare cu substantive ca: *luptă, ceartă, bătaie* (*luptă mare, ceartă mare, bătaie mare*), etc. Astfel că sensul virtual exprimat de adjectiv se actualizează, se concretizează prin îmbinarea lui cu numele-substantiv care este compatibil sub aspect semantic cu acesta.

Numărul substantivelor care se pot îmbina cu același adjectiv poate crește de pe contul utilizării metaforice a acestuia. De exemplu, adjectivul *ascuțit* se îmbină de obicei cu substantivele ce numesc instrumente în formă de lamă folosite pentru tăierea, spintecare, cioplire, spargere, despicare, radere, săpare, sculptare etc. (*topor ascuțit, cuțit ascuțit, daltă ascuțită, brici ascuțit, sabie ascuțită* etc.). Or, prin metaforizarea sensului dat adjectivul *ascuțit* se poate de asemenea îmbina cu un șir de substantive ce numesc lucruri abstracte (cf.: *durere ascuțită, glas ascuțit, minte ascuțită, privire ascuțită, miros ascuțit* etc.).

După cum subliniază U. Weinreich între adjectiv și substantiv se realizează legătura liniară «unire» (linking) în care conexiunea determinantului cu determinatul poartă caracter pur lexical, îmbinarea lor fiind determinată de compatibilitatea sensurilor lor lexicale, primare sau secundare (a se vedea Ufimțeva, 1986, p. 204).

De fapt unirea adjectivului cu substantivul este determinată, după cum s-a menționat mai sus, de semnificatul categorial al celor două cuvinte autosemantice. Alta e că înțelesul semantic impune unele limitări în îmbinarea adjectivului cu substantivul. Vorba e că din perspectivă sintactică nu se impune nici o restricție în privința unirii adjectivului cu substantivul. În principiu, adjectivul se poate îmbina cu substantivul (și se acordă cu el) chiar când cele două cuvinte semantic sînt incompatibile (cf.: *gînduri galbene, topor deștept, ace fericite, coroană contaminată* etc.). Acordul aici poartă caracter formal și nu schimbă întru nimic raportul de determinare dintre cei doi componenți ai îmbinării. Că anume semnificatul categorial și nu acordul este definitoriu în stabilirea legăturii de subordonare dintre substantiv și adjectiv este confirmat și de faptul că o serie de adjective (de ex.: *atroce, propice, așa, maro, maxi, kaky, asemenea* etc.), deși sînt invariabile din perspectiva genului și numărului, adică nu se acordă cu substantivul și gen, număr, caz, nu creează dificultăți la îmbinare cu substantivul (cf.: *costum kaky, rochie kaky, două pălării kaky*).

O trăsătură a adjectivelor calitative, după cum s-a menționat, este capacitatea acestora, spre deosebire de cele relative, de a avea grade de comparație. Proprietatea se

datorește faptului că calitățile exprimate prin adjective se pot conține în obiect, în grade diferite. În parte, substanțele vîscoase din perspectiva gradului de consistență se pot caracteriza prin diferite trepte cuprinse între starea lichidă și starea solidă. Stările marginale ale viscozității sînt denumite respectiv prin adjectivele *gros* (/ *dens* / *vîrtos*) și *moale* (/ *subțire* / *rar*). Cît despre treptele de consistență ce deosebesc cele două marginale, ele se pot exprima prin adaogerea la adjectivele date a unor elemente auxiliare cu ajutorul cărora se formează gradele de comparație a adjectivelor (cf.: *mai moale*, *mai puțin vîrtos*, *foarte vîrtos*, *moale de tot* etc.).

Și totuși nu toate adjectivele calitative pot avea grade de comparație și acesta tot datorită semanticii. E vorba de adjectivele calitative care numesc calitățile absolute ce nu pot fi privite din perspectiva evaluării lor graduale. Astfel, de exemplu, prin adjectivul *mort* se exprimă o caracteristică a obiectului care nu poate fi atribuită acestuia în grade diferite: o ființă nu poate fi mai moartă sau mai puțin moartă.

Și încă o trăsătură caracterizează, în fond, adjectivele calitative. După cum s-a menționat mai sus, adjectivele, ținînd de cuvintele atributive, ca și verbele, pot avea nu numai termeni-actanți față de care se află în raport de atributivitate, ci și anumiți actanți sau circumstanți prin care în majoritatea cazurilor este fixat de obicei cadrul de manifestare a semnului (de ex.: *vrednic la treabă*, *furiOS la mînie*, *gros de obraz*, *neîmpăcat cu dușmanii*, *îngust în umeri*, *tare de vîrtute* etc.). E un specific care se referă, în esență, la adjectivele calitative.

Adjectivele relative numesc semnul obiectului din perspectiva corelării lui cu alte obiecte. Astfel, de exemplu, caracteristica denumită prin adjectivul *argilos* în îmbinarea *teren argilos* se face prin corelarea obiectului-teren cu obiectul-substanță *argilă*, relatîndu-se că terenul se caracterizează prin faptul că este format din argilă sau, de exemplu, prin adjectivul *tomnatec* în sintagma *mere tomnatece* se relatează că merele se caracterizează prin faptul că se coc toamna. Motivarea semantică a adjectivelor relative este destul de variată și se referă la materia din care este format obiectul (*pietros*, *lutos*, *făinos*, *argilos* etc.), la raportul cu alte persoane (*prietenesc*, *părintesc*, *omenesc*), la raportul față de profesie, post, ocupație, stare socială (*cavaleresc*, *soldătesc*, *țărănesc*, *prezidențial*, *ministerial* etc.), la raportul față de o anumită etapă de timp (*anual*, *săptămînal*, *lunar*, *zilnic*, *tomnatec*, *văratec*) etc.

De obicei se menționează că adjectivele relative exprimă astfel de semne, trăsături ale obiectului care nu pot fi privite din perspectiva gradației de evaluare și de aceea nu pot avea grade de comparație. Există însă o serie de adjective care fiind considerate relative pot avea grade de comparație, de regulă, în sensul lor figurat. În parte, adjectivul *pietros* în sintagma *nuci pietroase* nu exprimă materie, ca în îmbinările *munte pietros*, *teren pietros*, ci arată calitatea de a fi tare ca piatra. În situația aceasta adjectivul *pietros*, ca și adjectivele calitative poate avea grade de comparație (cf.: *nuci mai pietroase*, *nuci foarte pietroase*).

Adjective pronominale și cantitative

În urma «dezolvării» pronomelor și numeralelor (acestea sînt considerate în gramaticile tradiționale ca părți de vorbire aparte) printre cele patru clase de bază (substantive, adjective, verbe, adverbe), numărul adjectivelor va crește. La cele examinate se vor adăoga subclasele de adjective cantitative și ordinale (*cinci saci, al treilea elev, mulți preten-denți, clasa a cincia* etc.), adjective demonstrative sau deictice (*acest elev, casa aceea, aceilalți copaci*), adjective posesive (*cărțile noastre, creionul meu, părinții voștri*), adjective interogative (*care elev? ce pretendent?*), adjective indeterminate (*fiecare bănuț, orice mișcare, fiecă propunere*) etc. Caracterul general de actualizator al unor asemenea determinative se conjugă, respectiv, cu sema deicticității, posesivității, interogativității etc. Astfel, de exemplu, prin adjectivul deictic *acest* în îmbinarea *acest băiat* (/ *băiatul acesta*) se precizează că persoana numită de substantivul dat se află în nemijlocită apropiere de vorbitor, iar prin adjectivul *acela* în îmbinarea *băiatul acela* – se arată că persoana respectivă se află la o anumită distanță de vorbitor. Prin adjectivul interogativ *care?* în îmbinarea *care băiat?* vorbitorul cere de la colocutor o informație care l-ar ajuta să diferențieze din cadrul unui grup un băiat anumit. Prin adjectivul *fiecare* în îmbinarea *fiecare băiat* se specifică că e vorba de o generalizare, subliniindu-se că ar fi vorba de oricare din băieții despre care e vorba. Prin adjectivul *ultim* în îmbinarea *ultimul băiat* se precizează că persoana numită de substantivul respectiv ocupă într-un rînd anumit poziția de la capăt, iar prin adjectivul ordinal *al patrulea* în îmbinarea *băiatul al patrulea* – 'poziția a patra de la început' etc.

Adjective relative

În legătură cu adjectivele relative trebuie menționat că relațiile dintre obiecte prezentate ca semn al obiectului pot fi exprimate nu numai prin adjective formate de la substantive (de ex.: *lut – lutos, carne – cărnos, porc – porcos, pietre – pietros, soldat – soldățesc, școlar – școlăresc*), ci și prin mijlocirea substantivelor respective însoțite de propoziție (cf.: *rucsac școlăresc – rucsac de școlar, comportare porcească – comportare de porc, stîncă pietroasă – stîncă de piatră, manta soldățească – manta de soldat* etc.). Mai mult chiar, pentru exprimarea caracteristicii de relații dintre obiecte în limba română, ca de altfel și în alte limbi romanice, se exprimă mai des prin mijlocirea construcției prepoziționale (prepoziție + substantiv) și nu prin adjective, întrucît de la o mare parte de substantive nu pot fi formate adjective. Astfel, de exemplu, putem spune: *pantofi de piele, pielică de miel, căciulă de general, cîntec de lebedă* etc., și nici de cum: **pantofi pielicești, *pielică mielică, *căciulă generalească, *cîntec lebedesc*. Or, în limba rusă, de exemplu, în asemenea cazuri se folosesc adjective relative (cf.: rus.: *кожаные туфли, барашиковая икурка, генеральская шапка, лебединая песня*).

În genere exprimarea atributivității statice prin mijlocirea substantivului precedat de prepoziție este legat de funcția secundară a substantivului (după J. Kuryłowicz) sau de translare (după L. Tesnière). Vorba e că în forma sa inițială (aceasta coincide cu forma de nominativ) substantivul, conform gramaticii tradiționale, îndeplinește funcția de subiect. La formele cazuale oblice (cu sau fără prepoziție) substantivul îndeplinește alte funcții: de complement direct, de complement indirect, de circumstanțial, de atribut. Din punct de vedere semantic substantivele la formele cazurilor oblice cu sau fără prepoziții înde-

plinesc funcția de extensori sau de localizatori, în fond pe lângă verbe, mai rar pe lângă adjective. Substantivul la genitiv sau la acuzativ cu prepoziție este folosit pe scară largă în română pentru determinarea substantivului, ca și adjectivele relative propriu-zise.

În limba română categoria adjectivei relative este mai puțin numeroasă decât în alte limbi, decât în rusă de exemplu. Chiar atunci când în română de la substantivul respectiv poate fi format un adjectiv relativ, acesta este limitat în întrebuințare: funcția de determinativ acesta o „împarte” cu substantivul motivant (al adjectivului), însoțit de prepoziție. Astfel, de exemplu, putem spune: *teren lutos, stîncă pietroasă*, dar numai: *oală de lut, casă de piatră*. În limba rusă în toate situațiile acestea se folosesc adjective relative (cf.: *глинистая почва, глиняный горшок; каменная скала, каменный дом*).

Adjective neadverbiale și adverbiale

Faptul că parte din adjective în forma sa de masculin singular coincid cu adverbele de la aceeași rădăcină a generat o clasificare ce reflectă această particularitate deosebindu-se: a) adjective neadverbiale și b) adjective adverbiale (a se vedea: Mihai, p. 209–217). La prima clasă sînt trecute unitățile lexicale folosite în funcție de determinativ numai a substantivului. Printre acestea unități lexicale ca, de exemplu, *cognoscibil, etimologic, ordinal, extrabugetar, paleolitic, zurliu, lefter, german, bătrîn, eminescian, hegelian, machiavelic, mărinesc, viforos, secetos, ploios, incolor, insipid, galben, roșu, albastru, cenușiu, mov, maghiar, italian, rusesc, turcesc, estic, nordic etc., etc.*

La cea de a doua clasă sînt trecut unitățile lexicale care sînt folosite atît ca determinative ale substantivelor (adjective propriu-zise), cît și ca determinative ale verbului (adverbe). E vorba de unitățile lexicale cu două valori principale, de adjectiv și de adverb (de ex.: *absolut, afund, anume, asemenea, bun, contrar, curat, deplin, destul, direct, exact, exclusiv, frumos, greu, încet, legat, lung, mereu, mult, neapărat, puțin, serios, sigur, repede, tîrziu etc.*) și unități lexicale ale căror valoare de adjectiv prevalează asupra aceleia de adverb (*actual, ademinitor, amarnic, anterior, anticipat, aparent, aprig, artificial, brusc, bilbîit, bucuros, cadențat, categoric, cinstit etc., etc.*).

O asemenea clasificare urmărește scopul de a atrage atenția asupra afinității dintre cele două clase categoriale de cuvinte, îndemnîndu-ne să medităm ce le apropie și ce le deosebește.

De fapt afinitatea dintre cele două tipuri de attribute se poate explica prin faptul că atît atributul static (adjectivul) cît și atributul dinamic (adverbul) tind spre o corelare cu obiectul-denotat, deși fac aceasta în mod diferit. În timp ce adjectivul, caracterizînd în mod direct substantivul ce reflectă nemijlocit denotatul, este distanțat doar printr-o treaptă de el (de ex.: *copil vesel, calcul exact, cîntec frumos, tînăr energic etc.*), adverbul, caracterizînd acțiunea exprimată de verb, care este, la rîndul său o caracteristică a substantivului prin care se reflectă nemijlocit denotatul, este distanțat prin două trepte de acesta (cf.: *Copilul zîmbește vesel, Calculul a fost făcut exact, Cîntecul sună frumos, Tînărul s-a apucat energic de treabă*). Într-o propoziție de tipul *Copilul zîmbește vesel* se constată o stare (*zîmbește*) a unei persoane (*copilul*) și starea este evaluată din perspectiva jovialității acesteia. Starea respectivă (*zîmbește*) nu există izolat de persoană (*copil*), precum nu există izolat de starea dată caracteristica acesteia. Legătura celor două tipuri de caracteristici cu denotatul își află expresie și în faptul că același adverb-adjectiv poate fi interpretat atît ca determinativ al verbului cît și ca determinativ al

substantivului caracterizat de verb. Aceasta se vede mai bine în construcții în care acordul adjectivului cu substantivul exprimă formal dualitatea (cf.: *Copila zîmbește vesel* – *Copila zîmbește veselă*).

Despre legătura caracteristicii atât adjectivale cât și adverbiale cu denotatul exprimat prin substantiv vorbește și faptul că la exprimarea gradelor de comparație, atât în cazul adjectivului, cât și în cazul adverbului sînt implicate substantivele cărora li se atribuie aceeași caracteristică în diferite grade fie în mod direct (în cazul adjectivului), fie prin mijlocirea verbului (în cazul adverbului). Cf.: *Profesorul e mai înalt decît elevul*. – *Elevul fuge mai repede decît profesorul*. Și într-un caz și în altul caracteristicile privesc persoanele respective, numai că în primul caz caracteristica este atribuită în mod direct obiectului, iar în cazul al doilea ea se atribuie obiectului prin intermediul acțiunii ce-l caracterizează.

Formații adjectivale deverbale

Cît despre cuvintele care în funcția sa secundară îndeplinesc funcția de adjectiv în limba română, aici trebuie menționat, în primul rînd, participiul (de ex.: *femeie supărată*, *copil alintat*, *bătrîn gîrbovit*, *popor supus*, *cratiță ruginită*, *plantă ofilită*, *cal obosit*, *profesor amărît*, *cetățean băut*, *aluat dospit* etc.). Unele din participii sînt înregistrate chiar drept adjective în dicționare. În cadrul participiilor folosite în funcție adjectivală se deosebesc participii ale verbelor subiectuale (inclusiv verbe subiectual reflexive) și participii ale verbelor obiectuale (despre acestea a se vedea mai sus). Deși și unele și altele conțin sema 'urmare a acțiunii, a stării, a procesului', în dependență de subclasa verbelor, ea se deosebește prin anumite nuanțe. În cazul participiilor verbelor subiectuale și subiectual-reflexive semnul (caracteristica) se prezintă drept o urmare a stării (acțiunii, procesului) care a avut loc în interiorul obiectului (de ex.: *dospit*, *ofilit*, *ruginit*, *obosit*, *supărat* etc.).

În situația cînd drept determinant al substantivului se prezintă un participiu al verbului obiectual, caracteristica exprimată de acesta se prezintă drept o urmare, un rezultat al suportării de către obiect a unei acțiuni exterioare: în urma aplicării acțiunii obiectul își modifică aspectul, se transformă, căpătînd altă înfățișare decît cea inițială, apare, dispăre etc. Această nouă înfățișare obținută de obiect prin suportarea acțiunii este fixată de participiile verbelor obiectuale (de ex.: *mașină reparată*, *pod distrus*, *băutură falsificată*, *carne tocată*, *cal potcovit*, *vacă mulsă*, *copilă pieptănată* etc.). Mai aproape de adjective se află participiile verbelor subiectuale.

Spre deosebire de adjectivele propriu-zise care numai în cazuri rare sînt urmate de termi (de compliniri) (de ex.: *săritor la nevoie*, *tare de vîrtute*, *slab de minte*, *lat în umeri* etc.), participiile, și în primul rînd cele ale verbelor obiectuale, destul de des sînt însoțite de actanți și circumstanți formînd împreună cu aceștia așa-numite construcții participiale, echivalente într-un fel cu propozițiile secundare atributive (Cf.: *Catîr potcovit la toate picioarele* – *Catîr care a fost potcovit la toate picioarele*; *Ușă vopsită în alb* – *Ușă care a fost vopsită în alb*; *Cal hrănit cu ovăs* – *Cal care a fost hrănit cu ovăs*; *Casă construită din cărămidă* – *Casă care a fost construită din cărămidă*).

De fapt participiile, mai cu seamă cele ale verbelor obiectuale, au în fond aceleași compliniri ca și verbele respective. La acestea se mai adaogă complementul de agent căruia în construcția activă îi corespunde agentul-subiect (Cf.: *Ușă vopsită de zugrav* –

Zugravul a vopsit ușa; Cal hrănit de stăpîn – Stăpînul a hrănit calul). De obicei mai rar sînt urmate de actanți și circumstanți participiile verbelor subiectuale, întrucît însăși verbele date mai rar decît cele obiectuale au asemenea termi în structuri active, nemaivorbind de faptul că ele nu pot avea așa-numitele complemente de agent (prin construcția *Copil încremenit de spaimă* nu se semnalează că 'spaima a încremenit copilul', ci doar că 'copilul a încremenit din cauza spaimii').

Deosebirea poate fi bine sesizată dacă confruntăm participiul determinant al substantivului, format de la verbul obiectual *a coace – copt* cu participiul determinant omonim format de la verbul subiectual-reflexiv *a se coace*. În cazul participiului format de la verbul obiectual acesta poate fi completat prin extensori care arată agentul ce-a realizat acțiunea, locul, instrumentul (de ex.: *pîine coaptă de Vasilisa / în rolă / din făină de grîu* etc.). În cazul participiului *copt* format de la verbul subiectual-reflexiv *a se coace* folosit ca determinativ al substantivelor prin care sînt numite fructe, pomușoare, legume, de regulă nu pot avea asemenea extensiuni. În conformitate cu caracterul subiectual sau obiectual al verbului caracteristica exprimată de participiu se referă, în primul caz la obiectul-subiect al acțiunii (de ex.: *barcă ruginită < barca a ruginit; aluat dospit < aluatul a dospit; cal obosit < calul a obosit* etc.), în cel de al doilea caz – la obiectul-complement direct al acțiunii (de ex.: *cal potcovit < fierarul a potcovit calul; ușa vopsită < ușa a fost vopsită de zugrav – zugravul a vopsit ușa; curte măturată < curtea a fost măturată de stăpînă – stăpîna a măturat curtea*).

De altfel, participiul nu este singura formă verbală folosită ca determinativ al numelui. În parte cu funcție de determinativ al numelui, asemenea adjectivului, sînt folosite de asemenea gerunziile unor verbe subiectuale. Acestea, ca și participiile, se acordă cu numele determinat, unele dintre ele avînd chiar grade de comparație (de ex.: *mîna (foarte) tremurîndă, rană (foarte) sîngerîndă, pîine aburîndă* etc.), deși nu se poate vorbi despre o înaltă frecvență a acestora. De fapt în astfel de cazuri gerunziul este folosit cu valoare de participiu prezent.

Cele două tipuri de participiu – participiul trecut (pasiv) și participiul prezent (activ) – se deosebesc radical între ele și în unele limbi, ca limba rusă, de exemplu, se folosește participiul pasiv – (причастие) ca determinativ al substantivului ce numește obiectul acțiunii (*подкованная лошадь, подметённый двор*), și participiul activ (депричастие) prezent și trecut ca determinativ al substantivului ce numește agentul acțiunii, subiectul procesului (de ex.: *пишущий человек, написавший человек*). Bineînțeles că gerunziul din limba română, nu poate fi privit drept un echivalent semantic-funcțional al participiului activ din limba rusă. Vorba e că în limba română, doar gerunziile unui număr neînsemnat de verbe pot fi folosite cu funcție adjectivală. Afară de aceasta gerunziul din limba română nu conține sema „temporalitate”. Or, în limba română există cîteva modele de derivate deverbale care vin să completeze acest gol. Astfel de la o bună parte de radicale verbale, mai ales de la cele neologice, se pot forma derivate care au tangență semantico-sintactică cu participiile determinante ale numelui, ca de exemplu:

fetișizat – fetișizant – fetișizator – fetișizabil;
activizat – activizant – activizator – activizabil;
consumat – consumant – consumator – consumabil;
corodat – corodant – corodator – corodabil;
adaptat – adaptant – adaptator – adaptabil;
decepționat – decepționant – decepționator – decepționabil;
defrișat – defrișant – defrișator – defrișabil;

deminizat – deminizant – deminizator – deminizabil;

tolerat – tolerant – tolerator – tolerabil;

ocupat – ocupant – ocupator – ocupabil, etc.*

De fapt cele patru modele derivative adverbiale cu valoare determinativă sub aspect semantic funcțional se prezintă în felul următor.

1) Derivatele în *-(a)t* (ne referim în fond la derivatele de la verbe de conjugare I-a căci în fond acestea – deși nu toate – pot avea cele patru forme) sînt prezentate prin participiile verbelor obiectuale (de conjugarea I-a) prin care se exprimă semnul drept rezultat al suportării acțiunii de către obiect, deși în cazul verbului subiectual semnul se prezintă ca un rezultat al unei schimbări interne a subiectului. De exemplu: *rufe spălate < (cineva) a spălat rufe; car încărcat < (cineva) a încărcat carul; grîu secerat < (cineva) a secerat grîul, dar: femeie disperată < femeia disperă, sportiv transpirat < sportivul a transpirat.*

2) Derivatele în *-ant* (de la verbe de conjugarea I-a) exprimă un semn, o caracteristică prin care obiectul determinat se prezintă drept generator al acțiunii sau al procesului numit de verbul motivant al acestei formații adverbale (cf.: *trăsătură relevantă – trăsătură care relevă; situație destabilizantă – situație care destabilizează; conjunctură favorizantă – conjunctură care favorizează; fapte discreditate – fapte care discreditează etc.*). Unele din acestea n-au fost derivate pe teren românesc, ci au fost împrumutate concomitent cu verbul respectiv din limba franceză, ca de exemplu, *a deruta și derutant.*

3) Derivatele în *-tor* prin valoarea sa funcțională se aseamănă cu cele în *-ant*. Numai că spre deosebire de acestea, care sînt relativ recente formate prin analogie cu adjectivele respective din limba franceză (uneori acestea sînt chiar împrumuturi din franceză, astfel că în română avem adjectivul, dar nu avem verbul motivant respectiv), derivatele în *-tor* sînt mai vechi și mai răspîndite. Ca și cele în *-ant*, derivatele în *-tor* exprimă o însușire a obiectului de a genera o acțiune, un proces, o stare (de ex.: *înfățișare înșelătoare – înfățișare care înșeală; purtare provocatoare – purtare care provoacă; acțiune distrugătoare – acțiune care distruge; aspect încîntător – aspect care încîntă etc.*).

4) În rîndul derivatelor deverbale (/ adverbale) cu funcție de determinant al numelui se înscriu de asemenea formații în *-bil*, deși printre aceștia figurează de asemenea unități care nu totdeauna au drept corespondent verb cu același radical, fiind niște împrumuturi izolate. Astfel, în timp ce formațiile ca *remarcabil, demascabil, lăudabil, pipăibil, navigabil, admisibil, traductibil* etc. au la bază verbe motivante (cf.: *a remarca, a demasca, a lăuda, a pipăi, a naviga, a admite, a traduce*), altele, ca *sensibil, cognoscibil, insociabil, ilizibil, valabil*, nu au asemenea verbe, fiind de regulă împrumuturi izolate.

Formațiile deverbale în *-bil*, din perspectivă semantică generală, exprimă o proprietate virtuală a obiectului de a fi supus unei acțiuni în prezent sau viitor (cf.: *faptă lăudabilă – faptă care poate fi lăudată / demnă de laudă; text traductibil – text care poate fi tradus; rezultate pipăibile – rezultate care pot fi pipăite; procedee admisibile – procedee care pot fi admise etc.*). Verbul modal *a putea* care figurează de obicei în componența propozițiilor atributive prin care sînt explicate sensurile formațiilor în *-bil* este o mărturie că în componența înțelesurilor acestor formații se conține sema „potențialitate“.

* Unele din acestea nu sînt înregistrate în dicționar, dar în principiu posibilitatea existenței lor nu se exclude.

Semantica funcțional-sintactică a formațiilor deverbale, inclusiv a participiilor și a gerunziilor cu valoare de determinative nominale – de adjectiv conțin unele semnificante categoriale caracteristice verbului, printre care „diatezialitate“, „temporalitate“, „modalitate“, „aspectualitate“. Astfel că un eventual câmp funcțional-semantic al determinativelor deverbale nominale ar întruni în cadrul său mai multe seme gramaticale opozabile de tipul: activ – pasiv, subiectual – obiectual, prezent – trecut, perfectiv – imperfectiv, real – virtual ș. a. Ținând cont de acestea, fiecare formație deverbale cu valoare adjectivală ar putea fi caracterizată printr-o fasciculă de astfel de seme. De exemplu, formațiile participiale (tip (*cal*) *potcovit*) ar putea fi determinate prin trusa de seme general-gramaticale: obiectual, pasiv, trecut, perfectiv, real. Formațiile în *-ant* (tip (*roadă*) *abundentă*) se vor caracteriza prin combinația semelor: subiectual, activ, prezent, imperfectiv, real ș.a.m.d.

Doar o parte din formațiile deverbale cu funcție adjectivală discutate aici pot avea grade de comparație. Gradele de comparație sînt aplicabile la participiile verbelor subiectuale cu funcție adjectivală (de ex.: *călător foarte obosit*, *barcă foarte ruginită*, *femeie foarte alintată*), dar de obicei acestea nu pot fi aplicate la participiile verbelor obiectuale (nu se spune, de exemplu, **oaie foarte tunsă*, **cal foarte potcovit*, **curte foarte măturată* etc.). Pot avea, de obicei, grade de comparație formațiile în *-tor* (de ex.: *înfățișare foarte înșelătoare*, *purtare foarte provocatoare*, *aspect foarte încîntător*), dar, de obicei, nu pot avea grade de comparație formațiile deverbale în *-bil* (de exemplu, nu se spune: **text foarte traducibil*, **procedee foarte admisibile*, **fapte foarte demascabile*, deși s-ar putea spune *faptă foarte lăudabilă*).

Gradele de comparație ale adjectivelor

După cum s-a relatat mai sus, gradele de comparație, în conformitate cu modul de tratare din gramatica tradițională sînt aplicabile la adjectivele de o anumită factură semantică. E vorba de acele determinative care exprimă calități mensurabile, adică astfel de calități care se pot manifesta în trepte diferite de intensitate.

De altfel unii cercetători sînt înclinați să pună la îndoială caracterul de paradigmă morfologică a gradelor de comparație chiar cu aplicare la adjectivele prin care se exprimă caracteristici mensurabile. În parte O. Leška consideră că precum vocativul nu poate face parte din paradigma declinării, constituind o interjecție substantivală, la fel nu formează paradigmă morfologică nici gradele de comparație. Formele adjectivului sau adverbului prin care se exprimă comparația (e vorba chiar de limbile în care gradele de comparație se exprimă prin forma cuvîntului), după părerea autorului, trebuie asociate cu derivarea (Leška, p. 35).

Printre altele, despre apropierea dintre gradele de comparație și derivare vorbesc și unele formații lexicale de tipul: *roșior*, *roșietic*, *verziu*, *verdunc*, *albăstriu*, *albăstriu*, *frumușică*, *mărișor*, *bunișor*, *gălbior* etc. Prin acestea se relatează că însușirea respectivă este caracteristică pentru obiect în dimensiuni (proporții) mai reduse decît prevede standardul. Astfel prin enunțul *Vasile este un băiat mărișor de acum* se relatează că Vasile e aproape mare, dar încă nu e mare. Sau, de exemplu, printr-o sintagmă nominală ca *o fată frumușică* înțelegem că e vorba de fată mai mult simpatică decît frumoasă.

Deși gradația se referă la caracteristica numită de adjectiv, dat fiind însă că legătura acesteia cu denotatul se realizează prin mijlocirea substantivului determinat, face ca evaluarea din perspectiva intensității caracteristicii obiectului să se obțină de asemenea

prin aglutinarea sufixului la substantivul respectiv (ce-i drept, de cele mai multe ori acesta se referă la dimensiunile obiectului) (de exemplu, *căsoi, scăunel, fătui, picioruș, riușor, măsuță* etc.). Astfel prin derivatul *fătui* (< *fată*) se caracterizează aspectul exterior al fetei, echivalând ca sens cu sintagma nominală ce conține gradul superlativ – *fată foarte înaltă / zdravănă / mare*. Același lucru se poate spune despre derivatele *căsoi, pisoii, băboi* (< *babă*), *măsoi* etc. Dimpotrivă, prin aglutinarea altor sufixe de la substantive se formează alte substantive prin care sînt numite obiecte de dimensiuni neînsemnate (de exemplu, *măsuță, căscioară, scăunel, picioruș, riușor* etc.) care echivalează ca sens cu îmbinări nominale conținînd adjectivul mic la gradul comparativ sau superlativ (cf.: *o masă mai mică, un picior foarte mic, o casă destul de mică* etc.).

Toate acestea demonstrează o legătură strînsă dintre gradele de comparație și sensul cuvîntului. Unii cercetători sînt înclinați a crede chiar că semnificația comparației se conține în însuși înțelesul semantic al unor adjective la forma lor obișnuită. În parte, determinativele de tipul *frumos – urît, mare – mic, cald – rece* etc. sînt tratate drept comparative de unii cercetători, întrucît cu ajutorul lor se exprimă de către vorbitor o evaluare a denotatului în astfel de îmbinări ca *femeie frumoasă, cucuș mare, apă rece* etc., în comparație cu alte obiecte din aceleași clase (Topolinska, p. 240).

De fapt mărimile indicate prin asemenea adjective sînt mărimi pe care le stabilim noi înșine în urma contrapunerii subiective, intuitive: cînd se afirmă că ceva (un obiect oarecare, o substanță) are o temperatură mai ridicată decît obiectele sau substanțele pe care le apreciem ca reci, sau că obiectul, substanța într-o perioadă anumită de timp este cald / caldă, de regulă însă fiind rece, se înțelege că acest ceva (obiect, substanță) are o temperatură mai ridicată decît obiectele (/ substanțele) pe care sîntem înclinați a le considera reci (de exemplu, *Azi apa în bazin e caldă*). Sau, de exemplu, enunțul *Vasile este înalt*, din punct de vedere al înțelesului, echivalează cu afirmația că înălțimea lui Vasile întrece o înălțime intuitivă medie, mai jos de care individul poate fi „etichetat” drept jos.

În legătură cu cele afirmate mai sus e necesar a face următoarea rezervă. Aserțiunea de mai sus nu privește adjectivele calitative care nu formează perechi antonime. În parte adjectivele de tipul *verde, roșu, albastru, gri* etc., nefăcînd parte din perechi antonime, în forma sa obișnuită nu conțin semnificație comparativă. De exemplu, în îmbinările *capră neagră, pădure verde, steag roșu* nu se simte semnificația unei gradații comparative, și doar cu ajutorul unor mijloace suplimentare se poate exprima o anumită gradație a intensității culorii (cf.: *mai verde, foarte roșu, galben de tot* etc.).

Printre determinativele care, aflîndu-se la forma nominativă (inițială), exprimă o anumită treaptă a gradației calității se înscriu adjectivele și adverbele de tipul *maximal / maxim, optimal / optim, colosal, minor, major, absolut, complet, proxim, suprem, inferior*, etc. De exemplu, sintagma *succes colosal* echivalează ca sens cu 'succes foarte mare', *condiții optime* – cu sensul 'condițiile cele mai bune', *vîrsta minoră* – cu sensul 'vîrstă mai mică' etc. În construcții ca acestea înțelesurile adjectivelor menționate echivalează cu sensul unor determinative la unul din gradele de comparație. Deși în limba română actuală adjectivele mai sus înșirate se prezintă drept adjective calitative la forma lor obișnuită (nominativă), ele, fiind împrumuturi latino-romanice relativ recente, reprezintă la origine forme de superlativ sau comparativ ale adjectivelor. De exemplu, *maxim(al)* este superlativul adjectivului latinesc *magnus* ('mare'); *optim(al)* – constituie la origine superlativul adjectivului *bonus* ('bun'); *minim(al)* – superlativul lui *parvus* ('mic, puțin') etc. Cu alte cuvinte, un adjectiv la unul din gradele de comparație poate fi echivalent ca sens cu o unitate lexicală propriu-zisă, cu un adjectiv la forma obișnuită.

Din perspectiva celor relatate gradele de comparație ar putea fi prezentate drept niște „verigi” în lanțul componentelor ce-ar constitui câmpul semantic al opozițiilor antonimice. De exemplu, dacă am încerca să prezentăm paradigma semantică a cuplului antonimic «frumos – urît» cu nuanțele de trecere semantică treptată de la un element opozitiv la altul, printre elementele constituente ale acestei paradigme semantice ar figura și gradele de comparație ale celor două adjective. Cf.: *exceptional – splendid – superb – desăvârșit – încântător – foarte frumos – mai frumos – frumos – tot așa de frumos – frumușel – mai puțin frumos – nostim – atrăgător – simpatic – drăguț – plăcut – agreabil – suportabil – cam urît – urîtel – urît – pocit – mai urît – slut – foarte urît – respingător* (bineînțeles, că în urma unei selectări mai minuțioase s-ar putea obține o paradigmă semantică mai reușită).

Substantivul determinat de adjective la gradele de comparație

De obicei la definirea gradelor de comparație se relatează că acestea se aplică pentru a indica unele trepte de intensitate a calității. Or, după cum se poate stabili ușor intensitatea este doar unul din acei parametri în care se manifestă graduația caracteristicilor exprimate de adjective. În dependență de înțelesul adjectivului se poate vorbi de asemenea de graduații ale tensionalității, ale durativității, ale insistențialității, ale extinderității etc. În parte, prin gradele de comparație a adjectivelor *îndepărtat, apropiat (mai depărtat, mai apropiat, foarte apropiat)* se exprimă o graduație a extinderii în spațiu etc.

Gradele de comparație privind o caracteristică exprimată de adjectiv sînt corelate prin mijlocirea substantivului cu denotatul. Cu alte cuvinte, deși gradele de comparație se referă formal la caracteristicile exprimate de adjective, în fond ele făcînd un tot întreg cu caracteristica numită de adjectiv privesc obiectul numit de substantiv. În parte, deși în enunțul *Casa lui Ion este mai mare decît a vecinului* gradul comparativ formal privește adjectivul (*mare*), el, totuși, este corelat cu obiectul determinat (*casa*), căci se are în vedere casa care prin dimensiunile sale o întrece pe aceea a vecinului (se compară între ele casele de care e vorba).

Că gradele de comparație se aplică formal adjectivelor și nu direct substantivelor s-ar putea explica prin faptul că obiectele pot fi comparate între ele din perspectiva diferiților parametri. Anume pentru diferențierea acestora se folosesc diferite adjective. De exemplu, două sau mai multe case pot fi comparate între ele din perspectiva aspectului estetic (*o casă mai frumoasă, o casă foarte frumoasă*), din perspectiva înălțimii (*o casă mai înaltă, o casă foarte înaltă*), din perspectiva dimensiunilor (*o casă mai mare, o casă foarte mare*), din perspectiva capacității (*casa aceasta este foarte încăpătoare*), din perspectiva confortabilității (*casa aceasta este mai confortabilă decît cealaltă*) etc.

De altfel, o apreciere din perspectiva graduației evaluării unui obiect se poate face și prin alte mijloace decît prin utilizarea adjectivului la unul din gradele de comparație. Cf.: *Ce casă! O casă extraordinară! O casă nemaipomenită!* În cazul acesta însă nu se specifică parametrii din punctul de vedere al cărora se face evaluarea graduală.

Ceea ce atrage asupra sa atenția este faptul că din perspectiva graduației semnificației pe care o exprimă, pot fi evaluate, de regulă substantivele numite predicative (Arutiunova, 1976, p. 351). E vorba, cu alte cuvinte, de substantivele care pot apărea în funcție de parte nominală a predicatului nominal compus (de exemplu: *Vasile e profesor*;

Ion a devenit lăcătuș; Vecinul e un idiot). După opinia Ninei Arutiunova adjectivele care pot fi folosite ca determinative ale unor astfel de substantive capătă funcție adverbială și privesc numai acel component al sensului numelui care se referă la cele comunicate, adică privesc trăsătura aservită și nu presupuziția semantică (Arutiunova, 1976, p. 351). Drept ilustrare a acestei teze pot fi invocate pilde ca: *Vecinul era un cretin nemaipomenit; Vasile e un profesor extraordinar; Ion devenise un artist grozav; Băiatul era un idiot absolut; Călugărul acela era un mare ipocrit / un înalt specialist / un stilist subtil* etc. În asemenea cazuri adjectivele evaluatoare, însoțind numele predicativ își pierd sensul „fizic” și devin echivalente ale adverbilor de gradăție.

Determinativele substantivelor predicative de tipul celor citate mai sus nu exprimă calități concrete ca în sintagmele nominale de tipul *car vechi, perete alb, băiat cuminte*; aici prin adjective se subliniază caracterul absolut al naturii, al însușirilor exprimate de substantivele predicative respective. De exemplu, mai multe persoane pot fi caracterizate prin numele predicativ *potlogar*, dar în enunțul *N. era un potlogar de neîntrecut* proprietatea de a fi potlogar i se atribuie lui N. într-un grad absolut. Sau, de exemplu, când spunem *P. este un escroc fără pereche*, subliniem că prin comportarea sa P. îi întrece pe toți cei cărora li se poate atribui caracteristica de escrocherie.

Printre numele predicative cărora li se pot aplica diferite modalități de exprimare a gradăției un loc însemnat ocupă substantivele ce numesc profesii (*lăcătuș extraordinar, inginer nemaipomenit, artist admirabil, cîntăreață nemaîntîlnită* etc.). Vorba e că orice profesie presupune un anumit standard al pregătirii (de exemplu, un profesor trebuie să posede un volum însemnat de cunoștințe, să stăpînească bine materia cursurilor pe care le ține, să dețină anumite deprinderi privind metodică predării etc.). Pentru sublinierea că persoana respectivă întrece acest standard sînt folosite determinative de tipul celor menționate mai sus care, după cum s-a relatat, capătă funcție adverbială, referindu-se în fond la componentul apreciativ al înțelesului substantivului. Mai mult chiar, în același scop, pe lângă asemenea substantive pot fi folosite mijloacele de exprimare a gradelor de comparație utilizate pe lângă adjective. Cf.: *Mai meșter ca Vasile nu se află altul în sat. Altul mai fierar decît Ion n-ai să găsești*.

Exprimarea cantității indeterminate la gradul superlativ se obține prin repetarea unor substantive, ca de exemplu: *Lume, lume și iar lume!* (I. Creangă); *Stoluri, stoluri trec prin minte Dulci iluzii, amintiri* (M. Eminescu) (pildele sînt citate de Toșa, p. 190, 191). Exprimarea cantității indeterminate la superlativ se poate obține de asemenea prin utilizarea adjectivelor generale (pronominale) *atît, cît* pe lângă substantiv în propoziții exclamative. De exemplu: *Cîte frunzi pline de gînduri, gînditoare le privești!* (M. Eminescu). *Atîta murmur de izvor, Atît senin de stele!* (M. Eminescu). În același scop adjectivele pronominale se folosesc pe lângă adjective. Cf.: *Ș-apoi munții Vărațicului sînt așa de înalți, pădurile atît de umbroase, fînețele atît de dese, de înalte și înflorite...* (Calit Hogaș).

Pentru sublinierea caracterului neobișnuit, extraordinar al obiectului care echivalează cu o caracteristică la gradul superlativ se obține prin repetarea substantivului ce numește obiectul dat, a doua oară substantivul aflîndu-se la genitiv plural (*cetatea cetăților, cîntarea cîntărilor, cartea cărților, vecii vecilor* etc.).

Mijloacele de exprimare a gradelor de comparație aplicabile adjectivelor pot fi utilizate de asemenea pe lângă unele construcții prepoziționale (prepoziție + substantiv) în același scop. De exemplu: *Caut un meșter mai de nădejde; S-ar căsători cu cineva mai de neam; E nevoie de un partener mai de încredere, de un specialist mai cu pondere* etc.

Printre adverbele cu ajutorul cărora se exprimă gradele de comparație, în parte a superlativului, afară de *cel mai*, *foarte*, în gramaticile limbii române sînt trecute de asemenea mai multe adverbe în sensul cărora se simte mai bine motivul pentru care acestea devin mijloace de exprimare a celui mai înalt grad de manifestare a caracteristicii exprimate de adjectiv. E vorba de o serie de adverbe însoțite de prepoziția *de* de tipul: *admirabil*, *colosal*, *extraordinar*, *extrem*, *furios*, *grozav*, *înfricoșător*, *însălmîntător*, *îngrozitor*, *minunat*, *nesfîrșit*, *nemaipomenit*, *neînchipuit*, *nemărginit*, *nespus*, *strașnic*, *uluitor* ș. a. (a se vedea: Toșa, p. 191) (de exemplu: *fioros de dulce*, *extrem de retras*; *neînchipuit de obraznic*; *extraordinar de elegant* etc.). Adverbele de acest fel la început, probabil, exprimau o caracteristică corelată într-un fel cu redarea unei uimiri, surprinderi, uluirii etc. drept expresie a modului senzual de manifestare a vorbitorului la contactul vizual sau tactibil cu obiectul în cauză. De exemplu, în fraza: *Dimineața trecuse călduroasă și sosi de-amiaza ucizător de arzătoare* (C. Hogaș) (pilda este citată de Toșa, p. 191) superlativul *ucizător de arzătoare* într-o structură de adîncime poate fi prezentată drept 'de-amiaza era ucigătoare din cauză că era arzătoare' în care avem de-a face cu un raport cauzal. De aici și folosirea prepoziției *de* ca indice al raportului cauzal (cf.: *tremură de frică*, *roșu de rușine*, *vînat de frig* etc.).

Astfel o calitate a unui obiect care poate fi cauza unei alte calități (a aceluiași obiect sau a altuia) devine baza unei structuri comparative de superlativ absolut: rezultatul exprimat printr-un adjectiv-adverb poate căpăta valoare de procedeu prin care se exprimă un grad înalt de intensitate a caracteristicii-cauză. Aceasta s-a putut vedea din construcția citată (*de-amează ucizător de arzătoare*) al cărei superlativ absolut are la temelie un raport cauzal în care rezultatul exprimat prin calificativul *ucizător* servește drept mijloc de exprimare a treptei celei mai înalte de intensitate a caracteristicii „arzătoare”.

Unele din adverbele menționate cu ajutorul cărora se exprimă superlativul absolut al adjectivelor, după cum s-a văzut mai sus, pot fi folosite singure ca determinative ale numelor predicative, transformîndu-se în adjective. De exemplu, prin enunțul *A fost o petrecere grozavă* prin adjectivul *grozavă* la forma obișnuită (așa-numitul grad pozitiv) se relatează nu faptul că petrecerea ar fi fost înspăimîntătoare, teribilă, îngrozitoare, ci, dimpotrivă, că a avut loc o distracție plăcută, veselă, amuzantă. Prin *grozavă* aici se subliniază caracterul extraordinar, ieșit din comun (în sens pozitiv) al petrecerii. Determinativele de acest fel prin mijlocirea cărora se relevă caracterul neobișnuit al obiectului, faptului, fenomenului, se caracterizează printr-o capacitate combinatorică destul de extinsă, folosindu-se pe lîngă substantive cu sens foarte variat (cf.: *o casă grozavă*, *un tren grozav*, *o viteză grozavă*, *o lecție grozavă*, *un film grozav* etc.).

Unele din asemenea determinative (în parte, *nemaivăzut*, *nemaipomenit*, *neînchipuit* ș. a.) echivalează ca sens cu propoziții atributive (cf.: *Un spectacol de care nu s-a mai văzut*; *O carte de care nu s-a mai pomenit* etc. În parte, la M. Sadoveanu citim: *Căci el a fost zodier și vraci care nu se mai află pe lume*. Enunțul este citat de Al. Toșa pentru ilustrarea „superlativului absolut exprimat prin propoziții subordonatoare”, d-sa considerînd că atributiva „care nu se mai află pe lume” echivalează aici ca sens cu superlativul absolut 'foarte priceput' (Toșa, p. 191) (Numeroase cazuri de exprimare a superlativului absolut sînt citate de Măruța, p. 188 și urm. și de Melniciuc, p. 35 și urm.).

Afară de adjectivele pronominale *cît*, *atît*, folosite pentru a exprima gradul înalt al unei cantități indeterminate, adjectivul pronominal ce este folosit pentru a exprima aspectul extraordinar al obiectului numit de substantivul însoțit de acest adjectiv

pronominal în propoziții exclamative de tipul: *Ce casă! Ce băiat! Ce timp!* Prin astfel de construcții se exprimă admirația vorbitorului pentru obiectul respectiv, acesta fiind apreciat ca ceva ce întrece standardul intuit de vorbitor în evaluarea obiectelor de același fel. Asemenea propoziții au putut lua naștere pe baza construcțiilor în care se însoțea un determinativ al substantivului dat (cf.: *Ce simpatică casă! Ce deștept băiat! Ce frumos timp!*).

De fapt prin acele mijloace care sînt calificate în gramatică drept elemente de exprimare a gradelor de comparație (*mai, tot atît de, tot așa de, cel mai, foarte*) se exprimă doar o parte din treptele de transformare a unei calități de la gradul inferior pînă la cel maxim. La exprimarea unei alte părți se mai pot folosi perefraze de tipul: *încă tînăr, destul de tînăr, din ce în ce mai tînăr, nu prea tînăr, cam tînăr, prea tînăr, tînăr de tot, de acum nu prea tînăr* ș. a. Ceea ce se poate constata este faptul că elementul cu ajutorul căruia se formează asemenea perifraze (*cam, prea, abia, de acum, încă* ș. a.) fac parte din numărul așa-numitelor adverb-particule (adverbe legate) printre care se află și mijloacele cu ajutorul cărora se construiesc gradele de comparație (*mai, tare, foarte, tot așa de*). Ele se folosesc în strînsă legătură cu unitățile lexicale pe care le însoțesc (de aici și denumirea de cuvinte-sateți), comunicîndu-le diferite nuanțe de sens: limitative, atenuante, diminuant, intensificante, relevante etc., care în esență au tangență cu exprimarea gradăției. Spre deosebire de adverbele propriu-zise, folosite de regulă pe lîngă verbe, adverbele-particule (adverbe dependente) se întrebuintează de asemenea pe lîngă substantive, adjective cît și pe lîngă alte adverbe (*abia merge, încă trăiește, prea ridicol, numai acum, chiar directorul, deabia roz, deja bătrîn, tocmai bun, prea tîrziu* etc.). În timp ce adverbele propriu-zise se caracterizează printr-o anumită independență, îndeplinind în propoziție o anumită funcție (de cele mai multe ori – funcție de circumstanțial), cuvintele de tipul *abia, mai, foarte*, trecute în gramatici la clasa adverbilor, sînt dependente și pot îndeplini o anumită funcție numai împreună cu unitățile lexicale autosemantice pe care le însoțesc (în gramaticile unor limbi lexemele de acest fel sînt separate într-o clasă aparte – particule).

Ceea ce caracterizează adverbele-particule (sau adverbe-sateți) este faptul că ele dispun de sens general ca și cuvintele auxiliare și, folosindu-se selectiv pe lîngă un număr însemnat de unități lexicale din toate cele patru clase morfologice de bază (adjective, adverbe, verbe, substantive), le comunică diverse nuanțe semantice. Vorba e că în fiecare din cele patru clase de cuvinte de bază există unități lexicale ce numesc entități mensurabile, numite cuvinte graduale (degree words) după terminologia lui D. Bolinger (Bolinger, p. 352). Bineînțeles că în conformitate cu sensul categorial al cuvîntului însoțit de adverb-particulă, nuanțele despre care s-a pomenit mai sus (limitative, atenuante, diminuant, amplificante etc.) vor căpăta un anumit specific.

Uneori la descrierea gradelor de comparație cercetătorii manifestă înclinația de a trece printre mijloacele de exprimare a acestora și structurile comparative (cu rezerva că acestea ar purta caracter stilistic) de tipul: *un om (zdravăn) cît un munte; un flăcău (înalt) ca un brad; o fată (frumoasă) ca o floare* etc. Or, între mijloacele de exprimare a gradelor de comparație și comparație propriu-zisă există deosebiri de principiu. Vorba e că mijloacele de exprimare a gradelor de comparație fiind niște formații cu sens general pot fi aplicate la un număr mare de adjective, foarte variate din punct de vedere al sensului și poartă, prin urmare, caracter semantico-gramatical. Or, într-o comparație propriu-zisă (acesta poate fi totodată și o figură de stil) asemănarea, confruntarea se face cu un obiect concret, de fiecare dată altul, pentru care caracteristica comensurabilă este proprie în cel mai înalt grad. În asemenea cazuri indicarea gradăției

poartă caracter lexico-semantic. De exemplu, o persoană foarte zdravănă, masivă este comparată cu un munte, întrucât masivitatea este proprie în cel mai înalt grad unui munte (*un om zdravăn cât un munte*); o fată foarte frumoasă este comparată cu o floare (*o fată frumoasă ca o floare*), pe un moșneag foarte vîoi, sprinten îl comparăm cu un titirez, întrucât iuțeala, după convingerea vorbitorului, ar caracteriza în cel mai înalt grad titirezul (*un moșneag sprinten ca un titirez / iute ca un prîsnel*) etc. Or, pentru indicarea intensității semnelor numite de toate adjectivele date, la cea mai înaltă treaptă în cadrul gradelor de comparație, se va folosi același adverb-particulă (cf.: *un om foarte zdravăn; o fată foarte frumoasă; un moșneag foarte sprinten*).

Faptul că prin gradele de comparație aplicate adjectivului se evidențiază o caracteristică ce prin intensitatea sa deosebește obiectul determinat de alte obiecte (de obicei de același fel), ne face să le încorporăm pe acestea printre mijloacele de actualizare a unităților lexicale în procesul de comunicare.

Referitor la formele paradigmaticale ale adjectivului

Formele paradigmaticale ale adjectivului sînt asemănătoare cu acelea ale substantivului. Numai că forma de gen, număr, caz a adjectivului nu este un indice al raporturilor relațional-semantice dintre semn exprimat de adjectiv și obiectul exprimat de substantiv, căci schimbarea formei adjectivului nu impune modificarea raportului dintre semnul numit de adjectivul respectiv și obiectul numit de substantivul determinat. Forma de gen, număr, caz a adjectivului este doar un indice al acordului acestuia cu substantivul. Și aceasta spre deosebire de flexiunea cazuală a substantivului prin care se exprimă diferite raporturi relațional-semantice a obiectului numit de substantiv cu acțiunea, sau cu un alt obiect, numite respectiv de verb și substantiv (cf.: *întreabă elevul, povestește elevului, caietul elevului, dorința elevilor*). Forma de caz a adjectivului, fiind un indice al acordului acestuia cu substantivul, se prezintă totodată drept o marcă a raportului relațional-semantic al obiectului numit de substantivul determinat prin adjectivul dat.

Specificul sistemului de declinare al limbii române constă în faptul că în sintagma nominală „substantiv + adjectiv” deziniența cazuală se aglutinează elementului care se află pe locul întîi (cf.: G.D. *poetului vestit – vestitului poet*), flexiunea cazuală referindu-se la întreaga sintagmă. Astfel că atunci cînd formal flexiunea se alipește la adjectiv, ea semantic privește totuși substantivul. În parte, deși în îmbinarea nominală *cartea vestitului poet* deziniența *-lui* (*vestitului*) ține formal de adjectiv, semantic privește substantivul, fiind vorba de ‘cartea poetului care este vestit’.

În genere modul cum se acordă adjectivul cu substantivul în gen, număr, caz în limba română se deosebește radical de felul cum se face aceasta în alte limbi, în limbi cu o bogată paradigmă a declinării, cum e latina sau rusa. În parte în limba latină, ca și în limba rusă, adjectivul ce determină substantivul se conformează formei de caz a substantivului, cu alte cuvinte, adjectivul determinant capătă aceeași formă cazuală ca și substantivul determinat. Cf.: lat. Dat. *bovi nigro, caprae nigrae*; rus. Дат. *чёрному волу, чёрной козе* (a se vedea supra).

Întrucît declinarea în limba română este bazată pe formele cazuale ale articolului, iar articolul îndeplinește totodată și funcție de actualizator al substantivului, cum de altfel actualizator este și adjectivul determinant al acestuia, e și firesc ca forma cazuală a adjectivului să-și asume atît funcția de actualizator al substantivului, cît și aceea de marcă cazuală a acestuia.

Cît despre numărul însemnat de variante fonematice ale adjectivelor (amănunțit analizate în gramatici), în comparație cu cantitatea redusă de elemente opozabile ale paradigmei morfologice, acesta este determinat de numeroasele alternanțe fonematice generate de aglutinarea dezinentei privind genul, numărul, cazul, de alăturarea sufixului derivativ. Deși trebuie precizat că aceasta privește nu numai adjectivul. De exemplu, numai opoziția „Ø – vocala -ă” prin care se deosebește forma de feminin de cea masculină singular (*scump – sumpă, bun – bună, sărac – săracă, gras – grasă*) se amplifică prin mai multe variante a cărora apariție este determinată de alternanțele fonemelor din cadrul temeliei condiționate la rîndul său de alipirea mărcii de feminin (cf.: *gros – groasă, frumos – frumoasă, copilăresc – copilărească, soldălesc – soldătească*).

Dacă la acestea se mai adaugă și variantele care sînt generate de alăturarea altor mărci în cadrul altor opoziții formale, atunci numărul de forme ale adjectivului va crește considerabil.

Totodată trebuie relatat că alternanțele cu ajutorul cărora se amplifică numărul de forme în cadrul paradigmei nu sînt specifice numai adjectivului. alternanțele poartă caracter fonematic, fiind aceleași pentru toate clasele categoriale de cuvinte. De exemplu, aglutinarea unui -i redus / iotat [ĩ] la o temelie sfîrșită în consoana [c] o preface pe aceasta în africata [č] indiferent de apartenența cuvîntului la o clasă categorială sau alta (cf.: *adînc – adînci; rac – raci; duc – duci*). Sau, de exemplu, vocala [o] se transformă în diftongul [oa] dacă în silaba următoare intervine un [e] sau [ă] (cf.: *cot – coate; copt – coaptă; pot – poate; tot – toată*).

Ceea ce urmează să fie menționat este faptul că modificarea formei adjectivului determinant al substantivului nu schimbă cu nimic raportul semantic-funcțional dintre semnul și obiectul numite de acestea: el rămîne totdeauna un raport atributiv (cf.: *cîmpie verde – cîmpiei verzi – cîmpiilor verzi*).

Schimbarea formei cazuale a adjectivului este impusă exclusiv de necesitatea de a se acorda cu substantivul. Cînd adjectivul ocupă primul loc în sintagma nominală, flexiunea acestuia, după cum s-a văzut, își asumă facultatea de a exprima raportul substantivului determinat cu un alt element al enunțului. De exemplu, în enunțul: *Urmările mării nenorociri se vor face încă mult timp simțite*, deși flexiunea casuală de genitiv formal este aglutinată adjectivului, ea servește pentru a indica un raport al substantivului determinat cu alt substantiv din enunț (*urmările nenorocirii mari*).

Cît despre capacitatea combinatorică a adjectivului cu substantivul, aceasta este determinată de compatibilitatea semantică dintre acestea. Căci se poate spune, de exemplu, *cîmp verde, iarbă verde, frunze verzi*, dar nu se spune **cal verde, *cîntec verde, *noapte verde* etc.

Clasa adverbelor

Din perspectivă semiologică adverbele sînt definite drept atribute ale atributelor. Dat fiind că adverbele determină unități lexicale ce țin de diferite clase categoriale ele se dovedesc a fi foarte variate și eterogene. Aceasta se poate vedea ușor din construcțiile: *Mîna, Gheorghe, boii bine; Vasile, treci dincolo; Mai nu-i venea să plece; Foarte frumos castel; Chiar Ion a cîștigat; Vasile a reușit doar a treia oară; Absolut descumpănit elevul s-a așezat.* etc. După cum se poate observa, într-un caz adverbul caracterizează modul de realizare a acțiunii; în altul – poziția față de locul situării vorbitorului; în altul – o apreciere subiectivă a modului de realizare a acțiunii; în altul – accentuarea unui element din cadrul enunțului etc.

Tipurile de adverbe

Adverbele de bază au un înțeles abstract anaforic asemănător cu acela al pronumelui. Se poate întrevedea chiar un anumit paralelism între categoriile pronumelui și acelea ale adverbului: adverbe demonstrative: *aici, acolo, dincolo, aproape, departe* (cf.: pronume demonstrative: *acest, acela, acelălalt*); adverbe relative: *unde, cînd, cum, precum* (cf.: pronume relative: *care, cine, ce*); adverbe interogative: *unde? cînd? cum?* (cf.: pronume interogative: *care? cine? ce?*); adverbe nehotărîte: *undeva, cîndva, cumva* (cf.: pronume nehotărîte: *cineva, ceva, careva*); adverbe negative: *nicăieri, niciodată, nici(de)cum* (cf.: pronume negative: *nimeni, nimic*) (a se vedea Avram, p. 202).

Caracterul variat și eterogen sub aspect semasiologic și funcțional al adverbelor a determinat numeroasele clasificări, drept criteriu de grupare propunîndu-se diverse opoziții dintre unitățile unite sub denumirea de adverb. Astfel, de exemplu, din perspectiva caracterului anaforic / neanaforic adverbele sînt împărțite în adverbe propriu-zise și proadverbe; din perspectivă semantică – în adverbe circumstanțiale și adverbe calitative; din perspectivă funcțională – în adverbe predicative și nonpredicative; din perspectiva independenței – în adverbe independente și adverbe dependente etc.

În cadrul adverbelor circumstanțiale un loc deosebit ocupă adverbele de loc și de timp care în cercetările semasiologice sînt trecute la subclasa deicticelor. Vorba e că prin mijlocirea acestora se indică un loc în spațiu care fiind corelat cu poziția vorbitorului semnalează o poziție în nemijlocita apropiere de acesta (*aici*), la o distanță mai mare sau mai mică față de el (*acolo, departe, dincolo*) sau se fixează un segment în timp care coincide cu momentul vorbirii, îl precede sau îl va urma (*acum, atunci, apoi, azi, ieri, mîine*). Or, anume prin aceasta se și caracterizează deicticele.

O categorie foarte cuprinzătoare o constituie adverbele numite de mod. De rînd cu unități lexicale de tipul: *alene, așa, bine, rău*, aici sînt incluse lexeme de tipul *frumos, înverșunat, milostiv* care sînt mai mult niște caracteristici ale subiectului realizator al acțiunii, precum și cuvinte ca: *ba, chiar, cît, atît, mult, destul, numai* etc. parte din care sînt folosite pentru a indica entități nedeterminate, parte pentru a accentua, a limita ceva etc.

Există o serie de adverbe cu sensuri multiple ca bunăoară: *aici, aproape, departe, încolo* ș. a. Deși adverbele înșirate aici sînt adverbe de loc, ele pot exprima și alte înțelesuri după cum o dovedesc și pildele ce urmează: *De aici* (= *de acum*) *încolo* (= *în viitor*) *toate o să meargă bine; Aproape* (= *cît pe ce*) *reușise; Departe de a fi* (= *nefiind*) *mulțumit; Undeva* (= *aproximativ*) *20 la sută* etc.

Faptul că de adverb poate depinde o propoziție legată prin subordonare, introdusă printr-o conjuncție subordonatoare (de exemplu, *Bineînțeles că Vasile știa*), i-a făcut pe unii cercetători să vorbească despre adverbe predicative (a se vedea mai jos). De altfel o formă finită a verbului precedată de o conjuncție subordonatoare, verbul constituind nucleul unei propoziții secundare, poate depinde nu numai de adverb ci și de alte cuvinte ce țin și de alte clase categoriale – de o formă nefinită a verbului, de un substantiv, de un adjectiv deși acestea nu sînt considerate predicative. Cf.: *Vestea că Vasile bea o adusese soția*; *Om capabil să emită o ipoteză*; *Presupunînd că va cîștiga concursul, Vasile a riscat*.

În unele situații de tipul celor menționate elementul de care depinde propoziția secundară poate face poarte și el dintr-o propoziție cu o formă verbală finită. De exemplu, în fraza: *Vasile a riscat, presupunînd că va cîștiga* secundara (*că va cîștiga*), deși nu este legată nemijlocit de verbul finit *a riscat* (se exclude o propoziție, ca bunăoară, **Vasile a riscat că va cîștiga*), totodată, întrucît gerunziul singur nu se folosește ca formă predicativă, are nevoie de sprijinul unei forme finite a unui verb de care ar depinde (aici, bineînțeles, trebuie să se facă deosebire dintre verbul la gerunziu care este subordonat formei finite a verbului, de exemplu: *Ion merge schiopătînd*, și gerunziu care singur cere o formă finită a verbului, de exemplu: *... sperînd că va cîștiga*).

Spre deosebire de o formă nefinită a verbului, de un adjectiv sau de un substantiv care subordonîndu-și o propoziție al cărei nucleu îl poate constitui o formă finită a verbului precedată de o conjuncție subordonatoare, ele însuși fiind subordonate unei forme finite verbale, adverbele numite predicative pot apărea singure, fără sprijinul formei finite a unui verb, drept echivalent al propoziției regente (de exemplu: *Bineînțeles că va veni*; *Sigur că va veni*; *Garantat că va veni*, *Firește că va veni* etc.). Însotite de una din formele finite ale verbului *a fi* adverbele respective formează propoziții propriu-zise impersonale (*Este bineînțeles*; *E sigur*; *Este garantat*), cum de altfel se pot forma asemenea propoziții și cu alte adverbe (cf.: *E ușor să promiți, dar e greu să realizezi cele promise*). Adverbele numite predicative pot fi folosite și în calitate de propoziții incidente (cf.: *Vasile; bineînțeles, plecase*).

Gradele de comparație ale adverbelor

Cît despre gradele de comparație, în gramatica tradițională se face, de obicei, o delimitare între, pe de o parte, adverbele circumstanțiale de loc și de timp care nu ar avea grade de comparație și pe de alta adverbele de mod care pot avea astfel de grade. Or, există chiar unele adverbe circumstanțiale de tipul *aproape*, *departe*, *încolo* care pot forma grade de comparație. Cf.: *mai departe*, *mai încolo*, *foarte aproape*.

Proprietatea adverbelor, în primul rînd a celor de mod, de a avea grade de comparație se datorește faptului că ele determină procese, acțiuni care pot fi evaluate din perspectiva gradăției de intensitate. De exemplu, dacă comparăm între ele diferite tipuri de vehicule vom putea constata că ele din punct de vedere al intensității mișcării rectilinii diferă, ceea ce se manifestă în faptul că aceeași distanță este parcursă de diferite vehicule în intervale de timp diferite. De exemplu, aceeași distanță dintre două orașe va fi parcursă într-un răstimp mai redus de un avion decît de un tren. Limba română folosește cîteva adverbe pentru a fixa diferite intensități relative a mișcării: *repede*, *iute*, *rapid*, *fulgerător*, *grabnic*, *încet*, *repejor*, *încetișor*, *domol*, *măsurat*, *potolit*, *temperat* ș. a. Or, diferitele grade ale intensității mișcării rectilinii se poate exprima de asemenea prin același

adverb, folosit la diferite grade de comparație. De exemplu, spunem: *Trenul se mișcă mai încet decât avionul*; *Carul cu boi se mișcă foarte încet*; *Avionul se mișcă mai repede decât trenul*; *Avionul se mișcă foarte repede* etc.

De fapt, proprietatea adverbului de a avea grade de comparație poate fi determinată, ca și în cazul adjectivului, de faptul dacă acesta are sau nu are antonim. Astfel, precum adjectivul *bun*, opunându-se ca sens adjectivului *rău* va avea grade de comparație (*mai bun*, *foarte bun*, *cel mai bun*), la fel va avea grade de comparație adverbul *încet* care semantic este opus adverbului *repede* (*mai încet*, *foarte încet*, *cel mai încet*). Vorba e că antonimia apare acolo unde calitatea obiectului, în cazul adjectivului, și intensitatea acțiunii, în cazul adverbului, pot fi de diferite gradații.

De fapt gradele de comparație, după cum s-a relatat, doar convențional ar putea fi considerate categorii gramaticale. Vorba e că dacă prin mijlocirea gradelor de comparație sînt redată diferite trepte ale unei caracteristici a unei acțiuni anumite, atunci la gradele de comparație ar urma să fie trecute de asemenea unele forme derivate (atît adverbe, cît și adjective) de tipul *încetîșor*, *ușurel*, *greoi*, *frumușel*, precum și unele structuri de felul *cam greu*, *destul de încet*, *aproape gratis*, *absolut nou*, *greu de tot* etc.

În gramatici prin grade de comparație este reflectată doar o parte din construcțiile prin care sînt redată unele din treptele de intensitate a caracteristicilor care în unele limbi, ca latina, de exemplu, limbă pe baza căreia au fost elaborate mai multe gramatici, cele două trepte (comparativ și superlativ) ale unei calități sau ale intensității unei acțiuni sînt redată cu ajutorul unor afixe speciale.

În susținerea tezei că gradele de comparație n-ar constitui o categorie gramaticală vin și situațiile cînd în calitate de formă comparativă sau superlativă a adverbului este folosit un derivat format de la alt radical decît adverbul respectiv. Cf. lat.: lat. *bene* 'bine' – *melius* 'mai bine' – *optime* 'foarte bine'; *multo* 'mult' – *magis* 'mai mult' – *maxime* 'foarte mult'; *malo* 'rău' – *peius* 'mai rău' – *pessime* 'foarte rău'; rus. *хорошо* 'bine' – *лучше* 'mai bine'; *плохо* 'rău' – *хуже* 'mai rău'. Unele din acestea (de ex., *optim(al)*, *maxim(al)*) venite în limba română pe cale scrisă din alte limbi romanice nu mai sînt simțite ca superlative. Mai mult, în vorbirea neîngrijită acestea uneori sînt folosite la gradele de comparație. Cf.: *Cele mai optimale condiții*.

Adverbe legate sau adverbe-particule

O categorie specială (deosebită) formează adverbele de tipul *abia*, *de acum*, *doar*, *încă*, *mai*, *măcar*, *numai* ș. a. care, fiind strîns legate de semantica verbului, comunică acestuia diferite nuanțe de înțeles: continuitate (*mai lucrează, încă doarme*), limitare (*numai privește, doar geme*), concesie (*măcar urlă*), depășire (*de acum cîntă*), aproximație (*aproape a reușit*) ș. a.

Spre deosebire de majoritatea adverbilor care se caracterizează printr-o relativă independență în enunț, cele din grupul menționat presupun prezența unor cuvinte semnificative pe lîngă care sînt folosite, de unde și denumirea de adverbe dependente. De altfel în unele gramatici unitățile acestea lexicale sînt tratate, după cum s-a semnalat, ca o subclasă aparte printre cuvintele auxiliare, numită **Particule**.

Deosebirea adverbilor date de celelalte adverbe se face simțită și în faptul că ele sînt singurele care pot disloca formele unor verbe compuse (forme verbale compuse) (de exemplu, *se cam grăbește*, *a tot lucrat*, *ne prea stăruim*) (Avram, p. 206).

Cu ajutorul adverbelor legate se pot atribui unele nuanțe aspectuale verbului pe lângă care sînt folosite (cf.: *încă scrie* 'continuă să scrie', *a scris de acum* 'a terminat de scris'). Prin mijlocirea adverbelor legate de asemenea se accentuează un element al enunțului (*Anume de căciulă avea nevoie Ion*; *Chiar acuma a plecat Vasile*).

Adverbul și alte părți de vorbire

Adverbul este o clasă de cuvinte semnificative lipsită de categorii gramaticale (gradele de comparație în limba română nu alterează forma adverbului și ține în esența de semantică), astfel încît numai sensul și funcția ne pot ajuta la identificare. În parte, dacă vom compara enunțurile *Ion citește revista* și *Ion citește seara* vom putea constata că în primul enunț vom avea de-a face cu un substantiv (*revista*), întrucît numește un obiect și îndeplinește funcția de actant-obiect al verbului, iar în cel de al doilea – cu un adverb (*seara*) întrucît acesta arată asupra unui segment în timp și îndeplinește funcție de localizator temporal al verbului. De fapt în ultimul caz e vorba de o funcție secundară a unui substantiv transformat în adverb.

În genere pe baza funcției secundare a substantivului s-au format mai multe adverbe: un substantiv însoțit de prepoziție și exprimînd o circumstanță devine adverb, mai cu seamă cînd unul din componenți (prepoziția sau substantivul) nu este folosit cu sensul respectiv. Astfel faptul că *acasă* este considerat adverb, iar *în casă* – substantiv precedat de prepoziție poate fi explicat doar prin aceea că prepoziția *a* (în poziție nefuzionată) nu se mai folosește cu semnificație spațială.

De aici și prevenirea că la identificarea a numeroase adverbe formate prin conversie „prin simpla schimbare a valorii morfologice” – „este necesară mai multă atenție” (Avram, p. 200). Una din condițiile care determină trecerea altor părți de vorbire (altor clase de cuvinte) în adverbe este schimbarea funcției acestora, adică folosirea cuvîntului într-una din funcțiile sale secundare. Anume în urma schimbării funcției numeroase adjective devin adverbe (cf.: *Copil vioi* – *Copilul aleargă vioi*; *Tablou frumos* – *Ion cîntă frumos*; *Băieți veseli* – *Iezii zburdă vesel*). Conversia este susținută aici de faptul că prin caracteristica unei ființe în acțiune noi caracterizăm totodată însăși acțiunea, subiectul respectiv în proces de evoluare.

Drept funcție secundară a verbului urmează să fie tratată utilizarea gerunziului cu funcție adverbială de mod (de ex.: *vorbește mergînd* – *merge vorbind*; *dansează cîntînd* – *cîntă dansînd*; *citește mîncînd* – *mănîncă citînd* etc.). Aceasta are, de obicei, loc atunci cînd cele două acțiuni se desfășoară concomitent, fiind realizate de aceeași persoană. Atunci cînd două acțiuni (una exprimată printr-o formă finită a verbului, iar alta – prin gerunziu) nu se desfășoară sincron, raporturile dintre acestea sînt de altă natură (cf.: *Alergînd, obosești*. 'Dacă alergi, obosești' sau 'Cînd alergi, obosești', dar nu și **Obosînd, alergi*).

Teza cum că unele adverbe sînt provenite din pronume, se ilustrează prin pilde ca: *Ce s-a bucurat! Ce bine-mi pare! Cît de bine era! Cît s-a bucurat!* Or, aici trebuie să se facă deosebire între construcțiile *Ce s-a bucurat* și *Cît de bine era*, căci numai în primul enunț pare să avem o varietate de adverbe. Cît despre cel de al doilea enunț aici ar fi vorba de o modalitate de exprimare a superlativului de la adverbul *bine* (cf.: *Era foarte bine*).

Adverbe circumstanțiale

Dacă examinăm adverbele din perspectiva proprietății de substituere, vom putea constata că diferite adverbe se manifestă în mod diferit. Unele adverbe generale pot substitui un număr mai mare de circumstanțe concrete, exprimate prin adverbe sau construcții prepoziționale, altele – mai puține. Dar nici primele, nici cele de a doua nu pot substitui orice adverb ori construcție adverbială. Fiecare adverb general în utilizarea lui este limitat de cadrele unui anumit tip de circumstanțe. De exemplu, *aici*, *acolo*, *departe* etc. vor fi folosite pentru substituirea circumstanțelor spațiale. Astfel *acolo* poate fi: *în pod*, *pe stradă*, *în tindă*, *lingă gard*, *sub munte*, *pe podea*, *la gară*, *între brazi*, *peste pădure* etc. Circumstanțele spațiale de tipul celor indicate prin construcțiile menționate vor putea fi substituite prin adverbul general *aici* dacă în locul notat de ele se află însuși vorbitorul. Aceleași circumstanțe vor putea fi substituite prin adverbul general *acolo*, dacă locul indicat de ele se află la o distanță anumită de poziția vorbitorului etc. Vorba e că locul în spațiu indicat de un adverb general este corelat cu poziția pe care o ocupă în spațiu vorbitorul. În parte, dacă prin *aici*, după cum s-a văzut, se indică locul unde se află însuși vorbitorul, apoi prin *acolo* – locul aflat la o anumită distanță de vorbitor, prin *înainte* – locul aflat la o anumită distanță în fața vorbitorului, prin *aproape* – locul aflat la o distanță relativ mică de vorbitor, prin *departe* – locul aflat la o distanță mare de vorbitor etc. Întrucât poziția vorbitorului poate fi schimbată, adică ea nu este dată odată pentru totdeauna, cu schimbarea locului vorbitorului se va schimba și locul indicat prin adverbele generale de tipul celor menționate.

Pentru a indica un loc concret în spațiu limba apelează la prepoziții cu ajutorul cărora locul în spațiu este corelat cu diferite obiecte din spațiu. Cu ajutorul diferitelor prepoziții se pot indica diferite poziții față de același obiect. Cf.: *În casă*, *sub casă*, *lingă casă*, *pe casă*, *după casă* etc. Astfel că prepoziția este comensurabilă cu adverbul, numai că adverbul corelează locul în spațiu cu poziția vorbitorului, iar prepoziția – cu aceea a unui obiect în spațiu, în cadrele circumstanțelor de loc. În unele limbi, în parte în latină, aceleași unități lexicale îndeplineau atât rolul de adverb, cât și acela de prepoziție. În limba română, de altfel, adverbele, și în primul rând adverbele generale spațiale, pot fi folosite ca prepoziții sau pot face parte din componența unor locuțiuni prepoziționale (cf.: *alături de clădire*, *înaintea casei*, *împrejurul școlii*, *departe de oraș* etc.).

O situație asemănătoare se observă și în cazul adverbilor de timp, numai că aici poziția în timp este corelată cu momentul în care vorbitorul declară (spune) ceva, adică cu momentul vorbirii. Prin adverbul *acum*, de exemplu, se indică perioada în timp în care se desfășoară actul comunicativ dintre vorbitor și colocutori. De exemplu: *Acum toți se ocupă de comerț*. Prin adverbele *înainte*, *atunci* se arată asupra timpului care precede momentul vorbirii. De exemplu: *Înainte fiecare producea ceva*. Iar prin adverbe ca *apoi*, prin locuțiuni adverbiale ca *pe urmă*, *după aceea* se indică asupra perioadei de timp care va urma după momentul vorbirii. Cf.: *Pe urmă toată lumea va cânta*.

La exprimarea circumstanțelor temporale participă de asemenea prepozițiile. Cu ajutorul lor timpul poate fi precizat față de o anumită perioadă care în mod regulat se repetă, față de un anumit eveniment care se petrece, s-a petrecut sau va avea loc în viitor (de exemplu: *în an*, *peste două săptămîni*, *într-o lună*, *pînă la Paște*, *după Crăciun*, *pe la orele două*, *de trei luni* etc.). Avem aici o situație asemănătoare cu aceea cînd cu ajutorul prepoziției se exprimă raporturi spațiale. Deosebirea constă doar în faptul că locul în spațiu se corelează cu un obiect concret situat în spațiu, pe cînd timpul indicat cu ajutorul prepoziției este corelat cu un anumit segment de timp, cu un anumit eveniment despre

care se știe (Cf.: *pînă la munte – pînă la miezul nopții; după castel – după sărbători; într-o clădire – într-o lună* etc.). Și aici adverbele pot fi folosite ca prepoziții sau pot face parte din componența locuțiunilor prepoziționale ce exprimă raporturi temporale (de exemplu: *înaintea războiului, aproape de Crăciun, înainte de adunare* etc.).

De altfel ceea ce caracterizează adverbele de timp, ca de altfel și construcțiile prepoziționale (prepoziție + substantiv) cu sens temporal este faptul că ele pot fi folosite atât pentru a indica asupra unei perioade de timp trecute, cît și asupra uneia viitoare. Opoziția temporală în asemenea situații este determinată de forma paradigmatică a verbului. Cf.: *Vasile a plecat acasă mai înainte – Vasile va pleca mai înainte; Vom discuta după adunare – Am discutat după adunare.*

O categorie de adverbe omniprezentă în gramaticile limbii române o constituie adverbele numite modale sau de mod. E vorba de mai multe unități lexicale destul de diferite din punct de vedere semantic și funcțional care răspund la întrebarea *cum?* Marea majoritate a acestora o constituie adverbele-adjective și locuțiunile adverbiale care exprimă un anumit mod de realizare a acțiunii (de ex.: *alene, repede, greu, ușor, pe tăcute, nestingherit, agale, sprinten, vesel, molcum* etc.). De cele mai multe ori fiind o caracteristică a acțiunii, adverbele-adjective sînt concomitent și o caracteristică a realizatorului acestei acțiuni. Astfel cînd se spune *Copila doarme liniștit* prin *liniștit* se caracterizează starea „doarme” și totodată însăși subiectul (*copila*).

Doar cîteva din adverbele de mod țin de adverbele pronominale care pot fi folosite anaforic (*așa, astfel, tot așa, asemenea, cumva, în felul acesta*). Cf.: *Vasile lucrează bine. Tot așa lucrează și Ion.*

Funcție de adverb de mod capătă de regulă numai adjectivele care într-un fel sau altul sînt legate de exprimarea unor caracteristici subiective ale lucrurilor, ca de exemplu, *greu, încet, supărat, vesel, frumos* etc., dar nu pot fi utilizate cu funcție de adverb adjectivele de tipul *verde, roșu, întunecos, geros, palid* etc. Nu se spune de exemplu, **El lucrează verde / geros* etc.

Lexemele de tipul *mult, puțin, tot, cu totul* conținînd sensul de apreciere subiectivă sînt trecute adesea la o categorie de adverbe aparte – aceea a adverbilor de măsură.

Ar părea că există un paralelism între tipurile de complement circumstanțiale, pe de o parte, și tipurile de adverbe, pe de alta. Căci deosebim complement circumstanțiale de loc, de timp, de mod, de măsură și respectiv adverbe de loc, de timp, de mod, de măsură. Or, paralelismul nu merge mai departe. De exemplu, există complement circumstanțiale instrumentale, finale, cauzale ș. a., dar nu deosebim tipuri paralele de adverbe. Și aceasta probabil din motiv că exprimarea unui raport instrumental, de exemplu, presupune denumirea printr-un substantiv a unui instrument concret, precum exprimarea unui raport cauzal, bunăoară, presupune denumirea printr-un substantiv a unei cauze concrete etc. S-ar putea vorbi, cu o anumită doză de convenționalism, de unele locuțiuni adverbiale cauzale, instrumentale, finale, formate pe baza unor pronume, ca cele din enunțurile ce urmează: *De aceea nici n-a venit; Cu atîta nu faci nimic; Pentru aceasta e nevoie de parale* etc.

S-a relatat mai sus că există tipuri de complement circumstanțiale care n-au adverbe drept corespondente paralele. Or, există de asemenea o serie de adverbe care nu au corespondente paralele – compliniri circumstanțiale. E vorba de o serie de unități lexicale trecute în gramatică la adverbe de tipul: *adică, deja, chiar, foarte, numai, încă, oare, cumva, prea, și, cam* ș. a., numite dependente (vezi mai sus) care sînt legate semantic și funcțional de alte elemente componente ale enunțului, singure neîndeplinind funcție de parte de propoziție și pentru care limba nu dispune de construcții prepoziționale paralele.

Caracterul specific al acestor unități lexicale printre adverbe (despre specificul lor vorbește și faptul că în unele gramatici ele formează o parte de vorbire auxiliară – „Particulele“) a determinat unele încercări de a clasifica adverbele din perspectiva disponibilității sintactice, deosebind: a) adverbele care îndeplinesc rolul de parte de propoziție sau constituie singur propoziții neanalizabile; b) adverbele care pot fi determinate (numite adverbe regente) și adverbe determinante (numite regim) și care sînt considerate subordonate altora, adverbele de tipul *chiar, mai, numai, totuși*; c) adverbe predicative și adverbe nepredicative. Unele adverbe pot forma singure predicatul, fără a fi vorba de elipsă. Printre acestea adverbe de tipul: *desigur, firește, poate* (Avram, p. 202). Unele din aceste adverbe în anumite situații textuale, după cum s-a relatat, țin locul unor propoziții regente (de ex.: *Bineînțeles că lucrurile s-au schimbat*), în altele – sînt folosite ca propoziții incidente (cf.: *S-au schimbat, bineînțeles, lucrurile*).

Prepoziția pe lângă adverb

Mai sus s-a vorbit despre legătura dintre adverb și prepoziție, unde s-a menționat că prepoziția este utilizată de regulă înaintea substantivului, construcția «prepoziție + substantiv» exprimînd o circumstanță ca și adverbul. Or, prepoziția poate fi folosită și înaintea adverbului, numai că spre deosebire de substantiv, care se poate îmbina cu toate prepozițiile, adverbele (nu toate, ci numai o parte din ele) pot fi precedate doar de trei din acestea – *de, pe, pînă* (*de aici, pe acolo, pînă atunci*). E vorba de prepozițiile în jurul cărora sînt organizate prepozițiile compuse (*de la, de pe, din* (< *de în*), *de sub, de peste, pe la, pe sub, printre* (< *pre între*), *pe după, pînă la, pînă pe, pînă în, pînă după, pînă sub* etc.) (a se vedea capitolul despre prepoziții). Posibilitatea de îmbinare a celor trei prepoziții cu adverbul se poate datorî faptului că prepoziția care urmează după una din prepozițiile date se poate îmbina cu un substantiv, exprimînd un complement circumstanțial care amintește de adverb. Și precum cele trei prepoziții se pot îmbina cu construcția prepozițională (prepoziție + substantiv) ce exprimă o circumstanță (de exemplu, *de la gară, pe la pădure, pînă după masă*), tot așa ele se pot îmbina cu adverbele ce exprimă anumite circumstanțe (cf.: *de aici, pe acolo, pînă tîrziu*). Este însă imposibilă îmbinarea adverbilor cu alte prepoziții. Nu se spune, de exemplu, **în aici, *peste dincolo, *sub acolo, *spre tîrziu*. Sporadic se poate uni cu adverbul prepoziția *în* (cu varianta *întru*) (*în curînd, întracolo, în paralel*), construcțiile fiind considerate neliterare.

În ce privește prepoziția *pînă*, ea ca și adverbele relative poate fi folosită drept relativ, legînd în frază două forme verbale finite. Cf.: *Vasile lucrează pînă termină. Vasile așteaptă pînă vine Vasilisa. – Vasile pleacă cînd vine Ion. Vasile pleacă cînd termină*. Capacitatea lexemei *pînă* de a lega, la fel ca și adverbele relative, două forme verbale s-ar putea explica prin faptul că avînd valoarea de a indica anumite limite, ea poate fi folosită pentru a fixa un punct în timp al unei acțiuni, care coincide cu începerea altei acțiuni.

Cît despre elementul *de* din componența construcțiilor comparative de tipul *așa de frumos, atît de convingător, extrem de interesant*, considerat prepoziție el pare a se înscrie printre elementele *decît, cît, ca* (și) folosite de asemenea în construcții comparative (cf.: *Ion fuge mai repede decît Vasile. Petrea mănîncă cît șapte. Ion s-a îngrășat ca și tată-său*). Or, folosirea acestora în construcții comparative s-ar datorî rolului lor de adverb relativ cu ajutorul cărora se leagă prin subordonare două forme verbale finite. Vorba e că, în esență, construcțiile comparative care afară de adverb la unul din gradele de

comparație mai conțin și elementele-fon față de care se face această comparație, prezintă în sine propoziții simple obținute prin simplificarea unor fraze cu secundară comparativă. Cf.: *Ion aleargă mai repede decât / ca Vasile < Ion aleargă mai repede decât aleargă Vasile.*

Elementul *de* astăzi este utilizat în construcțiile comparative, al căror fon comparativ conține într-un fel sau altul sema „cantitate”. De exemplu, *Vasile a pescuit mai mult de două săptămîni; Ion cîntărește mai bine de un chintal. Petrea a lipsit mai puțin de-o lună.*

Ceea ce merită atenție este faptul că și în construcțiile comparative ale adverbului se compară, în esență, realizatorii acțiunilor, subliniindu-se că din perspectiva intensității realizării acțiunii un agent îl întrece pe altul / alții. De exemplu, în enunțul *Elevul aleargă mai repede decât profesorul* sînt comparați doi agenți (elevul și profesorul) din perspectiva vitezei deplasării în spațiu. În aceasta își află reflectare modul de corelare a adverbului cu denotatul. În parte, dacă ne referim la pilda citată, prin adverbul *repede* se caracterizează acțiunea *aleargă*, care la rîndul său este o caracteristică a substantivelor *elevul* și *profesorul*, nemijlocit legate de denotate.

Locuțiuni adverbiale

La definirea în gramatici a locuțiunilor adverbiale se menționează de obicei că acestea sînt niște îmbinări de cuvinte, de cele mai multe ori constînd din substantiv precedat de prepoziție, care îndeplinesc funcția de adverb, adică determină, de regulă, verbe, exprimînd anumite circumstanțe în care se desfășoară acțiunile numite de aceste verbe. Or, există un număr foarte mare de construcții prepoziționale care, deși exprimă diverse circumstanțe, nu devin locuțiuni adverbiale (de exemplu: *merge pe drum; plînge de durere; rupe cu dinții; cîntă la strună; se îndoaie de greutate; doarme în colibă* etc.). Devin însă locuțiuni adverbiale construcții prepoziționale ca: (*se dă*) *în lături*; (*stă*) *de o parte*; (*de odată*) (*se ridică*); (*tresare*) *din timp în timp*; (*va accepta*) *fără îndoială* ș. a.

Dintre construcțiile prepoziționale care pot fi folosite pe lîngă verbul *a se așeza* ca, de exemplu, *Vasile s-a așezat sub pom / pe prispă / în fotoliu / pe scaun / de asupra plapumei / la o parte* numai ultima va face parte din numărul locuțiunilor adverbiale. Dacă ne limităm la locuțiunile adverbiale prin care se exprimă circumstanțe de loc (*de o parte, în lături, în față, în dos, la dreapta, la stînga, în urmă* etc.) și le vom compara cu construcțiile prepoziționale obișnuite prin care se exprimă circumstanțe spațiale (cf.: *sub pod, în copac, pe acoperiș, în curte, la munte, la institut, lîngă teatru, spre gară* etc.), vom constata că primele (locuțiunile adverbiale) indicînd asupra unui loc în spațiu îl corelează pe acesta cu poziția vorbitorului sau cu spațiul în care se desfășoară acțiunea pe cînd în cel de al doilea caz, locul indicat de construcția prepozițională obișnuită este corelat cu obiectul numit de substantivul respectiv. Deosebirea aceasta ne ajută să înțelegem de ce o locuțiune adverbială nu se poate construi cu un substantiv prin care este numit un obiect concret din realitate. Locuțiunile adverbiale au, de regulă, la bază substantive prin care sînt numite diverse puncte cardinale față de locul unde decurge actul comunicativ, de fapt, față de poziția vorbitorului. E vorba de cuvinte ca: *față, dos, loc, latură, parte, urmă, lung(ul), lat(ul), curmeziș(ul), stînga, dreapta, nord, est* etc. (*în față, de față, în loc, pe loc, pe față, în dos, pe dos, în lături, pe de o parte, pe curmeziș, de-a lungul, spre nord, la stînga* etc. Același lucru se poate afirma și despre locuțiunile adverbiale prin care se exprimă

circumstanțe de timp, de mod, de măsură (de ex.: *de dimineață, spre amiază, între timp, pe nedrept, de-a rîndul, cu măsură, în jumătate* etc.).

Deși există numeroase construcții prepoziționale folosite în calitate de situații ai verbului prin care se exprimă cauzalitate, instrumentalitate, finalitate, nu avem locuțiuni adverbiale și nici adverbe prin care s-ar exprima astfel de circumstanțe. Și aceasta din cauză că, după cum s-a relatat, instrumentul, cauza, scopul presupune de fiecare dată un obiect concret care ar fi folosit ca instrument, cauză, scop urmărit. Singura construcție *de aceea* poate fi convențional considerată locuțiune adverbială cauzală, deși din necesitate de a fi precizată, ea este urmată de o propoziție. Cf.: *De aceea n-am fost, că nu m-au invitat*.

De fapt în unele cazuri deosebirea dintre adverbe propriu-zise și locuțiuni adverbiale se reduce în fond la ortografia lor: avînd la bază aceiași formanți sau formanți asemănători, primele se scriu într-un singur cuvînt, iar cele de a doua – păstrează izolate elementele componente. Asupra acestui fapt atrage atenția M. Avram, citînd perechi sinonime ca următoarele: (*pe*) *de o parte* – *deoparte*, *de mult* – *demult*; *dintr-o dată* – *deodată*, *din vreme* – *devreme*, *dintr-adins* – *dinadins*, *într-adevăr* – *înadevăr* (Avram, p. 207).

Unele locuțiuni adverbiale, ca și adverbele propriu-zise pot avea grade de comparație (cf.: *mai pe urmă, foarte cu greu, mai în față* ș. a.) (Avram, p. 208).

Cît despre locuțiunile adverbiale de tipul *cu totul, de tot, din cale afară*, acestea pot fi folosite atît ca determinative ale acțiunii, ce-i drept, cu anumite limitări (*s-a obrăznicit din cale afară, s-a ruinat de tot, a furat fără măsură, s-a desfundat cu totul*), cît și ca mijloace cu ajutorul cărora se formează superlativul adverbilor și adjectivelor (cf.: *rău din cale afară, ușor de tot*). Spre deosebire de alte mijloace de formare a gradelor de comparație, folosite înaintea adjectivelor și adverbilor, locuțiunile în cauză se folosesc și după ele.

Drept mijloace prin care se poate caracteriza atît o acțiune, cît și o calitate în cel mai înalt grad se prezintă de asemenea adverbele-substantive de tipul *glonte, butuc, suveică, crișă, learcă, tun* etc. (*trece glonte, s-a îmbătat crișă / beat crișă, umblă suveică, ud learcă, doarme tun* etc.). Acestea sînt în esență niște comparații implicite. Căci, de bună seamă, cînd se spune că cineva este ud learcă prin aceasta se subliniază că hainele sînt îmbibate de apă cum conține foarte multă apă vinul numit *learcă / liurcă*. Sau cînd se afirmă că cineva sau ceva *a trecut glonte*, prin aceasta se face o comparație a vitezei mișcării individului sau obiectului cu viteza glontelui ș.a.m.d.

2. UNITĂȚI INSTRUMENTALE

Importanța semnificației categoriale, după cum s-a relatat mai sus, constă în faptul că prin mijlocirea acestora determinăm funcția cuvîntului în enunț, după cum se poate observa din enunțul: *Vasile vine aici*. Indiferent de modul cum vom îmbina cuvintele (cf.: *Vine Vasile aici*. – *Aici vine Vasile*. – *Aici Vasile vine*) substantivul *Vasile* va îndeplini funcția de subiect, verbul *vine* – funcția de predicat și adverbul *aici* – funcția de circumstanțial de loc. O asemenea stare de lucruri vom avea numai în enunțurile în care cuvintele componente vor ține de clase categoriale diferite. Cînd însă două sau mai multe elemente ale propoziției vor ține de aceeași clasă categorială (de exemplu, în aceeași propoziție se vor conține două sau mai multe substantive), lucrurile se vor complica. În situația aceasta pentru ca vorbirea să-și poată păstra caracterul liniar, e nevoie de o serie de elemente suplimentare prin a căror mijlocire s-ar putea preciza funcția cuvîntului în torentul vorbirii, întrucît în asemenea circumstanțe doar semnificatul privind apartenența cuvîntului la o clasă categorimatică sau alta se dovedește a fi insuficient. În parte, într-un enunț destul de simplu ca *Mama sărută copilul* în care avem două substantive (*mama*, *copilul*) numai semnificația categorimatică de substantiv este suficientă pentru a determina funcția fiecăruia din cele două substantive atîta timp cît păstrăm ordinea dată a cuvintelor. Schimbarea rînduirii elementelor enunțului duce cu sine la schimbarea funcțiilor acestora. Pentru fixarea funcției substantivelor date se apelează la unele mijloace suplimentare, cum sînt, de exemplu, de rînd cu ordinea cuvintelor, cuvintele funcționale (cf. *Mama iubește copilul*. – *Copilul iubește mama*, dar, *Pe mamă o iubește copilul*. – *Copilul o iubește pe mamă*).

Mijloacele funcționale (semnificația categorială, sensul subcategorial, flexiunea, topica [ordinea cuvintelor], cuvintele funcționale [auxiliare], intonația) cu ajutorul cărora este semnalizată și diferențiată funcția cuvîntului autosemantic în vorbire, în primul rînd în enunț, au apărut din necesitatea de a susține caracterul liniar al vorbirii, chiar în situațiile cele mai complexe.

Cînd afirmăm că vorbirea poartă caracter liniar, înțelegem prin aceasta că pentru descrierea lucrurilor și raporturilor dintre ele din realitatea ambiantă e nevoie ca acestea să fie numite prin semne lingvistice (cuvinte) aliniate într-o anumită secvență. Aceasta poate fi ilustrată cu următoarea pildă: să ne închipuim că, întîmplător, am fost martori oculari a unei scene ca următoarea: soția în bucătărie îl bate pe soț cu meșteul. Pentru a expune conținutul scenei pe care am contemplat-o va fi nevoie ca din tabloul văzut (ca un întreg) să depistăm persoanele și obiectele, precum și raporturile dintre acestea, adică modul în care acestea au fost corelate, numindu-le prin cîte (o unitate) un semn lingvistic autosemantic pe fiecare (în cazul nostru: *bucătărie*, *soț*, *soție*, *meșteu*, *a bate*). Întrucît noi nu putem rosti dintr-o dată toate cuvintele acestea, așa cum am prins cu vederea întreaga scenă, e nevoie a înșira cuvintele date într-un lanț, rostindu-le pe rînd. Modul în care vom înșira cuvintele nu poate fi oricare. Folosind mijloacele funcționale de care s-a pomenit mai sus va fi nevoie ca prin mijlocirea acestora să semnalăm că în calitate de agent al acțiunii apare «soția», că obiectul care suportă acțiunea este «soțul» că raportul dintre cele două persoane este acțiunea «a bate», că drept instrument în realizarea acțiunii este folosit «meșteul», că locul acțiunii este «bucătăria». Drept rezultat apare un enunț de tipul: *Sofia își bate soțul în bucătărie cu meșteul* / *Sofia îl bate pe soț cu meșteul în bucătărie*.

Mijloacele funcționale intră în relații reciproce între ele (aceasta se poate vedea comparând pildele numai ce citate), făcând posibilă semnalarea cuvîntului într-un șir destul de întins.

Cu alte cuvinte, folosind anumite mijloace funcționale, vorbitorul, reproducînd unitățile lexicale autosemantice, le combină într-o anumită ordine (secvență) în enunțuri. Prin combinarea cuvintelor-noțiuni, folosind în acest scop unitățile funcționale respective, se obține, după cum s-a menționat, exprimarea unor idei mai complexe, decît noțiunile redade prin cuvintele autosemantice luate izolat. Aceasta are loc datorită faptului că prin actualizarea și transpoziția semnificației cuvintelor autosemantice cu ajutorul mijloacelor funcționale se obține schimbarea referenței sistemice a acestora, adică se realizează transpoziția semnificațiilor sistemice de limbă în semnificații ale vorbirii.

Altfel spus, deservind sfera de activitate comunicativă, cuvintele sinsemantice contribuie la unirea cuvintelor autosemantice într-o anumită secvență în rezultatul cărui fapt se obțin noi sensuri ceea ce la rîndul său permite trecerea de la nominații de fapte izolate la exprimarea unor judecăți privind faptele în relațiile lor multeaspectuale.

Bineînțeles că unul din mijloacele de bază cu ajutorul cărora se face legătura dintre cuvintele semnificative în propoziții mentale (clauze) și în enunțuri este semnificatul categorial care de obicei în gramatici rămîne în afara atenției. Dacă examinăm, de exemplu, propoziția *Boii sătui trag ușor carul mare*, stabilim că raporturile funcțional-semantice dintre cuvinte se datoresc aici semnificatului categorial al cuvintelor autosemantice, ceea ce se confirmă și de faptul că schimbînd ordinea, nu alterăm raporturile dintre cuvintele date. Cf.: *Sătui boii trag ușor carul mare*. – *Ușor trag carul mare boii sătui*. – *Trag ușor boii sătui carul mare*. Cît despre acord și forma verbului (celelalte cuvinte nu-și modifică forma), acestea nu participă la fundamentarea (stabilirea) raporturilor dintre cuvintele semnificative, lucru confirmat și de faptul că schimbările privind acordul și forma verbală nu alterează raporturile stabilite. Cf.: *Ușor trăgea carele boul sătul*. Deși s-au produs schimbări de acord odată cu schimbarea numărului substantivului (*boul sătul* – *boii sătui*) și s-a înlocuit prezentul prin trecut imperfect, iar persoana a III-a plural prin persoana a III-a singular (*trag* – *trăgea*), raporturile funcțional-semantice au rămas aceleași.

Din numărul instrumentelor gramaticale (cuvintelor auxiliare) fac parte cîteva clase, reduse numeric, ca articolul, prepoziția, conjuncția, verbele auxiliare, verbele copulative, clase destul de eterogene sub aspect funcțional. Ele sînt tratate drept funcțive / funcționale (cf. fr. fonctionnelles) care împreună cu monemele instrumentale aglutinante constituie mijloacele cu ajutorul cărora se redă semnificatul instrumental care, după cum relatează E. Coșeriu, „este semnificatul instrumentelor gramaticale, acela care introduce o formă într-o categorie gramaticală, care-i dă o categorie gramaticală” (Coșeriu, p. 69). În ordinea aceasta de idei trebuie subliniat că prin combinarea semnificatului instrumental (fie că acesta este redat prin afix aglutinat, fie prin cuvînt auxiliar) cu un semnificat lexical sau categorial (sau numai categorial, că în cazul cuvintelor generale, numite prin tradiție – pronume) „apare semnificatul structural sau sintactic sau gramatical propriu-zis” (Coșeriu, p. 69).

Instrumentul gramatical (prepoziția, conjuncția, articolul, verbul auxiliar, verbul copulativ) luat izolat nu exprimă semnificație gramaticală ca de altfel și nici alte tipuri de semnificații. Asemenea afixului gramatical cuvîntul auxiliar (funcțivul) numai împreună cu unitatea lexicală autosemantică, privite ca un întreg, se prezintă drept un „actual” opus unui „virtual”, aceasta putîndu-se obține numai într-o îmbinare, într-o propoziție,

„fiindcă nu există un semnificat gramatical al formelor elementare“ (Coșeriu, p. 60): el poate fi sesizat numai în sintagme, în propoziții. Starea aceasta de lucruri face ca descrierea semnificatelor gramaticale să devină un apanaj al sintaxei.

Deși cuvintele funcționale descrise în gramatică au tangență cu semnele (unitățile) non-numitoare din clasificările semasiologice, numai o parte din unitățile din cele două clasificări coincid. De exemplu, din perspectivă semasiologică cuvintele non-numitoare (nenumitoare) sînt împărțite în patru clase:

- semne deictice (indici ai coordonatelor actului comunicativ);
- semne substitutive (pro-substantive, pro-adjective, pro-adverbe);
- semne de legătură (conjuncții, prepoziții, postpoziții);
- semne-actualizatori (articole, unele adjective, particule).

Or, din acestea numai ultimele două au coincidențe cu unitățile funcționale din gramatică, dar și aici coincidența nu e deplină. Vorba e că dintre semnele-actualizatori din clasificarea semasiologică care întrunesc articolele, unele adjective, particulele în gramatică sînt trecute la cuvintele sinsemantice numai articolele (în gramaticile unde particulele sînt recunoscute ca parte de vorbire, deosebită fiind de adverbe, ele de asemenea sînt trecute la cuvintele auxiliare).

Articolul

Articolul îndeplinește o funcție dublă în limba română: pe de o parte, cu ajutorul lui se obțin diferite grade de actualizare a obiectului numit de substantiv (în parte, prin articol este marcat substantivul care îndeplinește rolul de temă în propoziție), iar pe de alta, cu ajutorul formelor de articol se construiește paradigma declinării.

De altfel atrage atenția faptul că în gramatică articolele sînt tratate de pe poziția semasiologică, insistîndu-se asupra faptului că acestea îndeplinesc numai funcția de actualizatori (exprimarea opoziției determinat / indeterminat). Or, cel puțin în limba română, articolele, avînd forme de caz și fiind folosite pe lîngă nume, își asumă funcția de flexiune nominală: declinarea în limba română actuală este bazată, de fapt, pe formele de caz ale articolului (cf.: *Vasile i-a dat un colac lui popa, altul preotesei, i-ar copiilor popei le-a dăruit bomboane; Un caiet al unei eleve a nimerit din întîmplare pe mîinile lui Ion; Premiul a fost înmînat celui mai bun elev*).

Bineînțeles, formele articolului figurează în paradigma declinării în gramaticile tradiționale, fiind prezentate aici mai mult ca flexiune a numelui. O asemenea tratare a articolului pare să fie determinată de faptul că articolul în morfologia tradițională figurează și ca parte de vorbire individuală, deosebită de substantiv, în calitate de instrument gramatical, de rînd cu prepoziția și conjuncția, și o tratare analogă ar însemna o dublare. Legătura strînsă a articolului cu substantivul îi face pe autori să plaseze articolul nu după părțile de vorbire autosemantice, alături de prepoziție și de conjuncție (deși în unele gramatici anume printre acestea este plasat articolul), ci înaintea sau în urma substantivului. În unele gramatici articolul este „dezolvat” în „substantiv”. Pare însă că nici ultima soluție nu e cea mai reușită dacă recunoaștem existența în limba română și a altor tipuri de articol, alături de cel hotărît / nehotărît.

Faptele acestea ar constitui un motiv care ar pleda pentru necesitatea de a studia semnificația mijloacelor auxiliare (funcționale), atît a celor izolate, cît și a celor aglutinate, în cadrul sintagmei și a enunțului, rămînînd ca în ramele „Inventarului” acestea să fie examinate doar sub aspectul unităților formale. Și aceasta pentru că pe fundalul cuvintelor autosemantice (semnificative) își manifestă semnificația sa funcționale (/ funcționalele).

Și apoi semnificația reprezentată de obicei prin funcționale poate fi redată de asemenea prin mijlocirea cuvintelor autosemantice. De exemplu, opoziția determinat / indeterminat, exprimată de obicei cu ajutorul articolului, poate fi realizată și cu ajutorul unui adjectiv sau substantiv care, paralel cu funcția de determinativ îndeplinește și funcția de actualizator. Cf.: *acest fecior, cunoscutul asenizator, al meu prieten, al mamei băiat* etc.

Articolul se prezintă și în calitate de element pragmatic cu ajutorul căruia se efectuează opoziția «temă-remă», după cum s-a relatat.

Faptul este confirmat de asemenea și de modul cum corelează cu unitățile semnificative flexiunea verbală. În cadrul flexiunii verbale în genere „conlucrează” mai multe feluri de mijloace, printre care: dezinențe, sufixe, alternanțe fonetice, verbe auxiliare, substantive generale (pronume), aceste manifestîndu-se din plin în cadrul enunțului.

Formal acestea se prezintă în felul următor:

<i>ar</i>	<i>mor</i>	<i>fusei</i>	<i>am fost</i>	<i>voi fi</i>	<i>eu să fi fost</i>	
<i>ari</i>	<i>mori</i>	<i>fuseși</i>	<i>ai fost</i>	<i>vei fi</i>	<i>tu să fi fost</i>	
<i>ară</i>	<i>moare</i>	<i>fuse</i>	<i>a fost</i>	<i>va fi</i>	<i>el să fi fost</i>	etc.

De altfel, spre deosebire de flexiunea nominală care se manifestă la nivelul sintagmei și al propoziției logice, flexiunea verbului semnificăția acesteia se face simțită la nivelul enunțului descriptiv, căci anume la acest nivel, după cum vom vedea mai jos, se realizează semnificațiile categoriilor pragmatice cum sînt cele ale verbului (personalitatea, modalitatea, temporalitatea).

Faptul că uneori funcția proprie instrumentelor gramaticale este trecută asupra unor cuvinte autosemantice (semnificative) se datorește probabil unor situații contextuale. În parte, dacă ne referim la opoziția determinat / indeterminat putem constata că substantivul precedat de un adjectiv pronominal (de ex.: *acest băiat, acea clădire, cutare elev*) echivalează cu un substantiv la forma hotărîtă.

Tipurile de articole în limba română

Rolul articolului ca element care deservește unitățile lexicale autosemantice constă, după cum s-a menționat, în a comunica funcție de temă numelui, în primul rînd substantivului, în enunț. Vorba e că substantivul într-o limbă ca româna, de exemplu, nu poate să apară în calitate de subiect al enunțului, adică drept temă, dacă nu este însoțit de articol (nehotărît sau hotărît) sau dacă acesta nu este un nume propriu care echivalează din perspectivă funcțională cu un substantiv comun însoțit de articol. Astfel, de exemplu, sînt admise de uz enunțurile: *Trăia odată un moșneag și o babă. Moșneagul avea un cucoș și baba – o găină.* Sau: *Ion umbla la școală, iar Vasile se ducea la dansuri.* Sînt însă inadmisibile din punctul de vedere al normei enunțurile: **Trăia odată moșneag și babă. *Băiat umbla la școală.* Cu alte cuvinte, subiectul, fiind totodată și tema enunțului, trebuie să prezinte obiectul numit de substantivul respectiv ca ceva cunoscut atît pentru vorbitor, cît și pentru ascultător. Articolul vine să îndeplinească această funcție, ca de altfel și alte actualizatoare și în primul rînd adjectivele pronominale (cf.: *Orice moșneag trebuie să crească niște cucoși. Fiecare babă trebuie să aibă găini. Orice elev trebuie să umble la școală*). Asemenea mijloace sînt folosite și de limbile care nu au articol (aici se folosesc, bineînțeles, și alte mijloace care vin să compenseze lipsa de articol).

Cu ajutorul articolului folosit pe lîngă substantiv se individualizează un obiect sau mai multe din totalitatea obiectelor de același fel (de ex.: *o masă, niște scaune, un barman, niște clienți*), sau obiectul (respectiv obiectele) individualizat(e) se prezintă drept cunoscut(e) de participanții la actul comunicativ (cf.: *Masa, scaunele, barmanul, clienții erau învăluiți de o lumină roză*).

În conformitate cu cele două funcții articolele în limba română se împart în **nehotărîte și hotărîte**. Există un singur articol nehotărît substantival în limba română, prezentat prin formele de nominativ *un* (masculin și neutru singular), *o* (feminin singular), *niște* (pentru întreg pluralul).

Din grupul celor hotărîte fac parte:

- 1) articolul determinativ (/ hotărît) cu formele enclitice de nominativ: *-a* (fem. sing.), *-e, -le* (masc. sing.), *-le* (fem. pl.), *-i* (masc. pl.);
- 2) articolul demonstrativ sau adjectival cu formele de nominativ: *cel* (masc. sing.), *cea* (fem. sing.), *cei* (masc. pl.), *cele* (fem. pl.);
- 3) articolul genitival sau pronominal cu formele *al* (masc. sing.), *a* (fem. sing.), *ai* (masc. pl.), *ale* (fem. pl.).

Deși denumirile ultimelor două tipuri de articole sînt corelate într-un fel cu determinativele substantivului (adjectival, genitival), ele servesc totuși pentru a actualiza obiectul numit de substantivul determinat. Astfel, de exemplu, în sintagma *băiatul cel roșcat* articolul *cel*, cu toate că precede adjectivul *roșcat*, privește totuși persoana numită de substantivul determinat: 'băiatul acela care este roșcat'. Sau, de exemplu, deși în sintagma *cămașa nouă a băiatului* articolul genitival este folosit pe lîngă forma de genitiv a substantivului determinant (*băiatului*), el se referă la substantivul determinat (*cămașa*) – 'cămașa nouă aceea care aparține băiatului'. Cele două tipuri de articole (adjectival și genitival) vin să „dubleze” într-un fel articolul hotărît substantival. Mai mult, articolul hotărît poate fi chiar „triplat” ca în sintagma *cămașa cea nouă a băiatului*. E vorba că în situații ca acestea actualizarea obiectului se elucidează prin parametri suplimentari. În parte, în sintagma citată obiectul semnalat de substantivul *cămașă*, pe de o parte, este precizat de calificativul *nouă*, iar pe de alta – de raportul posesiv (*băiatului*). Astfel că sintagma în cauză întrunește următoarele trei feluri de actualizări: *cămașa*, *cămașa cea nouă* și *cămașă a băiatului*. Cum toate cele trei tipuri de actualizări privesc același substantiv (*cămașă*), acesta nu este repetat, fiind folosit o singură dată. El este reluat într-un fel, a doua și a treia oară prin mijlocirea articolelor (respectiv, *cea* și *a*) care prin formele sale de gen și număr corelează cu el cele două determinante (*nouă* și *băiatului*). Astfel că în conformitate cu situația contextuală este folosit un articol sau altul din numărul celor hotărîte.

S-a relatat mai sus că articolul hotărît folosit pe lîngă substantiv semnalează că obiectul numit de substantiv este cunoscut de participanții la actul comunicativ și că substantivul articulat apare adesea în rol de subiect-temă al enunțului. Aceasta se vede bine în opoziția dintre substantivul articulat hotărît și substantivul cu articol $\emptyset$. Vorba e că în enunț primul substantiv îndeplinește funcția de subiect, iar cel de al doilea – funcție de obiect. Lucrurile nu se schimbă chiar dacă este inversată ordinea cuvintelor (cf.: *Mîța prinde șoareci*. – *Șoareci prinde mîța*. *Vecina coace plăcinte*. – *Plăcinte coace vecina*. *Băiatul culege mure*. – *Mure culege băiatul*).

Articolele și adjectivele pronominale

Deși la actualizarea obiectului numit de substantiv participă nu numai articolul, ci și numeroase cuvinte semnificative în funcție de determinant totuși între ele există diferență. Asupra acestui fapt atrage atenție Al. Toșa, specificînd că prin mijlocirea articolului se obține individualizarea obiectului numit de substantiv, iar prin mijlocirea cuvintelor autosemantice determinante se realizează determinarea lui (Toșa, p. 45).

De bună seamă, prin articolul nehotărît atribuit substantivului *băiat*, bunăoară, (*un băiat*) noi deosebim individul dat de alți indivizi din aceeași categorie 'persoane de sex masculin ieșiți nu demult din copilărie', iar prin aplicarea articolului hotărît aceluiasi substantiv (*băiatul*) se semnalează că e vorba de un individ despre care s-a pomenit de acum.

Spre deosebire de individualizarea prin articol, „specificarea” prin determinante se face din perspectiva unei caracteristici. De exemplu, prin determinantul *deștept* atribuit substantivului *băiat* (*băiat deștept*) deosebim băiatul respectiv de alții prin capacitățile sale mentale (caracteristica dată se obține prin comparația băiatului dat cu alți băieți).

Cele două modalități de actualizare, de concretizare a obiectului numit de substantiv se întrepătrund, căci în fond și prin una și prin alta se urmărește scopul de

a „izola“ din întreaga comunitate de obiecte de același fel un obiect sau mai multe (poate fi individualizat, izolat nu numai un obiect, ci și mai multe). Cele două tipuri de actualizare („individualizare“ și „determinare“) nu se exclud, ci se completează reciproc. Astfel se întâmplă că același substantiv care este individualizat prin articol, este totodată determinat și prin cuvinte semnificative (cf.: *Paza bună trece primejdia rea. O pază bună e necesară totdeauna*).

Și totuși există o serie de cuvinte care prin aspectul său funcțional sînt apropiate de articole, comportîndu-se la fel ca acestea. Astfel dacă comparăm, de exemplu, pe de o parte, substantivele însoțite de articole: *un om, un scaun, niște gîște, unele întâmplări*, iar pe de alta, sintagmele: *fiecare om, orice scaun, multe gîște, cîteva întâmplări*, vom observa o analogie funcțională a elementelor folosite pe lângă substantive: toate servesc pentru individualizarea a unui sau a mai multe obiecte numite de substantive. O analogie poate fi întrevăzută de asemenea între articolele hotărîte și unele adjective pronominale. Cf.: *băiatul – acest băiat, cămașa cea nouă – cămașa aceea nouă – cămașa aceea care e nouă*.

Asupra analogiei dintre adjectivele pronominale în limba engleză atrăgea atenție Leonard Bloomfield calificîndu-le pe toate acestea drept caracteristici de identificare (Bloomfield, p. 217–218).

Analogia aceasta nu este întâmplătoare cel puțin cu referire la limba română: aici articolele au luat naștere pe baza adjectivei pronominale. Legătura aceasta apare transparentă mai cu seamă la articolul demonstrativ sau adjectival (cf.: *băiatul cel deștept < băiatul acela deștept < băiatul acela care e deștept*). Deosebirea dintre sintagmele *băiatul acela* și *băiatul cel deștept* constă în faptul că în prima sintagmă prin deicticul *acela* se precizează poziția băiatului față de vorbitor: băiatul se află la o anumită distanță de vorbitor (în câmpul viziunii acestuia). O asemenea interpretare este plauzibilă, bineînțeles, dacă ne limităm la semnificația inițială a adjectivului pronominal dat. Mai târziu, prin metaforizare, s-a putut obține ca prin același adjectiv pronominal să se indice că despre obiectul numit de substantivul determinat s-a vorbit mai înainte (participanții la actul comunicativ știu despre ce obiect este vorba). În cea de a doua sintagmă lexema *cel* care s-a dezvoltat pe baza adjectivului pronominal *cela* pierde într-un fel semnificatul de deictic și vine să dubleze oarecum articolul hotărît al substantivului (*băiatul*), subliniind totodată că anume caracteristica exprimată prin adjectivul *deștept* este proprie persoanei date. Deși articolul *cel* este folosit pe lângă adjectiv (și chiar este numit adjectival), el servește totuși, după cum s-a relatat, pentru a semnaliza caracterul cunoscut al obiectului numit de substantivul determinat de adjectivul precedat de articol. De exemplu, în sintagma *femeia cea harnică* prin structura *cea harnică* este individualizată femeia (printre alte femei) prin hărnicia ei. Prin utilizarea articolului *cea* se subliniază faptul că femeia este cunoscută de participanții la actul comunicativ (atît de vorbitor cît și colocutorul lui). Fiind un al doilea articol al substantivului determinat, articolul adjectival mai păstrează ceva din semnificația demonstrativului, putînd fi chiar substituit printr-un adjectiv pronominal (cf.: *băiatul acela deștept, femeia aceasta harnică, copiii aceștia înțelepți*).

Apariția celui de al doilea articol (adjectival) poate fi explicată nu atît prin scăderea puterii de individualizare a articolului hotărît, cum se afirmă uneori, ci prin faptul că la baza acestuia se află adjectivul demonstrativ care situîndu-se în postpoziția substantivului impune acestuia forma hotărîtă, cum, de altfel, o pot impune și alte determinative ale lui (cf.: *băiatul acesta, băiatul acela, băiatul înalt, băiatul cu părul roșu, băiatul din colț, băiatul din banca a doua*).

Legătura articolului adjectival cu prolexemele face ca adjectivul sau alt determinant precedat de acest articol să se substantivizeze (cf.: *cel înalt, cea cu pălărie, cei din vale, cel cu nasul roșu* etc.).

Mai puțin transparentă se prezintă legătura articolului hotărît substantival și a articolului genitival sau pronominal cu adjectivul pronominal. Aceasta s-ar putea datori faptului că astăzi în limbă nu avem păstrate acele construcții care au servit drept punte de trecere a adjectivelor pronominale la articolele respective. În parte noi doar presupunem, și nu fără temei, că formele articolului hotărît continuă formele cazuale ale pronomelor, respectiv a adjectivelor pronominale demonstrative latinești *illa, illae* (Dan, p. 144 și urm.), dar nu avem înregistrate etapele acestei evoluții. Or, odată aglутinate formele acestea au pus bazele unui nou sistem de declinare hotărîtă în limba română. Prin analogie, cu ajutorul articolului nehotărît s-a putut crea declinarea nehotărîtă simetrică. Cît despre articolul genitival, apariția acestuia s-ar putea datori adjectivului pronominal demonstrativ, forma populară (*a, ale(a); ă, ăi*), folosit în anumite situații contextuale.

Articolul genitival putea lua naștere în construcții cu apozitii de tipul: *o vacă, a (aia) vecinei* 'o vacă, aceea aparținând vecinei'; *doi cai, ăi popei* 'doi cai, aceia aparținând popei'. Prin adjectivele demonstrative *a (aia)* și *ai* se reiau în mod anaforic, respectiv, substantivele *vacă* și *cai*, de unde și denumirea de pronominal a articolului apărut pe baza unor asemenea structuri.

Se poate presupune că apariția articolului genitival a fost sprijinită de necesitatea de a diferenția funcțional formele omonime de G.D. în construcții ca: *Noua stăpînire împărțea averea săracilor bogaților. Vasile vindea găștele vecinei găzdașilor*. Necesitatea introducerii articolului genitival putea fi simțită mai cu seamă în situațiile cînd substantivul determinat în genitiv era îndepărtat printr-un element sau mai multe de substantivul determinat (cf.: *Vasile vindea găștele grase (ale) vecinei găzdașilor*).

Dacă articolele hotărîte au tangență cu o serie de adjective pronominale, de cele mai multe ori demonstrative, de identitate (de ex.: *acest, acești, acei, ăi, același, însuși, singur* etc.), articolele nehotărîte se aliniază la unele adjective pronominale indeterminate (/ nehotărîte) de tipul: *orice, unii, fiecare, mulți, oricare, puțini, cîțiva* etc.

Servind pentru a individualiza un obiect sau mai multe din totalitatea de obiecte de același fel, articolul nehotărît are totodată menirea de a semnaliza opoziția dintre un singur obiect și mai multe obiecte (cf.: *un ostaș – niște ostași; o secerătoare – niște secerătoare; un hoț – niște hoți* etc.). aceasta se obține prin forma de singular *un, o* la baza căreia se află numeralul cardinal *unu, una*, și forma de plural *niște* care este de fapt un adjectiv pronominal nehotărît, ca și *unii, mulți, cîțiva, puțini* etc.

Articolul pe lîngă substantiv

După cum se poate ușor constata, substantivele se deosebesc între ele din punctul de vedere al capacității de a avea sau de a nu avea articol, de a fi implicate în opoziția «hotărît–nehotărît», «singular–plural», folosind drept indice articolul. În parte substantivele proprii, și în primul rînd antroponimele, formal se aseamănă cînd cu forma hotărîtă, cînd cu cea nehotărîtă a substantivelor comune (de ex.: *Ion, Petrea, Toader, Dinu, Octavian, Rotaru, Pavel, Maria, Ana, Olga* etc.), dar din perspectivă semantică nu fac opoziție «hotărît–nehotărît», de fiecare dată prezentînd persoana drept cunoscută. Numind persoane singulare, numele proprii nu necesită opoziția de «singular–plural». La genitiv-dativ antroponimele, în primul rînd cele masculine, au articolul hotărît antepus

(cf.: *lui Ion, lui Rotaru, lui Dinu, lui Toader* etc.). Modelul se extinde și asupra unor nume feminine (de ex.: *lui Mimi, lui Lili, lui Zizi*) deși în majoritatea sa numele feminine se declină ca și substantivele feminine comune (cf.: *Mariei, Olgăi, Anei* etc.).

Limitările date mai puțin privesc toponimele (cf.: *Orhei – Orheiul – Orheiului; Carpați – Carpații – Carpaților; Prut – Prutul – Prutului*).

Substantivele comune, în dependență de proprietatea de a forma opoziția «hotărît-nehotărît» atât la singular cât și la plural pot fi grupate în două subclase. Prima subclasă o constituie substantivele numerabile care pot avea formă hotărîtă / nehotărîtă atât la singular, cât și la plural (de ex.: *o masă – masa, niște mese – mesele; un cal – calul, niște cai – caii; un gard – gardul, niște garduri – gardurile*). Respectiv această opoziție poate fi redată cu ajutorul adjectivelor pronominale (cf.: *orice masă – această masă; orice mese – aceste mese*).

Cît despre substantivele nenumerbare, acestea, în dependență de semantică se comportă de asemenea în mod diferit. În parte substantivele numiri de substanțe pot avea articol hotărît (de exemplu: *năsipul, benzina, laptele, făina, orezul*), dar nu se folosesc cu articol nehotărît; pentru forma nehotărîtă sînt utilizate unele adjective pronominale cantitativ-nehotărîte (cf.: *ceva lapte, niște năsip; puțină carne, multă făină* etc.).

De fapt forma cu articolul hotărît a substantivelor numiri de substanță se opune formei substantivului respectiv cu articol $\emptyset$ (cf.: *Năsip se întindea cît prindeai cu ochiul. Năsipul pătrundea pretutindeni – în cort, în așternut, în mîncare ...*).

Și totuși în unele situații substantivele numiri de substanțe pot căpăta articol nehotărît, cînd substantivul obține un sens oarecum nou. De exemplu, se poate spune: *Vasile a spălat peștele într-o apă, iar Ion – în cîteva. Petrea a băut un rachiu și două beri.*

Substantivele care, în principiu, pot avea articol sînt utilizate destul de des și fără acesta, adică cu articol $\emptyset$. E vorba, în parte, de substantivele folosite la acuzativ cu funcție de obiect semantic al acțiunii (de ex.: *confeționează ciorapi, prinde pește, culege caise, repară ceasuri, vinde castraveți* etc.). În asemenea situații substantivul se află la acuzativ plural. Și, bineînțeles, foarte des substantivul cu articolul $\emptyset$ apare după prepoziții (de ex.: *casa de pe deal, cada din beci, se plimbă prin grădină, cîntă la pian* etc.).

Dat fiind că declinarea numelor este bazată pe formele cazuale ale articolului, substantivul la G.D., spre deosebire de Ac., presupune în mod obligatoriu prezența formei respective de articol (cf.: *confeționează ciorapi – confeționarea ciorapilor, a dărui bomboane – a dărui oamenilor, acoperiș de casă – acoperișul unei case*).

S-a relatat mai sus, că actualizarea obiectului numit de substantiv se obține nu numai prin mijlocirea articolului, ci și prin diferitele determinante ale acestui substantiv. Faptul că un substantiv determinat de un adjectiv sau de o construcție prepozițională poate apărea la forma hotărîtă sau nehotărîtă se explică prin necesitatea de a individualiza unul sau cîteva obiecte ce se caracterizează prin aceleași calități, proprietăți, semne. De exemplu, prin sintagma *un bărbat înalt* noi individualizăm unul din bărbații care întrec înălțimea medie. În situații ca acestea am putea vorbi de o dublă individualizare: odată îi deosebim din totalitatea de bărbați pe cei care întrec prin statura sa înălțimea medie, și altă dată din numărul de bărbați înalți îl deosebim pe unul.

Prepoziția

Făcînd parte din cuvintele sinsemantice, prepozițiile „deservesc” numele, în fond substantivele, punîndu-le pe acestea în raport de subordonare față de un verb, de un substantiv, de un adjectiv, mai rar față de un adverb. Substantivele sau substitutele acestora precedate de prepoziție de cele mai multe ori sînt folosite în calitate de actanți sau situații ai verbului, mai rar ai adjectivului și ai adverbului (*Taie cu sabia, geme de durere, desface în două, se plimbă pe stradă, săritor la nevoie, departe într-un oraș, supărat pe sat* etc.) sau în calitate de atribute pe lângă alte substantive (*cizme de cauciuc, comoara de sub munte, colaci pentru nuntă, copil din flori, vin de Cotnari* etc.). Din perspectiva funcțională prepozițiile sînt similare (asemănătoare) flexiunilor cazuale, în limba română formînd deseori structuri sinonime (cf.: *împarte la săraci – împarte săracilor, acoperișul de la casă – acoperișul casei, o parte de sat – o parte a satului / o parte a unui sat* etc.).

Prepoziția și funcțiile secundare ale substantivului

Funcțiile de bază ale substantivului, cît și ale substitutului lui sînt acelea de subiect și de parte nominală a predicatului nominal. Ele sînt marcate formal prin forma de nominativ (forma inițială) a substantivului sau a substitutului. Prin prepoziții, ca și prin monemele flexionare aplicate substantivului, sînt marcate funcțiile secundare pe care le poate îndeplini substantivul în urma transpoziției sale. E vorba de raporturile semantico-relaționale de obiect, de beneficiar, de instrument, raporturi cauzale, finale, spațiale, modale temporale etc. pe care le îndeplinesc substantivele însoțite de prepoziție sau aflîndu-se la una din formele cazuale oblice – drept extensori ai semanticii verbului, adjectivului, adverbului sau drept actualizatoare ale altui substantiv.

Făcînd parte din numărul funcțivelor (/ funcționalelor), prepoziția își relevă semnificația la nivelul sintagmei bimembre (de ex.: *a se întoarce din călătorie, colaci pentru nuntă, a bea cu cupa*). Intervenția unor determinative care depărtează substantivul de prepoziție nu alterează legătura ei semantică cu substantivul (cf.: *a se întoarce din îndelungata călătorie, colaci pentru viitoarea nuntă, a bea cu vechea cupă*).

Am putea afirma că prin prepoziție sînt diferențiați actanții și situații verbului, adjectivului, determinativele substantivelor (*taie cu sabia, miroase a fin, repartizează la săraci, necrușător cu dușmanii, casă de piatră, cîntec de jale* etc.). Mai mult, uneori prepoziția se prezintă ca singurul mijloc cu ajutorul căruia deosebim între ele diferitele raporturi dintre aceleași noțiuni (cf.: *a vorbi cu prietenul, a vorbi despre prieten, a vorbi pentru prieten, a vorbi după prieten, a vorbi contra prietenului, a vorbi către prieten*).

Totodată, în procesul evoluției limbii, propozițiile pot căpăta proprietatea de a intra în componența diferitelor sintagme devenind polifuncționale: aceeași prepoziție ajunge a marca mai multe raporturi ce se stabilesc între elementele semnificative ale diverselor sintagme (cf.: *ciorapi de lînă, pantofi de lac, vacă de lapte, autobuz de cursă, mere de toamnă, mere de pomană, tocană de legume, a se îndrăgosti de Maria, a da de belea, a avea de toate, a se sprijini de gard, a tremura de frig, a se despărți de prieteni* etc.).

Caracterul polifuncțional al prepoziției se datorește în mare parte afinității ce se stabilește între diferitele raporturi dintre obiecte, dintre obiecte și caracteristici

proprietăți, semne, dintre obiecte și acțiuni, procese, stări etc., numite de cuvintele autosemantice îmbinate. De exemplu, de la sintagma ce exprimă raporturi spațiale de tipul *a nu se mișca de la masa de scris*, prin metaforizare, s-au putut forma îmbinări ce exprimă raporturi temporale de tipul *a nu se mișca de la ora patru*; pe baza sintagmelor ce exprimă raporturi spațiale de tipul *a proveni dintr-un sat îndepărtat*, printr-o deplasare semantică s-au putut dezvolta construcții cu aceeași prepoziție ce exprimă raporturi genetice (cf.: *provenea dintr-o familie înstărită*). Sau, de exemplu, pe baza sintagmelor cu prepoziția *de* ce exprimă raporturi spațiale de tipul: *fuge de foc*, *se îndepărtează de mlaștină* au putut lua naștere îmbinări cu aceeași prepoziție ce exprimă raporturi cauzale (cf.: *fuge de spaimă*, *tremură de frig*, *plînge de durere*).

Servind drept indice de diferențiere a legăturilor prin subordonare dintre extensiunile verbului (respectiv a adjectivului sau adverbului), dintre determinantele numelui, ca elemente subordonate, pe de o parte, și verb, adjectiv, adverb, substantiv, pe de alta, prepoziția poate fi asemănată, din perspectivă funcțională, cu semnificatul categorial al cuvîntului (cf.: *se mișcă greu* – *se mișcă pe roate*; *trece repede* – *trece în grabă*; *trăiește liniștit* – *trăiește în liniște*; *chipiu soldățesc* – *chipiu de soldat*) și, în special, cu flexiunea cazuală (cf.: *a întîlni învățătorul* – *a întîlni pe învățător*; *a da mîncare copiilor* – *a da mîncare la copii*; *Consiliul Miniștrilor* – *Consiliul de Miniștri*; *a tăia frunze cîinilor* – *a tăia frunze la cîini*).

Felul cum este distribuită marcarea relațiilor subordonatoare între cele trei tipuri de mijloace (semnificatul categorial, prepoziția și flexiunea cazuală) diferă mult de la o limbă la alta. Astfel, de exemplu, dacă raporturile de materie sînt marcate în limba română, în fond, prin construcții prepoziționale (de ex.: *mănușă de piele*, *sîrmă de aramă*, *casă de piatră*), în limba rusă în același scop se folosește semnificatul categorial adjectival (cf.: *кожаные перчатки*, *медная проволока*, *каменный дом*). Sau, de exemplu, pentru marcarea raporturilor instrumentale limba română folosește prepoziția (de ex.: *bate cu ciocanul*, *sapă cu dalta*, *ară cu plugul*), iar în limba rusă raporturile date sînt semnalate prin flexiunea cazuală (cf.: *стучит молотком*, *долбит долотом*, *пахет плугом*).

În limba română prepozițiilor le revine un loc însemnat în marcarea raporturilor subordonatoare dintre cuvinte, deși prin ele nici pe departe nu se acopăr toate raporturile posibile. Raporturile marcate de prepoziții în componența diverselor sintagme sînt destul de variate. E vorba, în primul rînd, de raporturi circumstanțiale:

- **spațiale** (*cioara de pe gard*, *a locui la Frumîșica*, *a trece prin pădure*, *alb în frunte*),
- **temporale** (*a se trezi la miezul nopții*, *a se întoarce după ora opt*, *întrunirea din luna trecută*, *discuții după adunare*),
- **modale** (*a se stărui din răspuțeri*, *a înainta pe dibuite*, *a se urca cu greu*, *povestește cu haz*),
- **cauzale** (*a muri de dor*, *a salta de bucurie*, *a tremura de frig*, *mort de foame*),
- **instrumentale** (*a ciopli cu bărdița*, *a doini din fluier*, *a da din mîină*, *a prinde cu plasa*),
- **sociative** (*Petrea cu Ion discută*, *a pleca în excursie cu prietenii*),
- **finale** (*a se pregăti de arat*, *a pleda pentru pluralitate*) etc.

Acestea sînt exprimate în fond de actanții verbului, prin aceștia determinîndu-se cadrele spațiale, temporale, modale, în genere împrejurările în care se dezvoltă acțiunea, are loc procesul, evoluează starea. Îndeplinind funcția de situații, substantivele însoțite de prepoziții se caracterizează printr-o relativă independență și pot fi folosite uneori

ca titluri de articole, schițe, reportaje (de ex.: *După nuntă. Între prieteni. Pe cuptor. La arat.* etc.).

O serie de raporturi sînt legate de semantica verbului regent al sintagmei prepoziționale: înțelesul verbului determină tipul raportului exprimat de sintagma respectivă. Printre acestea:

- **raporturi transgresive** (*a se preface în lapoviță, a se transforma în lichid, a se preschimba într-o fecioară, a trece (consoana) în africată*),
- **raporturi deliberative** (*discută despre ciobănie, se pronunță asupra conținutului piesei, a vorbi de nuntă*),
- **raporturi ablative** (*a se abate de la temă, a se lăsa de băut, a scoate (pe cineva) din serviciu, a scăpa de corvoadă*),
- **raporturi privind schimburi de valori** (*a da cîstea pe rușine, a schimba carul pe o capră, a da tihna pe onoruri*) etc. În asemenea structuri dependența construcției prepoziționale (prepoziție + substantiv) este strîns legată de verb.

Destul de variate sînt raporturile atributive caracteristice pentru sintagmele nominale prepoziționale, printre care:

- **raporturi de materie** (*stofă de lînă, pantofi de piele, pîine de secară, sită de mătase*),
- **raporturi de origine** (de proveniență) (*fecior de boier, brînză de Olanda, vin de Purcari*),
- **raporturi de scop** (*colaci de nuntă, stofă pentru costum, apă de băut*),
- **raporturi partitive** (*capăt de ogor, vîrf de munte, grup de elevi, perioadă de timp, parte de locuitori*),
- **raporturi constitutive** (*cîrd de cocoare, herghelie de cai, șirag de mărgele*),
- **raporturi de conținut** (*un sac de făină, o căldare de apă, un căuș de grîu, o doniță de zăr*),
- **raporturi de măsură** (*sticlă de un litru, concediu de o lună, fîntînă de zece metri*) etc.

Unele raporturi exprimă de asemenea sintagmele prepoziționale adjectivale sau participiale, indicînd de cele mai multe ori cadrele de manifestare ale calității, proprietății, semnului (*aprig la mînie, înalt de statură, zgîrcit la vorbă, alb în frunte, zgîriat din cap pînă în picioare, împodobit cu flori* etc., etc.).

Intrînd în componența unor locuțiuni conjuncționale subordonatoare, prepoziția contribuie de asemenea la delimitarea raporturilor dintre două acțiuni exprimate prin două forme finite verbale. Cf.: *A plecat pentru că s-a plictisit; A plecat fără să spună; A dansat pînă a obosit; N-a venit din cauză că a plouat.*

După cum se poate observa printr-o cantitate neînsemnată de prepoziții (în principiu avem de-a face cu o clasă închisă de cuvinte) se poate exprima o cantitate destul de mare de raporturi semantico-funcționale. Și aceasta datorită faptului că raportul marcat prin mijlocirea prepoziției este determinat, în esență, de înțelesul semantic al cuvintelor autosemantice îmbinate ceea ce face ca prin aceeași prepoziție să poată fi semnalate mai multe raporturi. Sub aspect semantic, de exemplu, raportul dintre elementele lexicale *căldare* și *apă* în sintagma *căldare de apă* este altul decît cel dintre elementele *căldare* și *metal* ale îmbinării *căldare de metal*, deși structura sintagmelor este aceeași. În primul caz între elementele componente respective sînt posibile două raporturi relațional-semantice: odată ce *căldare* înseamnă o capacitate, iar *apă* – o substanță lichidă, e logic ca mintea vorbitorului să stabilească între aceste noțiuni fie un raport de conținut – substanța lichidă constituie conținutul recipientului; fie un raport de

predestinare – recipientul este destinat pentru păstrarea substanței lichide respective. Aceleași raporturi se vor semna în îmbinările *căldare de lapte, căldare de vin, căldare de zăr, căldare de lături* etc. Cât despre cuvintele semnificative componente ale îmbinării *căldare de metal*, primul denumind un recipient, iar al doilea – materie din care poate fi confecționat un recipient, între ele nu se pot stabili decât raporturi de materie, astfel că sintagma în cauză poate fi interpretată sub aspect semantic drept 'o căldare confecționată din metal', și nu drept 'o căldare care conține metal (topit)'. Aceleași raporturi se vor semna de asemenea în îmbinările nominale prepoziționale: *căldare de lemn, căldare de masă plastică, căldare de aramă, căldare de cauciuc* etc.

În unele situații textuale prepoziția în limba română îndeplinește un rol formal – acela de a deosebi o funcție sintactică a cuvântului de alta. În parte prepoziția *pe* este privată de orice înțeles, fiind folosită ca indice formal al funcției de obiect al acțiunii când e vorba de obicei de substantive sau substitute ale acestora prin care sînt de regulă numite persoane (cf.: *Chiamă-l pe băiat – Cheamă băiatul; Întreabă-l pe popa – Să fie întrebat popa; Adunați-i pe toți – Să fie adunați toți; Caută-l pe copil – Caută copilul* etc.).

Prepoziția și adverbul

Dintre cuvintele autosemantice mai aproape de prepoziție se află adverbul. Această afinitate este confirmată și de faptul că în unele limbi aceleași unități lexicale sînt folosite atît ca adverbe, cît și ca prepoziții (sau postpoziții), pe de o parte, iar pe de alta, de faptul că adverbul servește drept sursă de regenerare (reînnoire), a prepozițiilor; prin filiera adverbului devenind prepoziții și alte cuvinte semnificative ce aparțin altor clase categoriale.

Afinitatea dintre prepoziție și adverb se poate stabili comparînd prepozițiile, inclusiv locuțiunile prepoziționale formate de la adverbe, utilizate pentru marcarea raporturilor spațiale și temporale, pe de o parte, și circumstanțele exprimate de adverbele de loc și cele de timp, pe de altă parte. Cf.: *Vasile stătea alături. – Vasile stătea alături de căruță. – Vasile stătea lângă căruță. Vasile a intrat înăuntru. – Vasile a intrat înăuntrul clădirii. Împrejur creșteau brazi înalți. – Împrejurul casei creșteau brazi înalți. Înainte cîinii umblau cu colaci în coadă. – Înaintea restructurării cîinii umblau cu colaci în coadă.* Dacă ne referim la prima pereche de enunțuri (*Vasile stătea alături* și *Vasile stătea lângă căruță*) vom putea constata că în primul enunț locul în spațiu este determinat față de poziția vorbitorului ('Vasile se află în nemijlocita apropiere față de locul unde are loc actul comunicativ, deci față de vorbitor'); știind poziția vorbitorului, pe care o aflăm dintr-un text mai larg, vom determina și locul aflării indicat de adverb, care e și locul aflării lui Vasile. În cel de al doilea enunț poziția lui Vasile în spațiu este corelată cu un obiect concret – căruță: Vasile se află în nemijlocita apropiere de căruță, iar poziția acesteia, se presupune că este cunoscută din textul precedent.

De fapt locul se poate indica cu ajutorul prepoziției și atunci cînd obiectul față de care este corelat locul în spațiu este însuși vorbitorul. În asemenea situații prepoziția este urmată de pronume (cf.: *Vasile stătea lângă mine/după mine/înaintea mea*).

O situație întrucîtva asemănătoare avem și atunci cînd exprimăm o circumstanță temporală, respectiv un raport de timp. În parte lexema *înainte* în funcție adverbială semnalează o perioadă temporală relativă care precede momentul vorbirii, după cum o demonstrează enunțul citat mai sus: *Înainte cîinii umblau cu colaci în coadă.* În funcție de prepoziție aceeași lexemă în enunțul *Înaintea restructurării cîinii umblau cu colaci în*

coadă servește pentru a concretiza că perioada de care e vorba premerge timpului când a avut loc restructurarea, astfel că știind când s-a petrecut restructurarea vom putea stabili și timpul când cîinii umblau cu colaci în coadă.

Posibilitatea de a indica un loc relativ în spațiu corelîndu-l pe acesta cu ceva sau cineva este veriga care apropie între ele prepozițiile și adverbele și face posibilă utilizarea acelorași unități lexice în funcție atît de adverb, cît și de prepoziție. Afinitatea dintre prepoziție și adverb, precum și proprietatea acestuia din urmă de a fi utilizat în rol de prepoziție sînt determinate de faptul că adverbele spațiale (or, anume acestea de cele mai multe ori își însușesc funcția de prepoziție) indică locul în spațiu în mod relativ, corelîndu-l cu locul vorbitorului (de ex.: *aici, înainte, înapoi, împrejur, departe, alături* etc.).

Proprietatea aceasta de a indica locul în mod corelativ face posibilă, prin transpoziție, corelarea locului în spațiu nu numai cu vorbitorul, cu locul actului comunicativ, funcție ce revine adverbului, ci și cu un obiect anumit din mediul ambiant – rol pe care-l îndeplinește prepoziția (cf.: *înaintea casei, împrejurul blocului, departe de oraș, alături de car*). Prin mijlocirea adverbilor pot căpăta proprietatea de a intra în componența locuțiunilor prepoziționale și unele substantive. Numai substantivele de o anumită factură semantică însoțite de prepoziție pot căpăta valoare de adverb, iar de aici și funcție de prepoziție. E vorba de substantivele care prin semantica lor indică diferite coordonate față de persoana vorbitoare – *față, urmă, dos, preajmă, jur, latură* etc. (cf.: *Vasile se afla în față. – Vasile se afla în fața clădirii. Președintele se retrage în dos. – Președintele se retrage în dosul autocarului. Băiatul aleargă în jur. – Băiatul aleargă în jurul stadionului*).

Afinitatea prepoziției cu adverbul este mai slab sesizată în cadrul exprimării unor raporturi mai abstracte și aceasta din motivul că, după cum s-a relatat, substantivul precedat de prepoziție capătă posibilitatea de a marca raporturi mai abstracte prin metaforizarea semantică a construcțiilor prepoziționale ce exprimă raporturi spațiale. Astfel, pe baza sintagmelor ce exprimă raporturi spațiale de tipul *îndepărtare de munți* s-au putut dezvolta prin metaforizare sintagme de tipul: *îndepărtare (înstrăinare) de prieteni*, iar de la acestea – *scăpare de urmărire, salvare de holeră* etc.

Uneori cuvîntul semnificativ din componența locuțiunilor prepoziționale prin conținutul său semantic „numește”, de fapt, însuși raportul respectiv. De exemplu, prin substantivele din componența locuțiunilor prepoziționale *în timpul, în vremea* este numit raportul temporal (*în timpul zăverei, în vremea războiului*), care poate fi redat, și cu prepozițiile propriu-zise (cf.: *pînă la război, după război*); prin substantivele din componența locuțiunilor prepoziționale *din cauza, din pricina* este numit raportul cauzal (cf.: *geme din cauza durerii – geme de durere*); prin substantivele din componența locuțiunilor prepoziționale *în scopul, în vederea* este numit raportul final (*grevă organizată în scopul obținerii unor noi înlesniri – cf.: pentru obținerea unor noi înlesniri*) etc. Datorită înțelesului semantic al substantivului din componența unor asemenea locuțiuni prepoziționale devine mai clar ce raport este exprimat.

Prepoziția și flexiunea cazuală

Faptul că prepozițiile și desinențele cazuale, după cum afirmă Longacker, s-au aflat totdeauna în relații de interschimbabilitate în sensul că în procesul evoluției multor limbi sistemul cazual era înlocuit prin construcții prepoziționale și invers, se confirmă și prin aceea că în unele limbi aceleași raporturi relațional-semantice pot fi redată fie prin mijlocirea prepoziției, fie prin aceea a desinenței cazuale. O confirmă și situația din limba română (cf.: *Te spun la tată-tău. – Te spun lui tată-tău. Mamă a mulți copii. – Mama multor copii. Mijloc de sat. – Mijlocul satului / unui sat. Obadă de la roată. – Obada roții / unei roți. Ușa de la beci. – Ușa beciului. Seamănă cu mamă-sa. – Seamănă mame-săi. A se încrede în cineva. – A se încrede cuiva. Comportare tipică pentru un profesor. – Comportare tipică unui profesor. A se sustrage de la datorii. – A se sustrage datoriilor. etc.*).

Procesul de trecere de la un sistem de exprimare a raporturilor relațional-semantice dintre cuvintele semnificative bazat pe desinențele cazuale la unul fondat pe utilizarea prepozițiilor poate fi modelat studiind evoluția trecerii de la latină la limbile romanice. O asemenea modelare n-ar întâmpina mari dificultăți dat fiind că, pe de o parte, avem păstrate texte care înregistrează atât latina clasică, cât și latina vorbită, iar pe de alta, există texte care fixează etape destul de timpurii ale noilor limbi romanice.

Atunci când vorbim despre trecerea de la un sistem cazual la unul prepozițional nu înseamnă că desinențele cazuale încep să fie folosite ca prepoziții, deși în unele limbi, ca în cele ugrofine, sufixele cazuale amintesc de postpoziții.

Prepozițiile coexistă cu desinențele cazuale. În unele limbi, ca în limba rusă de exemplu, cele două mijloace de exprimare a raporturilor relațional-semantice se întrepătrund, între ele stabilindu-se o anumită interdependență (cf.: *войти в комнату – находиться в комнате; подходить к дому – работать на дому – скучать по дому*).

Trecerea de la un sistem cazual la unul prepozițional presupune o activizare a construcțiilor prepoziționale și o tendință de a folosi toate prepozițiile cu o singură formă a numelui.

Ar putea trezi dificultăți încercarea de a modela procesul de trecere de la un sistem în care raportul relațional-semantic se redă cu ajutorul prepoziției la unul în care aceste raporturi se exprimă cu ajutorul flexiunii cazuale. Probabil că o anumită lumină asupra problemei ar putea vărsa studiarea sistemelor cazuale în limbile ugrofine unde sufixele cazuale au tangență cu postpozițiile.

Prepoziții simple și prepoziții compuse

Opoziția „simple / compuse” este aplicată, de regulă, la deosebirea formală dintre prepozițiile propriu-zise, deși sub acest aspect simple și compuse pot fi de asemenea locuțiunile prepoziționale. Se presupune că simple sînt prepozițiile propriu-zise reprezentate grafic printr-un singur element și compuse – prepozițiile propriu-zise constînd din mai multe elemente (de obicei două, mai rar – trei și patru). Astfel la simple sînt trecute prepozițiile: *a, de, din, după, în, între, întru, lîngă, pe, peste, prin, printre, printr(-un), sub* ș. a., și la compuse – prepozițiile: *de la, de pe, de pînă, de după, de sub, de pe după, de pe sub, pe la, pe pînă de peste* etc. Deosebirea dintre prepozițiile simple și compuse într-o astfel de interpretare este convențională căci o parte din prepozițiile

care astăzi sînt tratate drept simple într-o vreme nu prea îndepărtată erau reprezentate prin două elemente (cf.: *din* < *de în*, *prin* < *pre* (aceasta este varianta veche a prepoziției *pe*) + *în*, *printre* < *pre între*, *peste* < *pre spre* ș. a.). Mai îndreptățită pare a fi opoziția „simple / compuse” cu aplicare la diferențierea caracterului „complex / necomplex” al raporturilor marcate de prepoziții. E vorba că unele prepoziții, de obicei cele ce sînt reprezentate printr-un singur component, servesc pentru a marca o singură semă în cadrul raporturilor respective, în timp ce altele (acestea de regulă sînt formate din două și mai multe elemente) – două și mai multe seme în limitele acelorași raporturi. De exemplu, prin prepoziția *de* în enunțul *De munte se îndepărta un grup de turiști* se indică punctul inițial al unei mișcări, iar prin prepoziția *de pe* în enunțul *De pe munte coboară un grup de turiști* se concretizează că punctul inițial al mișcării este suprafața obiectului (muntelui). În ultimul caz prin prepoziția *de pe* sînt cumulate două seme – punctul inițial al unei mișcări și suprafața obiectului de unde se îndepărtează ceva. Sau, de exemplu, prin prepoziția *pe sub* din componenta sintagmei *a trece pe sub pod* se arată calea de trecere a unui vehicol sau persoană, că trecerea se face prin partea de desubt a unui obiect (a podului). Și aceasta spre deosebire, de exemplu, de sintagma cu prepoziția *pe lângă* (*a trece pe lângă pod*) în care prin cel de al doilea component (*lângă*) se precizează că trecerea se face prin apropierea obiectului (a podului). De altfel, raporturi spațiale complexe care cumulează două nuanțe spațiale (două seme) se redau de asemenea prin unele prepoziții considerate astăzi simple, deși la origine ele sînt compuse. E vorba de prepoziții ca *din*, *dintre*, *prin* ș. a. pomenite mai sus.

Examinarea prepozițiilor numite compuse dovedește că pentru o parte din ele este caracteristică o semă comună, pentru altele – alta, la care se anexează seme individualizatoare. De exemplu, în prepozițiile compuse *de la*, *de pe*, *de pînă*, *de lângă*, *de pe sub* ș. a. drept component comun apare prepoziția *de* la care se adaogă o serie întreagă de prepoziții simple (*la*, *pe*, *pînă*, *lângă*, *sub* etc.).

Prepozițiile compuse nu constituie o combinaire întîmplătoare de prepoziții simple. În principiu drept prim element al prepoziției compuse se prezintă una din cele trei prepoziții simple – *de*, *pe*, *pînă*. Sînt rare cazurile cînd în calitate de prim component al prepozițiilor compuse sînt utilizate alte prepoziții decît cele trei menționate, chiar în componenta prepozițiilor fuzionate, ca de exemplu, *înde*, *înspre*. Cu ajutorul a trei prepoziții (*de*, *pe*, *pînă*) se redau semele de bază ale raporturilor spațiale: punctul inițial (*de*), punctul static, suprafața (*pe*) și punctul final (*pînă*). Al doilea (respectiv al treilea, al patrulea) component precizează aceste locuri corelîndu-le cu anumite obiecte din ambianța spațială numite de substantivele precedate de prepoziții. În conformitate cu cele trei componente prime în limba română se deosebesc trei grupe de prepoziții compuse:

de către
de cu
de dinspre
de la
de lângă
de pe
de pe la
de pe lângă
de pe sub
de peste

pe de la
pe de pe
pe din
pe dinspre
pe după
pe la
pe lângă
pe sub ș. a.

pînă către
pînă după
pînă la
pînă lângă
pînă pe
pînă pe la
pînă pe lângă
pînă pe sub
pînă pe dinspre
pînă prin

de pînă
de pînă la
de pînă pe
de pînă pe sub
de pînă pe la
de pînă prin
de prin
de sub ș. a.

pînă printre
pînă spre
pînă sub ș. a.

Numărul relativ mic de prepoziții compuse cu prim componentul *pe* se explică prin faptul că acesta nu se poate combina cu o serie de prepoziții din componența cărora fac parte ca prim component prepozițiile *pe* (inclusiv forma mai veche *pre* sudată: *prin*, *printre*, *peste* ș. a.) și *pînă*. De fapt numărul prepozițiilor compuse cu elementul inițial *pe* poate crește de pe contul îmbinării cu unele prepoziții compuse primul component al cărora este prepoziția *de* (*pe de pînă pe la*, *pe de pînă pe sub*, *pe de pînă pe*, *pe de pînă prin*) probabilitatea apariției cărora în texte este neînsemnată.

Ca și prepoziția *de* prepozițiile compuse cu aceasta intră des ca element component al sintagmelor nominale prin care sînt corelate sub aspect spațial diferite obiecte între ele (de ex.: *casa de la drum*, *cocioaba de pe deal*, *banca de lîngă poartă* etc.).

Prepoziția *pînă*, de regulă, se întîlnește în componența prepozițiilor compuse. Singulară înaintea substantivului sau a substitutului acestuia nu se folosește. Apare doar înaintea adverbilor și a substantivelor adverbializate (de ex.: *pînă tîrziu*, *pînă acolo*, *pînă sîmbătă*, *pînă dimineața* etc.).

Polifuncționalitatea și sinonimia prepozițiilor

Principiul general al limbii conform căruia o unitate a limbii poate avea mai multe sensuri, precum un singur sens poate fi exprimat prin mai multe unități lingvistice nu este străin nici prepozițiilor. Dat fiind că raporturile relațional-semantice dintre elementele componente ale sintagmelor prepoziționale se datoresc în fond înțelesului lexical al cuvintelor semnificative combinate se întîlnesc cazuri cînd pentru exprimarea diverselor raporturi, de obicei datorită metaforizării, este utilizată aceeași prepoziție (cf.: *căldare de lemn*, *casă de locuit*, *verigă de cununie*, *cupă de apă*, *cîntec de jale*, *fiică de ministru*, *chipiu de soldat* etc.).

Faptul că în sintagme constînd din aceleași elemente semnificative (de ex.: *a ține de mîna*, *a ține cu mîna*, *a ține în mîna*, *a ține sub mîna*, *a ține pe mîna* ș. a.) prepoziția este singurul element care le deosebește nu contrazice teza cum că unitățile lexice semnificative sînt decisive în determinarea raporturilor exprimate. Lucrurile se pot explica prin faptul că între noțiunile numite de cuvintele autosemantice respective se pot stabili mai multe tipuri de raporturi; cu alte cuvinte, pe lîngă același element regent (în cazul nostru pe lîngă același verb), cu ajutorul aceluiași substantiv se pot forma mai mulți actanți și situați, prepoziția servind drept singura marcă prin care aceștia se deosebesc între ei.

Ponderabilitatea înțelesului semantic al unităților lexice autosemantice în organizarea îmbinărilor de cuvinte, inclusiv a sintagmelor prepoziționale a condiționat și faptul că uneori una și aceeași sintagmă se construiește cu prepoziții diferite, astfel că

am putea vorbi despre o sinonimie funcțională a diferitelor prepoziții (cf.: *adunarea din 3 mai* – *adunarea de la 3 mai*; *lat în umeri* – *lat la umeri*; *cîntă din drîmbă* – *cîntă la drîmbă*; *după doi ani de luptă* – *la doi ani de luptă* – *peste doi ani de luptă*).

Prepozițiile funcțional-sinonime se află uneori în relații de distribuție complementară: una se folosește cu un grup de substantive semantice apropiate, iar alta – cu alt grup. De exemplu, atît prepoziția *în*, cît și prepoziția *la* se folosesc înaintea toponimelor pentru a indica locul static al aflării a ceva sau a cuiva sau pentru a arăta punctul final al mișcării, dar *în* apare, de regulă, înaintea numirilor de țări (de ex.: *Trăiește în Țara de Jos. A plecat în Rusia. Se întoarce în Moldova. Se afla atunci în Turcia.* etc.), iar *la* – înaintea numirilor de orașe (*Sosește la București. Trăiește la Iași. S-a oprit la Istanbul. Se află la Viena* etc.).

Forma numelui precedat de prepoziție

Substantivul sau substitutul acestuia urmînd după o prepoziție originară (/ propriu-zisă) se află, de regulă, la acuzativ (deși aceasta coincide prin formă cu aceea de nominativ). Că avem de-a face cu forma de acuzativ o dovedește pronumele personal care are formă deosebită de nominativ (de ex.: *în clădire, pe scări, de pe la prieteni, la tine, lîngă mine* etc.). Tot la cazul acuzativ se află substantivul sau substitutul lui care urmează după o locuțiune prepozițională al cărei ultim component este o prepoziție propriu-zisă (de ex.: *împreună cu prietenii, înainte de război, cu privire la concediu, cît despre tine* etc.). Fac excepție prepozițiile *asupra* și *contra* după care, la fel ca și după locuțiunile prepoziționale sau după prepozițiile secundare, ultimul component al cărora se aseamănă cu un substantiv la forma hotărîtă (de exemplu, *împrejurul, în fața, în jurul, în preajma*), substantivul capătă forma de genitiv (cf.: *considerații asupra pregătirii mămăligii, lupta contra răufăcătorilor; în fața nenorocirii; împrejurul turnului*).

Dat fiind că pronumele personale de persoana I-a și a II-a nu au formă specială de genitiv, după prepozițiile și locuțiunile prepoziționale date se folosește pronumele posesiv (*din cauza voastră, contra ta, asupra noastră, în jurul meu, în fața ta* etc.). În locul pronumelui posesiv în asemenea situații (de obicei în poezie) pot fi folosite formele atone de dativ ale pronumelui personal (cf.: *în fața-mi, împrejurul-ți, în dosu-vă* etc.). În egală măsură aceasta se referă și la persoana a III-a (*în juru-le, în fața-i*).

După prepozițiile secundare *conform, contrar, grație, mulțumită, potrivit* substantivul sau pronumele capătă forma de dativ (*conform datelor, potrivit informației, grație vouă, mulțumită vecinului, contrar zvonurilor*).

Spre deosebire de alte limbi, ca cele slave de exemplu, unde aceeași prepoziție poate fi urmată de forme cazuale diferite, servind la diferențierea diverselor raporturi relațional-semantice (cf.: de exemplu, rus. *класъ (ч.-н.) на стъл – сидеть на стъле, войти в дом – находится в доме*) în limba română substantivele precedate de o aceeași prepoziție au totdeauna forma numai unui singur caz: sau acuzativ, sau genitiv, sau dativ. Forma cazuală poartă aici caracter formal și nu alterează raportul marcat de prepoziție. De exemplu, deși în construcțiile prepoziționale: *după casă* și *în dosul casei* substantivul se află odată la acuzativ, iar altă dată – la genitiv, prin ambele se exprimă același înțeles – 'locul aflat în parte opusă feței casei'. Sau, de exemplu, deși prepoziția secundară *conform* și locuțiunile prepoziționale *conform cu, în conformitate cu*, ce conțin același element semnificativ sau un derivat al acestuia, se construiesc primul cu formă de dativ a numelui,

iar cele de a doua – cu forma lui de acuzativ, marchează același raport, indicînd sursa, izvorul (cf.: *conform datelor meteo – în conformitate cu datele meteo*).

După prepozițiile primare (propriu-zise) substantivul fără determinative apare de regulă la forma nearticulată sau articulată nehotărît (*în casă, pe masă, lângă rîu, după o perioadă, peste un deal* etc.).

Au de obicei forme hotărîte substantivele, precedate de prepoziții, prin care se numesc persoane, într-un fel unice pentru o anumită colectivitate (de ex.: *se întoarce de la bunica, se duce la popa, totul depinde de mama, întreabă pe bunicul*). Totdeauna apar la forma hotărîtă substantivele ce urmează după prepoziția *de-a* (*de-a curmezișul, de-a berbeleacul, de-a cufundul, de-a azvîrlita, de-a baba-oarba*). Precedat de prepoziția *cu* substantivul apare la forma articulată, de obicei hotărîtă, indiferent de faptul dacă are sau nu are determinante, atunci cînd îndeplinește funcția sintactică de complement circumstanțial instrumental sau sociativ (*a tăia cu barda, a merge cu prietenii, a ciopli cu un topor ruginit, a se întîlni cu un cunoscut*). În alte situații substantivele precedate de *cu* se comportă la fel cu alte prepoziții (cf.: *sanie cu zurgălăi, fetiță cu cosițe, pășește cu hotărîre, ascultă cu atenție* etc.).

C o n j u n c Ț i a

Conjuncția este definită de obicei drept o subclasă de cuvinte auxiliare neflexibile, cu ajutorul cărora se leagă între ele prepoziții prin coordonare și subordonare, specificându-se totodată că prin conjuncții coordonatoare se leagă de asemenea cuvinte.

Or, întrucât legătura prin conjuncții (atât coordonatoare, cât și subordonatoare) dintre propoziții se reduce, în esență, la legătura dintre formele finite verbale – nuclee ale prepozițiilor respective, va trebui să admitem că și prin conjuncții subordonatoare se leagă între ele cuvinte.

Dat fiind că pentru îmbinarea cuvintelor se folosește de asemenea prepoziția, se impune o analiză comparativă a situațiilor contextuale în care sînt folosite aceste două tipuri de funcționale. În acest scop urmează să se stabilească prin ce se apropie și prin ce se deosebesc perechi de structuri ca următoarele: *copii și jucării – jucării pentru copii; și piele și pantofi – pantofi de piele; munți și piatră – munți de piatră; lucrează ca să câștige – lucrează pentru a câștiga; povestește despre întîmplare – povestește ce s-a întîmplat* etc.

În urma confruntării celor două tipuri de elemente auxiliare se pot stabili între ele unele deosebiri pe fundalul comun de a uni cuvinte autosemantice. În parte, dacă comparăm conjuncțiile coordonatoare cu prepoziția constatăm că în timp ce conjuncția leagă unități ale limbii comensurabile și chiar interschimbabile din perspectivă funcțională (de ex.: *laie ori bălaie, elevi și profesori, înalt și frumos, lucrează și cîntă, josuț dar îndesat*), prin prepoziție se îmbină unități funcțional diferite (*cîntă la drîmbă, trece prin pădure, neîmpăcat cu dușmanii, fiert în lapte, slab de duh, grîu de semănat*). Comparatia dintre cele două moduri de legătură demonstrează în mod vădit că în timp ce legătura prin subordonare pune în raport funcțional-structural de dependență două unități funcțional deosebite, legătura prin coordonare, inclusiv cea realizată prin mijlocirea conjuncțiilor coordonatoare, este afuncțională. Deși o îmbinare de tipul *înalt și frumos* sub aspectul formei se prezintă ca o structură, prin ea nu se redă un raport funcțional al elementului *frumos* față de *înalt*.

Comparînd prepoziția cu conjuncția subordonatoare, constatăm că deși prin mijlocirea ambelor se stabilesc legături de dependență dintre unitățile îmbinate, ele se deosebesc între ele din punctul de vedere al tipurilor categoriale de cuvinte îmbinate și prin modul de realizare a dependenței. Astfel în timp ce prin prepoziție este marcată legătura de dependență dintre unități funcțional diferite (*muncește pentru mîncare, prietenos cu colegii, greu la deal, mîncare pentru toți* etc.), prin conjuncție subordonatoare se pun în raport de dependență unități de aceeași factură categorială, de regulă forme finite ale verbului (*se grăbește fiindcă întîrzie, muncește ca să câștige, aflase ce s-a întîmplat* etc.). Spre deosebire de prepoziție care subordonează în mod nemijlocit două unități îmbinate, conjuncția subordonatoare, inclusiv cuvîntul conjunctiv, face această legătură prin reluare, prin cumul. Modul dat de legătură apare clar la cuvintele conjunctive (în cazul utilizării relativelor). De exemplu, în construcția: *Să telefonezi cînd vei pleca* relativul *cînd* prezentîndu-se drept situant temporal, pe de o parte, al primului verb, iar pe de alta, al celui de al doilea, apare drept mijlocitor de legătură subordonatoare dintre acțiunile numite de verbele respective.

Conjuncțiile diferă între ele din mai multe puncte de vedere, fapt ce determină diferitele clasificări ale acestora. Astfel conjuncțiile sînt clasificate în simple și compuse,

din punct de vedere al numărului de morfeme componente; în conjuncții propriu-zise și locuțiuni conjuncționale din perspectiva contingentei / necontingentei cu unitățile lexicale autosemantice; în conjuncții și cuvinte conjunctive din punctul de vedere al îndeplinirii / neîndeplinirii funcției de actant sau situant al verbelor unite prin subordonare etc. Or, cea mai justificată pare a fi clasificarea în conjuncții coordonatoare și subordonatoare la baza căreia se află principiul funcțional.

Conjuncții simple și compuse

Conjuncțiile propriu-zise (din numărul acestora fac parte conjuncțiile moștenite din latină sau cele formate pe teren românesc, dar care nu mai păstrează legătura cu unitățile lexicale de la care s-au format) din punctul de vedere al componentei morfematice se împart în simple și compuse. Conjuncțiile simple sînt formate, de cele mai multe ori, dintr-un singur element lexical neanalizabil, acesta avînd aspectul unui cuvînt independent și constînd în majoritatea cazurilor dintr-o singură silabă (*căci, că, ci, cît, cum, dacă, dar, de, fie, iar, însă, ori, pînă, sau, și* etc.).

Conjuncțiile compuse sînt formate din două sau mai multe elemente (de ex.: *ci și, dar și, fie că, încît și, pentru că* ș. a.). Sînt considerate compuse conjuncțiile în care părțile componente se simt ca elemente distincte, indiferent de faptul dacă ele se scriu izolat sau împreună. De exemplu, deși astfel de conjuncții ca: *așadar, decît, deoarece, deși, fiindcă* se scriu într-un cuvînt, elementele lor componente nu sînt alterate sub aspectul formei întîlnindu-se și ca elemente aparte (cf.: *așa, că, cît, dar, de, fiind, de, oare, ce, și*). Și aceasta spre deosebire de conjuncțiile în trecut compuse de tipul *dacă* (< *de că*), *căci* (< *că ce*), *deci* (< *de aci*) care astăzi sînt trecute la cele simple.

Printre conjuncțiile simple este inclus adesea monemul *să* actualmente element component al formei de conjunctiv prin care acesta-l deosebește de alte moduri. Componentul distinctiv al conjunctivului (monemul *să*) se poate combina cu unele prepoziții și unele conjuncții (de obicei coordonatoare), creîndu-se impresia existenței unor conjuncții compuse, ca bunăoară: *ca să, de să, și să, nici să, ori să* ș. a. (de ex.: *Să vină și să încerce; Sau să lucreze sau să plece; Nu știe nici să scrie* etc.).

Faptul că asemenea conjuncții sînt utilizate numai pe lîngă formele verbale de conjunctiv unde *să* s-a fixat ca marcă distinctivă a acestui mod ne face să avem unele rezerve față de aserțiunea cum că am avea de-a face aici cu niște conjuncții compuse. Cu atît mai mult că între componentele acestora se poate intercala un adverb-particulă (cf.: *Să vină și chiar să încerce; Nu știe nici măcar să scrie*).

Sînt formate din mai multe elemente și pot fi deci considerate compuse numeroase locuțiuni conjuncționale (a se vedea mai jos).

Cuvinte conjunctive și locuțiuni conjuncționale

În funcție de conjuncție sînt folosite unele cuvinte autosemantice sau chiar îmbinări întregi de cuvinte. Primele sînt numite cuvinte conjunctive sau relative fiind vorba de pronume relative (*care, ce, cine*) și de adverbe relative (*cînd, cît, cum, încotro, unde*) care legînd prin subordonare două forme verbale finite concomitent îndeplinesc rolul de actant sau circumstant atît pe lîngî verbul regent cît și pe lîngă cel subordonat. Astfel, de exemplu, în construcția *Du-te unde-ai fost* datorită faptului că adverbul *unde* care indică un loc relativ în spațiu se prezintă, pe de o parte, drept situant al verbului regent *du-te* (*du-te unde*), iar pe de alta, drept situant al verbului subordonat *ai fost* (*unde ai fost*), se prezintă ca o verigă de legătură dintre cele două acțiuni numite de verbe în cauză. Relativele ocupă un loc foarte însemnat printre conjuncții: ele constituie o parte inalienabilă a conjuncțiilor, căci o serie întreagă de raporturi relațional circumstanțiale dintre acțiunile numite de verbe unite prin subordonare pot fi rediate numai prin mijlocirea lor. În privința aceasta relativele se deosebesc de unele locuțiuni conjuncționale care vin să dubleze uneori conjuncțiile propriu-zise (cf.: *N-a venit că-i ocupat* – *N-a venit din cauză că-i ocupat*). La locuțiuni sînt trecute nemotivat unele relative însoțite de prepoziții (cf.: *Plecase pe unde-a venit; A venit după ce înserase*).

Locuțiunile conjuncționale sînt formate din cuvinte autosemantice, (de obicei substantive cu sau fără prepoziții, adverbe, verbe, adjective), avînd drept ultim component o conjuncție simplă, de cele mai multe ori *că* (*dat fiind că, în timp ce, numai că, care va să zică, măcar că, din cauză că, sub pretext că, pe măsură ce, sub motiv că* etc.). Cele mai multe din acestea, după cum s-a relatat, vin să dubleze, în fond, conjuncțiile propriu-zise, redînd mai diferențiat raportul dintre formele finite ale verbului. Astfel locuțiunile conjuncționale *din cauză că, din pricină că, pe motiv că* indică în mod explicit că e vorba de raporturi cazuale dintre acțiuni; locuțiunile *în timp ce, în vreme ce, îndată ce* servesc pentru a marca distinct raporturi temporale dintre acțiuni; prin locuțiunile conjuncționale: *prin urmare, în consecință, în concluzie* se indică în mod direct că e vorba de relații conclusive etc.

Conjuncțiile din perspectivă funcțională

Conjuncțiile, cuvintele conjunctive (/relativele), locuțiunile conjuncționale sînt utilizate, după cum s-a menționat, pentru marcarea a două tipuri de legătură a unităților îmbinate ale limbii: coordonare și subordonare.

Respectiv, se deosebesc și două tipuri de conjuncții prin care sînt marcate aceste două modalități de legătură: 1) *conjuncții coordonatoare* și 2) *conjuncții subordonatoare*.

Conjuncțiile coordonatoare leagă între ele unități ale limbii comparabile atît sub aspect statuto-categorial, cît și sub aspect semantic. Acestea pot fi:

- substantive sau substitute ale acestora (*Ion și Vasile; și vin, și bere; nici electricitate, nici căldură; ba unul, ba altul; cînd acesta, cînd celălalt; unii dar nu toți* etc.);

- adjective (calitative, deictice, cantitative) (*înalt și frumos; puțini dar deștepți; nici laie, nici bălaie; ba tot, ba nimic; cînd sătul, cînd flămînd* etc.);

- verbe, inclusiv locuțiuni verbale (*cîntă și lucrează; cîntă dar nu lucrează; face gălăgie, dar lucrează; ba cîntă, ba plînge* etc.);

– adverbe (*azi și mâine; nici azi, nici mâine; aici, dar nu și dincolo; acum și pururea* etc.).

Teza cum că prin conjuncțiile coordonatoare se leagă între ele unități lexicale omogene, de obicei cuvinte ce țin de aceeași clasă categorială, poate fi acceptată cu o anumită rezervă. Vorba e că se întâlnesc cazuri când prin coordonare sînt legate cuvinte neomogene, iar uneori chiar unități lexicale ce țin de clase categoriale diferite. Aceasta se vede și din următoarele enunțuri: *Joacă cărți cu oricine și oriunde* (Sadoveanu). *Da, și toată viața căci toată viața și pe toți a biruit* (Delavrancea) (pildele sînt reproduse după [Toșa, p. 140–141]).

În parte, în primul enunț prin conjuncția *și* se leagă între ele un prosubstantiv (/pronume) precedat de prepoziție (*cu oricine*) și un adverb de loc (*oriunde*). În enunțul al doilea aceeași conjuncție (*și*) leagă un substantiv însoțit de un determinativ (*toată viață*) cu funcție de circumstanțial de timp cu un prosubstantiv (/pronume) în funcție de obiect (*pe toți*).

Unități eterogene se pot lega nu numai prin conjuncția copulativă *și*, ci și prin alte conjuncții coordonatoare (cf.: *a juca cu oricine, dar nu oriunde; a birui toată viața, dar nu pe toți*). De fapt legătura prin coordonare a unităților eterogene ar putea fi rezultatul „sintezei” a enunțurilor cu același predicat. În parte enunțul *Joacă cărți cu oricine și oriunde* ar putea fi considerat o „sinteză” a enunțurilor: *Joacă cărți cu oricine și Joacă cărți oriunde*.

Conjuncții coordonatoare

În cadrul **conjuncțiilor coordonatoare** se deosebesc cîteva subtipuri în conformitate cu raporturile logice pe care le marchează.

Conjuncții copulative (*și, precum și, iar*) leagă de obicei între ele cuvinte ce țin de aceeași clasă categorială indicînd ideea de asociere, unire, joncțiune privind obiecte, calități, acțiuni, circumstanțe (*lanuri și păduri; harnic și cuminte; cîntă și joacă; încet și greu; unul fură, iar altul vinde; Ion precum și Toader*).

Conjuncția copulativă *și* se îmbină cu conjuncțiile *ci* și *doar* atunci cînd au elemente corelative (cf.: *Nu numai Toader, ci și Petrea; Nu numai harnic, dar și cuminte; Nu numai scrie, ci și pictează*). Conjuncția copulativă *și* poate fi repetată pe lîngă fiecare din elementele unite prin coordonare (cf.: *Și Petrea, și Vasile și Ion; Și scrie, și pictează, și cîntă*). În cazurile acestea conjuncția devine un mijloc de accentuare, echivalînd într-un fel cu adverbele-particule.

Conjuncții disjunctive-alternative (*sau, ori, fie*) servesc pentru marcarea raporturilor de alegere, separare alternativă dintre două, iar uneori și mai multe, obiecte, calități, acțiuni, de substituie reciprocă a acestora (de ex.: *pleci ori rămîi; Mircea sau Petrea; fie alb, fie roșu, fie albastru*). Pentru accentuarea selectării alternative conjuncția este utilizată înaintea fiecărui element combinat (*sau rămîi, sau pleci; sau tu, sau ea; fie Mircea, fie Petrea, fie Vlad*).

Atunci cînd una din cele două forme verbale personale legate prin conjuncții disjunctive-alternative se află la forma negativă (de ex.: *Pleci sau nu pleci*), forma negativă poate fi reprezentată doar prin particula negativă (cf.: *Pleci sau nu*). Drept marcă a relațiilor disjunctive se folosesc și unele adverbe repetate (*ba..., ba; cînd..., cînd; acum..., acum*) (*Ba rîde, ba plînge, ba tînjește; cînd vesel, cînd trist; acum liniște, acum gălăgie*).

Conjunții adversative (*ci, dar, iar, însă, și*) leagă între ele unități lexicale prin care sînt numite obiecte, calități, acțiuni, circumstanțe care se opun între ele (*Josuf, dar puternic; Tu pleci, iar el rămîne; Nu Vasile ci Ion; Cu toții, însă fără tine etc.*).

Conjunții conclusive (*așadar, deci, dar*) leagă între ele unități lexicale, de obicei forme verbale finite, dintre care una (cea însoțită de conjuncție) exprimă urmarea, concluzia ce decurge din cea exprimată prin cealaltă (*Am terminat deci plecăm; Respiră așadar trăiește; Galben deci copt etc.*).

Atunci cînd prin conjunții coordonatoare sînt unite două forme finite verbale ce consideră că avem de-a face cu îmbinarea de propoziții în frază. O asemenea tratare s-ar putea datori faptului că unirea a două forme finite verbale poate fi interpretată drept legătura dintre nucleele private de extensiuni.

Or, o tratare aparte a legăturii coordonatoare dintre formele finite verbale deosebită de aceea a legăturii prin coordonare dintre unitățile cu alt statut categorial pare a nu avea destul temei. Vorba e că îmbinarea dintre două propoziții legate prin coordonare se reduce în esență la legătura prin coordonare dintre verbele predicative, căci legătura dată nu se răspîndește asupra extensiunilor verbelor date. Cu alte cuvinte, primul verb nu are nici o legătură nemijlocită cu extensiunile verbului următor, precum verbul următor n-are legătură directă cu extensiunile verbului întîi. Conexiunea rămîne aceeași indiferent de faptul dacă avem legate prin coordonare două verbe lipsite de conexiuni (de exemplu: *pregătește și mănîncă, cîntă și lucrează*) sau formele verbale respective sînt însoțite de extensiuni (cf. *Ion pregătește bucate și le mînăncă cu mare poftă. Ion cîntă o baladă veche și lucrează cu multă rîvnă*). Lucrurile nu se schimbă chiar dacă verbele legate prin coordonare au agenți diferiți (cf.: *Ion pregătește bucate și Vasile le mănîncă cu mare poftă*).

Atunci cînd ne referim la identitatea legăturii prin coordonare dintre formele finite ale verbului cu aceea dintre cuvintele ce țin de alte clase categoriale trebuie totuși de relatat că la unirea a două forme verbale, mai ales cînd această legătură poartă caracter disjunctiv, pentru marcarea opoziției semantice respective se simte necesitatea intervenției unor extensiuni. De exemplu, dacă ne referim la opoziția disjunctivă dintre formele verbale „vinde, iar cumpără” din dictonul *Vremea vinde lemnele, iar nevoia le cumpără*, putem constata că pentru ca între acțiunile exprimate de cele două forme verbale să se stabilească o opoziție disjunctivă e nevoie de intervenția a doi actanți care ar putea contribui la această opoziție – ‘vremea’ și ‘nevoia’ (‘vremea vinde, iar nevoia cumpără’).

Conjunțiile subordonatoare

Spre deosebire de conjunțiile coordonatoare care unesc între ele unități lexicale comparabile, echivalente din perspectivă structural-funcțională (două sau mai multe substantive, două sau mai multe verbe, două sau mai multe adjective, două sau mai multe adverbe), cele subordonatoare servesc pentru a marca legătura de dependență dintre două forme verbale finite (cf.: *Urîfică dar deșteaptă; Cîntă și dansează – Cîntă cînd dansează; Dacă dansează, cîntă*).

În urma unei comparări dintre modurile de îmbinare a două forme verbale finite realizate, pe de o parte, prin mijlocirea conjuncției subordonatoare, iar, pe de alta, – cu ajutorul conjuncției coordonatoare, vom constata că în timp ce în primul caz avem de-a

face cu o legătură structural-funcțională, în cel de al doilea caz – cu o legătură logică jonctivă, disjunctivă, adversativă.

Două acțiuni exprimate de două forme finite verbale legate între ele prin subordonare cu ajutorul conjuncțiilor sau a cuvintelor conjunctive se pot afla în cele mai diverse raporturi (de exemplu: *Știe că va veni; Cîștigă fiindcă lucrează; Vine să afle; Pleacă cînd termină; Se întoarce unde-a lucrat; Declară ce știe; Cheltuiește cît cîștigă* etc.).

Atunci cînd raportul de dependență dintre două acțiuni este prezentat nu prin două forme verbale finite, ci printr-o formă finită drept regentă și o formă absolută (infinitiv, participiu, gerunziu, supin) drept subordonată, legătura se face prin juxtapunere sau prin prepoziție (cf.: *Se pregătea pentru a pleca; Se uită zîbind; Se trezește transpirat; Cîștigă cerșind; Vorbește fără a înceta; A plecat la arat* etc.).

Raporturile dintre două acțiuni subordonate exprimate prin două forme finite verbale sînt în fond de două feluri: raporturi circumstanțiale și raporturi necircumstanțiale. În conformitate cu aceasta se deosebesc, respectiv, **conjuncții circumstanțiale** și **conjuncții necircumstanțiale**. Din cele circumstanțiale fac parte conjuncțiile, cuvintele conjunctive (/ relativele), locuțiunile conjuncționale prin care sînt marcate raporturile circumstanțiale spațiale, temporale, modale, finale, cauzale, condiționale, concesive, consecutive, relaționale etc. dintre două acțiuni. Dintre acestea fac parte: *cînd, cît, cum, că, deoarece, din cauză că, fiindcă, dacă, în caz că, din motiv că, pentru că, deși, căci, pînă, pentru că* etc. De exemplu: *Vin cînd dorești; Întoarce-te unde-ai fost; Scîncește din cauză că-l doare; Muncește ca să cîștige; Mănîncă pînă se satură; S-ar opri dacă ar putea* etc. Mecanismul funcționării conjuncțiilor subordonatoare circumstanțiale poate fi sesizat mai bine analizînd modul de legătură prin subordonare dintre două forme verbale finite realizată prin mijlocirea relativelor (/ cuvintelor conjunctive). Indicînd în mod relativ o circumstanță (locul, timpul, modul), cuvîntul conjunctiv se prezintă, pe de o parte, drept situant al verbului regent, iar pe de alta, drept situant al verbului subordonat. Cumularea funcțiilor de extensiuni a două acțiuni exprimate prin două forme verbale finite face din cuvîntul relativ respectiv un mijloc adecvat de legătură subordonatoare a acestora. În parte, în construcția *Întoarce-te unde ai fost* relativul *unde* se prezintă drept situant al verbului regent (*întoarce-te unde/undeva*) și totodată situant al verbului subordonat (*unde ai fost*), devenind în felul acesta un mijloc indicat pentru îmbinarea verbelor respective. La baza unor asemenea structuri s-au aflat construcțiile unde relativul apare în pereche cu un corelativ al său (*acolo ... unde; atunci ... cînd; așa ... cum*), situații verbelor prezentîndu-se prin unități diferite (cf.: *Întoarce-te acolo unde ai fost. – Întoarce-te unde ai fost; Vin atunci cînd te chem. – Vin cînd te chem; Fă așa cum știi. – Fă cum știi*).

Conjuncțiile necircumstanțiale (*că, cine, ce, care, cum că* ș. a.) legînd între ele două forme verbale finite, în dependență de corelația semantică dintre acțiunile numite de acestea marchează raporturi obiectuale, subiectuale, beneficiare, atributive (de ex.: *Fă ce vrei; Povestește ce face; Răspunde cine știe; Dăruiește cui vrea; Cîștigă care lucrează; A consumat ce-a cîștigat* etc.).

Un loc deosebit printre conjuncțiile subordonatoare ocupă conjuncția *că* prin mijlocirea căreia sînt marcate raporturile explicative dintre două acțiuni. În calitate de verb regent în asemenea situații sînt utilizate de regulă verbe mintale – verbe ale rațiunii; verbe ale zicerii, ale senzației ș. a. (*a crede, a socoti, a zice, a simți, a declara, a-și închipui, a gândi, a spera, a presupune, a nădăjdui, a intuit, a presimți, a percepe, a spune, a transmite, a afirma, a admite, a obiecta, a reproșa, a comunica* etc.). Verbele

subordonate acestora, prin conținutul său, pot numi cele mai variate acțiuni prin care este redat actul mintal exprimat de verbul regent (de ex.: *Crede că va reuși; Spunea că s-a achitat; Declarase că pleacă; Simte că adoarme; Își închipuia că zboară* etc.).

De fapt raporturile explicative semnalate prin conjuncția *că* au tangență cu raporturile obiectuale marcate prin relativul *ce*. O confirmă și sursa comună: atât conjuncția *că*, cât și pronumele relativ *ce* provin de la lat. *qui, quae, quod*. De altfel, spre deosebire de limba română unde cele două unități sînt reprezentate prin moneme diferite, în mai multe limbi europene ele coincid prin formă (cf. rus. *что*, fr., span., ital. *que*, engl. *that*, germ. *daß* etc.). Faptul că în română cele două unități (conjuncția și relativul) sînt reprezentate prin moneme diferite permite a diferenția net raporturile explicative de cele obiectuale. În parte atât raporturile obiectuale care în românește sînt redade prin relativul *ce* (*a spus ce știe*), cât și raporturile explicative marcate aici prin conjuncția *că* (*a spus că știe*) sînt redade nediferențiat prin aceeași construcție în alte limbi unde lipsește o asemenea diferențiere formală, în parte în limba rusă (*сказал, что знает*). Aici contextul poate concretiza despre care raport e vorba (cf.: *сказал, что знает* 'a spus că știe' – *сказал то, что знает* 'a spus ceea ce știe').

Bineînțeles că rolul conjuncției *că* nu se limitează la aceea de marcă a raporturilor explicative dintre acțiunile exprimate de verbele îmbinate. În dependență de înțelesul lexical al acestora din urmă și a raporturilor logice pe care le stabilește vorbitorul între acțiunile respective conjuncția servește pentru a marca mai multe raporturi, inclusiv circumstanțiale.

Conjuncția *că* poate lega prin subordonare o formă finită a verbului nu numai de altă formă finită, ci și de una absolută, de un adverb zis predicativ, de un substantiv, de un adjectiv (cf.: *zicînd că se duce, bineînțeles că știa, teama că va întîrzia, presimțirea că va muri, convins că va reuși* etc.).

Fiind una din conjuncțiile cele mai frecvente în vorbire *că* devine un indice al legăturii prin subordonare a unei forme finite a verbului ceea ce la rîndul său condiționează utilizarea ei în calitate de ultim component a numeroase locuțiuni conjuncționale (în *ciuda faptului că, în ipoteza că, necățînd la faptul că, prin aceea că, avînd în vedere că, în caz că, cu toate că* ș. a.). Cuvintele autosemantice din componența acestor locuțiuni prin înțelesul lor semantic „numesc” într-un fel raporturile dintre acțiunile numite de verbele îmbinate, în timp ce *că* reprezintă semnul subordonării (de ex.: *În ipoteza că va cîștiga, împrumută; A plecat sub pretextul că întîrzie; Cu toate că șchiopăta, a plecat; Prin faptul că taci, aprobi* etc.).

Conjuncțiile subordonatoare, după cum s-a putut observa, pun în raport de dependență perechi de forme verbale finite și nu propoziții, deși verbele îmbinate reprezintă nucleeele acestor propoziții. Vorba e că forma finită a verbului se transformă în propoziție dezvoltată în urma completării locurilor deschise de sensul lexical al acestuia și a atribuirii de situații prin care se determină cadrele desfășurării acțiunii. De exemplu, următoarele două forme verbale finite legate prin subordonare *După ce termină, pleacă* devin propoziții dezvoltate prin completarea înțelesurilor acestora prin diferite extensiuni. Cf.: *După ce termină scrierea a două scrisori una părinților, iar alta prietenei, Ion liniștit pleacă cu troleibuzul, aproape gol la ora aceasta, acasă.*

Faptul însă că extensiunile verbului predicat subordonat din cadrul propoziției numite dependentă nu au legătură nemijlocită cu verbul predicat regent al propoziției numite principală și invers, vine să confirme ideea că într-o gramatică de orientare descriptiv-explicativă compartimentul „Fraza” (în sensul de 'propoziție compusă')

ar putea fi redus la descrierea relațiilor dintre formele finite verbale – nucleee ale propozițiilor îmbinate.

Mai sus s-a menționat în mai multe rînduri că relațiile dintre două forme verbale finite marcate prin mijlocirea conjuncției sînt determinate de raporturile relațional-semantic care pot fi stabilite între acțiunile exprimate de verbele în cauză. Astfel prin combinarea prin subordonare a două forme verbale ca, de exemplu, *Plînge că-l doare se exprimă un raport cauzal datorită faptului că acțiunea 'a plînge' prin care se manifestă comportarea unui copil este cauzată de starea lui de 'a avea senzația unei dureri'. Că anume relațiile semantice dintre acțiunile numite de verbele îmbinate sînt decisive în determinarea tipului de raporturi marcate prin conjuncție se confirmă și prin faptul că aceeași conjuncție poate fi utilizată pentru marcarea diferitelor raporturi.*

Faptul că pot exista îmbinări ale acelorași forme verbale finite, unde singurul mijloc de diferențiere a raporturilor dintre acțiunile numite de acestea este conjuncția (cf.: *spune că știe, spune ce știe, spune cînd știe, spune dacă știe etc.*) nu anihilează afirmația de mai sus. Vorba e că între aceleași acțiuni se pot stabili mai multe raporturi.

Interjecțiile

Clasa de cuvinte numită „Interjecții” ocupă un loc special printre unitățile limbii. Spre deosebire de celelalte cuvinte ce țin de alte clase categoriale (autosemantice și sinsemantice) care fac parte integrantă din sistemul limbii și participă activ ca elemente componente în formarea unităților limbii superioare cuvântului (sintagme, propoziții mentale, enunțuri), interjecțiile nu participă la formarea unor asemenea unități: prin ele omul manifestă în mod nediferențiat, indescifrabil, anumite stări psiho-fiziologice ale sale (durere, spaimă, teamă, supărare, amărăciune, ciudă, dezamăgire, regret, bucurie, nerăbdare, mirare, admirație, satisfacție, aprobare etc.). În privința aceasta s-ar putea face o paralelă între interjecții și sunetele produse de animale. Un animal domestic, de exemplu, emite anumite sunete când este flămînd, așa, cum de altfel, face și un copil – acesta plînge sau scîncește. Sau, de exemplu, copilul țipă-n gura mare când este pedepsit de cei mari, și schelălăie cîinele bătut de stăpîn.

Faptul că prin interjecție se redă în mod nediscifrat o senzație a emițătorului face ca ea să fie de regulă însoțită de enunțuri prin care este explicată situația: *A-a-a! A gemut Vasile de durere.*

Interjecția folosită în text nu este legată formal de acesta, de unde și denumirea lat. *interjectio* 'intercalare'. De aici și termenul „aruncare la mijloc” cum erau numite unitățile acestea în gramaticile românești vechi.

Interjecțiile și lexicul

După cum se relatează în Gramatica academică a limbii române, la clasa interjecțiilor sînt trecute „unele cuvinte-enunțuri prin care se manifestă acte de voințe sau dorințe, precum și unele onomatopee” (G.L.R., vol. I, p. 423). Or, esența lor, după cum vom vedea, o constituie nu onomatopeele, ci acele unități lexicale prin care vorbitorul își exteriorizează unele acte fiziologice de care s-a pomenit mai sus.

După cum menționează Constantin Dominte, spre deosebire de unitățile lexicale propriu-zise, interjecțiile nu denumesc, prin urmare nu semnifică referenții, ci din perspectiva enunțatorului – îi exprimă direct... (L.R.C., 1985, p. 294), deși, după cum precizează autorul, „între referent și expresia lui există <...> o relație de motivare strictă: psiho-articulatorie...” (ibidem).

Caracterul specific al interjecțiilor (capacitatea acestora de a reda în mod nediferențiat o gamă întregă de senzații, stări, dispoziții, ceea ce în alte situații este exprimat prin enunțuri destul de extinse), i-a făcut pe unii cercetători să considere interjecțiile „elemente ale unei «limbi aparte»” (ibidem). Faptul că interjecțiile au sensuri difuze, nedistincte, și necesită a fi „comentate” (explicate) prin enunțuri propriu-zise (cf.: *Ofl! Tare m-a mai sărăcit vecinul!*) i-a determinat pe alți cercetători să le considere elemente paralingvistice (prin analogie cu gesturile care însoțesc uneori în mod spontan vorbirea orală [ibidem]).

Specificul acesta l-a făcut pe Lucien Tesnière să nu includă interjecțiile printre părțile de vorbire în clasificarea pe care o propune (Tesnière, p. 64–78), întrucît ele, după părerea autorului, n-ar constitui un tip de cuvinte, ci un tip de propoziții (Tesnière, p. 109–110). Interjecțiile în interpretarea d-sale sînt echivalentele unor enunțuri. Prin acestea se exprimă uneori stări fizice sau spirituale destul de complexe, pentru redarea

înțelesului cărora sînt necesare perifraze destul de extinse (ibidem). L. Tesnière face o deosebire netă între interjecții și onomatopee, numind interjecțiile cuvinte-propoziții sau frazioane / frazoide (fr. phrasillons) (ibidem).

Afirmația cum că interjecțiile ar fi elemente ale unei «limbi aparte» vine să confirme faptul că modul de reflectare a senzațiilor pe care le exprimă omul prin interjecții diferă radical de modul cum se face aceasta printr-un enunț. Diferența aceasta o demonstrează în mod convingător André Martinet. „Dacă sufăr de dureri de cap, – se menționează în lucrarea «Elemente de lingvistică generală», – pot să mă manifest prin strigăte. Acestea pot fi involuntare, ținînd de domeniul fiziologiei. Ele pot fi de asemenea mai mult sau mai puțin voite, destinate să comunice celor din jur propria-mi suferință” (Martinet, p. 32). Dar strigătul acesta difuz și indistinct nu poate constitui o comunicare, după părerea aceluiași autor. „Fiecare strigăt este neanalizabil și corespunde ansamblului neanalizat al senzației dureroase. Cu totul alta este situația, – continuă autorul, – dacă rostesc enunțul *azi nu mă simt bine*, în care nici una din cele cinci unități succesive *azi, nu, mă, simt, bine* nu corespunde specificului stării mele” (ibidem). Spre deosebire de interjecția care nu poate fi folosită decît pentru a exprima starea respectivă a emițătorului și nu poate intra ca element component în organizarea altor structuri comunicative, celelalte cuvinte, în parte și cele citate, „se pot regăsi în orice alt context pentru a comunica alte acte de experiență...”. Autorul ține să sublinieze prioritatea pe care o are, în comparație cu interjecțiile, o asemenea folosire a elementelor limbii în cele mai diverse combinații, și în special economia care se obține de pe urma unei asemenea utilizări a semnelor lingvistice. În legătură cu aceasta în lucrarea citată scrie: „Am putea presupune un sistem de comunicare în care un anume strigăt ar corespunde unei anumite situații, unui fapt de experiență dat. Este de ajuns să ne gîndim la nesfîrșita varietate a acestei situații și a acestor fapte de experiență pentru a ne da seama că dacă un asemenea sistem ar avea de îndeplinit aceleași scopuri ca și limba, el ar trebui să cuprindă un număr de semne distincte (în sensul că s-ar deosebi între ele – *n. n.*) așa de mare, încît memoria omului n-ar putea să le înmagazineze”. Accentuînd rolul important al modului de organizare a unităților lexicale în structuri superioare cuvîntului, A. Martinet relatează: „Cîteva mii de unități cum sînt *mă, simt, azi, bine, nu*, folosite în nenumărate combinații, ne permit să comunicăm mai multe lucruri decît milioane de strigăte diferite nearticulate” (ibidem).

Locul interjecției în text

Deși, după cum s-a relatat, interjecțiile propriu-zise nu sînt legate formal cu structura textului, ele, totuși, într-un fel corelează semantic cu acestea; de obicei legătura poartă caracter explicativ. Dat fiind că același element sonor este folosit pentru exprimarea diferitelor senzații, stări lăuntrice, provocate de unii factori exteriori, interjecția este urmată adesea de un enunț care vine să precizeze despre ce e vorba. La diferențierea semantică contribuie de asemenea intonația. Astfel prin interjecția *O!*, în dependență de intonație, pot fi exprimate cele mai diverse stări pe care vin să le concretizeze propozițiile explicative respective. Cf.: *O! Tare mă mai doare capul!* (durere); *O! ai venit!* (surprindere); *O! cît se poate?! (indignare)* etc.

Ceea ce merită să fie subliniat în mod deosebit este faptul că despre interjecții putem vorbi numai în cazul unui emițător, adică a unui vorbitor la persoana I-a, adică în

vorbirea directă. Cf.: *Of! Tare mă doare capul* (vorbire directă) – *El oftează că-l doare capul* (vorbire indirectă); *Vai! s-a spart oala!* (vorb. dir.) – *Ea se vaicăără că a spart oala* (vorb. indir.); *Of! – s-a auzit din întuneric* (vorb. dir.) – *Din întuneric s-a auzit un ofloftat* (vorb. indir.). Când transformăm construcția directă în indirectă, adică când înlocuim persoana I-a cu cea de a III-a, interjecția își pierde valoarea sa, transformându-se în verb sau substantiv.

Am putea afirma astfel că de interjecții propriu-zise se poate vorbi doar în situațiile când însuși vorbitorul își exteriorizează senzația printr-un sunet acustic indescifrabil. Când vorbitorul prezintă în mod indirect interjecțiile rostite de cineva, acestea încetează de a mai îndeplini sarcina de bază, aceea de a exterioriza nemijlocit senzația individului despre care se vorbește.

Am putea presupune că anume necesitatea de a reda în mod indirect strigătele de tipul interjecțiilor rostite de cineva s-a aflat la baza transformării acestora în cuvinte propriu-zise, în primul rând în cuvinte ce numesc substanțe (substantive) și acțiuni (verbe) (*oflat, oftare, ahturi, a (se) văicăări, a ofla* etc.).

Printre altele, am putea presupune că anume atunci când omul a încercat să redea semnalele acustice ale semenilor săi sau unele sunete din realitate, atunci probabil a început crearea limbii naturale, aceasta evoluind de la strigăte indescifrabile la un sistem cu două nivele de articulare bine organizate. Deși trebuie subliniat că procesul acesta a decurs fără să fie conștientizat de vorbitor. E vorba de o evoluție foarte complicată în urma căreia pornind de la semnalele acustice indescifrabile s-a ajuns la crearea unui sistem comunicativ care combinând 30–40 de sunete-tip e în stare să creeze mii și mii de cuvinte, iar prin combinarea acestora se poate comunica o informație care nici prin milioane de elemente de tipul interjecțiilor n-am putea-o transmite. Doar ipotetic, în liniile cele mai generale, ar putea fi astăzi modelat procesul acesta de trecere de la semnale indescifrabile la limbile naturale pe care le avem astăzi.

De altfel astăzi fiecare elev știe că în limbă există atâtea și atâtea sunete-tip, adică foneme, că prin îmbinarea lor se formează mii de cuvinte, că prin îmbinarea cuvintelor se poate obține un număr infinit de propoziții, creînd cele mai variate texte. Or, omul în crearea limbii, după cum putem presupune, n-a pornit de la sunete (foneme) (pe care „le cunoaște elevul”). Societatea umană a pornit de la sunete de tipul interjecțiilor și fără să conștientizeze aceasta din noianul de semnale acustice nediferențiate a ajuns să selecteze cele câteva zeci de sunete-tip, suficiente pentru formarea unui număr însemnat de cuvinte.

Că omul a făcut calea aceasta neconștientizat mărturisește și faptul că în redarea grafică a vorbirii omeniarea a pornit nu de la alfabetul fonetic (fonematic), lucru care ne pare astăzi atât de simplu. Când pentru prima dată omul a încercat să transmită o informație la distanță în spațiu sau în timp el a recurs la pictograme, la scrisul pictografic. O informație despre un anumit eveniment, de exemplu, se reprezenta printr-o scenă pictată sau chiar sculptată. Mai apoi omul și-a dat seama că în lanțul vorbirii se conțin segmente care se repetă și care mai târziu au fost identificate drept cuvinte. Și atunci s-a încercat ca fiecare cuvânt ce numește un obiect să fie notat schematic. S-a pornit, bineînțeles, de la notarea obiectelor concrete, întrucât datorită contururilor sale acestea puteau fi mai ușor înfățișate schematic pentru a fi recunoscute. În felul acesta s-a pus baza scrierii hieroglifice.

Mai târziu, când s-a descoperit că în diferite cuvinte se repetă aceleași segmente sonore – silabe, prin notarea lor s-au pus bazele scrierii silabice.

Și tocmai când omul și-a dat seama că silabele, care-s destul de numeroase, la rîndul său, constau din unități și mai mici care sînt mult mai reduse numeric în comparație cu silabele s-a trecut la scrierea fonetică (fonematică).

De altfel astăzi cînd purcedem la descrierea limbii și pornim de la unitățile cele mai mici ale limbii, care au formă dar n-au conținut, procedeu întru totul acceptabil din perspectiva metodologiei științifice, noi facem calea întoarsă a celei de dezvoltare naturală a limbii. Căci nu de la acestea, ci de la semnale sonore de tipul interjecțiilor s-a pornit la constituirea (formarea) limbii naturale, de la articulări nediferențiate, nedeslușite.

Interjecții formate pe baza cuvintelor autosemantice

S-a relatat mai sus că interjecțiile se deosebesc radical de celelalte cuvinte, dar totuși o legătură între acestea există. S-a menționat, în parte, că de la interjecții s-au format prin derivare și chiar prin conversiune numeroase cuvinte propriu-zise (a se vedea mai sus formațiile de tipul *oftat, aht, vaiet, a se văicări*). Or, se observă de asemenea un proces invers acestuia, cînd cuvinte propriu-zise devin interjecții. E vorba de cuvinte de tipul: *Sărăcan de mine! Mamă dragă! Sfinte Sîsoie! Doamne! Maică, măiculiță!* etc. La început ele erau, probabil, niște adresări, către unele ființe imaginare, dar cu timpul devin simple exclamații, folosite în aceleași situații ca și interjecțiile. Apropierea dintre interjecție și vocativ de altfel este subliniată de O. Leška, care consideră că vocativul nu face parte din paradigma declinării, constituind o interjecție substantivală (Leška, p. 35).

Unitățile lexicale respective din componența unor asemenea construcții își pierd semnificația lexicală, devenind simple exclamări. Ele pot fi folosite în diverse situații ca și interjecțiile propriu-zise. De exemplu, un copil care trezindu-se în fața unui cîine lătrînd, de groază va începe să țipe și primul cuvînt pe care-l va folosi va fi *Mamă!* De același semnal va face uz copilul și în multe alte situații cînd va fi cuprins de groază. Sau să ne închipuim următoarea situație. O țărancă se întoarce de la piață și găsește grădina de lîngă casă răvășită de porcul care a ieșit din cocină în timpul cînd a lipsit de acasă stăpîna. Cuprinsă de desperare ea va exclama: *Mamă dragă!* sau *Sărăcan de mine*. Ca și în cazul interjecțiilor propriu-zise, auzind asemenea exclamări, după intonație, ne vom putea da seama că ar fi vorba de o stare de desperare, dar nimic concret. Noi nu vom ști motivul acestei desperări, dacă n-am fost de față sau dacă nu ni s-au explicat lucrurile. Astfel că rama de funcționare a interjecțiilor este aceea care face ca unitățile autosemantice ale limbii, în parte substantivele, să-și piardă înțelesul său lexical devenind ca și interjecțiile semnale acustice prin care vorbitorul își exteriorizează senzațiile, stările, dispozițiile.

Despre rolul specific al interjecțiilor în structura limbii vorbește și faptul că acele cuvinte ce țin de clasa dată nu sînt deloc folosite în unele stiluri funcționale ale limbii literare. În parte, nu vom întîlni interjecții în stilul științific, în stilul administrativ-juridic. De altfel exclamații de tipul *O tempora! O mores!* Prin care Cicero își începe filipica sa împotriva lui Cătălina sînt sporadice...

Cît despre onomatopee care de obicei sînt incluse în gramatica tradițională printre interjecții, acestea fiind niște imitări conștientizate ale sunetelor din natură sau a sunetelor produse de animale se deosebesc radical de interjecții propriu-zise care sînt niște sunete involuntare. Onomatopeele sînt o manifestare a unor acte voite. În parte, atunci cînd reproducînd sunetul *tpruu!* pe care-l scoate calul cînd stă locului, vorbitorul

exprimă un act de voință care echivalează cu imperativul *stai!* Sau, de exemplu, prin formația onomatopeică *știobîlc!* din enunțul *Și rața știobîlc în baltă* se reproduce, destul de aproximativ de altfel, sunetul produs de căderea raței în apă, este informat ascultătorul despre acțiunea raței. În asemenea cazuri prin formația onomatopeică se exprimă predicatul enunțului respectiv. De la onomatopee prin care sînt emitate sunetele naturale sau format numeroase cuvinte propriu-zise căpătînd flexiunea caracteristică pentru clasa la care sînt trecute. De exemplu, *cuc, pitpalac, pupăză, ciocănitoare, a scîrțîi, a dîrdîi, a miorlăi, a țocăi, a (se) știobîlcăi* etc., etc. Chiar atunci cînd formația onomatopeică lipsită de flexiune este folosită în enunț, ea se află în relații sintactice cu textul (vezi pilda de mai sus), și aceasta spre deosebire de interjecțiile propriu-zise care nu sînt legate cu celelalte elemente ale enunțului.

Astfel, faptul că interjecția echivalează ca funcție cu enunțul, indivizibil din punct de vedere structural, și nu participă ca celelalte unități lexicale (autosemantice și sinsemantice) la formarea unităților lingvistice superioare cuvîntului pune la îndoială utilizarea includerii acestora printre părțile de vorbire. Ele ar putea fi descrise la „sintaxă”, împreună cu unitățile de tipul „Da” și „Nu”.

Cît despre onomatopee care în gramatici sînt trecute la clasa interjecțiilor, ele, avînd trăsături comune cu unele din părțile de vorbire autosemantice, în special cu substantivele și verbele, ar putea fi examinate printre acestea.

PARTEA A II-a

PERSPECTIVA SINTACTICĂ (generalități)

E. Coșeriu în mai multe rânduri, referindu-se la corelația dintre Morfologie și Sintaxă, două compartimente de bază ale gramaticii tradiționale, ține să sublinieze că orice gramatică este mai întâi sintaxă. Și aceasta se referă mai cu seamă la gramatica de orientare funcțională, întrucât numai începând cu sintagma putem vorbi despre funcție: anume la nivelul îmbinării de cuvinte se poate vorbi despre sensul categorial al unității lexicale, anume de el fiind legată nemijlocit redarea funcției.

Chiar și unii cercetători care nu exclud Morfologia din Gramatică îi rezervă acesteia un loc cât se poate de modest. În parte A. Martinet reduce Morfologia la un simplu inventar de unități examinate apoi sub aspect funcțional doar în sintaxă.

De altfel gramatica tradițională prin faptul că încearcă să prezinte în mod explicit o descriere a opozițiilor în cadrul paradigmelor de declinare și de conjugare prin descrierea unor îmbinări în care sînt folosite, vine să anticipeze descrierea unor fapte care urmează să fie expuse în sintaxă, ajungîndu-se în felul acesta la o dublare a lucrurilor. De bună seamă, pe de o parte, pentru fixarea opozițiilor semantice dintre elementele paradigmei declinării sau a conjugării, acestea sînt examinate în cadrul sintagmelor, mai ales cînd elementele opozitive se dovedesc a fi omonime (sub aspectul formei) (de exemplu: genitivul subiectiv și genitivul obiectiv; prezentul actual, prezentul istoric, prezentul gnomic; infinitivul subiectiv și infinitivul obiectiv etc.). la fel examinarea în cadrul Morfologiei a cuvintelor auxiliare (articole, prepoziții, conjuncții) nu se reduce doar la o simplă inventariere a acestora. Dat fiind că valorile instrumentelor gramaticale se fac simțite doar în combinaire cu unitățile lexicale autosemantice ele sînt examinate în componența sintagmelor și propozițiilor, deși analiza se face în cadrul Morfologiei. Pe de altă parte, întrucât flexiunea (dezinențele afixale și instrumentele gramaticale) se prezintă ca indici prin mijlocirea cărora se deosebește o funcție a cuvîntului semnificativ de alta, a doua oară ele sînt examinate în componența sintagmelor și propozițiilor în limitele Sintaxei.

Mark Surdaut într-un articol intitulat „Morfologia și sintaxa limbii franceze” relatează că Morfologia ar putea fi calificată drept știință despre variantele nesemnificative ale semnificantului, iar sintaxa – drept știință despre modurile de stabilire a ierarhiei lingvistice care permite a reda experiența multiaspectuală extralingvistică, nereglementată liniar, în formă de enunțuri lingvistice liniar reglementate (Referativ., p. 163).

În interpretarea lui Mahmoudian Morfologia ar fi disciplina în care nu se studiază semnificația (Mahmoudian, p. 96).

În ordinea aceasta de idei se înscrie teza lui A. Martinet conform căreia un element al limbii nu are de fapt un anumit sens decît într-un context și într-o situație dată (Martinet, p. 60).

De fapt n-am putea spune că în unitățile lexicale autosemantice luate aparte, de exemplu într-un substantiv, nu s-ar conține nici o informație în plus decît aceea de a indica obiectul. Vorba e că prin substantive ca, de exemplu, *elev, mamă, lăcătuș, avocat, bunel, președinte* etc., nu numai că se indică asupra unor persoane, redată în mod generalizat prin secvențele respective de sunete, ci se arată în parte, vîrsta, ocupația,

situația socială, situația în familie etc., etc. Aceasta se poate observa ușor mai ales la substantivele formate pe baza adjectivelor sau verbelor (de ex.: *potlogar, bolnav, asenizator, tocitoare, escroc, chior, olog, dansator* etc.). Și totuși o detalizare, o informație mai bogată despre un obiect din realitate se poate obține prin atribuire acestuia a unor caracteristici, lucru care poate fi realizat prin îmbinarea substantivului cu unul sau mai multe determinative care pot fi de diferită natură: adjective, substantive cu prepoziții, verbe (participii, gerunzii), propoziții determinative etc. De ex.: *băiat obraznic, cal potcovit, iarbă de munte, fată de boier, rană sîngerîndă, femeie leneșă, băiatul care e deștept, învățătorul care a plecat, copilul doarme, cîinele latră* etc.

Compatibilitatea semantică – factor important al îmbinării cuvintelor

O trăsătură determinantă în stabilirea semnificatului sintactic și, respectiv, în posibilitatea unităților lexicale de a se îmbina o constituie compatibilitatea lor semantică. Căci, în principiu, am putea spune și *lapte dulce, măr acru, castravete amar*, și **cal verde, *fereastră acră, *perete amar*, dar numai primele sînt admise de uz.

Faptul că în explicarea mecanismului de îmbinare a cuvintelor trebuie pornit de la sintagmele nominale (substantiv + adjectiv) se explică prin faptul că în acestea este mai pronunțat reflectat principiul atributiv de organizare a lexicului în unități comunicative bazat pe axa «determinat-determinant». Vorbitorul intenționînd să actualizeze un obiect (atît la nivel nominativ cît și la nivel comunicativ), îl compară cu alte obiecte de același fel și în urma stabilirii unei trăsături ce-l evidențiază, încearcă prin mijloace de limbă să fixeze această trăsătură drept caracteristică individualizatoare. Astfel pentru a deosebi un băiat de semenii săi din diferite perspective (înălțime, culoarea feții, culoarea părului, vioiciune, dezvoltare fizică, agerime etc.), vorbitorul face o comparație a băiatului în cauză cu alți băieți și ca urmare stabilește caracteristicile deosebitoare respective. Acestea pot fi atribuite atît la nivel nominativ (*băiat josuț, băiat leneș, băiat deștept* etc.), cît și la nivel comunicativ (*Băiatul era josuț. Băiatul este leneș. Băiatul e deștept* etc.). Ceea ce atrage atenție este faptul că trăsăturile menționate nu există izolat de obiect (în cazul nostru – de persoană), ele sînt parte organică a obiectului (persoanei). Aceasta își găsește reflectare în faptul că unitățile lexicale prin care sînt notate aceste trăsături nu sînt legate nemijlocit cu denotatul, cu referentul, ci fac această legătură prin intermediul substantivului care este raportat direct la denotat. Vorbitorul prin mijloace de limbă – cu ajutorul adjectivului – «desprinde» caracteristica respectivă de obiect și o prezintă drept atribut (determinant) pe lîngă numele ce numește acest obiect.

Faptul că lexemele determinante n-au legătură directă cu denotatul (noțiunea) și fac aceasta prin mijlocirea substantivului determinat (numai lexemele cu sens de substanțialitate sînt nemijlocit legate cu denotatul) condiționează dependența determinantului de cuvîntul determinat. De bună seamă, atunci cînd ne referim la determinativele *blond* sau *mic*, bunăoară, constatăm că ele nu se folosesc singure, întrucît caracteristicile exprimate de ele nu există izolate de obiectele pe care le determină, presupunînd prezența unor substantive ce ar numi unele obiecte pe care le-ar determina (cf.: *copilă blondă, băiat blond, scaune mici, masă mică*).

Dependența dintre determinant și determinat ne face să afirmăm, de exemplu, că predicatul exprimat printr-un verb subiectual dictează, determină, condiționează poziția

funcțional-sintactică a subiectului, căci atunci când spunem *merge, se mișcă*, aceasta presupune în mod obligator anumite subiecte ce se caracterizează prin acțiunile date (de ex.: *Vasile merge, Trenul se mișcă*).

Vorbitorul stabilește de asemenea raporturi dintre cuvintele care numesc obiecte ce există izolate. De exemplu, între două obiecte situate în spațiu vorbitorul stabilește un raport de amplasament de poziție dintre ele. Acestea ar putea fi numite raporturi deictice. Astfel se obțin îmbinări de tipul: *agudul de lângă prag, casa de pe deal, stîna de sub munte* etc.; prin îmbinarea a două substantive ce numesc persoane ce pot exprima raporturi de rudenie, raporturi privind situația socială, (de exemplu: *soție de ministru, mama vecinului, copil de țăran* etc.). prin îmbinarea a două substantive dintre care unul indică un obiect confecționat, iar altul – numește materie, substanță, se pot exprima raporturi de materie (de exemplu: *cămașă de pînză, gard de nuiele, casă de bîrne, zid de piatră* etc.) ș.a.m.d.

Privite sub aspect semantic, îmbinările «substantiv + substantiv» se prezintă drept raporturi subordonatoare dintre două noțiuni, respectiv dintre două obiecte, care există în realitate, sau pe care le întrevide vorbitorul. De exemplu, între 'copil' și 'mamă' pot exista mai multe raporturi: *Mama iubește copilul, Copilul adoră pe mama, Mama învață copilul, Mama spală copilul* etc. Or, atunci când ne referim la nivelul sintagmei (/îmbinării), între cele două substantive prin care se numesc cele două persoane ('mamă' și 'copil'), ne vine în gînd, în primul rînd, raportul de rudenie: *copilul mamei, mama copilului*. Ne vine în gînd raportul de materie cînd ne referim la perechea de substantive *pantofi și piele*, pentru că unul din ele numește un obiect confecționat, iar altul – materia (*pantofi de piele*). Se va exclude raportul de materie în cazul cînd vor fi îmbinate, de altfel după același model, substantivele *vacă și lapte*: *vacă de lapte*. Rațiunea ne sugerează ideea că ar fi vorba aici de raportul «menire». Faptul că factorul semantic ar fi determinant în stabilirea raportului dintre cuvinte în sintagmele nominale este confirmat și de faptul că îmbinări construite după același model exprimă raporturi diferite cum o dovedesc pildele mai sus citate (cf.: *pantofi de piele, vacă de lapte*). La acestea se mai pot adăoga pilde ca, de exemplu. *Omorîrea ostaticilor – Alergarea sportivilor*: în prima sintagmă se atestă că persoanele respective (ostaticii) suferă acțiunea ('ostaticii au fost omorîți'), în cea de a doua – că persoanele realizează acțiunea ('sportivii aleargă'). Mai mult chiar aceeași sintagmă poate cumula două raporturi. De exemplu, în dependență de context îmbinarea *groaza turcilor* poate fi interpretată atît drept 'groaza pe care o insuflau turcii (cuiva)', cît și drept 'groaza pe care o încercau însuși turcii'. Și aceasta pentru că din punctul de vedere al înțelesului 'turcii' pot fi cei care produceau groază sau cei care încercau senzația de groază. E vorba de așa-numita omonimie sintactică despre care se va vorbi mai jos.

Tipuri de raporturi dintre cuvintele îmbinate

Bineînțeles că din cele de mai sus nici într-un caz nu urmează că în sintagme construite după același model vom avea raporturi diferite. Vorba e că subclase întregi de cuvinte prin care se exprimă noțiuni asemănătoare vor forma sintagme după același model prin care se vor exprima aceleași raporturi. Cf.: *haine de postav, palton de piele, casă de piatră, zeamă de pește, dinți de metal* etc.

Toate acestea vin să sprijine ideea cum că examinarea raporturilor dintre cuvinte în componența sintagmei sau a propoziției, trebuie făcută atît din perspectivă semantică, cît

și din perspectivă formală, plecând de la premisa că deși între aspectul semantic și cel formal există o anumită corelație, un paralelism (o corespondență) deplină între acestea nu există.

Actualizarea unui obiect numit de substantiv se poate face nu numai pe calea atribuirii de determinative (a se vedea pildele de mai sus), ci și prin corelarea acestuia (obiectului dat) cu alte obiecte. Prin asemenea îmbinări se exprimă raporturi semantico-relaționale de diferită natură, corelându-se obiectul dat cu un alt obiect în spațiu, cu un segment în timp, cu un instrument, cu un beneficiar, cu un coagent, etc. Corelarea aceasta poate fi prezentată atât în mod static, prin mijlocirea îmbinărilor nominale (de exemplu, *casa de lângă mal, stîna de sub munte*), cât și în mod dinamic, prin mijlocirea îmbinărilor verbale (de ex.: *a se afla lângă mal, a trece pe sub munte*). În cazul îmbinărilor verbale obiectul corelat este subînțeles (cf. [*casa*] *se află lângă mal*, [*caravana*] *trece pe sub munte*).

Astfel dacă ne referim la sintagmele nominale, în cadrul acestora obiectul poate fi actualizat prin:

- corelarea cu elementele din care este alcătuit «obiect – elemente constitutive» (*grămadă de grâu, snop de paie, mănunchi de ceapă* etc.);
- raportarea obiectului la materia din care e confecționat (*plug de lemn, pălărie de paie, casă de piatră, oțet de mere* etc.);
- corelarea cu un întreg din care face parte din perspectiva «parte – întreg» (*membru al familiei, picior de masă, capăt de sat*);
- corelarea cu obiectul căruia îi aparține din perspectiva «obiect posedat – posesor» (*jucăria băiatului, casa vecinului, arma vînătorului*);
- corelarea cu un obiect în spațiu în vederea determinării locului situării (*nucul din curte, turnul de pe munte, butucul de lângă prag* etc.) etc.

În felul acesta actualizarea obiectului prin mijlocirea sintagmelor nominale se realizează pe două căi principale: 1) prin atribuire acestuia a unor trăsături, calități, caracteristici care se prezintă ca părți organice ale obiectelor în cauză (*mere coapte, rufe spălate, măgar potcovit, copii frumoși, carte interesantă* etc.); 2) prin corelarea obiectului dat cu alte obiecte din perspectiva diferitelor raporturi (*acoperiș de paie, zeamă de pește, cercei de aur, mure de pădure, popa de la Ghizdești, izvorul din deal, teiul de lângă fîntînă* etc.).

Pe căi diverse se realizează de asemenea actualizarea acțiunilor în cadrul sintagmelor verbale. Și aici constatăm, pe de o parte, că actualizarea se face prin extensiuni care vin să completeze sensul verbului, întrucît fără ele acesta rămîne neclar (de ex.: *a înghiți sarmale, a pregăti lecțiile, a face bucate, a mulge vaca* etc.), sau prin evaluarea gradului de intensificare a acțiunii, a dinamismului acesteia (*a striga tare, a dormi adînc, a se mișca repede, a vorbi răspicat*). Acestea se prezintă drept caracteristici organice ale acțiunilor, și totodată drept caracteristici ale agentului acțiunii, ale purtătorului stării respective etc. care deși lipsește, dar este subînțeles (cf.: [*sergentul*] *strigă tare*, [*copilul*] *doarme adînc*, [*bătrîna*] *se mișcă repede*, [*ducele*] *vorbește răspicat*). De altfel, uneori, cînd forma adverbului coincide cu aceea a adjectivului e greu a stabili, la ce se referă mai mult caracteristica – la agent (la obiect) sau la starea (la mișcarea) ce le caracterizează (cf.: [*Vasile*] *pășește vesel*, [*copilul*] *arată frumos*, [*bătrînul*] *doarme liniștit*). Și aceasta din motiv că o acțiune, o stare, un proces privite în dinamică nu pot fi imaginate în afara obiectelor care le realizează sau le suportă.

Pe de altă parte, acțiunea, starea, procesul exprimate de verb pot fi actualizate prin situații, cînd obiectul în dinamică este corelat cu un obiect în spațiu, cu un segment în

timp, cu un obiect-instrument, cu o persoană beneficent, cu o persoană coagent etc., etc. În componența sintagmei verbale obiectul în dinamică, deși nu-l avem explicit formulat, implicit figurează *a dormi în pat, a reteză cu secerea, a cînta la pian, a sosi după amiază, a lucra cu prietenul, a vorbi școlarilor, a munci pentru mîncare* etc.). În sintagme ca acestea situații nu sînt parte organică a acțiunii și se prezintă în fond drept facultativi.

Din cele de mai sus s-a putut observa că actualizarea unui fapt din realitate, fie prezentat din perspectiva substanțialității (printr-un substantiv), fie din perspectiva atributivității (printr-un verb sau adjectiv), se face prin atribuire acestuia a unor caracteristici organice, obligatorii, sau neorganice, facultative, prin raportarea faptului dat la anumite obiecte din realitate. Formal atribuirea sau corelarea se poate obține prin simpla înlănțuire a elementelor îmbinate, acestea avînd aceeași formă (de exemplu: *măr roșu, fată mare, măgar deștept, a înghiți sarmale, a cîștiga parale, bate vîntul, cîntă cocoșul, copilul doarme*). Întrucît însă aceeași unitate lexicală, în parte verbul, poate avea mai mult decît un singur determinant (extensiuni, situații), pentru a le deosebi în lanțul liniar al enunțului, limba a apelat și la alte mijloace, decît la simpla înlănțuire, printre care ordinea în lanțul liniar, flexiunea cazuală, cuvinte auxiliare, intonația etc.

O analiză mai amănunțită a acestora ne va ajuta să înțelegem mai bine modul de organizare a unităților sintactice cum sînt acelea de sintagmă (îmbinare de cuvinte), propoziție logică (mentală), propoziție-enunț (propoziție discurs, conform terminologiei propuse de E. Coșeriu).

Cînd deosebim sintagma (sau îmbinarea de cuvinte) drept unitate sintactică de un anumit nivel, o facem, în fond, pentru a ușura analiza modalităților de legătură dintre cuvinte, așa cum procedăm deosebind în Gramatică compartimentul Morfologia pentru a facilita analiza cuvîntului din punctul de vedere al formelor pe care le poate avea în componența textului. Vorba e că noi comunicăm nu prin folosirea sintagmelor, ci prin utilizarea propozițiilor-discurs. Noi desprindem din componența propoziției unități superioare unităților lexicale ce se caracterizează printr-o anumită suficiență structural semantică, izolîndu-le de alte legături, cu excepția, bineînțeles, a celei dintre componenții îmbinării. Astfel din propoziția enunț: *Vasile cu Maria prind pește cu o undiță nouă de pe malul abrupt al rîului*. desprindem unități inferioare propoziției, dar superioare cuvintelor, unități ce se caracterizează printr-o anumită suficiență structural-semantică, cum ar fi bunăoară: *Vasile cu Maria, a prinde pește, a prinde pește cu undița, a prinde pește de pe mal, malul abrupt, malul rîului*. Deși mai multe dintre acestea se prezintă drept niște „blocuri” care „se montează” în structura propoziției-discurs, aceasta deloc nu înseamnă că noi formăm mai întîi sintagme de tipul celor citate, după ce la etapa următoare le plasăm în structura propoziției.

Legătura prin subordonare – generatoare de funcții

S-a relatat în mai multe rînduri faptul că în esența sa îmbinarea cuvintelor în sintagme și propoziții are la temelie principiul atributiv bazat pe axa «determinat – determinant». Caracterul atributiv al relațiilor combinatorice dintre cuvinte (pentru a actualiza o noțiune acesteia i se atribuie o caracteristică) se manifestă în parte în faptul că din perspectivă categorială / categorematică (sensul general abstract al cuvîntului din perspectiva modului de reflectare a realității) cuvintele autosemantice formează două clase mari: 1) cuvinte sensul cărora reflectă nemijlocit denotatul (sensurile acestora sînt legate direct cu denotatul) prin care se exprimă substanțialitate și 2) cuvinte care reflectă denotatul

în mod mediat, adică prin mijlocirea cuvîntului pe care-l determină. Din prima categorie fac parte cuvintele care tradițional sînt trecute la substantive, iar din cea de a doua – cele trecute de gramaticile tradiționale la adjective, verbe, adverbe. Cît despre cuvintele tradițional considerate pronume și numerale, acestea din perspectivă categorematică nu se deosebesc de clasele de cuvinte sus-numite.

Semnificatul categorial este de fapt un mijloc important de exprimare a relațiilor dintre cuvinte și deci de exprimare a funcțiilor acestora, deși în gramatici el este trecut cu vederea. Prin însuși faptul că funcția este determinată drept raport, drept „rezultat” al unirii a două unități ce țin de diferite clase (A. Martinet), al îmbinării dintre un determinat și un determinant (A. Martinet, M. Mahmoudian) se confirmă, se recunoaște rolul de mijloc combinatoric al semnificatului categorial.

Cînd se face referire la îmbinarea substantivului cu adjectivul se consideră că aici anume acordul în gen și număr ar fi mijlocul de legătură. Or, o analiză mai atentă vine să dovedească faptul că în esență acordul este o urmare a îmbinării adjectivului cu substantivul. Necesitatea acordului se face simțită mai ales în situațiile cînd adjectivul în propoziție este îndepărtat de numele determinat prin alte elemente componente ale propoziției. Că acordul nu constituie un factor determinant în legătura dintre adjectiv și un substantiv se confirmă și de existența unor limbi, ca engleza, sau chineza, de exemplu, în care un asemenea acord lipsește.

Se afirmă de asemenea că ordinea în lanțul liniar al cuvintelor ar fi mijlocul prin care se stabilește legătura dintre acestea în asemenea sintagme. Or, materialul, inclusiv cel al limbii române, demonstrează că adjectivul păstrează valoare de determinativ aflîndu-se atît în urma cît și înaintea cuvîntului determinat (cf.: *băiat cuminte – cuminte băiat; cîntăreață vestită – vestită cîntăreață; eleve disciplinate – disciplinate eleve* etc.). Chiar îmbinarea cuvintelor autosemantice neschimbătoare are la bază anume semnificatul lor categorial (cf.: *taxi kaky, sombrero maro*).

Același lucru va putea fi constatat și în cazul verbului folosit ca „atribut dinamic” al unui substantiv. Datorită semnificatului categorial de acțiune, stare, proces al verbului ne dăm ușor seama că acest semnificat presupune un agent, un realizator, un subiect căruia i se atribuie caracteristica dinamică respectivă, fapt ce-și află expresie în îmbinarea verbului dat cu substantivul ce numește obiectul sau persoana în cauză. Și legătura se datorește nu atît acordului verbului cu acest substantiv în număr, persoană, cît faptului că prin legătură cu substantivul verbul, prin mijlocirea acestuia, face legătură cu denotatul respectiv. Chiar schimbînd ordinea privind combinarea substantivului cu verbul, raportul dintre ele va rămîne același (cf.: *Copilul doarme – Doarme copilul; Ruginește fierul – Fierul ruginește; Vasile cîntă – Cîntă Vasile* etc.).

De obicei legătura prin semnificatul categorial al cuvintelor îmbinate este „voalată” de unele mijloace formale (dezinențe cazuale, cuvinte auxiliare) considerate singurele mijloace de legătură. Legătura datorită semnificatului categorial apare mai clar în situațiile tratate de gramatica tradițională drept legătură prin juxtapunere (pe fundalul legăturilor realizate prin anumite mijloace formale juxtapunerea în gramatici este tratată drept legătură fără anumite mijloace formale). E vorba de îmbinări de tipul: *a cînta bine, a dormi tun, ud learcă, biat criță* ș. a.

Legătură prin subordonare și legătură prin coordonare

Din cele de mai sus s-a putut observa că în esență îmbinarea s-a făcut prin simpla juxtapunere a cuvintelor, adică fără ca acestea să-și modifice forma (forma verbului nu se ia în considerație întrucât ea nu are proprietate de a servi drept indice al legăturii semantico-relaționale, cum de altfel nu au această proprietate nici indicii de gen și număr la adjective). S-a putut de asemenea constata că între elementele îmbinărilor analizate legătura poartă caracter de dependență, de subordonare.

Or, tot prin simpla înșirare se stabilesc între elementele îmbinării de asemenea și raporturi de coordonare. De exemplu: *Mese, scaune, dulapuri, polițe – alcătuiau mobilierul camerei. Cubulețe roșii, albastre, galbene, cafenii erau împrăștiate pe podea. Copii alergau, strigau, țipau.* (Deocamdată facem aici abstracție de intonația specifică care însoțește rostirea înșirării cuvintelor legate prin coordonare).

Deosebirea dintre cele două tipuri de legături în situații ca cele examinate mai sus constă în faptul că odată ce legătura subordonatoare generează funcții, adică este funcțională, legătura coordonatoare este afuncțională. În timp ce legătura coordonatoare leagă prin simpla înlănțuire cuvinte ce țin de aceeași clasă sau subclasă categorială, legătura subordonatoare leagă între ele, prin simpla înlănțuire, cuvinte ce țin de diferite clase categoriale. Astfel că ceea ce face ca două cuvinte înlănțuite să exprime relații subordonatoare este funcția lor diferită. În linii mari acesta se reduce, după cum s-a putut vedea, la faptul că unul din cuvintele îmbinate are funcție de determinat și altul – de determinant, moment condiționat, în cele din urmă de apartenența acestora la diferite clase categorematice. Și totuși, după cum se va vedea mai jos, prin legătură subordonatoare se unesc de asemenea cuvinte ce țin de aceeași clasă categorială.

De fapt când s-a vorbit despre legătura subordonatoare a cuvintelor ce țin de diferite clase categoriale s-a avut în vedere faptul că îmbinându-se aceste cuvinte se află la aceeași formă. În parte, dacă e vorba de substantiv însoțit de adjectiv, acestea au aceeași formă de cazuri de număr, de gen. La fel se conformează formei de număr și persoană a numelui și pronumelui verbul. S-ar putea afirma, de exemplu, că în cadrul sintagmei nominale constând din substantiv și adjectiv acordul este „criteriul” după care ne dăm seama că e vorba de raporturi de subordonare dintre cele două elemente constituente ale sintagmei: schimbarea formei elementului de bază implică în mod obligatoriu schimbarea formei elementului secundar (cf.: *o casă mare – unei case mari; vestita cântăreață – vestitei cântărețe*).

În principiu se poate susține că acordul dintre cuvintele ce țin de diferite clase categoriale este un indice că aici avem de-a face cu o legătură subordonatoare, cu alte cuvinte, că legătura de subordonare se referă la anume aceste cuvinte, cuvinte ce țin de clase categoriale diferite.

Și aceasta în opoziție cu cuvintele care având aceeași formă, au același semnificat categorial, adică țin de aceeași clasă categorematică, se dovedesc a fi legate prin coordonare (de exemplu: *Au venit Maria, Ana, Dochia. Ion le-a dat bomboane Mariei, Anei, Dochiei*). Din perspectiva acesta, verbele ocupă un loc specific: acestea pot fi legate prin coordonare, având forme diferite de mod și de timp. Cf.: *Beau, am băut, voi bea. Lucra, o fi lucrînd și acum. Lucrează, a lucrat și pîn-acum.*

Fără îndoială, între cuvintele cu același semnificat categorial se pot stabili relații subordonatoare. Aceasta se referă în fond la substantive și la verbe, deși comportarea lor din această perspectivă diferă (cf.: *capătul satului, roata unei căruți, băiatul din casă; începe a lucra, merge plîngînd etc.*).

Ceea ce merită a fi subliniat este faptul că raporturile subordonatoare, după cum s-a relatat, sînt cele care corelează cu redarea funcțiilor.

Bineînțeles că atunci cînd ne referim la legătura subordonatoare dintre cuvintele cu același semnificat categorial și o examinăm pe aceasta din perspectiva redării diferitelor funcții, aceasta nu înseamnă deloc că asemenea îmbinări trebuie privite izolate de sintagmele construite prin îmbinarea cuvintelor cu semnificate categoriale diferite. Dimpotrivă, numai pe fundalul acestora din urmă pot fi înțelese primele. Vorba e că prin schimbarea formei, care generează la rîndul său o nouă funcție a unității lexicale se face posibilă legarea prin subordonare a cuvintelor ce țin de aceeași clasă categorială. Astfel, de exemplu, în sintagmele de tipul *zid de piatră, casă de lemn* avem îmbinate cuvinte ce țin de aceeași clasă categorială – substantive, însă primele elemente (*zid, casă*) se prezintă ca determinate, iar cele de a doua (*de piatră, de lemn*) – drept determinante. Prepoziția este indicile prin care este marcată funcția de determinativ a substantivului, asemănătoare cu aceea de adjectiv. De altfel, în limba rusă acestor determinative le corespund adjective numite relative (относительные прилагательные) (cf.: *каменный забор, деревянный дом*). Drept indice al funcției de determinant al substantivului apare de asemenea flexiunea lui cazuală (*casa vecinului, caietul unui elev, pălăria țiganului, un cal al boierului*). Vorba e că prin îmbinarea a două substantive cu forme diferite se exprimă un anumit raport ca și în situațiile cînd se îmbină două cuvinte ce țin de clase categoriale diferite (cf.: *casă încăpătoare – casă de piatră, gard înalt – gard de nuiele*).

Dat fiind că prin raportul de subordonare ce se stabilește între două unități ce țin de clase categoriale diferite este determinată funcția (A. Martinet), iar raporturi de subordonare se pot stabili și între două unități ce țin de aceeași clasă dar cu forme diferite, sîntem în drept să afirmăm că și prin raportul stabilit între acestea din urmă de asemenea poate fi determinată funcția. Și întrucît forma oblică a cuvîntului, și în primul rînd a numelui, echivalează cu funcția unei expansiuni unde în calitate de indice apare semnificatul categorial, înseamnă că drept indice al funcției apare și flexiunea numelui sau un instrument gramatical, în parte prepoziția. De altfel, referindu-se la construcțiile cu prepoziție de tipul *pentru om*, pe care le numește sintagme automate, A. Martinet consideră că acestea sînt mai importante decît caracterul lor de cuvînt (Martinet, p. 156), căci anume prin utilizarea formei oblice a numelui, inclusiv prin construcția prepozițională, se obține exprimarea raportului și deci a funcției. Afirmția aceasta însă nu poate fi absolutizată căci, după cum s-a văzut, raporturi, și deci funcții, se pot obține și prin înlănțuirea cuvintelor la forma lor nominativă dacă cuvintele țin de clase categoriale diferite. De altfel, am văzut mai sus că unii cercetători definesc funcția drept un rezultat al unirii a două unități ce țin de clase diferite. Astfel între cuvintele din componența sintagmei *zid mare* se stabilesc raporturi atributive, deși nici unul din cuvintele îmbinate n-are formă oblică. Exprimarea funcției atributive se datorește faptului că elementul component *zid*, ținînd de clasa substantivelor se prezintă ca nucleu, ca determinat al îmbinării, iar *mare*, făcînd parte din clasa adjectivelor, capătă în îmbinare funcția de determinant.

Dat fiind că exprimarea raporturilor subordonatoare și respectiv a funcțiilor este legată în fond de utilizarea formelor oblice ale cuvintelor, în unele gramatici de orientare funcțională la stabilirea inventarului de unități ale limbii drept clase / subclase de unități figurează unele forme oblice, inclusiv cele însoțite de cuvintele auxiliare. Astfel în Gramatica funcțională a limbii franceze (Grammaire fonctionnelle du français. Paris, 1979), elaborată sub conducerea lui A. Martinet, în calitate de clase de unități figurează de rînd cu părțile de vorbire tradiționale, și unele „forme” ale acestora ca, de exemplu, infinitivul, participiul trecut, participiul prezent, numerele ordinale etc., în total – 30 de clase.

E vorba că infinitivul, în parte, ca și substantivul, se poate îmbina cu o formă finită a verbului, iar participiul și ordinalul pot fi folosite ca determinative ale numelui etc. În situații ca acestea prin infinitiv, sau participiu, de exemplu, se exprimă un alt tip de funcții, decât prin verb la formele lui finite. Astfel că în situații ca acestea formele nepersonale ale verbului prin funcție se apropie de alte clase de unități, în parte infinitivul – de clasa substantivelor, iar participiul – de aceea a adjectivului. Aceasta o confirmă și faptul că infinitivele în forma lor „lungă” au devenit substantive, iar multe din participii s-au adjectivizat.

Deci prin legătură de subordonare se leagă între ele atât cuvinte cu semnificații categoriale diferite, cât și cuvinte cu același semnificat categorial. În cea de a doua situație pentru obținerea legăturii prin subordonare e nevoie ca unul din elementele îmbinate să-și schimbe forma sau să fie însoțit de un anumit element auxiliar care ar servi drept indice al unei noi funcții, făcând în felul acesta posibilă implicarea principiului conform căruia legătura prin subordonare, adică exprimarea unei funcții, este posibilă între un determinat și un determinant. Teza poate fi ilustrată prin următoarele. De exemplu, dacă comparăm construcțiile:

Se văicăără mama, copilul și Se văicăără mama copilului.

constatăm că substantivele *mama, copilul*, aflându-se în prima construcție la aceeași formă cazuală (de nominativ), se leagă între ele prin coordonare, și prezentându-se, în cea de a doua, prin forme diferite (întîiul – la nominativ, iar celălalt – la genitiv) se leagă prin subordonare. Diferența se reduce în fond la faptul că în cea de a doua construcție al doilea substantiv (*copil*) avînd o altă formă decât primul – aceea de genitiv – capătă aici funcția de determinant (de atribut) și aceasta spre deosebire de prima construcție, în care ambele substantive îndeplinesc funcția de agent. (Aici nu se ia în considerație intonația ca element de diferențiere despre care se va vorbi mai jos).

Flexiunea cazuală afixală nu este singurul indice al funcției substantivului sau al cuvintelor cu semnificat categorial de substanțialitate. Drept marcă a diferitelor funcții ale numelui este folosită pe scară largă prepoziția, mai cu seamă în limbile cu paradigmă cazuală modestă cum sînt limbile romanice.

Despre un sistem rudimentar de declinare, constînd doar din două cazuri (Nominativ – cazul agentului și Acuzativ – cazul obiectului), se poate vorbi chiar cu referire la astfel de limbi ca franceza, bunăoară. În propoziții de tipul *Le garçon a acheté un chapeau* opoziția dintre agentul acțiunii și obiectul ei este redată nu atât prin formă, cât prin opoziția semantică animat / inanimat. Marea probabilitate că substantivul animat va îndeplini în propoziție funcția de agent, iar substantivul inanimat – aceea de obiect face ca funcțiile acestora să nu fie confundate chiar la o eventuală schimbare a ordinii cuvintelor în propoziție. Cf.: *Un chapeau a acheté la garçon*. Ce-i drept la diferențierea celor două funcții contribuie în parte și opoziția „determinat–indeterminat” exprimată prin articol. Cum subiectul propoziției coincide de regulă cu tema ei, prezentat fiind ca ceva cunoscut, substantivul prin care acesta se exprimă este însoțit adesea de articolul hotărît. Or, obiectul coîncizînd de obicei cu rema, prezentat fiind ca ceva nou, necunoscut, substantivul care-l exprimă este însoțit de regulă de articolul $\emptyset$ sau de articolul nehotărît prin care este marcat noul.

E de menționat că dezinența cazuală și prepoziția se folosesc pentru diferențierea diferitelor funcții ale numelui nu numai în calitate de expansiuni ale substantivului, ci mai cu seamă ca expansiuni ale verbului, și în primul rînd ca expansiuni nonprimare.

Rolul dezinenței numelui și a cuvintelor auxiliare în organizarea expansiunilor verbului și numelui poate fi înțeles mai bine pe fundalul și a altor mijloace de legătură dintre cuvinte.

Funcția secundară a cuvîntului – semn al subordonării

S-a relatat mai sus cu diferite prileje că aceeași entitate din lumea reală poate fi reflectată prin mijloacele limbii din diferite ipostaze categoriale: „substanțialitate“, „atributivitate statică“, „atributivitate dinamică“, „atributivitate a atributivității“.

Aceasta ne permite să prezentăm entitatea respectivă ca obiect, persoană, ca acțiune, proces, stare, ca semn, calitate, caracteristică, drept circumstanță, conjunctură etc. (cf.: *cioban* – *ciobănesc* – *a ciobăni* – *ciobănește*; *pictor* – *a picta* – *pictoricesc* – *pictoricește*; *istorie* – *a istorisi* – *istoricesc* – *istoricește* etc.).

Aceasta permite ca aceeași entitate din realitate să poată fi prezentată, după cum o cere textul, sub diferite funcții: realizator al acțiunii, agent, subiect (de ex.: *Ciobanul mîna turma.*), predicat (de ex.: *Ion a ciobănit toată vara.*), semn, trăsătură caracteristică a obiectului (de ex.: *Ion poartă o bonăciă ciobănească.*), caracteristică a acțiunii sau a semnului (*Ion pășește ciobănește.*). Acestea sînt considerate funcții primare ale cuvintelor autosemantice.

Or, după cum ne putem convinge ușor, nu pentru orice entitate din realitate limba dispune de întreaga „trusă“ de elemente ca să o reflecte din perspectiva celor patru ipostaze («substanțialitate», «atributivitate statică», «atributivitate dinamică», «atributivitate a atributivității»). Aceasta se poate stabili fără dificultăți consultînd dicționarele limbii respective, în primul rînd a dicționarelor derivative. Aici vom întîlni, pe de o parte, cuiburi de cuvinte ce constau din mai multe unități (nucleul acestora îl constituie cuvintele care reflectă din diferite perspective categoriale entitățile respective), iar pe de alta, – cuiburi destul de modeste, uneori constînd dintr-un singur element (de ex.: *prichici*, *prichindel*, *primus*, *prîsnel*, *licurici*, *scrib* etc.).

În cazurile cînd nu avem cuvînt prin care ar fi redată o ipostază categorială sau alta a unei entități oarecare limba recurge la diferite mijloace pentru a completa acest gol. În parte, atunci cînd pentru redarea unei entități avem în limbă substantiv, dar nu avem unitate lexicală pentru a o prezenta pe aceasta din perspectiva caracteristicii dinamice, formăm o locuțiune verbală cu ajutorul verbului *a face* (cf.: *gălăgie* – *a face gălăgie*, *prăpăd* – *a face prăpăd*, *dragoste* – *a face dragoste* etc.). Cînd o entitate din realitate este redată prin mijlocirea substantivului, dar în limbă nu există adjectiv pentru a o reda pe aceasta din perspectiva caracteristicii statice, atunci de la substantivul dat cu ajutorul prepoziției se formează o construcție care capătă funcție de atribut (cf.: *piele* – *palton de piele*, *bîrnă* – *casă de bîrne*, *grîu* – *făină de grîu* etc.).

Funcțiile de acest fel, obținute în fond prin formele oblice nonnominative ale cuvîntului sînt numite funcții secundare (J. Kuryłowicz) sau transpoziții (L. Tesnière) (vezi supra). Pentru exprimarea lor clasele categoriale menționate (în fond numele și verbul) folosesc procedee diferite. În parte substantivul pentru exprimarea acestora folosește de cele mai multe ori flexiunea cazuală afixală și mai cu seamă prepozițiile, pe cînd verbul, în același scop, utilizează formele (modurile) nepersonale. Acestea (infinitivul, participiul, gerunziul, supinul) permit a prezenta acțiunile, procesele, stările nu numai ca determinative ale substantivelor (de ex.: *om îmbrăcat [în pantaloni]*, *rană sîngerîndă*, *femeie încinsă [cu cordon]*, *soldat pregătit [de luptă]* etc.), ci și drept caracteristici ale verbului la forme finite (cf.: *dormea liniștit*, *alerga schiopătînd*, *se grăbea la arat [ogorul]*, *știe a scrie* etc.). În situații ca acestea formele nepersonale ale verbului prin funcție se apropie de alte clase de unități, în parte infinitivul – de substantiv, participiul de adjectiv etc. Și pare a nu fi întîmplător faptul că infinitivele în forma lor lungă (*lucrare*, *facere*, *batere*, *întîmplare* etc.) au devenit substantive, iar multe din participii s-au adjectivizat.

Cea mai frecventă în limba română, ca de altfel și în multe alte limbi, este utilizarea în funcție secundară a numelui la una din formele cazuale oblice cu sau fără prepoziție în calitate de extensiune sau situant pe lângă formele finite ale verbului. De exemplu: [*Agudul*] crește lângă prag. [*Caietul*] este al elevului. [*Gardul*] e făcut din nuiele etc. Din acestea ar fi putut genera sintagmele nominale cu extensiunile respective. Cf.: *Agudul de lângă prag. Caietul elevului. Gard din nuiele.*

După cum s-a putut vedea din cele relatate, legătura subordonatoare dintre cuvinte, legătură generatoare de funcții prin care se exprimă diferitele raporturi dintre obiecte fie că aceste raporturi există în realitate, fie că le stabilește însuși vorbitorul, este exprimată nu numai prin semnificatul categorial al cuvântului.

Cum semnificatul categorial al cuvântului se dovedește a fi insuficient pentru exprimarea funcțiilor care sînt destul de numeroase, în procesul de diferențiere a acestora sînt antrenate și alte mijloace despre care s-a vorbit în mai multe rînduri (dezinențe cazuale, prepoziții, articole, pronume atone, topica, intonația, flexiunea internă).

Necesitatea de a înșira într-un lanț liniar, cum se prezintă vorbirea, a mai multor expansiuni primare (centrale, organice) și nonprimare (periferice, exterioare), și, respectiv, de a diferenția funcțiile pe care acestea sînt menite a le exprima, implică cerința stabilirii unei ierarhii a funcțiilor și a mijloacelor prin care sînt notate. De bună seamă, într-un enunț ca, bunăoară, *După amiază, într-o ședință festivă directorul a împărțit cărți interesante elevilor* avem mai multe nume prin intermediul cărora sînt redată funcții diferite (de agent, de obiect, de beneficiar, de atribut, de circumstanță temporală, spațială). Pentru diferențierea acestora limba face apel la diferiți indici. În parte, prin semnificatul categorial forma de Nominativ și prin articol definit este identificată funcția de agent (*directorul*), prin forma cazuală de Acuzativ – funcția de obiect (*cărți*), prin semnificatul categorial de adjectiv – funcția de atribut (*festivă, interesante*), prin forma cazuală de Dativ – funcția de beneficiar, prin forma de Acuzativ și prepoziția *după* – funcția de situant temporal, prin forma de acuzativ și prepoziția *întru* – funcția de situant spațial.

Dacă am încerca să stabilim aici o ierarhie din perspectiva legăturii cu verbul am putea constata că funcțiile de agent, de obiect, de beneficiar se forsitua printre cele organice, centrale întrucît ele vin să dezvăluie sensul verbului, fără ele semantica lui rămînînd lacunară, pe cînd funcțiile de situații vor face parte din numărul celor neorganice, periferice, rolul lor limitîndu-se la acela de cadru temporal și spațial în care se desfășoară acțiunea. În legătură cu aceasta în unele gramatici se vorbește despre diferite trepte de regie (dură, slabă), opuse juxtapunerii.

În marcarea legăturilor organice, centrale a numelui cu verbul un rol deosebit îi revine semnificatului categorial al cuvântului și sistemului cazual. Privit din perspectiva semantic-relațională sistemul cazual se prezintă, de fapt, drept o trusă de indici afixali ai numelui cu ajutorul cărora se diferențiază actanții. Astfel, de exemplu, în linii mari, Nominativul este de obicei forma numelui cu funcție de actant agent; Acuzativul – forma numelui cu funcție de actant obiect; Dativul – forma numelui cu funcție de actant beneficiar; Genitivul – forma numelui cu funcție de actant generator / sursă; Instrumentalul – forma numelui cu funcție de actant instrument; Locativ – forma numelui în funcție de situativ; Ablativ – forma numelui în funcție de punct inițial a unei mișcări.

Din perspectivă funcțională nu cadrează cu celelalte cazuri Vocativul. Pare că acesta a fost inclus întâmplător (vezi supra) în sistemul cazual datorită probabil faptului că în unele situații numele pe care-l utilizăm în scopul de a atrage atenția cuiva capătă o altă formă decît cea inițială, adică se „declină” de la aceasta. Pare că am avea de cîștigat

dacă Vocativul ar fi examinat în corelare cu elementele din cadrul opoziției de ordin pragmatic «vorbitor-interlocutor» (cf.: *Ioane, eu te rog să rămii*). Omniprezente în sistemele cazuale se dovedesc a fi patru cazuri (Nominativul, Acuzativul, Dativul, Genitivul) cu ajutorul cărora se diferențiază între ei actanții obligatorii și facultativi ai verbului. În unele limbi sistemul cazual este constituit din numai aceste patru cazuri, ca de exemplu, în română, în germană ș. a. (Vocativul, după cum s-a menționat, fiind un element al altei paradigme, decât cea a declinării, nu este luat aici în considerație).

Dar cel mai simplu sistem cazual constă din doar două cazuri: Nominativ – cazul actantului-agent, – subiect și Acuzativ – cazul actantului-obiect. Cum opoziția este bazată aici nu pe forma cuvântului, ci pe contrapunerea semantică «animat / inanimat», un asemenea sistem de declinare e aplicabil și la limbile care formal nu au cazuri (în parte din numărul acestora face parte majoritatea limbilor romanice). În genere semantica numelui se dovedește a fi foarte importantă în stabilirea legăturilor acestuia cu verbul. Astfel dacă comparăm enunțurile:

Vasile a citit toată cartea și Vasile a citit toată ziua

ne putem ușor da seama că datorită sensului substantivelor *cartea* și *ziua* în primul enunț avem de-a face cu o expansiune organică, pe când în cel de al doilea – cu o expansiune periferică, cu un situant temporal, deși – în toate celelalte – enunțurile date coincid.

Există bineînțeles limbi cu sisteme cazuale destul de extinse, în care prin formele cazuale se exprimă nu numai actanții (obligatorii și facultativi), ci de asemenea diferiți situații care în alte limbi se exprimă în fond prin construcții prepoziționale. În parte, sistemul cazual al limbii ungare, după cum s-a relatat, este constituit din 27 de cazuri (există de altfel limbi cu un număr și mai mare de cazuri), dintre care câteva servesc pentru a exprima diferiți situații spațiale (vezi supra).

Ca și în multe alte limbi indo-europene, în limba română situații se exprimă prin construcții prepoziționale (prepoziție + substantiv).

Mai transparent rolul prepoziției, ca element auxiliar în componența situantului pe lângă verb, ni se prezintă în construcțiile prin care se exprimă circumstanțe spațiale. Vorba e că în îmbinările verbale de tipul: *a se afla în casă, a sta lângă poartă, a merge înaintea coloanei, a se ascunde după casă* prepoziția poate fi corelată într-un fel cu deicticele adverbiale de tipul *înăuntru, alături, înainte, înapoi, sus, jos* etc. (cf.: *a se afla înăuntru, a sta alături, a merge înainte*). În linii mari, diferența dintre deicticele-adverbe și prepoziții se reduce la modul cum este fixat locul în spațiu. Vorba e că prin intermediul deicticelor-adverbe locul în spațiu, după cum s-a relatat, este corelat cu poziția vorbitorului. De exemplu, când vorbitorul folosește deicticele-adverbe: *aici, acolo, înainte, înapoi, alături* etc., el fixează locul față de propria poziție în spațiu: *aici* – 'locul unde se află însuși vorbitorul', *acolo* – 'locul la o anumită distanță de vorbitor', *alături* – 'locul în nemijlocita apropiere de vorbitor, în rînd cu vorbitorul' etc. Or, cu ajutorul prepoziției locul se fixează în raport cu obiectul din realitate, numit de substantivul însoțit de prepoziția dată. Astfel, prin construcția prepozițională *lângă prag* se indică 'locul în apropiere nemijlocită de prag', *pe masă* – 'locul aflat în partea de sus a mesei, suprafața acesteia', *sub pod* – 'locul aflat în partea de desubt a podului' etc.

Apropierea dintre deicticele-adverbe și prepoziții se manifestă și în faptul că primele, în anumite situații contextuale, pot căpăta rolul celor de a doua (cf.: *a merge înainte* – *a merge înaintea coloanei*; *a sta alături* – *a sta alături de președinte*; *a locui departe* – *a locui departe de școală* etc.). În unele limbi, printre care și latina, mai multe deictice-adverbe sînt folosite paralel și ca prepoziții.

Faptul că prin mijlocirea construcțiilor prepoziționale (prepoziție + substantiv) se exprimă nu numai raporturi spațiale își are explicația sa. Vorba e că datorită corelării metaforice dintre raporturi, prin analogie, structurile construcțiilor prepoziționale (prepoziție + substantiv), utilizate pentru exprimarea raporturilor spațiale, au putut fi „imitate” și la exprimarea altor raporturi (cf.: *Pînă la școală mai rămăsese trei sute de metri. – Pînă la școală lui Vasilică îi mai rămăsese o jumătate de an. – Pînă la lecții mai rămăsese o jumătate de oră.*).

Prepoziția *pe* și pronumele aton – mărci ale actantului-obiect

Ceea ce merită a fi subliniat în mod deosebit este utilizarea oarecum neobișnuită a prepoziției în fața expansiunii organice a verbului (în fața complementului direct, după terminologia sintactică tradițională). E vorba în primul rînd, de situațiile cînd prin mijlocirea prepoziției *pe* se deosebește obiectul acțiunii de agentul ei, cînd atît primul cît și cel de al doilea sînt exprimate prin nume proprii (de persoană) antroponime, sau prin substantive ce numesc persoane, în anumite condiții, prin pronume (*Ion îl bate pe Vasile. Profesorul (îl) întreabă pe elev. Pe tine te caută bunicu-tău.*). E un fenomen caracteristic și altor limbi romanice, în parte spaniolei și portughezei, deși conjuncturile întrebuintării prepoziției aici sînt oarecum altele decît în limba română (ca indice al [complementului direct] extensiunii organice este folosită în ambele limbi prepoziția *a*).

Uneori extensiunea organică a verbului (complementul direct) este precedată de prepoziția *la* care implică înțelesul de cantitate indeterminată (de ex.: *Vasile a înghițit la sarmale că de abia se mișcă*), amintind într-un fel de adverbul *circa*, de altfel folosit în latină și ca prepoziție.

Se știe că expansiunile organice (primare) se îmbină, de obicei, cu verbul prin atașare nemijlocită, adică fără prepoziții, de unde și denumirea de complement direct (de ex.: *am văzut filmul, am întâlnit un prieten, am rugat președintele etc.*).

Prepoziția *pe* apare înaintea extensiunii organice din necesitatea de a evita confundarea obiectului exprimat prin această extensiune cu agentul (subiectul) cînd atît obiectul cît și substantivul sînt persoane (de ex.: *Vasile întâlnește pe Ion; Popa o caută pe preoteasă*). Proteza pronumelui aton care este suficientă în alte situații pentru a deosebi diferitele funcții a două nume în rol de actanți ai verbului (cf.: *Filmul acesta l-a văzut Vasile; Cartea a luat-o Maria*) se dovedește a fi insuficientă cînd subiectul și obiectul (complementul direct) sînt antroponime, de același gen și număr (cf.: **Vasile îl vede Ion. *Maria o sărută Ioana*).

Prepoziția *pe*, ca indice al obiectului pentru a-l deosebi pe acesta de agent / subiect, se extinde și asupra altor situații, cînd agentul și obiectul sînt nume care numesc persoane după profesii, relații familiale, loc în societate, precum și atunci cînd obiectul este notat printr-un pronume (cf.: *Pe profesor l-au felicitat elevii. Femeile l-au scuipat pe primar. Pe tine te-au criticat la adunare colegii.*).

Drept indice al complementului direct prepoziția *pe* vine să se suprapună protezei în propoziție astfel că între cele două procedee se stabilește o anumită conexiune: utilizarea prepoziției *pe* înaintea complementului direct, implică de regulă folosirea pronumelui aton, dar nu și invers. Cf.: *Pe Ion l-a chemat Petrea. Pe Maria o invitase Vasile.*, dar: *Căruța a adus-o Vasile. Briceagul l-am ascuțit eu*. Se întîlnesc și propoziții unde utilizarea prepoziției *pe* înaintea complementului direct (obiectului) nu este

acompaniată de forma atonă a pronumelui (de proteza pronominală), dar acestea par mai puțin firești, fiind relativ rare (cf.: *Directorul cheamă pe elevi. Polițistul prinde pe hoț.*).

Cît despre proteza pronumelui, aceasta, pe de o parte, are menirea de a diferenția obiectul respectiv care nu urmează nemijlocit după verb, precedîndu-l pe acesta sau fiind distanțat de el prin alte cuvinte (de ex.: *Cartea aceea interesantă, după mai multe ore de căutare, o găsisse Vasile într-o valiză veche.*). Pe de o parte, proteza este folosită în scopul de a deosebi funcția de complement indirect (de beneficiar) în parte de aceea de atribut. Astfel, de exemplu, în propoziția:

Jucăria copiilor le-a dat-o Ion.
prin forma atonă a pronumelui (*le-* – forma scurtă de Dativ plural a persoanei a III-a) se precizează că forma cazuală *copiilor* îndeplinește funcția de beneficiar (*Ion a dat copiilor jucăria*) și nu aceea de posesor (*jucăria copiilor*).

Dat fiind că pronumele neaccentuate au forme cazuale speciale de gen și de număr, ele se dovedesc a fi importante pentru deosebirea funcțiilor de obiect și de beneficiar în limba română unde declinarea, mai ales la forma nehotărîtă nearticulată se prezintă destul de sărac din perspectiva opozițiilor formale. Reluînd prin formă de gen și de număr genul și numărul substantivului respectiv, forma atonă a pronumelui prin forma sa de caz indică funcția numelui în propoziție, folosindu-se împreună cu numele în aceeași propoziție sau singur în propoziția următoare. În ultima situație pronumele aton poate avea altă funcție decît numele pe care-l substituie (cf.: *Am fost la Vasile și l-am întrebat.*).

Articolul – indice al legăturii prin subordonare

Drept indice al legăturii subordonatoare în română este folosit pe larg articolul. Vorba e că anume formele articolului nehotărît / hotărît se află la temelia celor două tipuri de declinare românească (declinarea cu articolul nehotărît și declinarea cu articolul hotărît), declinări cu opoziții formale neînsemnate, fapt ce a determinat omonimia cazurilor (cf.: N.A. */un/ băiat, /o/ fată; /niște/ băieți, /niște/ fete*; G.D. */unui/ băiat, /uneil/ fete; /unor/ băieți, /unor/ fete*; N.A. *băiatul, fata; băieții, fetele*; G.D. *băieților, fetelor*; N.A. *băieții, fetele*).

Analogia cu pronumele personale care prezintă mai diferențiat opoziția formală de cazuri (de exemplu: N. *eu, tu, el/ea; noi, voi, ei/ele*; D. *mie, ție, lui/lei; nouă, vouă, lor*; A. *mine, tine, dînsul/dînsa; noi, voi, dînsii/dînsese*), ne permite să vorbim de patru cazuri și nu de două. Mai mult chiar, formele atone ale pronumelor personale, prin reluarea numelui ne ajută, după cum s-a văzut mai sus, să deosebim mai lesne formele cazuale respective și să evităm repetările supărătoare.

Articolul hotărît, aflîndu-se în postpoziția numelui, s-a sudat cu acesta prezentîndu-se drept dezinență lui. Există însă situații cînd articolul la G. și D. se află în prepoziția numelui, folosindu-se izolat de acesta (cf.: *Cartea lui Ion. Preoteasa îi dă un ghiont lui popa. Spune-i lui Zizi.*, dar: *Spune-i Mariei*).

Ceea ce merită a fi menționat este faptul că articolul hotărît este utilizat în limba română drept marcă a temei în opoziția actualizatoare «temă – remă», dat fiind că tema se prezintă în enunț drept ceva cunoscut vorbitorului și interlocutorului. Articolul nehotărît apare de obicei drept indice al remei, întrucît prin aceasta se comunică ceva nou, necunoscut. Cf.: *Popa în drum spre biserică întîlnește o nevastă. Nevasta ducea o damigeană de vin. Damigeana l-a făcut pe popa să se oprească.* etc.

Drept indice al legăturii subordonatoare este utilizat articolul pronominal (*a, al, ai, ale*). Prin intermediul acestuia se leagă un determinativ exprimat printr-un substantiv la Genitiv sau printr-un adjectiv pronominal posesiv (de unde și alte două denumiri: **articol genitiv** și **articol posesiv**) cu un substantiv pe care-l determină. Articolul apare înaintea determinantului când cuvântul determinat se află la forma nehotărîtă sau este îndepărtat de acesta prin alte cuvinte (de ex.: *O carte a elevului. Chipiul albastru al băiatului. Ciorapii noi ai directoarei. Un cal al vostru.* etc.). Articolul privește substantivul determinat, fapt confirmat de acordul în număr și gen al articolului cu substantivul dat, și nu cu determinantul (a se vedea supra).

Articolul *cel* (*cea, cei, cele*), numit adjectival, precede adjectivele ce determină substantivul, căpătînd formele de număr, gen, caz ale acestuia. Deși articolul este numit adjectival, el privește nu atît adjectivul, cît substantivul determinat de adjectiv, amintind într-un fel adjectivul pronominal demonstrativ de la care derivă: *barosul cel mare – barosul acela mare; scufița cea roșie – scufița aceea roșie; casele cele înalte – casele acelea înalte* etc. Articolul ar putea fi numit demonstrativ.

Cu toată apropierea dintre articolul numit adjectival și adjectivul pronominal demonstrativ, ele se deosebesc între ele funcțional. Adjectivul pronominal demonstrativ împreună cu substantivul formează o îmbinare ce se caracterizează printr-o anumită autosuficiență structural-semantică (de ex.: *copacul cela, femeia ceea, izvoarele celea, munții ceia* etc.), în timp ce substantivul urmat de articolul respectiv nu formează o asemenea sintagmă. În schimb, articolul poate face parte din structura prin care se exprimă gradul superlativ al adjectiveiilor și al adverbilor (de ex.: *cel mai bun, cel mai bine*), proprietate care nu este caracteristică pentru adjectivul demonstrativ.

Adjectivul precedat de articolul numit adjectival poate fi folosit izolat de substantivul determinat, ținînd locul îmbinării nominale constînd din substantiv + adjectiv (*Ioana avea un băiat înalt și un băiat cuminte. Cel înalt toată ziua tăia frunze la cîini, iar cel cuminte tăia lemne pentru iarnă.*).

De fapt rolul de mijloc de legătură al articolului este accesoriu, secundar, principala lui menire fiind aceea de a releva obiectul numit de substantivul urmat de acest articol.

Conjuncția – marcă a legăturii dintre cuvinte

S-a înrădăcinat părerea conform căreia conjuncțiile unesc între ele propoziții, spre deosebire de prepoziții care leagă între ele cuvinte. Și dacă se face o anumită rezervă privind conjuncțiile coordonatoare cum că acestea ar lega nu numai propoziții, ci și cuvinte, apoi în ce privește conjuncțiile subordonatoare se afirmă univoc că acestea ar lega între ele numai propoziții.

Or, conjuncțiile, ca și alte elemente auxiliare, leagă între ele cuvinte. Faptul acesta apare mai transparent la conjuncțiile coordonatoare, a căror proprietate de a îmbina și cuvinte nu este contestată nici de gramatica tradițională. Și atunci dacă se recunoaște că în construcții de tipul:

În sală stăteau claie peste grămadă mese și scaune, polițe și dulapuri.

ultimele patru elemente ale enunțului (*mese, scaune, polițe, dulapuri*) legate prin coordonare sînt cuvinte, de ce n-am recunoaște același lucru într-o structură ca următoarea: *Vine, alege, cumpără, și pleacă.* Diferența e că într-un caz vorbim despre cuvinte, iar în cel de al doilea – despre funcțiile pe care le îndeplinesc elementele respective. Vorba e că

întrucât verbele la formele sale finite îndeplinesc funcție de predicat, iar predicatul constituie centrul în jurul căruia se organizează propoziția, legătura dintre astfel de forme ale verbelor este (percepută) sesizată ca legătura dintre propoziții.

Or, chiar dacă verbele înșirate mai sus, de exemplu, ar fi completate prin extensiuni și situații (cf.: *Stăpîna vine cu slujnica sa la piață, alege marfa cea mai calitativă, cumpără toate cele necesare și pleacă cu bună dispoziție acasă.*), legătura prin coordonare se face tot între verbe. Legătura se face atît prin simpla înlănțuire, cît și prin mijlocirea conjuncțiilor coordonatoare.

Ceea ce caracterizează elementele legate prin coordonare este în fond caracterul lor omogen: ele de cele mai multe ori țin de aceeași clasă categorială și sînt reciproc substituibile. Legătura se face atît prin simpla înlănțuire însoțită de o intonație specifică, cît și prin mijlocirea conjuncțiilor. E de menționat că o astfel de legătură alternativă sau chiar mixtă e caracteristică în fond pentru legătura coordonatoare copulativă (de ex.: *Ioan, Luca, Matei. – Cei patru evangheliști sînt trei: Ioan, Luca și Matei*). Cît despre relațiile de coordonare disjunctive, adversative, acestea se exprimă numai prin mijlocirea conjuncțiilor (de ex.: *scump, dar bun; ba rîde, ba plînge; nu Vasile, ci Ion; nici Vasile, nici Ion* etc.). Bineînțeles că raporturile coordonatoare sînt mai numeroase și mai variate decît cele descrise în gramatici. E vorba, în primul rînd, de raporturile coordonatoare dintre verbe.

E de menționat că uneori, cînd propozițiile legate prin coordonare au același predicat, una din propoziții poate fi prezentată doar prin elementul distinctiv al său. Se obțin, în rezultat, propoziții dezvoltate, în care conjuncția coordonatoare leagă de verb o construcție nominală. Cf.: *Elevii sau întors, dar nu toți.* (< *Elevii s-au întors, dar elevii s-au întors nu toți.*). *Vasile a mîncat, însă numai felul doi.* (< *Vasile a mîncat, însă Vasile a mîncat numai felul doi.*).

Astfel se ajunge că prin mijlocirea conjuncțiilor coordonatoare se leagă nu numai elemente omogene, ci și elemente eterogene sub aspect categorial. Mai mult chiar, cînd prin coordonare se unesc două propoziții cu același predicat și unul din predicate se află la forma negativă, în rezultatul suprimării în una din propoziții a elementului comun se obțin propoziții în care conjuncția coordonatoare leagă de verb un extensor însoțit de negație. Cf.: *Vasile a cumpărat caș, dar nu brînză.* (< *Vasile a cumpărat caș, dar Vasile n-a cumpărat brînză*).

Astfel conjuncțiile coordonatoare leagă între ele unități lexicale ce țin de aceeași clasă categorială. Întrucât însă verbele legate prin coordonare pot constitui nucleeele unor propoziții, se creează impresia că prin coordonare se leagă între ele propoziții. Precum prin coordonare se leagă de fapt formele predicative ale propozițiilor și nu propozițiile propriu-zise, la fel am putea pretinde că o situație întrucîtva asemănătoare vom avea și la îmbinarea a două propoziții prin subordonare.

Specificul conjuncțiilor subordonatoare este de altă natură decît aceea a conjuncțiilor coordonatoare. Nu e întîmplător faptul că în unele gramatici de orientare funcțională cele două tipuri de conjuncții figurează în clase diferite.

Deosebirea dintre cele două feluri de conjuncții este determinată în fond de aspectul funcțional al acestora. Dacă ne referim la legătura dintre formele verbale, putem stabili că prin conjuncții coordonatoare se arată că acțiunile exprimate de verb, se asociază, se unesc, se opun, se contracarează etc., pe cînd prin conjuncțiile subordonatoare, apărute pe baza elementelor anaforice (a se vedea supra), se creează „o punte” de trecere de la o acțiune la alta, punîndu-le în raport de subordonare.

S-a relatat mai sus că subordonarea cuvintelor ce țin de aceeași clasă cere ca unul din cuvinte să capete un indice prin care ar fi marcată o altă funcție, decât cea obișnuită pentru clasa categorială de care ține cuvântul dat. În privința aceasta verbul nu face excepție. Spre deosebire de nume care în acest scop folosește forme cazuale și prepoziții, verbul utilizează așa-numitele moduri impersonale (/ forme absolute). De ex.: *Vasile s-a așezat obosit pe prag. Toți au plecat la cules cireșe. Băiatul știa a citi. Vasile galopînd l-a întrecut pe Ion.* Modurile impersonale în situații ca cele citate prezintă în mod presat unele propoziții secundare (cf.: *Întrucît era obosit Vasile s-a așezat pe prag. Toți au plecat ca să culeagă cireșe. Băiatul știa cum să citească. Din cauză că galopa, Vasile l-a întrecut pe Ion.*). Modurile impersonale respective din componența propozițiilor dezvoltate se prezintă de cele mai multe ori drept niște situații ai verbului predicat.

Or, legătura de dependență dintre două forme finite ale verbului (forme la modurile personale) se obține cu ajutorul conjuncțiilor subordonatoare. Modul de funcționare a acestor conjuncții poate fi urmărit analizînd cuvintele relative (*care, cine, ce, cum, cînd, unde*) pe a căror bază ele s-au dezvoltat. O confirmă și faptul că cea mai răspîndită conjuncție subordonatoare în mai multe limbi indo-europene este reprezentată prin pronumele relativ-interogativ, echivalent cu rom. „ce” (a se vedea supra). Spre deosebire de alte limbi, unde cea mai răspîndită conjuncție păstrează legătura formală cu pronumele respectiv, în limba română pronumele și conjuncția, deși au la origine aceeași sursă (pronumele relativ-interogativ latinesc *qui, quae, quod*), s-au ales cu forme diferite, conjuncția căpătînd forma *că*, iar pronumele forma *ce*. De altfel un asemenea paralelism constituie și un anumit avantaj, întrucît permite a sesiza mai lesne specificul conjuncției propriu-zise. În parte, dacă comparăm construcțiile: *Știu ce va urma.* și *Știu că va urma o epurare.*, putem stabili că în prima construcție drept element de legătură dintre două forme finite apare prosubstantivul *ce*, cumulînd două funcții: a) funcția de actant-obiect al primului verb (*știu ce* / $\approx$ *ceva* / și b) funcția de actant-subiect al celui de al doilea verb (*ce va urma*); în cea de a doua construcție – conjuncția servește doar drept indice că cel de al doilea verb îndeplinește rolul de expansiune al primului verb, lucru confirmat și de posibilitatea de a lega cele două forme verbale prin intonație, redată grafic prin două puncte (cf.: *Știu: va urma o epurare*). În cazul cînd raportul semantic dintre acțiunile numite de formele verbale finite respective se face în mod direct, ca în ultima pildă, conjuncția devine o marcă formală a raportului respectiv, deși și aici legătura ar putea fi redată, într-o structură de adîncime, și prin mijlocirea cuvintelor relative (cf.: *Știu [aceea (/faptul), iar aceea (/faptul) este –] va urma o purificare*).

Drept pildă de simplă marcă a raportului de dependență dintre două acțiuni exprimate prin forme finite ale verbelor poate servi conjuncția *să*, devenită în limba română indice indispensabil al verbului la conjunctiv (o varietate a subjonctivului – [Tesničre, p. 533]). În română, ca de altfel și în alte limbi balcanice, conjunctivul devine un concurent serios al infinitivului (cf.: *încep a lucra – încep să lucrez; știe a citi – știe să citească; continuă a vorbi – continuă să vorbească* etc.).

Atunci cînd legătura subordonatoare dintre verbe este amplificată printr-o nuanță circumstanțială, apare necesitatea intervenției unui element suplimentar, de obicei prepoziție (aceasta, la rîndul său, este o confirmare că conjuncțiile s-au dezvoltat pe baza cuvintelor relative), ca de exemplu: *pentru că, deoarece, în timp ce, deși, din cauză că, precum, întrucît, pe cît, pentru ca să, pînă ce* etc.

Utilizarea conjuncției, pe de o parte, și a cuvîntului conjunctiv, pe de alta, este determinată de raporturile de dependență ce se stabilesc între acțiunile numite de

formele finite ale verbelor respective. Când verbul regent, pentru întregirea înțelesului său, cere o expansiune organică (un actant-obiect) și în calitate de astfel de expansiune apare verbul subordonat, acesta este legat formal printr-un indice reprezentat de una din conjuncțiile polifuncționale (de ex.: *Știu că va veni*). E vorba de raporturi explicative. Altădată aceeași conjuncție poate marca un raport causal dintre două acțiuni, dacă un asemenea raport se impune de sensul verbelor (cf.: *N-a venit că a adormit / din cauză c-a adormit*).

Rolul de mijloc de legătură dintre două forme verbale finite ale cuvântului relativ se datorează capacității acestuia de a îndeplini concomitent funcția de extensor, pe de o parte, a verbului regent, iar, pe de alta, – a verbului subordonat. Exteriorizarea acestor funcții a cuvintelor relative se realizează pe două căi: 1) același cuvânt relativ apare ca extensor atât al verbului regent, cât și al celui subordonat (*Du-te unde-ai fost. Am ajuns când înnoptase. A venit cine-a știut. Ia ce vrei.* etc.); 2) cuvintele relative apar în perechi corelative: unul drept extensor al verbului regent și al doilea – ca extensor al verbului subordonat (*Du-te acolo unde-ai fost. Am ajuns atunci când înnoptase. Au venit cei care au știut. Ia ceea ce vrei.* etc.). De regulă, cuvintele relative sînt situate între verbe. Se întîlnesc însă cazuri când ambele forme verbale urmează după cuvîntul relativ (cf.: *Cine a știut, a venit. Ce-ai vrut, ai căpătat. Când vii, anunți-mă.*).

Funcțiile cuvintelor relative pe lîngă cele două forme verbale îmbinate pot coincide (de exemplu: *Întoarce-te [acolo] unde ai fost. Mănîncă [ceea] ce-ți dau. Au venit [cei] care au știut*) sau pot diferi (cf.: *A venit acel pe care-l caut. Am știut ce se va întîmpla.*). Prezintă un interes deosebit ultima pildă unde *ce* îndeplinește, pe de o parte funcție de obiect, iar pe de alta – de subiect.

Construcțiile cu două cuvinte corelative s-au putut dezvolta pe baza structurilor în care cuvîntul relativ, precedînd verbul, prin funcția sa anaforică reia un actant sau un situant al verbului regent. Cf.: *A venit omul care păzea. > A venit cel care păzea. A ajuns la pădure unde mai fusese. > A ajuns acolo unde mai fusese. Mănîncă mămăliga ce-ți dau. > Mănîncă ceea ce-ți dau.* De la acestea s-a putut trece fără dificultăți la structurile cu un singur cuvînt relativ. Cf.: *A ajuns unde mai fusese. Mănîncă ce-ți dau.*

La fel ca și cuvintele relative, conjuncțiile propriu-zise formează perechi corelative ca: *așa ... că, din cauză ... că, astfel ... încât, dacă ... apoi, de aceea ... că* etc. După cum se poate observa, în asemenea perechi în calitate de corelativ al conjuncției se prezintă un cuvînt relativ, ceea ce demonstrează odată în plus legătura conjuncțiilor cu unitățile lexicale relative. Deosebirea dintre elemente constitutive ale acestor perechi constă în faptul că în timp ce relativele se exteriorizează ca niște extensiuni ale verbului, conjuncțiile propriu-zise se prezintă drept indici ai legăturii subordonatoare mediate dintre verbe. Lipsa unui sens lexical bine sesizat al conjuncțiilor propriu-zise face ca ele să se alipească de cuvintele relative, formînd un întreg cu acestea și fiind adesea tratate în gramatici drept locuțiuni conjuncționale.

Deci dacă încercăm să facem o paralelă între modurile cum se leagă prun subordonare cu o formă finită a verbului, pe de o parte, o formă impersonală a verbului, iar, pe de alta, – o a doua formă finită verbală, constatăm că deosebirea dintre acestea privește atât sensul cât și forma.

Bineînțeles că o analogie dintre forma personală a verbului cu formele lui impersonale se face doar în măsura în care acestea din urmă, căpătînd alte funcții decît formele personale, mai păstrează semnificația de verb.

Legătura subordonătoare a formelor absolute ale verbului cu formele verbale finite

În genere când ne referim la legătura de subordonare a formelor impersonale ale verbului cu formele lui personale (finite), se subliniază că, de fapt, numai forma finită poate fi considerată formă propriu-zisă a verbului. În parte, referindu-se la îmbinările din limba germană care constau din verbul auxiliar *werden* și formele impersonale de infinitiv și participiu (de ex.: *Ich werde dieses Buch morgen fertig gelesen haben* 'Eu voi termina de citit cartea aceasta mâine'), L. Tesnière ține să sublinieze că verbul auxiliar (*werden*) este singurul care trebuie tratat ca verb, pentru că e singurul care ocupă locul de verb, în timp ce infinitivul și participiul, înfățișându-se drept elemente ale formei complexe a verbului, sînt tratate drept alte clase de cuvinte (Tesnière, p. 144).

Ca și în situația formelor de caz oblic la substantive, formele impersonale ale verbului se caracterizează, pe de o parte, prin semnificat categorial inițial – acela de verb, iar, pe de alta, – prin semnificat categorial secundar (categoric rezultativă, după L. Tesnière): acela de substantiv – la infinitiv, acela de adjectiv – la participiu, acela de adverb – la gerunziu și supin.

Printre cazurile de folosire ale formelor impersonale ale verbului pot fi menționate: funcția de determinativ a numelui (*mașină de împletit, mînă tremurîndă, pildă citată, încercarea de a evada*), ca elemente componente ale formelor personale analitice ale verbului (*ai venit, vei pleca, ar fi scriind* etc.), ca extensori și ca situații ai formelor finite ale verbului (*continuă a zîmbi, se pregătește de arat, merge gîrbovit, aleargă șchiopătînd* etc.). În cazul nostru ne vor interesa doar ultimele cazuri, adică situațiile când forma impersonală a verbului se află în raport de subordonare cu formele finite ale verbelor.

Există anumite cadre privind capacitatea formelor finite ale verbului de a se combina cu formele impersonale verbale (/ moduri impersonale). Vorba e că nu orice verb la formele sale finite își poate subordona orice formă impersonală. Astfel se poate spune: *începe a lucra*, dar nu și **doarme a lucra; doarme liniștit*, dar nu și **doarme întîlnit; merge șchiopătînd*, dar nu și **doarme șchiopătînd; se apucă de mîncat*, dar nu și **întărește de mîncat* etc. Doar anumite categorii de verbe la formele lor finite sînt în stare să se combine cu infinitive, altele – cu supinul, cele de a treia – cu participiul etc.

În parte, există anumite cadre privind capacitatea participiului de a se îmbina cu o formă finită a verbului. În fond printr-o asemenea capacitate se caracterizează participiile verbelor prin care se exprimă o stare a persoanei care poate apărea în calitate de agent (/ subiect) al acțiunii. De exemplu: *așteaptă îmbrăcat; se așează obosit; doarme liniștit; vorbește așezat; pășește gîrbovit* etc.

Româna, spre deosebire de alte limbi, dispune doar de o singură formă de participiu – aceea de participiu trecut, căreia îi revine îndeplinirea unui șir întreg de funcții. Participiul intră ca element component al unor tipuri a conjugării active (*am lucrat, să fi plecat, a fi vrut* etc.), ca element de bază al conjugării pasive (*este construit, sîntem preveniți, erau invitați* etc.), ca determinativ al obiectului supus acțiunii (*cal potcovit, moară ferecată, soartă blestemată, cîmp arat* etc.).

Cazurile de folosire a participiului în calitate de extensiune a unei forme finite a verbului și, deci, de stabilire a legăturilor de subordonare dintre acestea, sînt legate, într-un fel cu funcțiile înșirate aici. Astfel în construcția: *s-a așezat obosit (pe prag)* se face simțită conexiunea participiului cu utilizarea acestuia ca determinativ (cf.: *Călătorul obosit s-a așezat /pe prag/*), sau cu participiul – element component

al conjugării pasive (cf.: *Călătorul era obosit și s-a așezat /pe prag/*., sau *Din cauză că era obosit, călătorul s-a așezat /pe prag/*).

În română unde lipsește un participiu prezent, existent în alte limbi acesta este compensat, într-un mod, prin folosirea unui gerunziu atributiv (de ex.: *rană sîngerîndă, mîină treburîndă, fată căscîndă* etc.) și prin participii îmbinate cu gerunziul verbului *a fi* (cf.: *Fiind obosit, N. s-a așezat /pe prag/*).

Folosirea participiului ca expansiune a verbului la una din formele lui finite ar putea fi tratată și ca rezultat al trunchierii unei propoziții cu predicat exprimat prin forma pasivă a verbului. De ex.: *Călătorul era obosit și s-a așezat /pe prag/*. sau *Din cauză că era obosit, călătorul s-a așezat /pe prag/*. > *S-a așezat obosit /pe prag/*.

În dependență de semantica verbului de la care este format participiul respectiv, acesta din urmă poate fi privit atît drept o caracteristică a obiectului activ (autor al acțiunii numite de forma verbală finită), cît și drept o caracteristică a acțiunii însăși. Cf.: *Ea pășește obosită*. – *Ea mîncă grăbit* (a se vedea supra).

O altă formă impersonală care poate fi subordonată formelor finite ale verbului este infinitivul. Cumulînd, pe de o parte, valoarea de semnificat categorial al verbului, iar pe de alta, aceea de semnificat categorial al substantivului, infinitivul raliat la formele finite ale verbului îndeplinește mai multe funcții, fie în componența formei temporale analitice a verbului (*vei lucra, vor lucra, aș lucra, ar lucra*), fie ca expansiune, ca actant al verbului finit (*învăță a toarce, poate vorbi, începe a cînta* etc.).

Pentru problema pe care o discutăm aici par a fi mai importante, în fond, ultimele cazuri. Utilizarea infinitivului în calitate de extensiune a formelor finite ale verbelor este în fond determinată de semantica acestora din urmă. E vorba în fond de cîteva subclase de verbe, printre care: verbe modale: *a dori, a putea, a rîvni, a ruga, a jindui, a pofti, a se cădea, a visa, a-i plăcea, a voi* etc. (*poate lucra, rîvnește a munci, se cade a plăti, îi place a dansa, dorește a mîncă* etc.); verbe faziale: *a începe, a porni, a prinde, a continua, a persista, a urma, a înceta, a conțeni, a întrerupe, a se opri, a sfîrși, a se întrerupe* (*începe a citi, prinde a plînge, continuă a țipa, încetează de a prăda* etc.); verbele cunoașterii (verba cognoscendi): *a ști, a pricepe, a cunoaște, a înțelege* (*știe a împleti, pricepe a intriga, se pricepe a cîștiga* etc.), verbele educației (verba docendi): *a învăța, a deprinde, a se pregăti* (*învăță a citi, deprinde a conduce, se pregătește de a pleca* etc.).

Ca și în alte limbi, în română se deosebesc infinitive subiective și infinitive obiective. Sînt considerate subiective infinitivele cînd acțiunea exprimată de acestea privește agentul acțiunii exprimate de forma finită a verbului (de ex.: *Eu încep a căuta* 'eu încep și tot eu caut'; *Eu învăț a înota* 'eu mă învăț pe mine să înot'). Obiective sînt considerate infinitivele cînd agentul acțiunii exprimate de ele este altul decît subiectul acțiunii exprimate de forma finită a verbului (cf.: *Eu învăț [pe cineva] a înota* 'eu învăț ca cineva să înoate'; *Eu rog a înceta* 'eu rog ca cineva să înceteze').

Infinitivul poate apărea în calitate de actant al unor expresii verbale impersonale de tipul: *e greu, e ușor, este imposibil* etc. (*e ușor a sfătuit, e greu a face; este imposibil a continua* etc.).

De fapt un concurent serios al infinitivului după cum s-a menționat, este conjunctivul. Acesta, fiind în limba română modul verbal prin care se realizează în mare parte legătura de subordonare dintre formele finite ale verbului, are unele avantaje, față de infinitiv, determinate de proprietățile de a exprima explicit modul, timpul, persoana, de capacitățile lui mult mai largi de îmbinare și, respectiv, de un potențial adecvat de expri-

mare a diferitelor raporturi semantic-funcționale (cf.: *Continuă să lucreze, îi place să povestească, trebuie să plece, te rog să rămâi, încerc să-l conving* etc.).

Printre formele impersonale subordonate formelor finite ale verbului, un loc important ocupă gerunziul prin care se exprimă o acțiune activă în desfășurare și aceasta spre deosebire de participiu – rezultat al acțiunii desfășurate în trecut. Prin gerunziu se exprimă, de obicei, o acțiune, o stare, un proces ce se desfășoară concomitent cu acțiunea, starea, procesul exprimate de forma finită a verbului. Totodată acțiunea exprimată de gerunziu este percepută drept o caracteristică a acțiunii exprimate de forma finită a verbului (de ex.: *merge plângând, călătorește distrându-se, aleagă schiopătând, povestește râzând* etc.).

Cum agentul sau subiectul este același atât pentru acțiunea, starea, procesul exprimate de formele finite ale verbului, cât și prin acelea exprimate de gerunziu, cazurile de utilizare a gerunziului ar putea fi calificate, prin analogie cu infinitivul, ca gerunzii subiective.

Or, acțiunea exprimată prin gerunziu poate avea în unele situații alt agent decât acțiunea exprimată prin forma finită a verbului. Astfel în construcțiile: *El privește iepurii mîncînd. El întîmpină oaspeții zîbind*, acțiunile exprimate prin gerunziile *mîncînd* și *zîbind* pot fi considerate ca avînd drept agenți, respectiv, *iepurii* (cf.: *El privește cum mîncă iepurii*) și *oaspeții* (cf.: *El întîmpină oaspeții ce zîmbesc*). Prin analogie cu infinitivele asemenea gerunzii ar putea fi numite obiective. De altfel gerunziile din construcțiile date, în dependență de context, pot fi interpretate atât ca subiective ('El mîncă și privește iepurii'; 'El zîbește cînd întîmpină oaspeții'), cât și ca obiective ('El privește cum mîncă iepurii'; 'El întîmpină oaspeții care zîmbesc').

Aici a fost lăsat fără atenție gerunziul atributiv din îmbinări nominale de tipul *mînă tremurîndă, apă izvorîndă, coardă vibrîndă* etc., întrucît gerunziul în asemenea situații se îmbină cu un substantiv, la fel ca și adjectivul, ca și participiul determinativ.

Spre deosebire însă de participiul determinativ care se prezintă, din punct de vedere semantic, ca rezultat al acțiunii din perspectiva diatezei pasive (de ex.: *coardă ruptă, apă încălzită, mînă scrîntită*), gerunziul se prezintă ca determinant din perspectiva diatezei active (vezi pildele de mai sus).

O formă impersonală / un mod impersonal a cărei legitimitate în limba română este pusă la îndoială de unii cercetători este supinul. În parte, Matilda Caragiu-Marioțeanu propune anularea acestui mod din gramatica românească sub motiv că ar fi un substantiv însoțit de prepoziție (Caragiu-Marioțeanu, p. 61–89).

Or, dacă se recunoaște statutul de mod impersonal al supinului, atunci acesta ar putea fi determinat drept o construcție constînd din participiu însoțit, de regulă, de prepoziția *de* (în același scop pot fi folosite și prepozițiile *la*, *pentru*, *după*) prin care se arată obiectivul urmărit de acțiunea numită de verbul finit regent (de ex.: *pleacă la arat, se pregătește de semănat, se apucă de prășit* etc.). Printre trăsăturile care ar putea fi invocate întru susținerea caracterului verbal al supinului pot fi menționate – posibilitatea de a înlocui supinul prin infinitiv sau conjunctiv (cf.: *se apucă a prăși, pleacă să are, se pregătește [pentru] a semăna, se pregătește să semene*), proprietatea de a avea aceleași expansiuni ca și verbul la formele personale (cf.: *pleacă la arat ogorul; se pregătește de semănat grîul; se apucă de prășit fasolele cu sapa*). Supinul păstrează capacitatea de a avea expansiuni și în funcția sa de determinativ al numelui (cf.: *voloc de prins pește, clește pentru scos cuie, car de cărat snopi* etc., dar: *voloc pentru prinderea peștelui, clește pentru scoaterea cuielor*).

Dacă am încerca să facem o sumare a celor de mai sus cu privire la legătura dintre logoforme ce țin de clasa categorială „verb”, în linii mari am deosebi aici următoarele situații:

1) Două verbe la moduri personale sau impersonale se unesc prin coordonare prin simpla lor înșirare cu sau fără conjuncții (de ex.: *Vine, fură și pleacă. Se întoarce blestemînd, scuișînd*);

2) Două verbe la modurile personale se unesc între ele prin subordonare, de regulă, prin mijlocirea conjuncțiilor subordonatoare și numai în cazuri rare prin intonație (de ex.: *Știe că va veni. Știe: va veni. S-a oprit fiindcă obosise. Dacă vii, ne înțelegem etc.*);

3) Un verb la unul din modurile personale își subordonează un verb la unul din modurile impersonale (de ex.: *Merge șchiopătînd. Se trezește odihnit. Se grăbește la treierat etc.*).

S-a relatat mai sus că verbele la modurile impersonale se pot îmbina cu o formă personală a verbului datorită faptului că ele au o altă funcție în propoziție decît aceea pe care o au de obicei formele personale. În privința acestor moduri impersonale, după cum s-a menționat, pot fi asemănate într-un fel cu formele cazuale oblice ale numelui care capătă alte funcții decît forma lui nominativă. Or, formele modal-temporal-personale nu pot fi comparate cu formele cazuale oblice ale numelui, întrucît ele nu participă la crearea structurii funcțional-relaționale a propoziției.

Cu o anumită rezervă este trecută la mijloacele de exprimare a relațiilor dintre cuvinte și intonația. Fiind un element polifuncțional omniprezent în procesul comunicativ prin mijlocirea căruia se întregeste enunțul, intonația poate fi sesizată doar prin contrapunerea propozițiilor cu aceeași componentă lexico-gramaticală, dar cu sensuri subiectiv-modale diferite. Cu ajutorul intonației sînt marcate enunțurile din perspectiva scopului urmărit, se deosebește interogativitatea de noninterogativitate, se accentuează o formă sau alta a propoziției, se realizează deosebirea actuală a elementelor propoziției, se obține caracteristica subiectiv-modală a propoziției etc. (a se vedea: *Rus. gram., V. II, p. 11, 12, 89 etc.*).

Prin mijlocirea intonației, pe care o califică drept o a treia articulație (în plus la cele două articulații despre care vorbește A. Martinet), după opinia lui M. Rossi, pot fi redate: 1) funcția reprezentativă, 2) funcția apelativă și 3) funcția expresivă (apud *Refer.*, p. 140). Intonația, însoțind enunțul și fiind nediscretă – faptele de limbă nu se conformează articulării în foneme (Martinet, p. 41) –, un element omniprezent al comunicării, fără îndoială participă la redarea diferitelor semnificate gramaticale, inclusiv la exprimarea relațiilor dintre elementele enunțului. Mai transparent aceasta apare la:

– înșirarea elementelor omogene legate prin coordonare (de ex.: *Vaci, cai, oi se îmbulzeau la uluc*);

– legarea prin subordonare a două forme personale a verbului (de ex.: *Ai obosit, oprește-te*);

– legarea apozitivei cu elementul determinat (de ex.: *Vasile, om delicat, s-a oprit*);

– evidențierea unui element sau altuia în enunț (de ex.: *Deseară mă întorc*);

– introducerea cuvintelor și propozițiilor incidente (de ex.: *Vasile, bineînțeles, știa totul*);

– evidențierea vocativului în discurs (cf.: *Vasile, lucrează. – Vasile lucrează*) ș. a.

Pentru fiecare din situațiile de tipul celor menționate schimbările cantitative ale tonului de bază – rectilinii, ridicate, coborîte – sînt specifice și urmează ca în fiecare caz să se stabilească contururile curbei intonaționale respective.

Expunerea de mai sus privind modalitățile de îmbinare a cuvintelor în unități superioare unităților lexicale poate fi sumată la următoarele.

Faptul că prin îmbinarea cuvintelor se obține o informație mai amplă decât cea pe care o au unitățile lexicale izolate se datorește circumstanței că în sintagmă cuvântul își actualizează sensurile sale virtuale, își poate realiza potențele sale relațional-funcționale.

O funcție sintagmatică se obține legând între ele două cuvinte prin subordonare și aceasta spre deosebire de legătura prin coordonare prin mijlocirea căreia nu se „realizează” o asemenea funcție. Astfel se poate afirma că în timp ce legătura prin subordonare poartă caracter funcțional, legătura prin coordonare se dovedește a fi afuncțională.

Legătura prin subordonare și, drept rezultat, exprimarea funcțiilor sintagmatice se realizează pe două căi: 1) prin îmbinarea cuvintelor autosemantice ce țin de clase categoriale diferite ce îndeplinesc funcții diferite și 2) prin îmbinarea a două unități ce țin de aceeași clasă categorială, dar fiind prezentate prin forme paradigmatiche diferite (flexionale sau analitice) semnalează funcții diferite ale acestora.

Proprietatea semnificației general categoriale a unităților lexicale autosemantice de a semnală anumite funcții prin îmbinare se sprijină în fond pe existența în vocabularul limbii, pe de o parte, a cuvintelor cu sens de „substanțialitate”, și pe de alta, a cuvintelor cu sens de „atributivitate”. Diferențierea semantică și formală a mai multor tipuri de caracteristici în cadrul cuvintelor determinative lărgeste posibilitatea semnificației general categoriale de îmbinare a cuvintelor, făcând transparentă ierarhia legăturilor din cadrul șirului liniar cu mai multe elemente componente ale propoziției. Pentru lărgirea posibilităților de „manevrare” în situația când numărul componentelor din cadrul unităților comunicative este mare a făcut necesară utilizarea și a altor mijloace de legătură – flexiunea cazuală, prepoziția, ordinea cuvintelor, intonația.

Funcția sintagmatică obținută prin mijlocirea semnificatului categorial al cuvântului este considerată funcție primară; iar cea care este semnalată prin mijlocirea formei oblice a cuvântului (cu flexiune aglutinată sau izolată) este socotită funcție secundară.

Este specific modul de îmbinare prin subordonare a formelor finite (personale) ale verbului: cuvintele relative și conjuncțiile subordonatoare se prezintă drept niște extensori sau situați cu sens generalizator anaforic prin care se corelează acțiunile exprimate prin verbele respective.

Gradul de dependență semantică dintre elementele lexicale îmbinate este diferit și depinde de măsura în care înțelesul unui cuvânt necesită un extensor sau un situant pentru actualizare, precizare, concretizare.

SINTAGMA (ÎMBINAREA DE CUVINTE)

Noțiuni generale

Referindu-se la studierea structurii limbii, E. Coșeriu menționează că în gramatica tradițională se operează, de regulă, cu două planuri: planul cuvîntului și planul propoziției (Coșeriu, p. 75). Or, pentru a obține posibilitatea de a reprezenta mai clar mecanismul de funcționare a limbii d-sa consideră că la descrierea acestuia e necesar a deosebi o serie de „planuri gramaticale **posibile** într-o limbă”, printre care sînt enumerate: textul → fraza → clauza → grupul de cuvinte → cuvîntul → monemul (elementul) (ibidem). E vorba de acele faze, numite și nivele privind studierea științifică a limbii determinate de proprietatea unităților limbii depistate prin segmentarea succesivă a torentului vorbirii. Pornind de la unitățile inferioare spre cele superioare în studiere se trece de obicei de la sunet – la fonem, de la fonem la morfem, de la morfem – la cuvînt, de la cuvînt la sintagmă sau îmbinare de cuvinte etc. (Ahmanova, p. 487).

Nivelele, în amănunte, se pot deosebi de la un autor la altul, dar, în principiu, acestea coincid.

În cele ce urmează faptele de limbă vor fi examinate din perspectiva nivelelor superioare nivelului lexical. E vorba de nivelul sintagmei sau al îmbinării cuvintelor, nivelul clauzei sau al propoziției logice, nivelul propoziției-discurs sau al enunțului. Respectiv, se vor deosebi unitățile de limbă: sintagmă sau îmbinare de cuvinte, clauză sau propoziție logică (/ mentală), enunț sau propoziție-discurs.

Relevarea unor asemenea, unități de nivel se întreprind, de fapt, de pe poziție gnostică în scopul de a prezenta o expunere mai transparentă a modalității de funcționare a unităților limbii și a interacțiunii dintre acestea.

În parte, revelarea unei astfel de categorii gnostice ca sintagma ne permite să examinăm mai temeinic legătura dintre două cuvinte autosemantice, legătură care se prezintă mai puțin clar într-o propoziție dat fiind că aici cuvintele respective intră în relații și cu alte elemente ale propoziției.

În cele de mai jos se întreprinde o descriere, în liniile cele mai generale, a tipurilor de sintagme în limba română.

Prin sintagmă sau îmbinare de cuvinte înțelegem aici combinarea prin legătură subordonatoare a două cuvinte semnificative (a doi componenți) dintre care unul este regent și altul subordonat și între care se stabilește un raport relațional-semantic determinat de înțelesul lexical al cuvintelor date (*pădure verde, a spăla rufe, carte de bucate, a se adresa elevilor, înalt de statură, departe în munți, capra vecinului* etc.). Sintagma poate conține mai mult de două cuvinte semnificative cînd unul din cei doi componenți ai ei este prezentat printr-o construcție frazeologică (*ud din cap pînă-n picioare, a trage chiulul din zori și pînă-n seară* etc.). Bineînțeles că o sintagmă poate fi desfășurată căpătînd proporții însemnate (de ex.: *o femei blondă înaltă cu cercei îmbrăcată într-un costum elegant de culoarea fisticului*). Or, se obișnuiește a considera sintagmă o construcție cu un număr minim de elemente care se caracterizează prin autosuficiență semantică și structurală.

Drept element de legătură subordonatoare dintre componenții sintagmei este utilizat: semnificatul categorial al cuvintelor îmbinate (*băiat deștept, costum gri, foarte frumos, a ofta greu, ud learcă, a dormi adînc* etc.), flexiunea cazuală (*a tăia frunze, a înghiți sarmale, a dăru credincioșilor, devotat patriei, trăsura popii, cadouri copiilor* etc.), prepozițiile (*a înainta spre munte, colaci pentru nuntă, ud pînă la piele, slab de duh* etc.) (a se vedea supra).

De fapt la sintagme sînt trecute numai construcțiile în care cuvintele componente fiind legate prin subordonare, capătă anumite funcții ceea ce face ca între componentele respective să se stabilească anumite raporturi funcțional-semantice. De exemplu, în sintagma *munte înalt* elementul subordonat *înalt* este un determinant al numelui *munte*, între cele două componente stabilindu-se un raport de calificare; în îmbinarea *a lucra pentru mîncare* elementul subordonat *pentru mîncare*, fiind o extensiune a verbului *a lucra*, exprimă împreună cu acesta un raport de scop etc. Și aceasta spre deosebire de cuvintele combinate prin coordonare, legătură afuncțională care nu formează sintagme. De exemplu, în construcția [*maiouri*] *albe, galbene, albastre* adjectivele date se află în relații afuncționale fiind legate prin coordonare, ele sînt reciproc substituibile și lipsa unuia nu alterează construcția. Cf.: [*maiouri*] *galbene, albastre*. Între ele nu se stabilesc raporturi funcțional-semantice, întrucît legătura prin coordonare nu leagă cuvinte cu funcții diferite.

Deosebirea dintre sintagme și nonsintagme se poate ilustra confruntînd structuri ca următoarele: *Lanuri, arături. – Lanuri arate. Dealuri, pietre. – Dealuri petroase. Drumuri, cotituri. – Drumuri cotite*. În succesiunile: *Lanuri, arături. Dealuri, pietre. Drumuri, cotituri*. cuvintele, caracterizîndu-se prin aceleași semnificat categorial, nu se deosebesc între ele din punct de vedere funcțional, avînd în înșirările respective același rol, aceeași funcție, nedispunînd de proprietatea de a exprima anumite raporturi semantic-relaționale. Și dimpotrivă, în succesiunile *Lanuri arate. Dealuri petroase. Drumuri cotite*. cuvintele-perechi componente, avînd semnificate categoriale diferite, sînt dotate cu funcții diferite (primele au rol de determinat, iar cele de a doua – de determinant) constituie împreună o îmbinare care, deși rămîne la nivelul unităților denotative, conține o informație mai bogată decît numai unitățile date prezentate izolat. Aceasta nu se poate spune despre succesiunile în care cuvintele sînt unite între ele prin coordonare.

De altfel, după cum s-a relatat în mai multe rînduri, prin subordonare se pot îmbina între ele nu numai cuvinte cu diferit semnificat categorial, ci și unități ce țin de aceeași clasă categorială cu condiția că ele se vor afla la forme paradigmatiche diferite (drept indici ai acestora pot apărea fie moneme izolate, fie aglutinate). Vorba e că prin modificarea formei unuia din două cuvinte îmbinate ce țin de aceeași clasă categorială cel cu forma oblică capătă o altă funcție decît cea a cuvîntului cu forma lui nominativă (inițială). Cf.: *vecin, cal – calul vecinului; cîine, stăpîn – stăpînul cîinelui, cîinele stăpînului; gard, nuiete – gard de nuiete, nuiete de gard; a cădea, a împușca – a cădea împușcat; a se pregăti, a culege – a se pregăti de cules* etc. Cu alte cuvinte, în îmbinări de acest fel componentul al doilea prin faptul că capătă o altă formă (aceasta se referă în fond la substantive) obține capacitatea de a stabili o legătură de subordonare corelată cu redarea unei anumite funcții deosebită de cea a cuvîntului regent. În parte în îmbinări de tipul *stofă de lînă, ghiveci de legume, suc de mere*, avem îmbinate substantive, adică cuvinte cu același semnificat categorial, însă primele (*stofă, ghiveci, suc*) se prezintă ca nuclee, ca elemente regente ale îmbinărilor, pe cînd cele de a doua, însoțite de prepoziție (*de lînă, de legume, de mere*) – ca determinante ale primelor. Prepoziția este indicele prin care este marcată funcția de atribut, de determinant al substantivului, asemănătoare cu cea a adjectivului. Cf.: *casă de boier – casă boierească; apucături de hoț – apucături hoțești; căciulă de cioban – căciulă ciobănească*. Cu funcție de determinant poate fi utilizat de asemenea substantivul la forma de genitiv (cf.: *conacul boierului – conac boieresc; trăsura țiganului – trăsura țigănească; blana împăratului – blană împărătească* etc.).

Funcția realizată prin mijlocirea formei oblice a cuvîntului, în parte funcția exteriorizată prin forma cazuală a numelui sau printr-un nume însoțit de prepoziție este tratată drept funcție secundară (a se vedea supra). Funcția secundară reprezentată prin forma

oblică a cuvîntului este opusă într-un fel funcției primare, determinate de semnificatul categorial al cuvîntului. Astfel, de exemplu, în îmbinări de tipul *curte împărătească*, *conac boieresc*, *șatră țigănească*, *cocioabă țărănească* funcția de atribut a adjectivelor (*împărătească*, *boieresc*, *țigănească*, *țărănească*), fiind determinată de semnificatul categorial al acestuia, este considerată primară, de bază pe cînd în îmbinări de tipul *curtea împăratului*, *curte de împărat*; *conacul boierului*, *conac de boier*; *șatra țiganului*, *șatră de țigan*; *cocioaba țaranului*, *cocioabă de țaran* funcția de atribut a substantivului este funcție secundară, funcția de bază a substantivului fiind aceea de subiect.

În legătură cu aceasta urmează a se menționa că prin proprietatea de a *îndeplini* funcții secundare se caracterizează în principiu formele paradigmatic (flective și analitice) ale substantivului și ale substitutelor lui. Nu duce la schimbarea raporturilor semantico-relaționale formele cazuale oblice ale adjectivului. Astfel între componentele sintagmelor *vestita poetesă* și *vestitei poetese* avem același raport atributiv, deși în prima sintagmă adjectivul se află la nominativ, iar în cea de a doua – la genitiv. Aici prin forma de genitiv adjectivul se conformează formei substantivului pe care-l determină. În sintagma citată forma de genitiv a adjectivului se prezintă drept o expresie a genitivului substantivului, indicînd că acesta se află în raport atributiv cu un alt substantiv (cf: *cartea vestitei poetese* – *cartea poetesei vestite*).

Nu implică modificarea raporturilor semantico-relaționale, și deci a funcțiilor, nici schimbarea formelor personale ale verbului. Astfel în structurile care depășesc cadrele sintagmei de tipul: *Eu lucrez*, *Noi lucrasem*, *Vasile a lucrat*, *Elevii ar fi lucrînd*, etc., deși formele verbului diferă, avem de-a face cu același raport relațional-semantic dintre caracteristica dinamică exprimată de verb și agentul determinat. Prin formele paradigmatic ale verbului acțiunii exprimate de acesta i se atribuie aspect temporal-madal-personal, acestea manifestîndu-se la nivelul propoziției-discurs (enunț).

Astfel am putea afirma că sintagmele sînt unități ale limbii constînd din două elemente cu funcții diferite, fie că acestea se datoresc semnificatului categorial diferit (funcție primară, de bază), fie că formei oblice a cuvîntului (funcție secundară), unități sintactice ce se caracterizează printr-o anumită autosuficiență semantică și structurală.

Tipurile de sintagmă

Combinarea cuvintelor, după cum s-a relatat în mai multe rînduri, poate fi tratată drept o modalitate de actualizare a înțelesului cuvintelor-denumiri care fiind niște integrități de semne virtuale necesită a fi relevate în procesul comunicativ. Sintagma poate fi privită drept o primă etapă în acest proces, deși ea nu este o unitate comunicativă. Anume în componența acesteia se obține concretizarea semanticii noțiunii virtuale, se realizează trecerea de la semnificația noțională a cuvîntului la sensul lui concret. În componența îmbinării un verb, ca de exemplu, *a întinde* își poate realiza numeroasele sale sensuri (cf.: *a întinde mîna*, *a întinde rufe*, *a întinde firile* (textile), *a întinde arcul*, *a întinde puloverul*, *a se întinde după o vișină*, *a se întinde drumul*, *a întinde ședința*, *a se întinde la pînînt*, *a întinde marfa*, *a întinde o plăcintă* (o bomboană), *a întinde focul* etc.).

Relevarea sintagmei lexicale drept unitate gnostică aplicată la materia de limbă se dovedește a fi importantă pentru studierea și descrierea raporturilor dintre noțiunile numite de cuvintele semnificative îmbinate, acestea fiind determinate de doi factori principali: 1) de relațiile dintre obiecte și proprietățile lor în realitatea obiectivă și 2) de logica gîndirii, de modul cum vede vorbitorul aceste relații. Tipurile de raporturi sînt determinate de semnificatele categoriale ale cuvintelor îmbinate.

Sintagme nominale

Dacă ne referim la îmbinările cu substantiv în calitate de nucleu (sintagme substantive sau nominale) aici raporturile exprimate poartă de cele mai multe ori caracter atributiv-circumstanțial, datorându-se în fond sensului componentului dependent, deși nu poate fi ignorat nici înțelesul cuvântului regent. Substantivului-nucleu al îmbinării i se atribuie un determinant, reprezentat prin:

- adjective calitative (*măr roșu, munți înalți, așa căldură, cuvinte frumoase, bocanci grei* etc.);
- adjective relative (*țară muntoasă, chipiu soldățesc, bondiță ciobănească* etc.);
- adjective posesive (*casa noastră, cartea ta, copiii voștri* etc.);
- adjective cantitative (*multe întâmplări, prima căsătorie, zece saci, puțină fericire, prietenii amândoi* etc.);
- adjective deictice (*acest copil, ultima casă, malul celălalt, băiatul acela* etc.);
- participiu (*chiperi umpluți, popă tuns, copilă alintată, curte îngrijită, ușa vopsită* etc.);
- supin (*plug de arat, foarfece de tuns, aparat de berberit, ac de cusut* etc.);
- gerunziu (*rană sîngerîndă, valuri muginde, copila plîngîndă, mînă tremurîndă* etc.);
- infinitiv (*posibilitatea de a manevra, încercare de a trece, proprietatea de a zbura* etc.);
- substantive la unul din cazurile oblice fără prepoziție (*daruri copiilor, sabia turcului, mulțumiri colegilor, mama unui copil* etc.);
- substantive precedate de prepoziții (*ieșuri de casă, fată cu cercei, călătorie cu trenul, vînt de primăvară, vînătoare în munți* etc.);
- adjective însoțite de obicei de prepoziții (*întîmplarea de ieri, oamenii de pe aici, femeie bine, casa de dincolo* etc.).

Determinativele de pe lîngă substantive care formează împreună cu acestea sintagme nominale atribuie obiectelor numite de substantive calități, semne, proprietăți, corelări cu alte obiecte etc. și servesc pentru a individualiza, pentru a deosebi obiectul dat de alte obiecte, de obicei de același fel. E o modalitate de a actualiza, de a concretiza sensul substantivelor, adică a cuvintelor prin care este numită substanțialitate. Și aceasta spre deosebire de modalitățile de a concretiza sensul elementului regent în sintagmele ale căror nuclee sînt reprezentate prin cuvinte cu valoare atributivă (a se vedea infra).

Varietatea categorială și semantico-funcțională a componentelor secundare din cadrul sintagmelor nominale determină diversitatea raporturilor semantico-relaționale exprimate prin aceste sintagme. Printre ele:

- raporturi determinativ-calitative (*casă frumoasă, căciulă brumărie, masă rotundă, lapte gustos* etc.);
- raporturi de materie (*masă de brad, costum de lînă, zid de piatră, țuică de prune* etc.);
- raporturi posesive (*calul vecinului, ambiția ta, anteriul popii, gospodăria voastră* etc.);
- raporturi cantitative (*multe argumente, cinci scaune, câștig întreit, toți creștinii* etc.);
- raporturi demonstrative (*copacul acesta, ceilalți copii, lanul de dincolo* etc.);
- raporturi relative (*casă de țăran, comportare de bădăran, cancelarie prezidențială* etc.);

– raporturi finale (*mașină de cusut, căldare pentru gunoi, pușcă de vânătoare etc.*);
 – raporturi temporale (*varză de toamnă, mere văratice, ciocnirea de ieri, întâlnirea de atunci etc.*);

– raporturi spațiale (*drumul de sus, cabana din munți, cartea de pe masă, întoarcerea de la țară, plecarea la pădure etc.*) etc.

Raporturile, după cum s-a menționat, depind în esență de înțelesul lexical al cuvintelor îmbinate, astfel că același mod de legătură, de exemplu prin flexiune de genitiv poate reda diverse raporturi. De aici diferitele attribute genitivale: genitivul posesiv (*cartea elevului, trăsura unui țigan, ȋtarii moșului*); genitivul subiectual (*lupta soldaților, fuga dușmanului, zîmbirea copilului*); genitivul obiectual (*demolarea clădirii, potcovirea calului, repararea locuinței*); genitivul sursei (*sucul poamei, cîntecul durerii, izvorul prieteniei*); genitivul apozitiv (*Țara Moldovei, Munții Caucazului*); genitivul superlativ (*poemul poemelor, vecii vecilor, meșterul meșterilor*) ș. a.

Printre componenții dependenți ai sintagmelor nominale (/ substantivale) un loc însemnat ocupă substantivele însoțite de prepoziții care-și iau începutul, după toate probabilitățile, de la extensorii și situații respectivi ai verbului. Fenomenul s-ar putea datori faptului că structurile nominale s-au format pe baza celor verbale (Jurcenco, p. 75). Cf.: *A călători cu trenul. – Călătoria cu trenul. A trece prin munți. – Trecerea prin munți. Gardul este făcut din nuiele. – Gard de (din) nuiele. A dăruii copiilor. – Dar copiilor.*

Sintagmele nominale, adică cele cu substantiv în calitate de element regent, se caracterizează printr-o pronunțată autosuficiență semantică și funcțională.

Sintagme verbale

Printr-o autosuficiență semantică și structurală mai puțin pronunțată se caracterizează tipurile de sintagme în care componentul principal (/ regent) este reprezentat printr-un cuvînt cu valoare de determinant al unei unități lexicale cu semnificat categorial de substanțialitate. E vorba de verbe și adjective (în cazuri relativ rare și de adverbe) care deși împreună cu extensorii și situații săi formează sintagme, totuși, necesită un substantiv ca determinat prin intermediul căruia ar face legătură cu un denotat. De exemplu: *a strica nuci* – [*băiatul*] *strica nuci*; *slab de duh* – [*un bărbat*] *slab de duh*; *a se adresa publicului* – [*deputatul*] *se adresează publicului*; *greu de convins* – [*pe Ion*] *este greu de convins*.

Dacă ne referim la sintagmele verbale, adică la sintagmele cu verb în calitate de cuvînt regent, componentele dependente ale acestora se prezintă drept niște extensiuni ale înțelesului verbului, gradăția dependenței semantice dintre extensiune și verb fiind diferită de la o sintagmă la alta. Legătura este mai rigidă în situațiile cînd se exprimă raporturi semantice obiectuale, de beneficiar, finale, instrumentale și mai puțin strînse cînd e vorba de unii situații prin care se determină cadrele desfășurării spațiale sau temporale ale acțiunii. Extensiunile indispensabile sînt cerute de înțelesul verbului, fiind corelate cu actanții obligatorii ai verbului, pe cînd cele care vin să precizeze, să semnaleze ramele evoluării acțiunii, procesului, stării – cadrează cu actanții facultativi și cu situații verbului.

În scopul diferențierii tipurilor de compliniri ale verbului regent al sintagmei sînt utilizate diverse mărci ale acestora. În parte se recurge la forma de acuzativ a substantivului (caz organic, central) pentru marcarea obiectului acțiunii active – actant al verbului

obiectual (de exemplu, *a strica nuci*, *a curăți cartofi*, *a împrumuta parale*, *a despica lemne*); este utilizat substantivul la dativ (caz medial) pentru a indica adresatul unei acțiuni (de exemplu, *a împărți [bunuri] bogașilor*, *a povesti [o întâmplare] elevilor*, *a se adresa consătenilor*); este folosit substantivul însoțit de diferite prepoziții (caz adverbial, periferic) pentru a semnală diferite circumstanțe în care se dezvoltă acțiunea exprimată de verbul-nucleu (de exemplu, *a călători pe mare*, *a trece peste râu*, *a se uita cu dragoste*, *a termina într-o oră*); se aplică diverse adverbe pentru indicarea cadrelor spațiale, temporale, modale ale evoluției acțiunii, procesului, stării (de exemplu, *a se opri aici*, *a trece dincolo*, *a pleca departe*, *a se întoarce târziu*, *a lucra noaptea*, *a merge greu*, *a trece repede*, *a se comporta corect*).

De regulă, când ne referim la sintagmele verbale, le prezentăm pe acestea ca fiind formate din două componente autosemantice: verb regent la infinitiv și componentul subordonat care poate fi de diferită natură: substantiv la una din formele cazuale oblice, substantiv cu prepoziție, adverb, una din formele absolute ale verbului (de ex.: *a demola o clădire*, *a confecționa o cămașă*, *a se adresa consătenilor*, *a ciopli cu barda*, *a cumpăra lemne*, *a pleca devreme*, *a povesti râzând*, *a se pregăti de spălat* etc.). Și se face aceasta în scopul de a avea posibilitatea de a supune analizei în mod izolat un anumit tip de legătură dintre verb și unul din virtualii actanți sau situații ai acestuia. În același scop verbul regent este utilizat la infinitiv, una din formele lui absolute, pentru că folosirea lui la una din formele sale finite (personale) presupune în mod obligatoriu subiectul procesului sau al stării, agentul acțiunii, fapt ce transformă verbul din element regent al sintagmei în element subordonat al subiectului într-o propoziție (cf.: *a călători cu trenul* – [cineva] călătorește cu trenul; *a confecționa o cămașă* – [cineva] confecționează o cămașă; *a se adresa elevilor* – [cineva] se adresează elevilor).

Deschiderea unui loc la stînga verbului – acela de subiect, de agent face anevoioasă analiza actanților și a situațiilor din dreapta verbului care sînt de altă natură decît actantul-subiect.

În cazul cînd la dreapta aceluiași verb se deschid mai multe locuri pentru actanții și situații lui, la nivelul sintagmatic se diferențiază cîte o sintagmă aparte în care de fiecare dată verbul dat apare combinat cu unul din tipurile de actanți și situații. Și se face aceasta cu scopul de a simplifica analiza, de a prezenta mai clar tipurile de legătură. De exemplu, pe lîngă verbul *a dăru* pot fi folosite concomitent, fără a se exclude, o serie de actanți și situații (*a dăru cărți elevilor la sărbători după masă în sala de festivități*). Avem aici o legătură prin constelație (Hjelmslev) cînd extensiunile, depinzînd semantic și structural de același verb regent, sînt legate printr-o simplă înlanțuire. Și aceasta spre deosebire de sintagmele dezvoltate nominale unde, de regulă, elementele dependente sînt legate între ele prin dependență succesivă (cf.: *scuțița fetei vecine din dreapta casei noastre*).

Structurile dezvoltate de tipul celor citate pot fi întîlnite în propoziții logice, în enunțuri. Sintagma însă se limitează la o singură legătură dintre două elemente. Astfel construcția dezvoltată cu verb regent, menționată mai sus, poate fi fracționată în sintagme ca: *a dăru cărți*, *a dăru elevilor*, *a dăru la sărbători*, *a dăru în sala [de festivități]*, *a dăru după masă*.

De fapt sintagmele verbale pot fi asemănate într-un fel cu construcțiile infinitivale, despre care, de rînd cu alte tipuri de construcții – construcții gerunziale și construcții participiale – se vorbește în gramatica tradițională. Astfel că în aceeași măsură s-ar putea, vorbi despre îmbinări verbale cu gerunziu sau participiu în calitate de element regent (cf.: *a tăia cu toporul* – *tăind cu toporul* – *tăiat cu toporul*; *a scoate din casă* – *scofînd din casă* – *scos din casă*). S-a ales însă infinitivul drept element regent al sintagmei

verbale întrucât acesta fiind mai apropiat de substantiv comunică oarecum aspect nominativ sintagmei (sintagma este considerată, totuși, unitate nominativă). Și apoi la infinitiv verbul păstrează mai din plin valența sa combinatorică, decît atunci cînd se află în parte la participiu. Astfel – în timp ce verbul obiectual aflîndu-se la infinitiv poate avea drept extensiune actant-obiect (de exemplu, *a pregăti bucate*, *a culege pere*, *a smulge sfeclă*), participiul, în virtutea faptului că e legat de diateza pasivă nu poate avea o asemenea extensiune (cf.: **pregătit bucate*, **cules pere*, **smuls sfeclă*) (vezi infra).

Și în cadrul sintagmelor verbale, în dependență de semantica verbului regent și aceea a cuvintelor-extensiuni se exprimă cele mai diverse raporturi relațional-semantice. Raporturile sînt de fapt de două tipuri: 1) raporturi necircumstanțiale și 2) raporturi circumstanțiale.

Din prima categorie fac parte raporturile al căror specific este determinat de fapt de înțelesul verbului regent. Astfel, de exemplu, prin sintagmele al căror verbe regente țin de grupul verbelor distribuirii se exprimă raporturi distributive. E vorba de verbe ca: *a fragmenta*, *a divide*, *a împărți*, *a bucăți*, *a scinda*, *a diviza*, *a despica*, *a descompune*, *a fracționa*, *a despărți*, *a repartiza*, *a clasa*, *a distribui*, *a grupa*, *a sistematiza* etc. Drept extensiune a acestora sînt folosite substantive, de obicei la plural (uneori sînt utilizate substitute ale acestora), precedate de prepoziția *în* (de exemplu, *a împărți în clase*, *a desface în bucăți*, *a despica în două*, *a diviza în parcele*, *a clasa în tipuri* etc.). De regulă, verbele date presupun un actant obligatoriu, acela exprimat printr-un substantiv la cazul acuzativ, prin care este semnalat obiectul supus divizării (cf.: *a despica buturuga în bucăți*, *a împărți mămăliga în patru*). Prin sintagmele ale căror elemente regente țin de grupul verbelor transformării se exprimă raporturi transformaționale. E vorba de verbe ca: *a (se) preface*, *a (se) schimba*, *a (se) preschimba*, *a deveni*, *a se modifica*, *a (se) reface* ș. a. (de exemplu, *a se preschimba într-o zîină*, *a deveni împărat*, *a se preface în pulbere* etc.). Din numărul raporturilor necircumstanțiale fac de asemenea parte cele exprimate de sintagmele în care drept element regent apare un verb obiectual, iar drept element subordonat – un actant obligatoriu al verbului, actant-obiectul acțiunii (*a consuma droguri*, *a descifra un text*, *a pregăti bucate*, *a comunica o veste*, *a prinde muște* etc.).

La raporturile necircumstanțiale, determinate în fond de înțelesul verbului regent pot fi trecute de asemenea: raporturile deliberative (*a se interesa de sănătate*, *a vorbi de accident*, *a povesti despre întîmplare*), raporturile destinare (*a dona nepoșilor*, *a se consacra religiei*, *a se închina sfinților*, *a se adresa colegilor*) ș. a.

Raporturile circumstanțiale se exprimă de regulă prin sintagmele verbale al căror element subordonat, reprezentat prin adverb propriu-zis, prin substantiv-adverb, prin substantiv însoțit de prepoziție, semnaleză diverse cadre conjuncturale în care se desfășoară acțiunea. Componentul subordonat al sintagmei se caracterizează printr-o relativă independență semantică față de înțelesul verbului, fiind în stare să se îmbine cu o cantitate însemnată de verbe variate din punct de vedere al sensului. Doar în cazuri relativ neînsemnate numeric înțelesul verbului poate impune un anumit tip de extensiune (cf.: *a ieși din cameră*, *a pătrunde în zonă*, *a se prăbuși în abis*, *a trece prin geam* etc.).

Printre raporturile relațional-semantice circumstanțiale mai frecvente sînt:

– raporturi spațiale (*a locui în centru*, *a călători în străinătate*, *a ieși din pădure*, *a dormi în fotoliu*, *a pleca departe*, *a ședea pe canapea*, *a se ascunde după colț*, *a se întoarce de la deal* etc.);

- raporturi temporale (*a se prezenta după masă, a pleca târziu, a se trezi devreme, a termina peste un an, a lucra nopțile* etc.);
- raporturi cauzale (*a tremura de frică, a întârzia din cauza ploii, a se reține din motiv de boală, cîntă de bucurie* etc.);
- raporturi finale (*a se pregăti de arat, a lucra pentru parale, a veni cu scopul de a învăța, a citi pentru a se informa* etc.);
- raporturi instrumentale (*a netezi cu grebla, a vopsi cu un burete, a scrie cu pixul, a bate cu ciocanul, a cînta din drîmbă* etc.);
- raporturi modale (*a se mișca încet, a alerga repede, a trece glonte, a mânca cu socoteală, a dormi tun, a lucra pe îndelete* etc.);
- raporturi sociative (*a lucra cu feciorul, a merge împreună cu soția, a se certa cu vecinul, a cînta în doi* etc.) ș. a.

Spre deosebire de raporturile necircumstanțiale care sînt caracteristice, de regulă, pentru sintagmele în care componentul regent este reprezentat prin verbe obiectuale, iar componentul subordonat – prin substantive la cazuri organice (centrale), raporturile circumstanțiale sînt caracteristice pentru sintagmele cu diverse verbe în calitate de element regent, iar drept element subordonat – adverbe propriu-zise, locuțiuni adverbiale, substantive-adverbe, substantive precedate de prepoziții.

Sintagme adjectivale

Un alt tip de sintagme îl constituie cele cu **adjectiv** în calitate de nucleu. Adjectivul, determinativ al substantivului, la rîndul său, se poate prezenta drept element principal al unei sintagme. Adjectivul, ca și verbul, pentru a-și actualiza sensul, cere actanți, de cele mai multe ori facultativi, precum și unii situați. Sintagma adjectivală, prezentîndu-se drept o determinare desfășurată, se caracterizează printr-o relativă independență în componența propoziției, izolîndu-se uneori în scris prin virgulă: *Ion, bucuros de oaspeți, s-a ridicat în întîmpinarea celor veniți*.

Afinitatea dintre verb și adjectiv (ambele sînt determinative ale numelui) face ca extensiunile adjectivului să coincidă adesea cu acelea ale verbului. Aceasta poate avea loc atît în cazurile cînd adjectivul are radical comun cu verbul (de ex.: *a crede în Dumnezeu – credincios în Dumnezeu; a se mînia pe Ion – mînios pe Ion*), cît și în cazul cînd este apropiat numai sensul acestora (cf.: *a se teme de șerpi – fricos de șerpi*).

Întrucît adjectivul necesită sprijinul unui substantiv prin mijlocirea căruia ar face legătură cu denotatul, sintagmele adjectivale, în comparație cu cele substantive, se caracterizează printr-o autosuficiență semantico-structurală mai puțin pronunțată (cf: *credința în Dumnezeu – [om] credincios în Dumnezeu; frica de șerpi – [băiat] fricos de șerpi*).

Cele mai răspîndite sintagme adjectivale în limba română sînt acelea, al căror component subordonat este un substantiv precedat de prepoziție prin care se determină sfera, în sens larg, de manifestare a semnului numit de adjectivul regent (de exemplu, *[costum] ros la coate, aprig la luptă, flămînd de dimineață, tare de duh, harnic la mîncare* etc.).

În limba română în ultimul timp capătă extindere sintagmele adjectivale cu elementul dependent exprimat printr-un substantiv la cazul dativ. Cităm cîteva dintr-o listă pe care o aduce în lucrarea sa Gabriela Pană-Dindelegan: *[modele] adecvate*

sensului, [în zone] adiacente acestora, [profesori] apropiați elevilor, [surîsuri] binevoitoare colegilor, [răbdare] atât de dragă femeilor, [confruntare] fatală tuturor, [echilibrul] anterior întâlnirii [cu Suzy], [operație] inversă împărțirii, [propoziție] juxtapusă regentei, [idee] nefastă lui, [o faptă] păgubitoare societății, [reguli] valabile tuturor concursurilor, [mărfuri] tributabile unei viziuni romantice etc. (Pană-Dindelegan, p. 35–38).

Acest tip de structură, după cum relatează autoarea, poartă caracter deschis: numeroase alte adjective sînt apte de a apărea în asemenea construcții „în condițiile în care au un determinant prepozițional din categoriile semantice înrudite cu ale determinativului în dativ“ (Pană-Dindelegan, p. 39) (cf.: *conform cu datele – conform datelor; diferit de primul – diferit primului, identic cu acesta – identic acestuia* etc.).

În dependență de semantica adjectivului regent și aceea a numelui subordonat prin astfel de sintagme se redau raporturi de echivalență, de corespondență, raporturi temporale, spațiale, destinaționale. Drept elemente de legătură dintre componentii sintagmelor adjectivale de cele mai multe ori este utilizată prepoziția. Printre prepozițiile mai des folosite pot fi menționate: *cu, de, la, în, pe, pentru* ș. a. (*consecvent în acțiunile [sale], bun de gură, olog de picioare, spurcat la vorbă, [factor] decisiv pentru realizare, [lemn] bun de obadă, supărat pe toți, prietenos cu toată lumea* etc.).

S-a relatat mai sus că în cele mai multe sintagme adjectivale prin componentele dependente ale acestora sînt indicate domeniile (sferele, cadrele, zonele) în care se manifestă semnul, calitatea, proprietatea numite de adjectivele regente. Semnificatul acesta general este conjugat de obicei cu una din semele prin care se indică locul, timpul, cauza, scopul etc. Astfel că și prin sintagmele adjectivale, ca și prin cele verbale și nominale, se exprimă o serie de raporturi, deși mai puțin numeroase, printre care:

- raporturi spațiale (de ex.: *[anteriu] îngust la talie, negru peste tot, știrb la colțuri* etc.);

- raporturi temporale (de ex.: *vesel dimineața, trist la amiază, iritant la bătrînețe* etc.);

- raporturi finale (de ex.: *[roșii] bune pentru conservat, [plan] greu de realizat, [faptă] demnă de condamnare* etc.);

- raporturi cauzale (de ex.: *vînat de frig, sfîrțicat de durere, bucuros de veste* etc.);

- raporturi sociative (de ex.: *prietenos cu vecinii, politicos cu femeile, aspru cu infractorii, neîmpăcat cu dușmanii* etc.) etc.

O varietate specială de sintagme adjectivale o constituie cele prin care se exprimă o comparație de tipul: *frumoasă ca o floare, înalt ca un brad, mare cît un munte*. Prin cel de al doilea component al sintagmei se indică obiectul pentru care calitatea sau semnul numit de adjectiv e caracteristic în cel mai înalt grad.

De fapt componentele secundare ale sintagmelor adjectivale coincid în esență cu extensiunile de pe lîngă predicatul nominal al cărei predicativ este adjectivul-nucleu al sintagmei respective (cf.: *[Vasile] era vesel dimineața; [Anteriu] era ros la coate; [Ion] era politicos cu femeile* etc.).

Sintagmele adjectivale sînt apropiate de sintagmele cu participiu în calitate de component regent (cf.: *pieptănat de dimineață; strînsă în corset; pregătit pentru sărbătoare* etc.). E vorba în fond de acele structuri care în sintaxa tradițională, după cum s-a menționat, sînt tratate drept construcții participiale, de rînd cu construcțiile gerunziale și construcțiile infinitivale. De altfel, prin analogie cu acestea ar putea fi tratate drept construcții adjectivale și sintagmele cu adjectiv în calitate de nucleu (cf.: *Vasile, moșluz*

de dimineață, își vărsa mînia pe subalterni. – Vasile, supărat de dimineață, își vărsa mînia pe subalterni). Deși trebuie recunoscut ca adjectivele sînt mai limitate în posibilitățile sale valențiale decît participiile, care datorită înțelesului de acțiune păstrează în esență și capacitatea valențială a verbului de la care s-au format. Ce-i drept, participiul, după cum s-a relatat, nu poate avea actant-obiect și aceasta din motiv că participiul presupune aspectul pasiv al verbului, fapt ce vine să schimbe capacitățile combinatorice ale formei verbale date. Prin aceasta participiul trecut se deosebește de alte forme absolute ale verbului (gerunziu, infinitiv, supin) care sînt forme active. Astfel, de exemplu, se poate spune: *a strica nuci, stricînd nuci, [clește] de stricat nuci*, dar numai *nuci stricate*, unde avem de acum o sintagmă substantivală. Prin aceasta s-ar putea explica și faptul că nici adjectivele nu pot avea actant-obiecte ceea ce se constată în [Pană-Dindelegan, p. 54].

Sintagme adverbiale

Cît despre sintagmele cu adverb în calitate de nucleu, așa-numitele sintagme adverbiale, acestea sînt relativ rare, varietatea lor fiind destul de redusă. În conformitate cu tipul adverbului folosit ca element principal și cu relațiile dintre componentii lor sintagmele adverbiale sînt de două feluri 1) sintagme cu adverbe de loc sau de timp în calitate de nucleu (*departe în munți, tîrziu după amiază*) și 2) sintagme cu adverb de mod în calitate de nucleu (*greu de spus, ușor a realiza*).

În primele sintagme relațiile dintre componentii lor sînt de natură apozitivă: cel de al doilea component al sintagmei vine să precizeze circumstanța (locul sau timpul) numită de elementul regent. În calitate de element regent sînt folosite adverbele deictice prin care se indică locul relativ în spațiu corelat cu locul situării vorbitorului (*acolo, aici, aproape, alături, departe, dincolo, înainte* ș. a.) sau timpul relativ corelat cu timpul actului comunicativ (*acum, apoi, atunci, ieri, înainte, mîine, tîrziu* etc.). În calitate de al doilea element al sintagmei cu adverb de loc în rol de nucleu este folosită o construcție prepozițională prin care locul relativ este prezentat în corelare cu un obiect anumit din realitate (de ex.: *aici lîngă prag, acolo după colț, departe în munți* etc.). În calitate de element secundar al sintagmelor cu adverb de timp în rol de nucleu este utilizată, de regulă, construcția prepozițională (prepoziție + substantiv) prin care timpul relativ este precizat prin corelare cu un eveniment cunoscut, cu un segment de timp anumit (de ex.: *atunci la adunare, astăzi după lecții, ieri după masă, mîine pe la chindii, devreme în zori, apoi după război* etc.).

Sintagmele adverbiale de tipul celor examinate aici trebuie deosebite de construcțiile cu locuțiuni prepoziționale de tipul: *departe de casă, înainte de Paște, alături de prag*. Vorba e că în timp ce în sintagma adverbială se conține o dublă semnalare a locului sau a timpului, prin construcția cu locuțiunea prepozițională locul sau timpul este indicat o singură dată. De exemplu, prin sintagma *acolo în pădure* se face o dublă indicare a locului: odată în mod relativ – prin adverbul *acolo* se semnalează că locul se află la o relativă îndepărtare de vorbitor, iar a doua oară – prin construcția prepozițională (*în pădure*) se precizează că locul se află în interiorul pădurii. Și aceasta spre deosebire, de exemplu, de construcția *departe de casă*, prin care semnalarea locului în spațiu se face o singură dată – prin corelare cu un obiect din realitate: locul indicat se află la o distanță mare de casă și nu față de vorbitor.

Cît despre sintagmele cu adverbe modale în rol de nucleu, prin acestea se exprimă, de regulă, sfera în care se manifestă modalitatea semnalată de adverbul respectiv (de ex.:

greu a realiza, bine de scăldat, mult de așteptat, anevoie a înțelege). De cele mai multe ori în calitate de cel de al doilea element al sintagmelor date este folosită o formă absolută a verbului – supinul sau infinitivul. La transformarea sintagmelor de acest fel în sintagme verbale adverbial devine un determinativ al acțiunii (cf.: *a realiza greu, a se scălda bine, a aștepta mult, a înțelege anevoie*).

Din numărul sintagmelor adverbiale fac parte de asemenea construcțiile comparative cu adverb de mod în calitate de element regent, de tipul: *repede ca săgeata, încet ca melcul, agale ca rața*. Prin cel de al doilea component al sintagmei aici se numește obiectul, ființa care prin felul său de a realiza o acțiune caracterizează în cel mai înalt grad modalitatea exprimată de adverb.

Sintagme nominale și sintagme predicative

Dat fiind caracterul de determinant al elementelor regente ale sintagmelor adjectivale, verbale, adverbiale, acestea tind să se alăture unor substantive pentru a face legătură cu denotatul. Astfel că sintagmele date vin să dezvolte sintagmele nominale (substantivale), acestea fiind singurele care se caracterizează printr-o autosuficiență semantică și structurală pronunțată (cf.: *Anteriu ros – Ros pe la coate – Anteriu ros pe la coate; Măiestria de a pregăti – A pregăti bucate – Bucate bune – Măiestria de a pregăti bucate bune*). Astfel, în principiu, am putea obține sintagme destul de desfășurate, dar ne limităm la cele minime, care constau doar din doi componenți pentru a ușura analiza.

Astfel, studiind cuvântul în cadrul sintagmei putem obține date importante privind comportarea acestuia în unități ale limbii superioare nivelului lexical. Sintagma este prima treaptă la care cuvântul începe să-și actualizeze sensurile, să-și realizeze potențele sale relațional-funcționale acestea rămânând aceleași și la nivelele superioare sintagmei.

La nivelul sintagmei cuvântul intrând în legătură cu alte unități lexicale își realizează funcțiile sale (de bază sau secundare) fapt ce presupune și exprimarea unor raporturi relațional-semantice dintre noțiunile numite de cuvintele îmbinate, tipurile de raporturi diferind de la un model de sintagmă la altul, determinate fiind în cele din urmă de semnificatul categorial al cuvântului-nucleu al sintagmei.

După cum s-a putu observa, sintagmele se împart în două categorii principale: 1) sintagme cu nuclee exprimate prin cuvinte ce numesc substanțialitate – substantive și substitute ale acestora (*cîntec de dragoste, coarda casei, închinare Domnului, colaci pentru cumetrie*) și 2) sintagme cu nuclee exprimate prin cuvinte ce redau caracteristici în sens larg – verbe, adjective, adverbe (*a ciopli un băț, vînat de frig, a se adresa colegilor, departe în munți, dulce ca mierea*).

Semnificatul categorial al cuvântului-nucleu al sintagmei predetermină tipul de determinant, exprimat prin cel de al doilea component al sintagmei. În parte, în calitate de component secund al sintagmei substantivale (nominale) sînt utilizate adjective, verbe la formele sale absolute (participiu, gerunziu, supin), substantive la una din formele cazuale oblice sau însoțite de prepoziție, care îndeplinind funcția de atribut (determinativ) al substantivului exprimă calități, semne, caracteristici, proprietăți, conjugate cu raporturi relațional-semantice deictice, cantitative, cauzale, finale, spațiale, temporale, posesive, de materie etc. Sintagmele nominale (substantivale) se caracterizează printr-o vădită autosuficiență semantică și structurală.

Componenții determinanți (secundari) ai sintagmelor substantivale sînt tratați, în termenii gramaticii tradiționale drept atribute de diferită natură (adjectival, substantival, pronominal, verbal etc.).

Celelalte tipuri de sintagme, avînd în calitate de nucleu cuvinte care însăși fiind determinate (un adjectiv sau un verb de exemplu are nevoie de sprijin pe care-l află în substantiv dat fiind că anume prin mijlocirea acestuia face legătură cu denotatul) se caracterizează printr-o autosuficiență semantică și structurală mai puțin pronunțată. Cel de al doilea component al acestor sintagme este de altă natură decît cel din componența sintagmelor substantivale. În parte componentele determinate din cadrul sintagmelor verbale sînt de fapt niște extensiuni prin care se completează înțelesul verbului, se relevă un sens nou al acestora, se caracterizează cadrele circumstanțiale în care se desfășoară acțiunea, procesul, starea exprimate de verbele regente.

În calitate de cuvinte subordonate apar: substantive la cazurile oblice, substantive însoțite de prepoziții, adverbe, forme absolute ale verbului ș.a. parte din extensiunile exprimate de regulă prin substantive la formele cazurilor oblice sau însoțite de unele prepoziții se află în dependență strînsă de înțelesul verbului, venind să-l întregască, să-l completeze, să-l precizeze, să-l clarifice. Acesta se obține prin:

- indicarea obiectului care apare în rezultatul acțiunii, dispăre, suferă o anumită modificare, se transformă, își schimbă aspectul etc. (*a confecționa o cămașă, a demola o clădire, a repara televizorul, a scrie o scrisoare, a despica o buturugă, a înghiți sarmale* etc.);

- semnalarea scopului urmărit de acțiune (*a se pregăti de examene, a lucra pentru parale, a se găti de nuntă* etc.);

- desemnarea beneficiarului care cîștigă de pe urma realizării acțiunii, prin indicarea obiectului, persoanei în favoarea căreia se realizează acțiunea (*a se conforma legii, a dăruia creștinilor, a se adresa elevilor* etc.);

- semnalarea instrumentului cu ajutorul căruia se realizează acțiunea (*a cerne cu ciurul, a prinde cu plasa, a bate cu ciocanul* etc.);

- menționarea motivului privind realizarea acțiunii (*a plînge de durere, a se reține din cauza ceței, a tremura de frig* etc.).

În termenii sintaxei tradiționale extensiunile verbului prin care sînt reprezentați componenții dependenți ai sintagmelor verbale sînt tratați drept complement direct, complement indirect, complement circumstanțial final, instrumental, causal.

Altă parte de extensiuni ale verbului prin care sînt reprezentați componenții dependenți ai sintagmelor verbale o constituie substantivele însoțite de prepoziții, adverbe ce se caracterizează printr-o dependență slabă de înțelesul verbului, prin care sînt conturate ramele circumstanțiale (de timp, mod, loc, relație, concesivitate etc.) în care se desfășoară acțiunea, procesul, starea etc. (*a călători prin munți, a sosi la timp, a veni repede, a lucra bine, a dormi pe podea* etc.).

Conform terminologie gramaticii tradiționale componenții dependenți ai unor astfel de sintagme, bineînțeles în componența propoziției, sînt interpretați drept complemente circumstanțiale de loc, de timp, de mod, de relație etc.

Dependența slabă a construcțiilor prepoziționale de semantica verbului în sintagmele examinate aici face ca aceste construcții să se caracterizeze printr-o relativă independență, fapt ce i-a determinat pe unii cercetători să le califice drept construcții sintactice libere. După cum se va vedea mai jos, ele pot fi folosite chiar drept titluri de articole, de schițe și chiar opere literare de proporții (*La vînătoare. În munți. După nuntă.* etc.).

Sintagmele adjectivale care țin și ele de sintagmele cu determinant în calitate de nucleu și deci cu o autosuficiență semantică și structurală relativ slabă au în calitate de element secundar un substantiv însoțit de prepoziție, mai rar substantiv la o formă cazuală oblică, o locuțiune adverbială, un verb la unele forme absolute. În linii mari raporturile

exprimate de acestea se reduc la indicarea sferei de manifestare a semnului, calități, proprietății etc., aceasta conjugându-se cu diverse raporturi (*scurt de statură, lat în umeri, bun de grindină, iute la picior, săritor la nevoie* etc.). acestea se prezintă drept niște determinative desfășurate, înscriindu-se printre construcțiile de tipul celor participiale, gerunziale, infinitivale.

Din perspectiva legăturii dintre componenții săi și a raporturilor ce se stabilesc între aceștia sintagmele adverbiale ocupă un loc deosebit printre tipurile de sintagme. În parte legătura dintre componenții sintagmei cu adverbe de loc și de timp în calitate de nucleu amintește mai mult de o legătură apozitivă, astfel că acestea numai convențional pot fi considerate sintagme (una din trăsăturile generale de bază a sintagmelor este legătura subordonatoare dintre componenții lor). Mai mult temei avem pentru a considera sintagme construcțiile cu adverb modal în calitate de nucleu (*greu de realizat*) și construcțiile comparative (*repede ca săgeata*).

Deși sintagmele din componența propoziției mentale sau a enunțului se prezintă nu totdeauna în forma lor „inițială” (în scopul legăturii cu alte elemente ale propoziției componentul regent al sintagmei își poate modifica forma), totuși legătura dintre elementele sintagmei vor rămâne aceleași și în componența propoziției. Și întrucât o descriere a structurii tipurilor de sintagme presupune examinarea detaliată a elementelor componente ale sintagmelor și a legăturii lor din perspectivă funcțional semantică, toate acestea fac redundant compartimentul „Părțile secundare de propoziție” (din sintaxa tradițională), care în principiu își propune drept obiectiv aceleași sarcini.

PROPOZIȚIA LOGICĂ

Noțiuni generale

Deși este o unitate superioară sintagmei, propoziția logică, ca și sintagma, nu este nici ea o unitate comunicativă, ci una gnostică. Dacă am încerca să facem o comparație între o sintagmă nominală și o propoziție ce conțin aceleași elemente lexicale auto-semantice (cf.: *Capră neagră* și *Capra este neagră*) am putea constata că în primul caz legătura dintre elementele constituente poartă caracter de subordonare, iar în cel de al doilea – caracter predicativ. În componența sintagmei obiectul și semnul lui împreună (de ex.: *Capră neagră*, *Băiat deștept*, *Ușă vopsită*) sînt prezentate drept o integritate, așa, de altfel, cum stau lucrurile în realitate, căci nu există aparte, obiectul 'capră', și, aparte, caracteristica lui 'neagră', 'băiat', și 'deștept', 'ușă' și 'vopsită'. Or, în propoziția logică obiectul și semnul lui (caracteristica obiectului) sînt înfățișate ca lucruri „separate” (cf.: *Capra este neagră*; *Băiatul e deștept*; *Ușa este vopsită*). În propoziție, spre deosebire de sintagmă, substantivul, îndeplinind funcția de subiect, prezintă obiectul sau persoana ca ceva cunoscut atît pentru vorbitor, cît și pentru ascultător, adică drept temă, în timp ce caracteristica acestuia – drept ceva nou pentru ascultător, adică drept remă. Indiferent de tipul predicatului, acesta se prezintă drept remă chiar atunci cînd este exprimat printr-un verb al existenței. De exemplu, în aserțiunea *Năluci(le) există* verbul predicat se prezintă drept remă: receptorului i se aduce la cunoștință informația despre existența nălucilor.

Astfel că legătura predicativă este de altă natură decît cea de subordonare și deosebete propoziția (propoziția logică și propoziția discurs) de sintagmă. Prin raporturile predicative se reflectă legăturile categoriale dintre lucrurile și fenomenele realității, fapt ce se manifestă în caracterizarea obiectului sau a persoanei printr-o acțiune, stare, calitate, proprietate și o serie de alte semne. În pofida concepțiilor verbo-centriste conform cărora verbul-predicat ar fi singurul element în jurul căruia se organizează propoziția, raportul predicativ, totuși, reprezintă corelația reciprocă dintre doi organizatori ai propoziției – subiectul și predicatul – care poate fi foarte complexă (Zolotova, 1982, p. 170). În legătură cu aceasta Ch. Bally menționa că procesul (fenomenul, acțiunea, starea, calitatea) nu poate fi închipuit în afara substanței care servește drept teren de manifestare a acestuia. Acest teren de manifestare și este, de fapt, subiectul: în parte, mișcarea, gălăgia, culoarea, moartea, suferința etc., după afirmația lui Ch. Bally, nu poate fi imaginată în afară de subiect (Bally, p. 138).

În dependență de orientarea metodologică, propoziția este definită în mod diferit, deși de cele mai multe ori se adoptă concepția conform căreia la baza formării unității sintactice numită propoziție în gramatica tradițională se află verbul-predicat, nucleu al acestuia, prin raportarea față de care se stabilesc funcțiile celorlalți componenți.

Bineînțeles în cazul cînd în gramatică este prevăzut un compartiment special consacrat sintagmei în care sînt supuse analizei diversele componente subordonate verbului și numelui, fixîndu-se în felul acesta și raporturile relațional-semantice a acestora cu verbul sau cu numele, atunci unele sarcini care ar reveni descrierii propoziției, conform definiției de mai sus, se vor dovedi inoperante. De altfel o parte însemnată de sintagme, în primul rînd din numărul celor nominale, intră ca părți componente ale propoziției. Cf.: *Capra neagră paște iarbă verde*; *Băiatul deștept găsește un răspuns potrivit*; *Ușa vopsită este deschisă*.

Dacă încercăm să examinăm din perspectivă semantică structurile unităților superioare sintagmei, vom fi puși în fața situației de a deosebi nu o singură unitate – aceea

a propoziției, cum se face în gramatica tradițională, ci două – aceea de propoziție logică, pe de o parte, și aceea, de propoziție-discurs, pe de alta. E vorba că în cadrul propoziției se deosebesc, de cele mai multe ori, două tipuri de conținut, reprezentat, respectiv, prin categorii nominaționale (denominative) și categorii interpretaționale (interpretative). În scopul unei descrieri mai complete a celor două tipuri de conținut se deosebesc două trepte de organizare a propoziției la fixarea structurii ei semantice: 1) **propoziția logică** sau **mentală** și 2) **propoziția discurs** sau **enunț**. E vorba de opoziția care în terminologia engleză este notată prin **proposition** ('propoziție logică', 'propoziție mentală') și **sentence** ('propoziție verbală', 'propoziție discurs'). În lingvistica rusă pentru consemnarea acestei opoziții sînt folosiți, respectiv, termenii **пропозиция** și **предложение**.

În lingvistica românească în acest scop sînt utilizate perifrazele terminologice **propoziție logică** sau **propoziție mentală** și, respectiv, **propoziție-discurs** sau **propoziție-enunț**. La o mai bună înțelegere a organizării materialului de limbă pentru diferențierea diferitelor structuri semantice ale propoziției ar putea contribui, după opinia lui I. Caric, de asemenea deosebirea a altor două noțiuni utilizate în lingvistica engleză. E vorba de **token-sentence** prin care este numită propoziția ca fapt de vorbire și **type-sentence** prin care este numită propoziția ca fapt de limbă ('tip de propoziție', 'model de propoziție', 'schemă propozițională') pentru care în lingvistica românească lipsesc termeni, aceasta fiind o mărturie că aici nu se face o asemenea diferențiere (Caric, p. 145).

Mai sus s-a relatat că unitățile lexicale își realizează valorile sale semantic-relaționale nu la nivelul cuvîntului, ci la acela al sintagmei. Or, valorile acestea semantic-relaționale ale cuvîntului vor rămîne aceleași și în cadrul propoziției logice, căci o propoziție logică este o îmbinare în mod liniar a anumitor sintagme cu un verb-predicat, de regulă la prezentul etern, construcție prin care se exprimă de obicei o judecată.

Propoziția logică nu este încă o propoziție discurs, un enunț, întrucît ea este lipsită de aspectul modal-temporal și e în stare să exprime doar o judecată, sau mai bine zis, o propoziție-judecată care „ne vorbește despre o acțiune posibilă într-un timp nedeterminat” (Caric, p. 147). Aceasta amintește întrucîtva de ceea ce Ch. Bally numea dictum (în dihotomia dictum / modus) – unul din cele două elemente ale propoziției-discurs.

Propoziția logică este legată de exprimarea conținutului nominațial: în ea se cuprind elementele substratului material primar care constituie baza noțională și lexicală a propoziției (Dolinina, p. 130). Și pentru ca o propoziție logică să se transforme în propoziție-discurs, urmează ca însuși faptul desemnat și constituentii lui să fie „plasați” în timp, ca faptul în cauză să fie interpretat din punctul de vedere al unei persoane din exterior, adică de vorbitor, care și-ar exprima poziția sa față de conținutul propozițional, specificînd că acesta este real sau ireal, adevărat sau fals, important sau neimportant etc. (a se vede infra).

Deși raporturile relațional-semantice, drept rezultat al realizării semnificatelor categoriale ale cuvintelor autosemantice, se fac simțite la nivelul sintagmei ele continuă să se manifeste și la nivelele superioare sintagmei – la nivelul propoziției logice, la nivelul enunțului, la cel al textului. Aceasta însă nu înseamnă că descrierea raporturilor date din cadrul sintagmelor (a se vedea supra) urmează să fie reproduse și la nivelele superioare sintagmei. La nivelele următoare (superioare sintagmei) urmează să fie descrise faptele de limbă specifice anume acestora. Astfel pe măsura ce se va înainta de la un nivel

inferior la unul superior se vor releva noi funcții ale unităților de limbă stabilindu-se o ierarhie a acestora în organizarea actului comunicativ. În parte, la nivelul propoziției logice, spre deosebire de sintagmă, o atenție deosebită se va acorda raporturilor predicative și fixării modelelor de aserțiuni atemporale. La nivelul enunțului în centrul atenției se va afla descrierea sistemului de funcționare a unor astfel de categorii ca temporalitatea, modalitatea, personalitatea etc.

Cît despre acele unități care formîndu-se la un nivel (de exemplu sintagmele) sînt reproduse și la nivelele superioare aceleia al sintagmei (la nivelul propoziției logice, al enunțului, al textului), descrierea se va rezuma la scoaterea în evidență a ceea ce constituie specificul comportării acestor unități la nivelul dat în comparație cu nivelul precedent.

În parte, spre deosebire de sintagmă unde tipul de raport relațional-semantic dintre două unități lexicale este descris izolat de alte legături, în propoziția logică acesta este prezentat în ansamblu cu alte raporturi pe care le poate avea verbul predicat concomitent cu alte unități lexicale subordonate. De exemplu, verbul *a vinde* poate fi elementul regent a mai multor sintagme verbale (*a vinde harbuji*, *a vinde orășenilor*, *a vinde la cîntar*, *a vinde a cîte un leu oca*; *a vinde la piață* etc.). Or, toate acestea pot face parte dintr-o singură propoziție logică cu verbul respectiv în calitate de predicat. Cf.: *Vasile vinde harbuji orășenilor la cîntar a cîte un leu oca la piață*.

Bineînțeles, nu-i obligatoriu ca toate extensiunile potențiale ale verbului să figureze neapărat în una și aceeași propoziție logică. În dependență de conținutul pe care intenționăm să-l exprimăm, extensiunile verbului pot diferi de la un caz la altul. Cf.: *Vasile vinde harbuji*. – *Vasile vinde harbuji orășenilor*. – *Vasile vinde harbuji orășenilor la cîntar*. – *Vasile vinde harbuji orășenilor la cîntar a cîte un leu oca* etc.

La nivelul propoziției logice se stabilește, prin confruntare, că extensiunile verbului se deosebesc între ele prin gradul de legătură cu verbul. Aflîndu-se în relații de dependență cu verbul, extensiunile lui, în dependență de sensul care urmează a fi actualizat, se deosebesc între ele prin gradul de conexiune cu acesta. În parte, printr-o conexiune rigidă cu verbul se caracterizează extensiunile prin care este semnalat obiectul acțiunii numită de verbul obiectual (de ex.: *Vasile vinde harbuji*), căci în lipsa acestuia sensul verbului rămîne incomplet, insuficient. E ceea ce sub aspect valențial este tratat drept actant obligatoriu. Printr-o conexiune mai puțin rigidă se caracterizează expansiunile prin care este desemnat beneficiarul (acesta este exprimat de obicei printr-un substantiv sau substituit al acestuia la forma cazuală de dativ (de ex.: *Vasile vinde orășenilor*). Din punct de vedere valențial, asemenea extensiune este tratată drept actant facultativ. Printr-o legătură difuză (scăzută, redusă) se caracterizează extensiunile prin care sînt numiți diferiți situați ce desenează cadrele de diferită natură circumstanțială în care se desfășoară procesul, acțiunea, starea (de ex.: *Vasile vinde la piață*). E ceea ce sub aspect valențial este determinat ca situați sau sateliți.

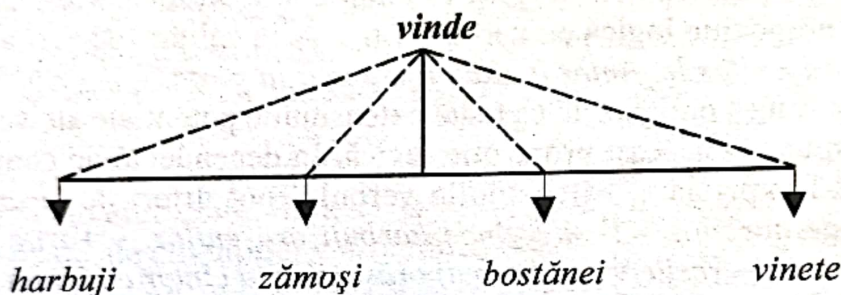
În legătură cu faptul că în propoziția logică, spre deosebire de sintagmă, pe lângă același verb-predicat pot fi folosite mai multe extensiuni, apare problema corelării dintre acestea, problema privind raporturile ce se pot stabili între ele. Or, la o examinare chiar la suprafață a faptelor se constată că, în liniile cele mai generale, extensiunile din perspectiva legăturii cu verbul predicat regent pot fi de două feluri: 1) extensiuni omogene și 2) extensiuni eterogene. Extensiunile omogene sînt de aceeași natură, aflîndu-se în relații de interschimbabilitate, de substituere reciprocă, astfel că suprimarea unui component, sau adaogerea unuia nou în șirul respectiv nu schimbă întru nimic caracterul

relațiilor extensiunilor cu verbul. Extensiunile omogene răspund la aceeași întrebare. Cf.: *Vasile vinde (ce?) harbuji, zămoși, bostănei, vinete etc.*; *Vasile vinde (cui?) orașenilor, vecinilor, copiilor, femeilor etc.*; *Vasile vinde (unde?) la piață, în stradă, în magazin etc.*

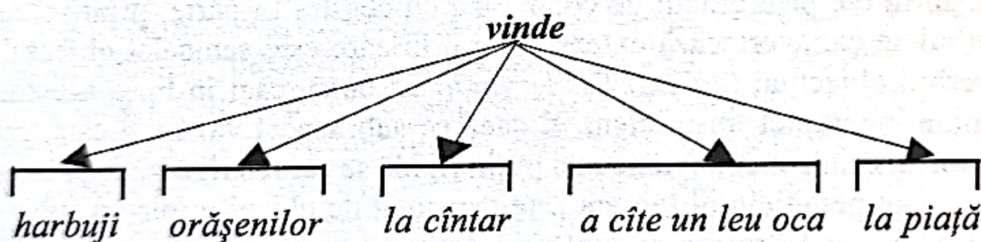
Cît despre extensiunile eterogene, acestea vin să actualizeze verbul-predicat din diferite puncte de vedere; ele nu se pot substitui reciproc, suprimarea unui element sau intervenția unuia nou implică unele schimbări în raporturile relațional-semantică cu verbul. Aflîndu-se în componența propoziției logice, răspund la întrebări diferite. Cf.: *Vasile vinde (ce?) harbuji (cui?) orașenilor (cum?) la cîntar (cît?) a cîte un leu oca (unde) la piața centrală*. Astfel că extensiunile eterogene, aflîndu-se în raporturi relațional-semantică diferite cu verbul regent, constituie un fel de „constelare”, adică sînt legate între ele prin constelare.

Deosebirea dintre legătura prin constelare și legătura prin coordonare poate fi mai bine sesizată, dacă încercăm să prezentăm grafic cele două tipuri de legătură.

Legătura prin coordonare

Legătura prin constelare

În ce privește sintagmele nominale, în fond cele cu substantiv în calitate de nucleu, de element regent, amplasarea acestora în propoziție este determinată de rolul pe care-l îndeplinește substantivul-nucleu al sintagmei în propoziție, de funcția care i se atribuie acestuia de înțelesul verbului. De fapt înțelesul verbului cere ca sintagma nominală să fie în întregime (cu unele excepții de tipul *floarea-soarelui*, *carte de vizită*, *cale ferată*), ci cuvîntul-nucleu. În componența propoziției substantivele pot avea diverse determinative constituind împreună sintagme nominale. Dar spre deosebire de substantivul din cadrul sintagmei, cel din componența propoziției poate avea mai mult de un singur determinant și legătura dintre acești determinanți poate fi de diferită natură (a se vedea infra).

De fapt determinantele substantivelor depind de sensul acestora și nu de funcția lor raportată la verbul-predicat. Astfel în următoarele două propoziții asertive:

Flori roșii, albastre, galbene, stînjene cresc în fața casei.

Copii adună flori roșii, albastre, galbene, stînjene de pe cîmp.

substantivul *flori* are aceleași determinante, cu toate că în prima propoziție el îndeplinește funcția de subiect al verbului-predicat, iar în cea de a doua – funcție de obiect.

De fapt legătura dintre determinantele substantivului în propoziția logică poate fi nu numai coordonatoare, ca în pildele de mai sus. În principiu se poate vorbi despre trei tipuri de legătură 1) **prin coordonare**, 2) **prin anexare**, 3) **prin subordonare succesivă**.

Prin coordonare se leagă între ei determinanții omogeni (multipli) care sub aspectul semantic-relațional califică obiectul din aceeași perspectivă, de exemplu, a culorii, a mărimii, a materiei, a gustului etc., etc. De exemplu: *Mere dulci, acrișoare, amărui erau adunate într-o mică grămăjoară lângă coliba paznicului*.

Prin simplă anexare se leagă între ei determinanți eterogeni care sub aspectul semantic-relațional califică obiectul din perspective diferite. O astfel de legătură se stabilește între determinativele din propoziția: *Anica e o femeie blândă, deșteaptă, înaltă cam plină cu ochi albaștri*. Aici determinativele substantivului *femeia* sînt eterogene caracterizînd persoana sub aspect spiritual, psihologic, înfățișare fizică.

Deși determinanții legați între ei prin simplă justapunere, în principiu, ar putea însoți substantivul în orice funcție nu s-ar afla acesta, totuși mai des apar pe lângă substantivul în funcție de predicativ (parte nominală a predicatului nominal compus).

Prin subordonare succesivă se leagă între ei determinanții numelui care formînd un lanț se caracterizează succesiv: al doilea pe primul, al treilea pe al doilea etc. În parte un asemenea lanț de determinanți legați prin subordonare succesivă vom avea în aserțiunea: *Vasile poartă o blană de urs vînat în pădurile Siberiei de est* (aici substantivul *blană* este determinat de construcția prepozițională *de urs*, substantivul *urs* – de participiul *vînat*, acesta – prin extensiunea *în pădurile*, substantivul *pădurile* – prin determinantul *Siberiei* care la rîndul său este determinat de construcția prepozițională *de est*).

Raporturile semantico-sintactice dintre noțiunile numite de constituenții propoziției logice sînt determinate în esență de înțelesul lexical al verbului. Și nu e întîmplător faptul că din punctul de vedere al sensului lexical verbul este definit adesea drept o expresie comprimată a unei virtuale propoziții. Și totuși, raportul predicativ prin care se caracterizează atît enunțul, cît și propoziția logică, reprezintă, după cum s-a relatat mai sus, o corelație reciprocă dintre doi organizatori ai propoziției – subiectul și predicatul – căci procesul, acțiunea, starea, calitatea etc., exprimate de predicat nu pot fi închipuite în afara unei anumite entități (agent, realizator, obiect, materie) prin care se manifestă. De exemplu, ceea ce se exprimă prin verbul-predicat *putrezește* poate fi imaginat numai împreună cu un anumit obiect sau materie (*prunele putrezesc, lemnul putrezește, pînza putrezește* etc.).

Din punctul de vedere al structurii în cadrul propoziției logice putem deosebi un nucleu construit dintr-un element nominal și dintr-unul verbal, dintre care primul are funcția de temă-subiect, iar cel de al doilea – funcție de remă-predicat. Chiar atunci cînd propoziția e reprezentată numai prin elementul nominal (de exemplu, *Toamnă. Lună. Liniște*) se presupune un predicat care poate fi chiar exprimat printr-un verb al existenței (cf.: *E toamnă. E lună. E liniște.*), precum se presupune un subiect în cazul cînd propoziția este reprezentată numai prin verb predicat (de exemplu: *Plouă. Ninge. Tună.*). Aceasta se confirmă și de faptul că în mai multe limbi verbele de acest fel sînt unipersonale folosindu-se numai la persoana a III-a (cf.: fr. *il pleut*, germ. *es regnet*, engl. *it's raining*). În jurul celor două elemente de bază care constituie nucleul, după principiul actualizării, concretizării, dezvăluirii, extinderii sensului se acumulează mai mulți constituenți ai propoziției logice care în desfășurarea lor succesivă pot căpăta proporții. Vom avea, pe de o parte, actualizatori determinanți nominali care țin de blocul subiectului, iar pe de alta, –

extensori (actanți și situați) ce țin de blocul predicatului. Între sferele celor două tipuri de actualizatori, în sens larg, nu există linii de demarcație tranșante: unii extensori ai predicatului, fiind exprimați prin nume, pot fi, la rândul său, însoțiți de determinanți nominali, ca și subiectul, bunăoară, precum și unii determinanți ai subiectului, exprimați prin forme absolute ale verbului (participii, supine, gerunzii, infinitive) pot fi însoțiți de extensiuni verbale. De exemplu, o propoziție logică reprezentată prin nucleul *Fetița citește*, prin actualizarea elementelor componente poate fi desfășurată într-o structură ca următoarea: *Fetița cu coșite lungi îmbrăcată îngrijit de la masa de lângă fereastră a sălii de lectură a bibliotecii municipale citește atent o poveste dintr-o culegere de povești arabe frumos ilustrate*.

Elementele amplificatoare venind să se alăture componentelor de bază ai propoziției logice, pe care îi actualizează, se leagă de acestea la fel cum se leagă unitățile subordonate de cuvântul regent (substantiv, verb, adjectiv) ale sintagmei. Vorba e că semnificatul gramatical sau structural care se realizează formal la nivelul cuvântului, semantic – la nivelul sintagmei, devine totodată semnificat sintactic la construirea semantică a propoziției logice.

Dat fiind că modalitățile privind legătura subordonatoare a unităților ce vin să actualizeze, să determine, să dezvolte cei doi componenți de bază ai propoziției logice (subiectul și predicatul) coincid cu tipurile de legătură a constituenților sintagmei descrise în compartimentul respectiv, face inutilă descrierea lor și în cadrul propoziției logice.

În propoziția logică urmează a se descrie ceea ce este caracteristic acesteia, spre deosebire, în parte, de sintagmă. E vorba, în primul rând, de legăturile predicative dintre elementele de bază ale propoziției.

Subiectul și predicatul – elemente de bază ale propoziției logice

Descrierea elementelor componente ale propoziției logice din perspectiva semantico-funcțională și, deci, stabilirea modelelor de structură semantică a acesteia presupune o stabilire a raporturilor dintre înțelesul verbului predicativ și subiect, dintre verbul predicativ și actanții lui obligatorii de dreapta și doar în cazuri speciale – a actanților facultativi și a situațiilor. În fond situații și determinanții, venind să precizeze din perspectivă semantică componenții de bază ai propoziției logice, pot varia, din punct de vedere numeric, de la un caz la altul și prezența sau lipsa lor în propoziție nu schimbă modelul ei structural.

Dat fiind că în centrul atenției propoziției logice se află predicatul al cărui tip este dictat de felul subiectului, iar predicatul de cele mai multe ori este exprimat prin verb

conformitate cu faptul dacă acesta exprimă o acțiune (subiectuală sau obiectuală) o stare, un proces, o relație, o apartenență, o existențialitate (spațială, temporală), o apartenență, o mișcare, o dezvoltare, o evoluție etc., așa cum o dictează subiectul. Prin gruparea lexico-semantică a verbelor se vor putea stabili sensurile-tip ale situațiilor din a căror componență face parte semnificația verbelor respective cu întreaga structură de valență semantică, și în primul rând, cu tipurile de subiecte (parțial, o asemenea clasificare a verbelor s-a făcut supra în legătură cu descrierea valenței semantice a verbului). De exemplu, propoziția logică formată în jurul unuia din verbele cu sensul de 'a transmite cuiva ceva' (*a da*,

a înmîna, a întinde, a preda, a transmite, a oferi, a furniza, a dăruia, a oferi, a împrumuta, a distribui, a împărți, a acorda, a conferi, a decerna etc.), presupunînd un realizator al acțiunii, un obiect și un beneficiar al acesteia, se va alinia la modelul-tip structural-propozițional „agent – predicat – obiect – adresat”. E vorba de propoziții ca: *Vasile împrumută bani colegilor. Bunica dăruiește cerceii săi nepoțicăi. Mama împarte bomboane copiilor.* Propoziția logică formată în jurul unuia din verbele ce exprimă o stare (*a dormi, a cugeta, a gogi, a gîndi, a se căi, a se chinui, a se munci etc.*), presupunînd, de regulă, o persoană și starea prin care acesta se caracterizează, se va alătura la modelul „subiect – predicat” (*Moșneagul doarme. Cumetra gogeste. Ion se chinuie*). La acest model se pot alinia și numeroase alte propoziții cu verbe subiectuale. E vorba, în parte de propozițiile care se organizează în jurul unor verbe ce numesc procese ce se desfășoară în interiorul unor obiecte (de exemplu, *a putrezi, a rugini, a se strica, a se altera, a se oxida etc.*). Numai că în situații ca acestea în funcție de subiect sînt utilizate substantive ce numesc obiecte inanimate. Cf.: *Plugul ruginește. Strugurii putrezesc. Vinul se oțetește. Ghiața se topește etc.*

Faptul că structura semantică a propoziției logice este într-un fel reflectată de înțelesul verbului predicativ e subliniat de mai mulți cercetători. În parte I. Dolinina, în legătură cu aceasta, menționează că „caracteristica nominală a propoziției logice este structura semantică a predicatului, adică predicatul în combinație cu participanții săi ca ceva unic, ca un fapt oarecare prezentat în modul cel mai general: „citește – cine? cui? ce?” (Dolinina, p. 135). E vorba de acele semnificații gramaticale care pot fi obținute prin combinarea elementelor limbii în sintagmă, în propoziție logică, în enunț, în text, căci după cum afirmă E. Coșeriu, „nu există un semnificat categorial al formelor elementare” (Coșeriu, p. 69). Vorba e că semnificatul gramatical sau structural care își află expresie formală la nivelul lexical devine semnificat sintactic participînd la constituirea modelului de structură semantică a propoziției logice.

Descrierea elementelor componente ale propoziției logice din perspectivă semantico-funcțională și deci stabilirea modelelor de structură semantică a acesteia presupune o determinare a raporturilor ce se stabilesc între înțelesul verbului predicativ și tipurile de expansiuni (actanți și situanți) care vin să precizeze, să actualizeze acest înțeles. Se are în vedere în primul rînd raportul predicatului cu subiectul căci anume acesta din urmă alege, de fapt, tipul de predicat.

Pentru fixarea modelului de funcționare a componentelor propoziției logice importă semnificatul categorial și semnificația de funcție a elementelor componente respective, aceasta stabilindu-se pe baza semnificației lor denotative. Prin aceasta se și explică faptul că la descrierea structurii semantice a propoziției logice se pornește de la determinarea semnificației lexicale generale a componentelor ei. De exemplu, la obținerea unui model de propoziție simplă de tipul: „prin aplicarea acțiunii de către un agent este creat (/ modificat / transformat / creat / distrus / nimicit etc.) un obiect” se ajunge în urma analizei mai multor situații cînd semnificația lexicală a substantivului actant-obiect intră în relații de reciprocitate cu semnificația verbului obiectual, exprimîndu-se în felul acesta diferitele rezultate obținute de pe urma suportării de către obiect a unei sau altei acțiuni active.

În legătură cu aceasta vin să se impună unele limitări privind capacitatea de îmbinare a unităților lexicale pentru a se obține un raport sau altul: un subgrup de verbe, semantic apropiate, impun necesitatea de a se îmbina cu substantive de o anumită natură semantică, pe cînd alte verbe, apropiate prin înțeles, cer în calitate de extensiuni substantive de altă natură semantică.

Dar chiar în cadrul aceluiași grup de verbe apropiate după înțeles se face o diferențiere în modul de alegere semantică a cuvintelor necesare pentru întregirea sensului unuiu din aceste verbe sau a altuia. De exemplu, verbul *a face* se poate îmbina cu un număr foarte însemnat de substantive care numesc cele mai diverse feluri de obiecte. Și aceasta datorită faptului că *a face* este un verb prin care se numește acțiunea de 'a realiza ceva în genere'. De fapt înțelesul verbului dat poate fi tratat ca exprimând o acțiune care întrunește în mod generalizat o serie întreagă de acțiuni ca de exemplu: *a executa, a realiza, a meșteri, a fabrica, a asambla, a produce, a confecționa, a executa, a efectua, a săvârși, a făuri, a înfăptui, a întreprinde, a dura, a înălța, a pregăti, a zidi, a prepara, a clădi, a crea, a naște, a studia, a înfăptui* etc., care de fiecare dată concretizează, specifică acțiunea dată mărginind-o la un număr relativ limitat de obiecte. Aceasta și determină faptul că în timp ce verbul *a face* se poate combina cu o cantitate mare de substantive cu funcție de actant-obiect (de exemplu: *a face o cămașă / făină / o casă / gălăgie / o copie / complot / un copil / o clădire / bucate* etc., etc.), verbele prin care se diferențiază acțiunea generală de 'a realiza ceva', specificându-se o latură a ei, sînt limitate în capacitățile lor de îmbinare (cf.: *a naște un copil, a zidi o casă, a reproduce o copie, a termina facultatea, a măcina făină, a confecționa o cămașă, a organiza un complot* etc. Sau, de exemplu, drept obiect al verbului *a asambla* poate apare un substantiv din subgrupul celor prin care sînt numite artefacte (*aparat, mașină, televizor, limuzină, combină* etc.), dar nu pot fi folosite alte substantive (*adunare, făină, pămînt, copil, gălăgie* etc.).

După cum s-a relatat mai sus, alegerea tipului de semn predicativ al propoziției este determinat de subiect, de temă, adică de latura care urmează să fie determinată prin remă, căci însăși acțiunea, procesul, starea, calitatea nu pot fi imaginate în afara subiectului: subiectul este sursa care generează acțiunea, obiectul sau mediul în care se desfășoară procesul, ființele sau lucrurile caracterizate prin anumite stări sau calități. După cum relatează Galina Zolotova, în realitatea obiectivă acțiunea ca atare nu există; ea se realizează ca funcție a subiectului (Zolotova, 1982, p. 163). Vorba e că semnul predicativ, și în primul rînd verbul-predicat, exprimînd o acțiune, un proces, o stare, necesită „un sprijin”, presupunînd în mod obligatoriu:

- un realizator al acțiunii active (*Vecinul curăță via; Pisica prinde șoareci; Pescarul vinde pește*);
- un obiect ce suferă o acțiune externă (*Calul este potcovit; Casa este demolată; Rufele sînt spălate*);
- o ființă ce se caracterizează printr-o anumită stare (*Moșul gogăște; Baba doarme; Nepoțica rețrăiește*);
- o ființă ce se caracterizează printr-o anumită mișcare (*Băiatul aleargă; Iedul zburdă; Calul galopează*);
- un obiect, o masă, o substanță în interiorul căruia se dezvoltă un anumit proces (*Vinul se oțetește; Plugul ruginește; Lemnul putrezește; Zăpada se topește*);
- o ființă sau un obiect care există (*Aici cresc pini; Copilul stă la țară; Elevii sînt prezenți*) etc.

Și aici are loc de asemenea o alegere a substantivelor folosite ca subiecte, alegere dictată de semantica verbului predicativ. De exemplu, pe lîngă o serie de verbe subiectuale care exprimă stări pot fi folosite ca subiecte doar substantive ce numesc ființe umane. De exemplu: *Vasile* [resp., *inginerul, lăcătușul, mătușa, soldatul, elevul, dirijorul, bucătăreasa, stăpîna* etc.] *rețrăiește* [resp., *iubește, regretă, cugetă, se căiește* etc.].

O altă serie de verbe subiectuale care exprimă stări fizice sau mișcări în spațiu pot avea în calitate de subiect substantive ce numesc vietăți în genere. De exemplu: *Santinela* [resp., *ciobanul, lupul, vulpea, leul, calul* etc.] dormitează [resp., *mănâncă, pîndește, umblă, hoinărește, se mișcă* etc.].

Drept subiect al verbului predicat *a rugini* sînt utilizate substantive care numesc obiecte confecționate din metale supuse procesului de coroziune. De exemplu: *Plugul* [resp., *barcă, borona, mașina, sabia, toporul, tractorul*] ruginește.

Sau, de exemplu, un verb ca *o devora*, folosit ca predicat, poate avea ca subiect substantive prin care sînt denumite animale carnivore mari. De exemplu: *Leul* [resp., *tigrul, jeguarul, lupul, hiena* etc.] *devorează antilopa*. Cercul substantivelor folosite drept subiecte ale acestui verb poate crește de pe contul folosirii lui cu sens metaforic. Cf.: *Vîrcolacii devorează luna. Companiile mari devorează companiile mici*.

În situații analogice își pot extinde cercul de substantive în funcție de subiect și alte verbe. În parte, verbele *a dormi, a străjui* pot avea în calitate de subiect nu numai substantive ce numesc ființe, ci și substantive ce numesc obiecte în construcții metaforice de tipul *Natura doarme; Luna străjuiește, Marea oftează*.

Verbul-predicat în propoziția logică este legat concomitent cu toate extensiunile sale de stînga și de dreapta, formînd cu fiecare o anumită verigă. Astfel în propoziția logică *Directorul înmînează cărți elevilor* verbul-predicat *înmînează* formează împreună cu extensiunile sale trei asemenea verigi: *directorul înmînează, înmînează cărți, înmînează elevilor*.

La rîndul său, fiecare din substantivele utilizate drept actanți pot avea determinanți care împreună cu substantivul determinat reproduce structura sintagmei nominale respective și raporturile atributive din cadrul acestora. Cf.: *Directorul școlii înmînează cărți interesante elevilor celor harnici*.

În genere substantivele folosite ca actanți ai verbului-predicat din propoziția logică pot fi însoțite de suite întregi de determinanți, precum numeroși situanți pot acompaña formele verbale (finite sau absolute) din componența acesteia. Cf.:

Directorul nou al școlii cu predare în limba arabă a municipiului Hopuri, om înalt, chel la cap, cu păr în urechi, în ultima zi a anului de învățămînt, în curtea școlii, în prezența a numeroși oaspeți din țară și de peste hotare a înmînat cărți interesante cu ilustrații în culori, editate la Valea Turcului, celor mai stăruitori elevi din diferite clase.

Capacitățile de îmbinare ale determinanților și ale situanților, respectiv, cu verbul sau cu substantivul sînt determinate de compatibilitatea lor semantică despre care fapt s-a vorbit mai sus (a se vedea compartimentul consacrat descrierii sintagmelor).

Determinanții și situanții, nefiind legați organic cu substantivul-subiect și cu verbul-predicat, se prezintă ca sateliți în cadrul propoziției prin care se comunică noi informații privind tema și rema acesteia. Numărul lor în propoziție nu este fixat de înțelesul verbului sau acela al substantivului așa cum are loc aceasta în situația actanților obligatorii, a căror prezență în propoziție este pronosticată de înțelesul verbului. Acesta pare a fi un motiv serios de a nu se lua în considerație determinanții și situanții la stabilirea modelelor structurale semantic-sintactice ale propozițiilor logice.

Dacă la baza clasificării structurale semantico-sintactice a propoziției logice se va pune teza generală conform căreia structura propoziției este determinată de înțelesul lexical al verbului predicativ, atunci printre elementele componente ale propoziției, de rînd cu subiectul și predicatul, va trebui să fie trecuți de asemenea actanții obligatorii,

iar uneori și cei facultativi, pronosticați de sensul verbului, dar nu și numeroșii determinați și situații posibili. În parte la stabilirea structurii propoziției dezvoltate, citate mai sus, se va ține seama de următoarele ei elemente pronosticate de înțelesul verbului predicativ: *Directorul înmânează cărți elevilor*, făcând parte din tipul structural „agent–predicat–obiect–beneficiar”.

Tipurile de subiecte semantice

În dependență de latura obiectului numit de substantivul cu funcție de subiect care urmează să fie calificată printr-un semn predicativ se pot deosebi mai multe tipuri de subiecte. O grupare preventivă a tipurilor de subiecte ar putea fi și următoarea (drept bază a servit Zolotova, 1982, p. 135–138).

Subiect acțional (subiect al acțiunii interne). Este reprezentat printr-un substantiv la nominativ sau printr-un substitut al acestuia prin care este numită o ființă care se caracterizează printr-un dinamism care se „consumă” în însuși ființă (*Cîinele fuge. Calul galopează. Moșul se duce. Bunica vine*).

Subiect agentiv. Este redat printr-un substantiv la nominativ sau substituit al lui care numește ființe, de regulă ființe umane, și doar rareori obiecte și fenomene, care exercită o acțiune aplicată unui obiect din afară pentru a-l modifica, a-l transforma, a-l face să dispară etc. (*Vecinul sapă grădina. Ion demolează casa. Elevul scrie o compunere. Ploaia a inundat valea. Zăpada a troienit drumurile. Băiatul înghite sarmale*).

Subiect al stării. Este reprezentat prin substantive la nominativ sau substitute ale acestuia ce numesc ființe ce se pot caracteriza prin anumite stări (*Studenta retrăiește. Cîinele doarme. Elevii se bucură*). Prin metaforizare uneori pot căpăta funcție de subiect al stării de asemenea substantive ce numesc obiecte inanimate (Cf.: *Cîmpia odihnește. Natura doarme*).

Subiect al procesului. Este exprimat prin substantive la nominativ sau prin substitute ale acestora ce numesc obiecte concrete sau materii care sînt supuse unui proces interior (*Vinul se oțetește. Fructele putrezesc. Metalul ruginește. Părul cărunțește*).

Subiect obiectual pasiv. Este reprezentat prin substantive la nominativ ce numesc obiecte a căror caracteristică este rezultatul suportării unor acțiuni (*Elevul este lăudat. Curtea este măturată. Calul e potcovit*).

Subiect al existenței (al prezenței). Este exprimat prin substantive la nominativ prin care sînt numite obiecte, de obicei animate, care sînt prezente, există, se află într-un anumit cadru (*Moșneagul trăiește. Votcă este. Martorii asistă. Ieșire există*).

Subiect posesor. Este înfățișat prin substantive la nominativ sau substitute ale acestora prin care sînt numite obiecte animate sau inanimate care au în posesia sa anumite obiecte, lucruri, materii, ființe (*Ion dispune de parale. Vasile are trei feciori. Primarul deține grădina. Planta are miros. Dispozitivul este dotat cu niște căngi*).

Subiect posedat. Este redat prin substantive la nominativ prin care sînt numite obiecte, lucruri, materii, ființe care se află în posesia cuiva (*Oile sînt ale vecinului. Casa aparține unui mafiot. Cartea este a ta. Gospodăria revine nepotului*).

Subiect funcțiv. Este reprezentat prin substantive la nominativ ce numesc aparate, mecanisme, instalații etc. care sînt caracterizate prin proprietatea de a funcționa (*Ceasul umblă. Frigiderul lucrează. Ascensorul funcționează*).

Subiect al percepției. Este exprimat prin substantive la nominativ ce numesc ființe care se caracterizează prin proprietatea de a sesiza cu organele de percepție lucrurile din realitatea ambiantă (*Vasile simte frigul. Ion miroase florile. Fetița aude zgomote.*).

Subiect al evaluării. Este reprezentat prin substantive la nominativ ce numesc ființe umane în ipostaza lor de apreciatori ai lucrurilor din realitatea ambiantă (*Vasile adoră petrecerile. Ion preferă bere. Vecinul disprețuiește servilismul.*).

Subiect al comparației. Este reprezentat prin substantive la nominativ care numesc obiecte, ființe, lucruri, fapte, materii etc. comparate din diferite puncte de vedere cu alte obiecte (*Nistrul e mai adânc decât Prutul. Vecinul din stînga este mai harnic decât cel din dreapta.*).

Subiect al clasării. E înfățișat prin substantive la nominativ ce numesc obiecte de diferită natură care pot fi trecute la un grup sau altul, la o categorie sau alta într-o clasificare anumită (*Lupul este un răpitor. Bostanul este fruct. Leul ține de clasa carnivorilor.*).

Subiect al semnului calificativ. E reprezentat prin diverse substantive la nominativ prin care sînt denumite cele mai diverse obiecte determinate prin trăsături statice de diferită natură (*Băiatul e mare. Fata e deșteaptă. Cîinii sînt răi. Țăranii sînt harnici.*).

Subiect al calificării sociale. Este exprimat prin substantive la nominativ ce numesc ființe omenești din perspectiva poziției pe care acesta o ocupă într-o societate, într-o colectivitate, într-o ierarhie de posturi administrative, militare, bisericești etc. (*Iosif este evreu. Ion este caporal. Vecinii sînt catolici*). Cum aceeași persoană poate fi caracterizată din diferite ipostaze ale calificării sociale (de exemplu, Ion poate fi și turc, și contabil, și bunel, și socialist etc.), deseori în calitate de subiect poate fi utilizat un substantiv ce numește persoana calificată dintr-o anumită perspectivă socială (Cf.: *Contabilul este evreu. Cumnatul e caporal. Rușii sînt creștini*).

Subiect al senzației. Este reprezentat prin substantive la cazul dativ sau acuzativ (acesta din urmă însoțit de prepoziția *pe*) prin care sînt numite ființe, în fond umane, care pot avea senzația durerii, setei, foamei, dorului etc. (*Lui popa îi este sete; Preotesei i se năzărește. Pe băiat îl doare capul. Fetei i se face dor de casă. Pe moșneag îl suge la stomac. Băiatului îi este rușine. Pe dogar îl chemă Leunte. Pe Ion îl stimează în colectiv*). Vorba e că spre deosebire de marea majoritate a verbelor din limba română care, fiind folosite în funcție de semn predicativ – remă a propoziției, cer în calitate de subiect-temă substantive sau substitute ale acestora la cazul nominativ, există o serie de verbe și de locuțiuni verbale care cer drept temă-subiect un nume la alt caz decât nominativul. E vorba de verbe și locuțiunile verbale de tipul: *a se face dor, a se năzări, a se părea, a se cuveni, a se face foame, a fi foame, a chema ('a numi'), a dura capul, a se face rău, a fi jale, a fi rușine, a se face jale* etc., care fiind folosite drept semn predicativ-remă în propoziție impun ca tema-subiect a acesteia să capete forma cazului genitiv sau forma cazului acuzativ însoțit de prepoziția *pe* (*Pe fetiță o cheamă Ioana. Pe Vasile îl doare la inimă. Băiatului i se face rău. Soldatului i-i dor de părinți. Călătorilor li se făcuse sete.*).

De fapt lista tipurilor de subiecte aici prezentată este provizorie. Ea poate fi revizuită și modificată, fie prin împărțirea tipurilor menționate în subtipuri, fie prin adaogerea unor tipuri noi.

Din cele de mai sus se poate observa că același substantiv, chiar la aceeași formă cazuală, virtual, dispune de proprietatea de a reprezenta diferite tipuri de subiecte care pot fi identificate și relevate cu ajutorul semnului predicativ. E o situație întrucîtva asemănătoare cu aceea a cuvintelor polisemantice al căror sens concret poate fi obținut cu

ajutorul determinanților respectivi. Astfel, de exemplu, diferențierea diverselor sensuri ale substantivului *cap* se poate obține cu ajutorul determinativelor respective (Cf.: *Cap de om. Cap de pod. Cap al oștirilor. Cap al familiei. Cap al Școlii Ardelene. La capul patului. Celălalt cap al țării. Cap al coloanei* etc.).

Faptul că același substantiv poate îndeplini funcția diferitelor subiecte prin îmbinare cu diverse tipuri de semne predicative se poate constata comparând între ele propozițiile logice de bază ce urmează.

Băiatul este mare.

Băiatul este suedez.

Băiatul devine înțelept.

Băiatul are 13 ani.

Băiatul e al directorului.

Băiatul e rudă cu președintele.

Băiatul știe să cânte la pian.

Băiatul cugetă.

Băiatul aleargă.

Băiatul scrie o compunere.

Băiatul împarte bomboane prietenilor.

Pe băiat îl chemă Olaf.

Băiatului îi place a citi.

Băiatul are o bicicletă.

Băiatul vrea acasă etc.

Tipurile semantice de predicate și verbele cu ajutorul cărora acestea se formează

După cum s-a putut constata din cele de mai sus fiecare tip de subiect impune utilizarea unui anumit semn predicativ, fapt ce-și află expresie fie în structura formală a predicatului, fie în sensul categorial al componenților acestuia. Astfel avem tipuri de subiecte care impun necesitatea folosirii unor predicate prin care acestuia i se atribuie o caracteristică calitativă. În cazul acesta predicatul va fi constituit dintr-un adjectiv precedat de o formă finită a verbului *a fi* sau a unor verbe semicopulative (*a deveni, a se face, a ajunge* etc.) (*Băiatul este mare / voinic / deștept / cuminte / îndrăzneț*). Un subiect posesor presupune folosirea unui predicat format din verbul *a avea* sau un sinonim al acestuia urmat de un extensor prin care este numit obiectul posedat (*Băiatul are o bicicletă. Ion dispune de parale*). Un subiect-agent presupune folosirea unui predicat exprimat printr-o formă finită a unui verb obiectual care, la rândul său, necesită un extensor-obiect (*Băiatul scrie o scrisoare. Vecina spală rufe. Vasile compune o operetă*). Un subiect obiectual-pasiv va impune folosirea unui predicat exprimat printr-un verb obiectual la forma pasivă (*Băiatul este lăudat. Rufe sunt spălate*) etc.

Cum tipurile de predicate „cerute” de diversele tipuri de subiecte sunt determinate, în cele din urmă, de subclase de verbe cu ajutorul cărora acestea se formează, se impune o scurtă caracterizare a lor.

Din punctul de vedere al înțelesului lexical și din perspectiva capacităților de organizare a tipurilor de semne predicative, verbele în limba română se grupează în două clase. E vorba, pe de o parte, de verbe (acestea formează marea majoritate) care, la una din formele finite, îndeplinesc singure rolul de predicat (*Ciinele latră. Băiatul fuge. Vasile cântă. Plugul ruginește. Plantele cresc. Soții se ceartă*). E vorba de verbe numite autosemantice. Pe de altă parte, se deosebește clasa verbelor nonautosemantice care numai împreună cu alte cuvinte autosemantice formează predicate, numite compuse (*Băiatul este cuminte. Merele sunt coapte. Ion începe a cânta. Vasile are de învățat. Petrea este armean*).

Verbele autosemantice, la rîndul lor, se împart în două grupe: verbe *acționale* și verbe *neacționale*. Deși între ele nu există o deosebire tranșantă, totuși, în linii mari s-ar putea afirma că primele numesc acțiuni realizate de subiectul activ, precum și procese, evoluții, transformări ale obiectelor în funcție de subiect (*Copiii învață. Iezii zburdă. Părinții muncesc. Valurile se rostogolesc. Popa adună*), pe cînd cele de a doua (verbele nondinamice) exprimă existență, raporturi dintre obiecte, stări, proprietăți (*Popa trăiește aproape. Vecinul ține trei oi. Cetatea stă pe malul râului. Martorii asistă. Judecătorii lipsesc*).

Predicatele exprimate prin verbe acționale caracterizează în esență subiectele dinamice reprezentate într-un caz drept acțiuni active pe care subiectul-agent le îndreaptă asupra unui obiect din afară (*Băiatul lovește mingea. Moșneagul mulge capra. Bunica piaptănă nepoțica*), iar în alt caz acțiunile dinamice ale obiectului-subiect nu depășesc cadrele acestuia, adică nu se transmit unor obiecte din afară (*Băiatul aleargă. Moșneagul șchiopătează. Baba dansează*). În primul caz în funcție de predicat sînt utilizate verbe obiectuale care pentru a-și întregi sensul necesită extensori prin care sînt numite obiectele asupra cărora este îndreptată acțiunea (*Șoarecii rod cărțile. Meșterul repară căruța. Bucătarul duminică ceapă*). În cel de al doilea caz în funcție de predicat sînt utilizate verbe subiectuale care nu cer extensori (*Meii zburdă. Copiii se joacă. Tinerii dansează. Cumpărătorii protestează*).

Destul de variate sînt verbele neacționale cu ajutorul cărora se construiesc predicate „cerute” de diverse tipuri de subiecte. În parte, drept predicate ale subiectelor existențiale este folosită o serie de verbe neacționale din numărul cărora fac parte: *a se afla, a sta, a fi, a figura, a ființa, a se întinde, a se întîmpla, a locui, a se număra, a (se) petrece, a sălăși, a sălășui, a se situa, a șede, a trăi, a viețui* etc. Predicatele în cauză sînt, de regulă însoțite de anumiți situații prin care se fixează locul aflării obiectului notat de subiectul existenței (*Petrea trăiește. Cîmpia se întinde de-a lungul șoselei. Vasile locuiește la Poșta Veche. Popa șede la fecior. Poșta se află lîngă gară. Mănăstirea e situată într-o vale* etc.).

Adesea pentru propoziții cu astfel de predicate mai important se dovedește a fi nu atît sensul verbului, cît sensul extensiunii acestuia. Se confirmă aceasta și prin faptul că schimbarea verbului predicativ într-o propoziție ca: *Mănăstirea se află* (resp. *se găsește, este, stă, șede, e amplasată, e situată*) într-o vale frumoasă – nu schimbă sensul propoziției. De fapt e vorba de un tip special de predicat asemănător întrucîtva celui nominal, fiind construit din verbe nonacționale cu sens de existență urmat de un adverb sau de o construcție prepozițională cu sens circumstanțial (*Ion e aici. Vasile se află departe. Băiatul trăiește la țară. Cetatea e așezată pe malul râului. Directorul stă aproape*). Deși unele din verbele de existență în anumite situații textuale pot fi folosite și singure ca predicate (de exemplu, *Moșneagul trăiește. Vasile este. Strigoii există*), totuși din cele mai multe ori verbele existenței impun necesitatea unor extensiuni prin care sînt indicate cadrele spațiale de existență a obiectului sau a persoanei-subiect. Este necesar să se facă deosebire între astfel de extensori ai verbului care sub aspect funcțional-semantic intră împreună cu verbul în componența predicatului și situațiile cînd adverbul sau construcția prepozițională cu valoare adverbială sînt simpli situații pe lîngă alte verbe (cf.: *Copiii se joacă aici. Ion lucrează departe. În curte soții se sfădesc. Cîinele doarme la umbră*).

Uneori deși subiectul numește obiecte inanimate el se îmbină cu predicate exprimate prin verbe prin care se caracterizează de obicei subiectele prin care sînt numite ființe. E vorba de verbe de tipul *a trece, a pătrunde, a întretăia, a ieși, a intra, a coborî* etc. De exemplu: *Ferestrele casei ies spre sud. Poteca trece prin munți. Scara coboară*

spre lac. *Șoseaua urcă în pantă*). Se poate presupune că acestea au apărut, prin metaforizare, pe baza structurilor cu subiecte ce numesc ființe (Cf.: *Lupul coboară spre stînă. Ion iese din cameră. Vasile trece prin munți*). De aici urmează să se deducă faptul că deși unele verbe în funcție de predicat, de regulă, determină subiecte exprimate prin substantive ce numesc ființe, prin metaforizare, ele se pot extinde și asupra situațiilor când subiectul poate fi exprimat prin substantive ce numesc obiecte neființe (cf.: *Ion iese. Ferestrele ies; Vasile trece. Poteca trece. Lupul coboară – Drumul coboară*). Predicatele reprezentate prin forma pasivă a verbelor obiectuale se întrebuințează pe lângă subiectele obiectual-pasive (*Merele sînt culese. Vitele sînt îngrijite. Cîmpul este arat*). Prin formă predicatele exprimate de verbe la diateza pasivă sînt asemănătoare cu predicatele nominale ale căror predicativ este reprezentat prin adjectiv: verbele la diateza pasivă în limba română se conjugă cu ajutorul formelor finite ale verbului *a fi*, element omniprezent în constituirea predicatului nominal (cf.: *Curtea este curată. – Curtea este măturată. Calul este sătul. – Calul este hrănit. Peretele este alb. – Peretele este albit etc.*). Mai mult chiar în unele cazuri cele două tipuri de predicate coincid întru totul. E vorba de situațiile când forma adjectivului coincide cu participiul verbului (cf.: *Merele [din copac] sînt coapte. – Pîinea este coaptă [în rolă]*).

Între cele două tipuri de predicate, însă, există deosebiri radicale. Dat fiind că participiul păstrează proprietatea semantico-valențială a verbului, predicatul exprimat prin forma pasivă a verbului, din componența căruia face parte participiul, poate avea unele extensiuni pe care nu le are predicatul nominal cu adjectiv în calitate de predicativ (cf.: *Calul este hrănit de stăpîn cu ovăs. – *Calul este sătul de stăpîn cu ovăs. Curtea este măturată de argat cu peria. – *Curtea este curată de argat cu peria etc.*). În situația utilizării predicatelor nominale cu adjectiv în calitate de predicativ informația despre subiect este de ordin atributiv: se relatează că pentru obiect este caracteristică o trăsătură permanentă nondinamică anumită care-l deosebește de alte obiecte (de exemplu: *Băiatul este înalt. Cîinele e rău. Cetățeanul este beat*). Or, predicatele exprimate prin verbe la diateza pasivă, prezentînd o informație despre subiect, îl înfățișează pe acesta drept o caracteristică a obiectului-subiect obținută în urma suportării unei acțiuni din afară (cf.: *Femeia este bătută. Pîinea este tăiată. Cîinele este legat*).

La formarea predicatelor aplicate drept noi informații subiectelor perceptive sînt utilizate cîteva verbe ale perceperii (vizuale, auditive, olfactive) de tipul *a auzi, a mirosi, a simți, a observa etc.* (*Vasile aude zgomot. Ion simte umezeală. Fetița miroasă florile. Vulpea observă găina. Cîinele adulmecă pe străin*). Seria aceasta de verbe este corelată cu un grup de alte verbe ce caracterizează starea de senzație, însă de data aceasta din perspectiva obiectului – izvor al senzației (cf.: *Florile miroase. Clopotele se aud. Stelele apar. Umezeala pătrunde. Miasma se răspîndește. Norii se arată*).

O asemenea stare de lucruri se constată de asemenea și la exprimarea altor tipuri de relații predicative dintre obiecte: pentru redarea acelorași relații, în dependență de faptul care din obiectele implicate în raportul respectiv este vizat ca subiect, se folosește o serie de verbe sau alta. De exemplu, în cazul relațiilor de apartenență dintre două obiecte predicatul se va construi cu unul din verbele de tipul: *a avea, a deține, a conține, a posedea, a cuprinde, a dispune, a stăpîni etc.* când subiectul va fi reprezentat prin posesor (*Băiatul are o bicicletă. Ion dispune de mijloace. Primarul stăpînește toată valea*). Or, în cazul când drept subiect este vizat obiectul posedat, predicatul se va construi cu unul din verbele de tipul: *a aparține, a fi, a se cuveni, a se cădea etc.* (*Bicicleta aparține băiatului. Banii i se cuvin lui Ion. Calul este al vecinului. Gospodăria îi revine lui Vasile*).

Sau, de exemplu, la exprimarea relațiilor „transmitere-recepționare”, dacă drept subiect este vizat transmițătorul, atunci cu funcție de predicat sînt folosite verbe de tipul: *a da, a dăruî, a decerna, a împărți, a împrumuta, a oferi, a transmite, a vinde* etc. (*Ion vinde masline vecinilor. Directorul înmînează cărți elevilor. Popa împarte colaci săracilor.*). Cînd subiectul este reprezentat prin recepționator, atunci cu funcție de predicat sînt întrebuintate verbe de tipul: *a căpăta, a cumpăra, a dobîndi, a lua, a obține, a primi, a recepționa* etc. (*Vecinii cumpără măsline de la Ion. Elevii primesc cărți de la director. Săraccii capătă colaci de la popa*).

Doar în cazuri rare în ambele situații se folosește același verb ca de exemplu: *Ion împrumută parale lui Vasile. – Vasile împrumută parale de la Ion.*

Un număr însemnat de verbe este utilizat în calitate de predicat folosit pe lîngă subiectele stării evolutive. E vorba de verbe de tipul: *a crește, a adormi, a (se) roși, a se întrista, a se topi, a se îngălbeni, a se plictisi, a tînji, a se însănătoși, a se îmbolnăvi, a se înviniți, a înflori* etc. O parte din acestea se folosesc numai pe lîngă subiecte ce numesc ființe, de regulă umane (*Copila se întristează. Băiatul se însănătoșează. Moșneagul adoarme. Colegul se plictisește* etc.). Alte verbe din seria dată se întrebuintează doar pe lîngă subiecte ce numesc obiecte inanimite (*Iarba înverzește. Cerul albăstrește. Frunzele se îngălbenesc. Zăpada se topește*). Sînt destule însă cazurile cînd cadrele de limitare privind alegerea tipului de predicate în asemenea situații sînt încălcate, aceasta datorindu-se, de regulă, metaforizării (cf.: *Vasile se îngălbenește. Vremea se întristează. Copacul gogoește*).

Predicatele folosite pe lîngă subiectul comparației se construiesc în mod diferit. Cele mai frecvente sînt, bineînțeles, predicatele care constau din verbul copulativ *a fi* și un adjectiv la unul din gradele de comparație (*Corbul e mai hîtru decît coțofana. Lică e cel mai gălăgios în clasă. Ioana e mai puțin stăruitoare*). De regulă predicatul comparației este urmat de o extensiune prin care este numit obiectul față de care se face comparația. Un alt tip de predicative ale comparației se construiește cu o serie de verbe care prin înțelesul său lexical numesc o întrecere, o depășire, o asemănare, a cedare (*a se asemana, a semăna, a ceda, a depăși, a întrece, a se asemui, a se potrivi, a se măsura, a (se) confunda* etc.). În structuri cu asemenea verbe-predicate, în afară de obiectul-subiect și obiectul față de care este evaluat primul se mai conține elementul prin care este desenată sfera comparației (*Vasile îl întrece pe Ion la fugă. Platina depășește aurul prin tărie. Vasile seamănă tatălui-său la față*).

La formarea predicatelor cu ajutorul cărora se exprimă raporturi clasificatoare, adică se relatează că obiectul sau ființa exprimate prin substantivul-subiect aparține unei anumite clase, categorii, gen, tip, participă o serie de verbe și de locuțiuni verbale de felul: *a aparține, a face parte, a fi, a (se) include, a ține* etc. Acestea sînt urmate de construcții prepoziționale ale căror substantive numesc, respectiv, clasa, categoria, genul, tipul (*Boul ține de paricopitate. Substantivul este o parte de vorbire. Orzul face parte din clasa spicoaselor. Iepurele este un erbivor*).

Predicatele prin care se exprimă părțile componente, cuprinsul, alcătuirea unor entități numite de subiectele componentiale se alcătuiesc cu o serie de verbe și de locuțiuni verbale de tipul: *a avea, a se compune, a consta, a conține, a cuprinde, a fi alcătuit, a fi format, a se forma, a număra* etc. Predicatele sînt urmate în mod obligatoriu de extensiuni prin care sînt notate elementele componente ale entității respective (*Locuința are două intrări. Cartea conține cîteva capitole. Filmul constă din mai multe părți. Clasa numără 40 de elevi*).

Diferite caracteristici ale subiectului pot fi redade prin diverse tipuri de predicate nominale, ale căror predicative sînt reprezentate prin substantive (cu sau fără prepoziții) sau adjective și care se construiesc cu verbul copulativ *a fi* sau cu unul semicopulativ sau adjective și care se construiesc cu verbul copulativ *a fi* sau cu unul semicopulativ (tip *a deveni*, *a ajunge*, *a se face*). Informația exprimată prin predicatul cu adjectiv în calitate de predicativ se poate referi la cele mai diverse caracteristici ale obiectului în funcție de subiect (*Băiatul e cuminte. Vecinul e ursuz. Lectorul devine plictisitor. Plăcintele sînt gustoase. Munții sînt priporoși. Drumurile se fac impracticabile*).

Predicatele ale căror elemente predicative sînt reprezentate prin substantive, în dependență de forma morfologică și de prezența / lipsa prepoziției, exprimă diverse relații dintre obiecte. În parte, cînd în calitate de predicative sînt folosite substantive la forma inițială prin care sînt numite ființe umane din perspectiva apartenenței ei la o colectivitate privind apartenența națională profesională, confesia religioasă, specialitatea, poziția într-o ierarhie de posturi administrative, militare, judecătorești, criminale etc. (*Prietenul este musulman. Ion este turc. Vecinul este învățător. Soția este procuror. Băiatul e un denunțator* etc.).

De altfel modalitatea aceasta de a determina subiectul este și ea o calificare asemănătoare întrucîtva cu cea exprimată printr-un predicativ adjectival. O confirmă și faptul că mai multe substantive din această categorie au drept paralele adjective.

Predicatele nominale cu substantiv la genitiv în calitate de element predicativ arată de obicei persoana (mai rar obiectul) a cărei îi aparține obiectul, lucrul sau ființa numită de subiect (*Capra este a moșului. Cireada aparține primarului. Băiatul e al lui Ion*).

Cît despre predicatele cu elementul predicativ exprimat prin substantiv precedat de prepoziție, acestea corelează semnificația predicțională cu cele mai diverse raporturi dintre obiectele din realitatea ambiantă. Obiectul cu funcție de subiect este calificat din perspectiva:

- **materiei** din care este confecționat (*Ițarii sînt de lînă. Boroana e de lemn. Berea e din orz. Pantofii îs de piele*);
- **locului** (*Premierul e din Pușintei. Bradul e de la munte. Băieții îs de la țară*);
- **originii** (*Asenizatorul e din intelectuali. Ion e dintr-o familie nobilă. Vasile e din răzeși*);
- **timpului** (*Mașina e de pe vremea războiului. Hotărîrea e din 3 aprilie. Vinul e de anul trecut*);
- **vîrstei** (*Băiatul e de opt ani. Puii sînt de două săptămîni*). Mai des în limba română pentru indicarea vîrstei este folosit predicatul construit cu verbele *a avea*, *a împlini* (*Vasile are nouă ani. Bătrînul împlinește un secol*) etc.

Acțiunile prin care sînt caracterizate diversele tipuri de subiecte sînt prezentate din punctul de vedere al diferitelor moduri de realizare a acțiunii, al fazei de efectuare a acesteia, a tempoului de desfășurare. La formarea predicatelor prin care acțiunea este conjugată, corelată cu configurația modală, fazială, a tempoului se folosește o serie de verbe printre care: *a dori*, *a intenționa*, *a putea*, *a trebui*, *a vrea*; *a se apuca*, *a continua*, *a începe*, *a termina*; *a inteși*, *a (se) grăbi* etc. Verbele autosemantice care în calitate de componente predicative urmează verbele nonautosemantice la una din formele absolute, de obicei la infinitiv, la supin sau la participiu (*Ion știe a citi. Vecinul poate cibotări. Moara trebuie reparată. Vasile începe a dansa. Ion se apucă de numărare. Vasile se grăbește a ajunge* etc.). Formele absolute ale verbelor autosemantice în asemenea construcții pot fi ușor substituite prin forma conjunctivului care în limba română este un mod al subordonării și totodată un echivalent adecvat al infinitivului (cf.: *Ion știe să*

citească. Vecinul poate să cibotărească. Vasile începe să danseze. Vasile se grăbește să ajungă etc.). Se consideră că în asemenea situații avem de-a face cu două propoziții legate prin subordonare și unii cercetători încearcă să extindă această modalitate de tratare și asupra predicatelor cu verbe modale, faziale etc., de tipul celor citate mai sus.

Există destule situații textuale când verbele nonoatosemantice sînt folosite singure ca predicate. E vorba de structuri ca: *Vasile dorește masline. Ion vrea acasă. Antramentul continuă. Petrea poate orice. Gălăgia începe etc.).* În asemenea situații extensiunea verbului nu face parte din componența predicatului.

Predicatele compuse pot fi asemănat într-un fel cu predicatele exprimate prin locuțiuni verbale. E vorba, în primul rînd de o serie de locuțiuni formate în jurul unor verbe neautosemantice de tipul *a face, a fi, a avea, a deveni, a da etc. (a face ochi mari, a face complot, a face zgomot, a avea febră, a avea ciudă, a fi sete, a fi cald, a fi frig, etc.).* Precum în locuțiuni semnificația verbului apare atenuată, pe prim plan plasîndu-se înțelesul elementului autosemantic, la fel în predicatele compuse pe prim plan trece semnificația elementului predicativ autosemantic. Astfel, de exemplu, în propoziții ca: *Duca are urechi mari. Ghivi are nas coroiat* esența informației despre subiect este redată nu de verbul *a avea*, ci de trăsăturile numite de cuvintele semnificative respective. De altfel, în construcții de acestea substantivul în mod obligatoriu trebuie să fie urmat de determinative (*urechi mari, nas coroiat*) căci de fapt numai în asemenea cazuri urechile sau nasul poate deveni o trăsătură individualizatoare a unei ființe.

Bineînțeles că în rîndul acestora nu se înscriu predicatele exprimate prin expresii frazeologice de tipul: *spală putina, dă bir cu fugiții, mîna porcii la jir etc.* Vorba e că acestea capătă posibilitatea de a fi folosite ca predicate numai prin metaforizarea sensului. De exemplu, înțelesul expresiei frazeologice *spală putina* în sensul 'fuge' n-are nimic comun cu înțelesul cuvintelor expresiei date într-o structură obișnuită (cf.: *Vasile spală putina* 'Vasile fuge' – *Vasile spală putina pentru murături*). Astfel că în timp ce în primul caz construcția *spală putina* se prezintă ca o unitate lexicală, îndeplinind funcția de predicat, în cel de al doilea caz avem de-a face cu o propoziție al cărei predicat este exprimat prin verbul *spală*, iar substantivul *putina* – reprezintă actantul obiectual al acțiunii date.

După cum s-a putut constata, tipurile de predicate prin care sînt determinate diverse feluri de subiecte sînt destul de variate. Varietatea își află expresie în modul de organizare a elementelor componente ale predicatului, în care un rol deosebit revine verbului cu ajutorul căruia acesta este construit. Astfel, de exemplu, s-a văzut că pentru formarea predicatului prin care este relevată manifestarea dinamică a obiectului cu funcția de subiect sînt folosite verbe subiectuale ce exprimă acțiuni care se consumă în interiorul obiectului (*Cîinele fuge. Lupul urlă. Sportivul sare. Iezii zburdă*). Predicatele prin care este caracterizat un agent, un realizator al unei acțiuni active, se construiesc cu verbe obiectuale care presupun și anumite obiecte asupra cărora se extind acțiunile respective. Aceasta face ca pe lîngă astfel de predicate să fie folosite în mod obligatoriu extensori prin care sînt numite obiectele de aplicare ale acțiunilor active (*Băiatul cumpără bomboane. Președintele privatizează un avion. Moșul strică nuci*). Tipul de predicate prin care obiectului în funcție de subiect i se atribuie diverse caracteristici se construiesc cu ajutorul verbului copulativ la care, în dependență de tipul caracteristicii, drept predicativ este alăturat un adjectiv sau un substantiv (*Toader este ursuz. Ion e înalt. Lăcătușul e vesel. Munții sînt păduroși. Vecina este catolică. Petrea este economist*). Predicatele prin care se exprimă diferite senzații (fizice, fiziologice, psihice) se construiesc cu ajutorul unor

expresii de tipul: *a fi rău* (cuiva), *a fi sete*, *a se face greu*, *a se face foame* etc. Substantivele determinate de asemenea predicate se află, de regulă, la cazul dativ (*Călătorului îi este sete. Băiatului i s-a făcut rău. Bătrînilor le e greu*).

Clasificarea semantică a verbelor pare a fi foarte importantă pentru determinarea tipurilor semantice de predicat, și în cele din urmă a tipurilor structural-semantice de propoziții elementare, întrucît sub același model formal se ascund adesea structuri semantice foarte diferite. De exemplu, propozițiile elementare ce se construiesc cu predicate exprimate prin verbe obiectuale (tranzitive, în terminologia tradițională), deși formal reproduc același model, sînt variate din punct de vedere structural-semantic. În parte, predicatele exprimate prin verbe obiectuale cu înțelesul general de „a crea” (*a face*, *a realiza*, *a efectua*, *a produce*, *a fabrica*, *a prepara*, *a pregăti*, *a naște* etc.) presupun generarea unui obiect obținut de pe urma realizării acțiunii. Acesta este numit de actantul-obiect al verbului (*Maistrul assemblează un televizor. Bunelul face o sanie. Fabrica produce încălțăminte*).

Predicatele exprimate prin verbe obiectuale cu înțelesul general de 'a distruge', 'a face să dispară' (*a demola*, *a devasta*, *a distruge*, *a extermina*, *a lichida*, *a nimici*, *a stîrpi*) au în calitate de extensor obiectual substantive prin care sînt numite obiectele care dispar în urma realizării acțiunii (*Vecinul demolează casa. Grindina nimicește semănăturile. Otrava stîrpește guzganii* etc.).

Predicatele exprimate prin verbe obiectuale cu înțeles general de 'a transforma' (*a moderniza*, *a modifica*, *a prefăce*, *a preschimba*, *a reface*, *a transfigura*, *a transforma*) arată că în urma realizării acțiunii obiectul care este expus influenței acesteia își modifică aspectul. Pe lîngă asemenea verbe-predicate, afară de actant obiectual sînt folosiți și alți extensori care numesc rezultatul transformării (*Vasile a transformat cocioaba într-un palat. Vîntul a prefăcut ploaia în lapoviță. Meșterul a refăcut automobilul într-o căruță*).

Predicatele exprimate prin verbe obiectuale cu înțeles general de 'a întrece' (*a atenua*, *a depăși*, *a bate*, *a întrece*, *a învinge*) semnalizează o întrecere, o depășire. Pe lîngă actantul-obiect al unui asemenea verb-predicat se mai presupun extensiuni prin care este fixată sfera de manifestare a întrecerii (*Profesorul îl întrece pe rector la fugă. Antilopa depășește iepurele la sărituri. Ion îl bate pe Vasile la șah*).

Predicatele reprezentate prin verbe obiectuale cu sens general de 'a transmite' (*a da*, *a decerna*, *a înmîna*, *a împărți*, *a repartiza*, *a transmite*, *a vinde*) servesc pentru a relata transmiterea cuiva a unui obiect de către subiect. În asemenea situații, de rînd cu actantul-obiect, pe lîngă verb este folosit de asemenea un actant-beneficiar (*Primarul împarte colaci sătenilor. Chirică vinde castraveți vecinilor. Șeful transmite salutări subalternilor*).

Există o serie de predicate exprimate prin verbe obiectuale neacționale. E vorba, în parte, de verbe prin care se exprimă posesie (*a avea*, *a conține*, *a dispune*, *a ocupa*, *a poseda*, *a stăpîni*, *a ține* etc.). Prin actantul obiectual se notează obiectul posedat (*Primarul stăpînește grădina. Moșul are două capre. Primăria dispune de mijloace. Ion ține toată valea*). În asemenea structuri sensul verbului este atenuat, înțelesul predicatului datorindu-se mai mult extensiunii verbului care în unele situații devine predicativ ca în cazurile de tipul: *Vecina are părul castaniu. Băiatul are opt ani*, despre care s-a pomenit mai sus.

În legătură cu aceasta apare problema diferențierii, pe de o parte, a cazurilor cînd verbul împreună cu alte elemente ce-l însoțesc constituie un totîntreg care

îndeplinește rol de predicat, și pe de alta, a cazurilor când funcție de predicat îndeplinește numai verbul, în timp ce extensiunile îndeplinesc funcție de actanți, fie chiar obligatorii, cu ajutorul cărora se actualizează un anumit înțeles al verbului. Cu alte cuvinte, e vorba de deosebirea în cadrul unor astfel de perechi, ca de exemplu: *Moșul face zarvă.* – *Moșul face o sanie.* *Ion are temperatură.* – *Ion are o capră.* *Cîntărețul începe a cînta.* – *Concertul începe.* *Vasile este catolic.* – *Vasile este ('e prezenr')*. În timp ce în primele cazuri predicatele sînt reprezentate prin construcții care amintesc de locuțiuni verbale ce exprimă o singură noțiune, construcții în care sensul verbului este diminuat, pe prim plan plasîndu-se înțelesul elementului ce însoțește verbul, în cele de a doua cazuri verbul singur îndeplinește funcția de predicat, extensiunea venind să actualizeze unul din sensurile acestuia.

Legătura verbelor autosemantice cu extensiunile exprimate prin nume la diferite forme cazuale sau însoțite de diverse prepoziții este un rezultat al realizării atracției semantice dintre componenții virtuali ai structurii semantice a verbului cu numele necesare pentru actualizarea unui înțeles concret al lui sau altul. Vorba e că în modelul sintactic reprezentat printr-o anumită componență își află expresie un sens sau altul al verbului în situația de polisemie sau omonimie a acestuia. Necesitatea utilizării extensiunilor pentru întregirea sensului verbului este determinată de caracterul relativ al autosuficienței semantice și structurale a verbului, fapt ce face întrebuintarea extensiunilor date, într-un fel, obligatorie. Și aceasta spre deosebire de situații ai verbului și determinanți ai numelui care nu se impun în mod obligatoriu. De aici și motivul pentru care extensiunile obligatorii ale verbului urmează să fie prevăzute ca locuri (frame-uri) în modelele de structură semantică ale propozițiilor logice elementare, pe cînd situații și determinanții rămîn în afara organizării structurale ale acestor propoziții. Dat fiind că predicatul este funcția subiectului și că aceasta se realizează în măsura în care există subiectul, împreună ele constituind nucleul propoziției, esența ei, descrierea conexiunii structural-semantice dintre subiect și predicat cu extensiunile lui obligatorii poate fi unul din principiile de modelare a tipurilor structural-semantice ale propozițiilor logice elementare.

Pe baza tipurilor semantice de subiecte și de predicate despre care s-a vorbit mai sus se poate întreprinde încercarea de a schița tipurile structural semantice ale modelelor de propoziții logice elementare în limba română actuală.

În cadrul acestora prin categoriile de subiect și de predicat în ramele diferitelor modele se va reflecta în mod generalizat conexiunea dintre obiect sau ființă și dinamica, starea, procesul ce le caracterizează, dintre obiect, lucru, ființă și calitățile, însușirile, proprietățile, semnele acestora, dintre obiectul-subiect și diversele lucruri din realitatea ambiantă etc.

Modele structural-semantice de propoziții logice elementare

S-a menționat mai sus că la același model formal de propoziții elementare, prezentat în mai multe lucrări prin inițialele noțiunilor ce numesc părțile componente ale propoziției (de exemplu, $S-P$; $S-P-O$; $P-S-O$ etc.) sînt trecute numeroase propoziții care din perspectivă structural-semantică țin de tipuri diferite. În scopul unei descrieri mai ample a tipurilor de propoziții logice elementare, în încercarea de clasificare întreprinsă mai jos se va ține seama de aspectul semantic și funcțional al elementelor îmbinate, avîndu-se în vedere nu înțelesul lexical concret, ci semnificația funcțională se caracterizează grupe sau clase întregi de unități.

Întrucît tipul structural-semantic al propoziției logice elementare este determinat în fond de tipul de subiect și de acela de predicat, de înțelesul lexical și de semnificatul categorial al acestora, la prezentarea arhitectonică a modelelor de propoziții se vor face mențiuni cu privire la subclasa categorială de care ține unitatea respectivă, la conținutul semantic și înfățișarea ei morfologică. În parte, la descrierea predicatelor se vor face notele respective privind tipul verbului utilizat pentru formarea predicatului (de exemplu, autosemantic / sinsemantic, acțional / neacțional, subiectual / obiectual, modal / fazial etc.). În cazul predicatelor compuse notele se vor referi de asemenea la felul predicativului (substantival, adjectival, infinitival). La descrierea tipurilor de subiecte și a felurilor de extensiuni ale verbului predicativ consemnările vor privi subclasa numelui, în fond a substantivului (de exemplu: propriu / comun, animat / inanimat, concret / abstract, numerabil / nonnumerabil, artefact / lucru natural, uman/nonuman etc. la forma cazuală respectivă (afixală sau prepozițională).

Propozițiile logice elementare în limba română actuală ar putea fi reduse în esență la următoarele modele structural-semantice.

1. Subiect acțional + predicat verbal-subiectual.

Modelul se prezintă prin următoarele subtipuri:

a) **Subiect acțional** (exprimat prin substantive sau substitute ale acestora la nominativ ce numesc de obicei ființe) + **predicat** (exprimat prin verb subiectual la una din formele finite* prin care se exprimă un dinamism (o mișcare ce se consumă în însuși subiect): *Moșneagul șchiopătează. Băiatul aleargă. Cîinele latră. Iada zburdă. Calul treapdă.*

b) **Subiect al procesului** (reprezentat prin substantive la nominativ ce numesc obiecte, materii, substanțe) + **predicat** (redat prin verbe subiectuale (acestea uneori au formă reflexivă) care exprimă procese în desfășurare): *Carnea se alterează. Prunele se coc. Fierul se oxidează. Coca dospește. Fructele putrezesc.*

c) **Subiect funcțiv** (exprimat prin substantive la nominativ ce numesc aparate, instalații mecanisme) + **predicat** (redat prin verbe subiectuale cu sens general de funcționare): *Ceasul umblă. Televizorul funcționează. Uzina lucrează. Mașina merge.*

2. **Subiect activ + predicat obiectual + obiect.** Modelul este reprezentat de următoarele variante.

a) **Subiect-agent** (exprimat prin substantive la nominativ ce numesc ființe, de obicei umane) + **predicat** (redat prin verbe obiectuale la diateza activă cu sens general de 'a crea') + **obiect** (exprimat prin substantive la acuzativ ce numesc artefacte): *Vecinul face o fîntînă. Croitoreasa confecționează o rochie. Stăpîna pregătește bucate.*

b) **Subiect-agent** (exprimat prin substantive la nominativ prin care sînt numite obiecte sau ființe) + **predicat** (exprimat prin verbe obiectuale la diateza activă cu sens general de 'a distruge') + **obiect** (exprimat prin substantive la acuzativ ce numesc lucruri, obiecte, inclusiv obiecte animate): *Avioanele distrug orașul. Focul devastează pădurea. Ion demolează ieșitoarea. Leul devorează căprioara. Valurile surpă malurile.*

c) **Subiect-agent** (exprimat prin substantive la nominativ sau substitute ale acestora ce numesc persoane, mai rar obiecte) + **predicat** (exprimat prin verbe obiectuale active cu înțeles general de 'a acționa asupra a ceva') + **obiect** (reprezentat

* Întrucît e vorba de propoziții logice private de caracteristica modal-temporală, verbele-predicate vor figura la persoana a treia a prezentului gnomic.

prin substantive la acuzativ ce numesc obiecte sau ființe ce suportă acțiunea): *Băiatul învață câinele. Moșul bate cucoșul. Elevii deschid cărțile.*

d) **Subiect-agent** (exprimat de obicei prin substantive la nominativ ce numesc ființe umane) + **predicat** (exprimat prin verbe obiectuale active cu sens general de 'a expune') + **obiect** (exprimat prin substantive la acuzativ): *Bunelul povestește o întâmplare. Băiatul spune o poezie. Cîntărețul interpretează o arie.* La acestea se adaugă uneori un **deliberat** (exprimat prin substantive la acuzativ precedat de prepoziția *de* sau *despre* prin care este numit conținutul). Acesta uneori poate fi folosit împreună cu actantul-obiect (*Bunelul povestește o întâmplare despre vînătoare*), alteori – singur (*Bunelul vorbește despre vînătoare*).

3. **Subiect transferant** (reprezentat prin substantive la nominativ sau substitute ale acestora prin care sînt numite persoane, obiecte sau fenomene) + **predicat** (exprimat prin verbe active obiectuale cu sensul general de 'a transforma') + **obiect** (exprimat, de regulă, prin substantive la acuzativ prin care sînt numite obiectele supuse transformării) + **obiectiv-rezultat** (exprimat prin substantive precedate de prepoziția *în/întru*): *Primarul a transformat cocioaba într-un palat. Gerul preface apa în ghiață. Vîntul întoarce ploaia în lapoviță. Cînd verbul-predicat se află la forma reflexivă structura propoziției se modifică, obiectul devenind subiect, modelul propoziției reducîndu-se la trei elemente componente (cf.: *Apa se preface în gheață. Cocioaba se transformă într-un palat. Ploaia se schimbă în lapoviță*).*

4. **Subiect-agent** (reprezentat prin substantive la nominativ prin care sînt desemnate persoane) + **predicat** (înfățișat prin unul din verbele cu sensul general de 'a transmite') + **obiect** (exprimat prin substantive la acuzativ prin care sînt numite obiecte) + **bene-ficiar** (redat prin substantive la dativ ce numesc persoane în favoarea cărora se realizează acțiunea): *Bunica dăruiește cerceii nepoțicăi. Popa împarte indulgențe creștinilor. Șeful decernează distincții lingăilor.*

5. **Subiect al stării** (reprezentat prin substantive la nominativ prin care sînt numite ființe, mai rar obiecte naturale, fapte, fenomene) + **predicat** (exprimat prin verbe subiectuale ce numesc diferite stări în evoluție): *Bolnavul suferă. Rudele re trăiesc. Medicul doarme. Natura odihnește.*

6. **Subiect obiectual pasiv** (exprimat prin substantive la nominativ prin care sînt numite obiecte sau ființe) + **predicat** (înfățișat prin verbe obiectuale la diateza pasivă): *Romanul este terminat. Onorarul este irosit. Cartea este uitată.* La acestea se mai adaugă **obiectul agentiv** (exprimat prin substantiv la acuzativ însoțite de prepoziția *de* sau *de către*): *Romanul este terminat de autor. Onorarul este irosit de prieteni. Cartea este uitată de cititor.*

7. **Subiect al existenței** (reprezentat prin substantive la nominativ prin care sînt denumite persoane, mai rar obiecte) + **predicat** (redat prin verbe și locuțiuni verbale ale existenței): *Martorii sînt. Judecătorul e de față. Procurorul asistă. Procesul are loc. Speranță există.* Verbul predicat într-o asemenea structură de propoziție logică elementară impune adesea necesitatea folosirii unui situant spațial exprimat prin adverb sau construcție prepozițională (*Martorii sînt aici. Bătrînul trăiește la țară. Procurorul asistă la proces*).

8. **Subiect-posesor** (reprezentat prin substantive la nominativ prin care sînt numite, de regulă, persoane, mai rar lucruri) + **predicat** (înfățișat prin verbe obiectuale cu sens general de 'a poseda') + **obiect** (redat prin substantive la acuzativ ce denumesc diferite obiecte, mai rar ființe): *Vecinul are o capră. Primarul stăpînește toată valea. Butucul are roadă. Ion ține grădina.*

9. **Subiect posedat** (redat prin substantive la nominativ ce numesc obiecte, lucruri, mai rar ființe) + **predicat** (exprimat prin verbe obiectuale sau locuțiuni verbale cu sens general de 'a se afla în posesia cuiva') + **posesor-beneficiar** (exprimat prin substantive sau substitute ale acestora la dativ sau la genitiv prin care sînt numiți posesorii): *Palatul aparține hoțului. Capra e a moșului. Grădina se află în posesia lui Ion.*

10. **Subiect al perceperii** (reprezentat prin substantive la nominativ prin care sînt notate ființe) + **predicat** (exprimat prin verbe obiectuale cu sens general de 'a percepe ceva') + **obiect** (redat prin substantive ce numesc obiecte, fapte, fenomene, lucruri, calități obiectualizate etc.): *Moșul miroasă pîinea. Gurmandul savurează băutura. Elevii ascultă lecția. Călătorul privește cetatea.*

11. **Subiect al evaluării** (reprezentat prin substantive la nominativ ce denumesc persoane) + **predicat** (exprimat prin verbe cu sens general de 'a aprecia', 'a compara') + **obiect** redat prin substantive la acuzativ prin care sînt numite obiecte, lucruri, fapte, fenomene) + **fondul evaluării** (exprimat prin substantive la dativ sau la acuzativ precedate de elementele: *în loc de, mai mult decît*). *Ion preferă harbuzul merelor. Vasile iubește mai mult plăcintele decît sarmalele. Petrea vrea bere în loc de vin.*

12. **Subiect al comparației** (exprimat prin substantive la nominativ ce denumesc obiecte sau ființe) + **predicat** (exprimat prin forme de comparație ale diferitelor adjective precedate de verbul *a fi*) + **fundalul comparației** (exprimate prin substantive ce numesc obiecte sau ființe precedate de unul din elementele construcției de comparație – *decît, dintre, din, printre*): *Chirică e cel mai deștept din clasă. Platina e mai rezistibilă decît aurul. Vulpea e mai hîtră decît iepurile.*

13. **Subiect al clasării** (reprezentat prin substantive la nominativ care denumesc obiecte, lucruri, vietăți) + **predicat** (exprimat prin verbe sau prin locuțiuni verbale cu sens general de 'a face parte') + **clasa de apartenență** (exprimată prin substantive care denumesc o clasă, o specie, un gen de obiecte, lucruri, vietăți, fenomene): *Capra ține de clasa paricopitatelor. Lupul este un răpitor. Ovăsul face parte din categoria spicoaselor. Măgarul este un erbivor.*

14. **Subiect al semnului calificativ** (redat prin substantive la cazul nominativ prin care sînt denumite obiecte în sens larg) + **predicat compus** (format din verbul copulativ *a fi* sau un echivalent al acestuia urmat de adjective prin care sînt numite calități, proprietăți, semne, însușiri, trăsături diferențiale etc.): *Copiii sînt cuminți. Casa e înaltă. Pilaful este gustos. Vasile devine înțelegător. Fetița se face frumoasă.*

15. **Subiect al situației sociale** (reprezentat prin substantive, inclusiv nume proprii la nominativ prin care sînt numite persoane) + **predicat** (înfățișat prin verbul copulativ *a fi* urmat de substantive – denumiri de naționalități, de profesii, de specialități, de confesii religioase, de orientări politice, de posturi administrative, de ranguri într-o ierarhie militară, judecătorească, polițistă etc.): *Vasile este arab. Prietenii sînt catolici. Vecinul este pilot. Petrea este sergent. Toader este anarhist.*

16. **Subiect al senzației** (reprezentat prin substantive sau substitute ale acestora la dativ sau acuzativ, precedat de prepoziția *pe*, însoțite de formele atone ale pronumelor personale) + **predicat** (exprimat prin verbe sau locuțiuni verbale prin care se redau diferite senzații): *Copilului îi este frig. Pe elevă o doare capul. Pe moșneag îl suge la linguriță. Lui Petrea îi este sete. Fetei i se face rău.* O asemenea structură a propoziției în care drept temă și, deci, drept subiect este folosit un nume la dativ sau la acuzativ, după cum s-a mai relatat, se datorește în fond verbelor și locuțiunilor verbale care prin valența lor combinatorică impun numelui în cauză formele date de caz. Vorba e că în

conformitate cu proprietatea lor valențială asemenea verbe sau locuțiuni nu presupun un realizator al acțiunii, un agent al ei. De exemplu, locuțiunea verbală *a părea rău* (*Mătușii îi pare rău*) nu presupune un agent realizator: ea implică doar prezența unei persoane căreia i se atribuie starea de regret. Paralel există numeroase verbe și locuțiuni verbale care, exprimând aceleași senzații, în funcție de predicat se construiesc cu subiecte exprimate prin substantive la nominativ (cf.: *Mătușii îi pare rău. – Mătușa regretă. Copilului i se face somn. – Copilul vrea să doarmă. Pe elev îl doare capul. – Elevul suferă de dureri de cap*).

17. **Subiect dinamic** (exprimat prin substantive la nominativ prin care sînt notate obiecte, în fond animate, și de cele mai multe ori persoane) + **predicat compus** (format dintr-un verb modal sau unul fazial urmat de un verb subiectual la una din formele absolute): *Ion continuă a dansa. Băiatul poate merge. Copilul știe a vorbi*).

18. **Subiect-agent** (reprezentat prin substantive la cazul nominativ prin care sînt numite obiecte, în fond ființe umane) + **predicat** (format din verbe modale sau faziale urmate de una din formele absolute ale verbelor obiectuale) + **obiect** (exprimat prin substantive la acuzativ ce numesc obiecte, lucruri ființe): *Profesorul începe a examina elevii. Fetița știe a pregăti bucate. Băiatul poate conduce autoturul*.

19. **Subiect acțional + predicat** (exprimat prin verbe reflexive). Modelul se realizează în următoarele variante.

a) **Subiect acțional** (exprimat prin substantiv la nominativ plural, ce numesc ființe, mai rar obiecte) + **predicat** (redat prin verbe reflexive reciproce): *Vecinele se ciondănesc. Cunoscuții se salută. Dușmanii se luptă. Taurii se împung*.

b) **Subiect acțional** (exprimat prin substantive la nominativ prin care se numesc, de regulă, persoane) + **predicat** (redat prin verbe reflexive reciproce) + **coparticipant** (exprimat prin substantive la acuzativ, precedat de prepoziția *cu*, prin care sînt numite, de regulă, persoane): *Vasile se sfătuie cu rabinul. Petrea se sfădește cu vecinul. Fiica se consultă cu mamă-sa*.

c) **Subiect acțional complex** (format din două sau mai multe substantive legate între ele prin *cu* sau *și* [acestea pot apărea și împreună – *și cu*], substantive ce numesc, în fond, persoane) + **predicat** (redat prin verbe reflexive reciproce): *Ion cu Vasile se ceartă. Petre cu Maria și cu Ioana se sfătuiesc*. De altfel asemenea subiecte complexe se construiesc și cu predicate exprimate și prin alte verbe: *Bunelul cu bunica pleacă. Ion și cu Vasile înoată*. Numai că, spre deosebire de modelele cu verbe reflexive în care distincția elementelor componente ale subiectului complex este corelat cu sensul verbului, în modelele cu verbe nereflexive folosirea diferențială a constituentelor subiectului complex arată doar că e vorba de o pluralitate (cf.: *Bunelul și bunica pleacă. – Buneii pleacă*).

Trebuie presupus, de altfel, că propozițiile cu subiect complex și cu predicat exprimat prin verb reflexiv de reciprocitate, la rîndul lor, au putut evolua de la modelul cu verb reflexiv reciproc urmat de coparticipant la acțiune (cf.: *Preotul se sfătuiește cu rabinul. – Preotul cu robinul se sfătuiesc*).

20. **Subiect obiectual pasiv** (prezentat prin substantive la nominativ care denumesc obiecte) + **predicat** (exprimat prin verbe reflexive pasive) + **obiect agentiv** (redat prin substantive la cazul acuzativ însoțite de prepoziția *de* sau *de către* prin care sînt numite, de regulă, ființe): *Deputații se aleg de popor. Nucile se fură de șobolani. Legile se aprobă de parlamentari*.

Deseori modelul cu reflexivul pasiv se poate lipsi de constituentul **obiect agentiv**. Cf.: *Casa se construiește* (repede). *Cratița se spală* (ușor). *Bobocii se numără* (seara). *Merele se culeg* (cu plăcere).

21. **Subiect acțional** (reprezentat prin substantive la nominativ prin care sînt numite, în fond, ființe) + **predicat** (exprimat prin verbe reflexive obiective): *Băiatul se spală*. *Elevii se îmbracă*. *Moșul se încălță*. *Baba se piaptănă*.

22. **Subiect al procesualității** (exprimat prin substantive la nominativ prin care sînt denumite obiecte de diferită natură) + **predicat** (redat prin verbe reflexive eventive): *Porcul se îngrașă*. *Cerul se înseninează*. *Fruitele se alterează*. *Laptele se coagulează*. *Metalul se oxidează*.

23. **Subiect al existenței** (reprezentat prin substantive la nominativ prin care sînt numite obiecte, lucruri, fenomene, anotimpuri, stări ale naturii etc.): *Toamna*. *Dimineată*. *Ceață*. *O răscruse de drumuri*. În gramatici acestea sînt calificate de obicei drept propoziții monomembre. De fapt însă deosebirea acestora de modelele bimembre nu este chiar atît de însemnată cum se crede uneori. Vorba e că propozițiile acestea, numite nominative, ar putea fi considerate variante trunchiate ale propozițiilor bimembre „subiect al existenței + predicat (exprimat printr-un verb al existenței)”. Cf.: *Toamnă*. – *E toamnă*. *Dimineată*. – *E dimineată*. *Ceață*. – *E ceață*. De altfel cînd propozițiile nominative în cauză sînt raportate la trecut, predicatul exprimat prin verbe ale existenței apare în mod obligatoriu. Cf.: *Era toamnă*. *Era dimineată*. *Era ceață*.

24. **Predicat** (reprezentat prin verbe unipersonale prin care sînt numite diferite fenomene ale naturii în dinamica lor): *Plouă*. *Ninge*. *Tună*. *(Se) înoptează*. *(Se) întunecă*. De fapt e vorba de propozițiile reprezentate prin numai predicate rediate prin verbe impersonale care, spre deosebire de alte subclase de verbe, sînt lipsite de proprietate valențială. E vorba, cu alte cuvinte, de verbele private de capacitatea de a avea actanți, și în primul rînd, actanți-subiecte. Deși ele, la fel ca și alte subclase de verbe, pot fi însoțite de situații. De exemplu: *Plouă pretutindeni*. *Întunecă devreme*. *Tună grozav*. După cum s-a relatat mai sus, există limbi în care verbele din această serie formal au subiect exprimat prin pronume. Cf.: fr. *Il pleut*. *Il tonne*.; germ. *Es regnet*. *Es schneit*. *Es donnert*.; engl. *It's raining*. *It's snowing*. *It thunders* etc. Dar există și alte modele. În parte în limba rusă s-a fixat o structură în care fenomenul natural e prezentat prin subiect exprimat prin substantiv însoțit de predicat reprezentat prin verbul *идти* cu sensul de 'a cădea' cît și alte verbe. De exemplu: *Дождь идет* 'ploaia cade', *Снег идет*. / *Снег падает*. 'cade zăpada'. *Гром гремит* 'tunetul bubuie', *Молнии сверкают* 'Fulgere scînteiază'. De altfel în limba rusă sînt destul de răspîndite și modelele de propoziții monomembre al căror predicat este reprezentat prin verbe impersonale. Cf.: *Темнеет*. *Светаем*. *Дождит*. *Снежит*.

Propozițiile tip *Tună*. *Ninge*. *Plouă* constituie mai mult o problemă de semantică lexicală decît una gramaticală.

25. **Predicate adverbiale** (reprezentate prin adverbe circumstanțiale însoțite de verbul copulativ *a fi*): *E bine*. *E ușor*. *E frig*. *E tîrziu*. *E aproape*. *E departe*. Construcții de acest fel conțin o notă de evaluare a situației.

Fără îndoială, prin cele înșirate nu se epuizează lista modelelor de propoziții stabilite în conformitate cu principiul semantico-sintactic. O clasificare mai amănunțită a verbelor ce participă la formarea predicatelor ar veni să scoată la iveală și alte modele.

Clasificarea de mai sus bazată pe principiul semantico-sintactic avînd în centrul atenției legătura predicativă dintre elementele de bază ale propoziției elementare are

unele conveniente față de clasificările formale. Aplicarea principiului semantico-sintactic la caracterizarea îmbinării elementelor de bază ale propoziției permite să se demonstreze în mod diferențiat rolul diferitelor elemente constituente, și în primul rând, cel al diverselor subclase de verbe în structura propoziției. Și aceasta din motivul că anume în înțelesul lexical al verbului se manifestă caracterul categorial-material al predicatului, la formarea căreia verbului îi revine sarcina principală, ca reflectare a legăturilor dintre fenomenele realității, dintre semnificațiile-tip ale propoziției. Vorba e că, din punct de vedere semantic, predicatul reprezintă acțiuni, stări, procese, calități, proprietăți și alte semne care sînt atribuite obiectului-temă. Din punct de vedere sintactic, conform principiului dat, capacitățile valențiale ale elementelor de bază, și în primul rând, acelea ale predicatului, determină utilizarea acelor extensiuni care sînt necesare pentru actualizarea înțelesului acestuia.

Categoriile generalizatoare de subiect și de predicat ale propoziției logice, după cum s-a putut constata, se manifestă în diferite modele drept sensuri particulare (concrete) de agent, de realizator și de activitate, stare, capacitate a acestora; de obiect-purtător al semnului și de caracteristică a lui sub diferite aspecte, exprimate de componenții structural-semantici ai modelelor în formele lor concrete-tip.

O asemenea clasificare pune modelul lingvistic al propoziției în afara influenței diversilor situații și determinanți, în afara efectului contextului, elemente care complică clasificarea, fapt demonstrat de multe clasificări tradiționale.

Legătura dintre componenții propoziției logice

Posibilitatea îmbinării elementelor de bază ale propoziției logice elementare, ca de altfel și a altor elemente într-o unitate sintactică, se datorește, după cum s-a relatat, compatibilității semantice ale acestora. Astfel se spune [*Moșul cugetă. Copilul scîncește. Ion dansează.*], dar nu se spune [*Fierul cugetă. Piatra scîncește. Muntele dansează.*], bineînțeles dacă nu e vorba de personificări. Din punctul de vedere al formei, nu există restricții care ar exclude posibilitatea de a forma structuri de tipul celor din urmă.

S-a menționat mai sus de asemenea că fixarea legăturii predicative, ca de altfel și a legăturii de dependență în genere, se obține prin semnificatul categorial al cuvintelor îmbinate care intră în corelare cu ordinea elementelor în lanțul liniar al vorbirii. De regulă, pe primul loc se plasează subiectul care în majoritatea cazurilor reprezintă tema și pe locul al doilea – predicatul, acesta avînd, de obicei, rolul de remă (de exemplu: *Baba cîntă. Moșneagul plînge. Ploaia bîntuie*). Deși trebuie menționat că aici nu apar probleme chiar dacă ordinea dintre elementele de bază ale propoziției se schimbă (cf.: *Cîntă baba. Plînge moșneagul. Bîntuie ploaia*).

Lucrurile se complică atunci cînd pe lângă predicat apar extensiuni care schimbîndu-și poziția în propoziție riscă să fie confundate cu subiectul (cf.: *Profesorul examinează elevul. – Elevul examinează profesorul*). Întrucît în asemenea situații semnificatul categorial al cuvîntului și flexiunea nominală se dovedește a fi insuficientă la stabilirea diferențiată a funcțiilor acestora*, limba română, de altfel ca și alte limbi, a recurs la unele mijloace suplimentare de diferențiere funcțională. E vorba, în parte, de așa numita

* A se compara în privința aceasta situația din limba rusă unde desinența cazuală este suficientă pentru marcarea unei astfel de diferențe: *Учитель экзаменует ученика. Ученика экзаменует учитель.*

proteză a pronumelui aton și de prepoziția *pe* cu ajutorul cărora se deosebește funcția de obiect și beneficiar / adresat de aceea a subiectului. De exemplu:

1. *Cartea o cumpără elevul.*
2. *Porțile le repară meșterul.*
3. *Elevul îi împrumută cartea prietenei.*
4. *Pe un elev îl examinează profesoara.*

În prima propoziție prin forma atonă de acuzativ a pronumelui feminin persoana a III-a *o* se notează că obiect al acțiunii verbale este substantivul la același gen, număr și caz – *cartea*. În lipsa pronumelui aton *o* substantivul *cartea* ar putea fi interpretat drept subiect (cf.: *Cartea cumpără elevul*). În propoziția a doua prin forma de acuzativ a formei atone a pronumelui de persoana a III-a feminin plural – *le* se relatează că funcție de obiect al acțiunii îndeplinește substantivul cu aceleași mărci morfologice – *porțile*. Fără pronumele aton *le* propoziția ar avea înfățișarea *Porțile repară meșterul* și substantivul *porțile* s-ar prezent formal ca subiect. În propoziția a treia prin forma de dativ a pronumelui aton de persoana a III-a singular feminin se marchează că funcția de beneficiar în propoziție îi revine substantivului cu aceiași indici morfologici – *prietenii*. Propoziția cu pronumele aton suprimat (*Elevul împrumută cartea prietenei*) devine ambiguă: forma *prietenei* riscă să fie interpretată ca determinant (cf.: *cartea prietenei*). În propoziția a IV-a prin mijlocirea prepoziției *pe* și a pronumelui aton *îl* se relatează că în funcție de obiect al acțiunii este utilizat substantivul *un elev* a cărui formă morfologică este identică cu aceea a pronumelui aton. În lipsa pronumelui substantivul în cauză ar putea fi luat drept subiect (cf.: *Un elev examinează profesoara*).

Determinanții și situații în propoziție

Toate structurile sus menționate, cât și altele posibile, afară de extensiunile obligatorii ale verbului-predicat care sînt legate organic cu înțelesul acestuia (în lipsa lor sensul verbului rămîne neclar pînă la urmă), propoziția poate conține o serie de situații și determinanți. Aceștia fără a depinde strîns de verb servesc pentru a contura cadrele privind spațialitatea, temporalitatea, cauzalitatea, modalitatea etc. acțiunii, stării procesului, pe de o parte, și pentru a actualiza și a concretiza noțiunile și lucrurile numite de elementele componente nominale ale propoziției, pe de alta. Astfel, de exemplu, propoziția logică elementară: *Bucătăreasa pregătește bucate* poate fi desfășurată în rezultatul cărui fapt ea capătă un aspect ca următorul: *Bucătăreasa zdravănă cu obraji roșii din casa vecină pregătește bucate delicioase pentru o familie din opt persoane de trei ori pe zi într-o bucătărioară mică în zăpușeală și îngheșuială*.

Dat fiind că prezența sau lipsa determinanților și a situațiilor nu poate fi pronosticată de înțelesul verbului, așa cum se face în cazul actanților obligatorii, și locurile lor nu pot fi „modelate”, ele nu intră ca elemente care s-ar însistemiza într-o paradigmă propozițională. Vorba e că aceeași propoziție, în dependență de intenția vorbitorului, poate avea mai mulți sau mai puțini determinanți și situații, căci o informație despre aceeași stare de lucruri poate fi mai desfășurată și mai concisă, propoziția prin care această informație este prezentată căpătînd dimensiuni diferite.

Cît despre legătura acestora cu elementele propoziției, ea poartă caracter de subordonare: determinanții se leagă prin subordonare de nume, iar situații – de verb. Dacă am încerca să corelăm noțiunile de determinanți și de situații cu categoriile sintactice din

gramatica tradițională, ele ar putea fi egale, respectiv, determinanții – cu atributele, iar situații – cu complementele circumstanțiale de diferită natură (de loc, de timp, de mod, finale, instrumentale, cauzale etc.).

Și totuși am greși dacă am afirma că determinanții și situații n-ar avea nici o legătură cu elementele pe care le determină sau le extensionează. Fără îndoială că o legătură semantico-sintactică aici există. Se întâlnesc destule cazuri când folosirea, în parte, a situantului depinde de înțelesul verbului: întrebuințarea lui este pronosticată de înțelesul acestuia. De exemplu, verbele obiectuale de tipul *a scoate*, *a extrage*, *a smulge*, *a extirpa*, *a exclude*, *a elimina* etc. prin înțelesul lor lexical presupun prezența în propoziție a unui situant prin care s-ar indica locul sau obiectul din interiorul căruia se extrage ceva (*Moșul scoate o nucă din buzunar. Minerii extrag sare din ocnă. Directorul a eliminat doi elevi din școală*).

Atât determinanții utilizați pe lângă numele din componența propoziției logice, cât și situații care explică verbele în propoziție (atât predicative cât și nepredicative) sînt forme sintactice ale cuvîntului. Prin formă sintactică aici se înțelege forma cuvîntului pe care o capătă acesta pentru a se lega prin subordonare de un element regent și pentru a îndeplini o anumită funcție semantico-sintactică. În parte, în propoziția *Casa pădurului se vede de departe* prin forma de genitiv *pădurului* se leagă prin subordonare de substantivul *casa*, îndeplinind rolul de determinant, iar adverbul însoțit de prepoziție – *de departe* se leagă prin subordonare de verbul predicativ *se vede*, îndeplinind funcția de circumstanță de loc.

Cuvintele ce fac parte din componența claselor categoriale care nu au legătura nemijlocită cu denotatul (e vorba de verb, adjectiv, adverb) și necesită sprijinul unui nume prin intermediul căruia ar face această legătură, prin însăși natura lor se prezintă ca unități sintactice. Vorba e că chiar prin simpla juxtapunere ele sînt subordonate unor unități lexicale regente, îndeplinind o anumită funcție (de exemplu: *Ceasul merge. Cer senin. Palton maro. Merge repede*). Faptul că acestea se acordă în număr, iar uneori și în gen cu elementul regent nu schimbă tipul de legătură și funcția pe care o îndeplinește.

De fapt despre legătura prin subordonare a formelor sintactice s-a vorbit destul în compartimentul consacrat sintagmei. Diferența, după cum s-a relatat la începutul acestui compartiment, constă doar în faptul că în timp ce în sintagmă se conține izolat doar o singură formă sintactică subordonată elementului regent, în propoziție ele pot fi cîteva. Afară de aceasta, în timp ce în cadrul sintagmei cuvîntul regent figurează la forma sa inițială în cadrul propoziției acesta aflîndu-se, la rîndul său, în raport de dependență față de un alt element al propoziției, el însuși este reprezentat printr-o formă sintactică.

Tot la începutul compartimentului s-a relatat de asemenea că formele sintactice în rol de determinanți și de situații, sub aspect funcțional, pot fi omogene și eterogene, între ele stabilindu-se, respectiv, legături prin coordonare sau prin constelare. Afară de aceasta, formele sintactice, după cum s-a arătat, se pot determina succesiv, aflîndu-se între ele în raport de subordonare consecutivă (a se vedea supra).

Folosirea unui determinant sau a unui situant în propoziția logică depinde nu atât de funcția componentului pe care-l lămurește, cât de semnificatul categorial al acestuia. Astfel determinanții exprimați prin adjective, participii, supine, substantive la genitiv, substantive însoțite de prepoziții etc. vin să întregescă sensul substantivului indiferent de faptul ce funcție îndeplinește acesta în propoziție. Spre deosebire de determinanți, situații exprimați prin adverbe, locuțiuni adverbiale, substantive la formele cazurilor

oblice precedate sau nu de prepoziție, sînt utilizate pe lîngă verbe, indiferent de faptul îndeplinește acesta funcție de predicat sau o altă funcție, adică se află la o formă finită sau la una absolută. Sau, de exemplu, extensiunile de pe lîngă adjectiv vor fi aceleași, indiferent de funcția acestuia în propoziție. Cf.: *Filaret era udat de ploaie din cap pînă în picioare*. – *Filaret udat de ploaie din cap pînă în picioare a intrat în biserică*.

Astfel că în dependență de semnificatul categorial al cuvîntului actualizat, concretizat, completat elementele-sateliți din componența propoziției logice se împart în:

1) determinanți nominali și 2) situați verbali și adjectivali.

Determinanții nominali au menirea de a concretiza sensul obiectelor numite de substantive în diverse funcții în cadrul propoziției logice. Aceștia coincid cu elementele determinative din componența sintagmelor nominale, fiind exprimate prin:

- adjective calitative: *Paza bună trece primejdia rea*;
- adjective relative: *Un chipiu soldătesc se tăvălea la marginea cărăruiei pietroase*;
- adjective cantitate: *După chiar puțini ani de război lumea se alege cu*

multe necazuri;

- adjective posesive: *Cărțile tale sînt mai bine păstrate decît cărțile mele*;
- adjective demonstrative: *Cîmpul acesta este mai verde decît pășunea ceea*;
- participiu: *Calul potcovit trece ușor drumul desfundat*;
- gerunziu: *Valuri muginde lovesc în prora sunîndă a șalupei*;
- supin: *Hainele de purtat se confecționează la mașina de cusut*;
- substantive la genitiv: *Calul părintelui se oprește la ușa crîșmei*;
- substantive precedate de prepoziții: *Casa din vale aparține morarului de la Sînca*;
- adverbe precedate de prepoziții: *Oamenii de aici vizitează vecinii de dincolo*.

În funcție de determinante cuvintele sau construcțiile înșirate atribuie cele mai diverse caracteristici obiectelor, calificîndu-le din diferite perspective: a mărimii, a formei exterioare, a rezultatului acțiunii suportate, a capacităților intelectuale, psihice, fiziologice (cînd e vorba de ființe umane), din perspectiva raporturilor cu alte obiecte sau persoane, din punctul de vedere al raportului posesivității (apartenenței), a caracteristicii cantitative, calitative, deictice, a calificării cromatice, din perspectiva situării față de anumite obiecte din realitate sau față de persoana vorbitoare etc.

Conform cuvintelor prin care sînt reprezentate cît și conform semnificatelor relațional-funcționale pe care le exprimă determinanții din componența propoziției logice, după cum s-a menționat, se pot asemăna cu partea de propoziție cunoscută în gramatica tradițională drept atribut.

Determinanții, la rîndul lor, în dependență de semnificatul categorial și de înțelesul său lexical pot fi „desfășurate” prin noi unități sintactice, acestea prezentîndu-se, la rîndul său, drept noi determinanți sau extensori. Astfel atunci cînd determinantul este reprezentat printr-un substantiv la genitiv, acesta, la rîndul său, poate fi actualizat prin noi determinanți care amplifică caracteristica, făcînd-o mai detaliată. Astfel propoziția citată mai sus: *Calul părintelui se oprește la ușa crîșmei* în urma amplificării determinanților *părintelui* și *crîșmei* prin noi determinanți poate căpăta următoarea înfățișare: *Calul părintelui de la parohia Valea Haiducului se oprește la ușa crîșmei lui Ion Rață de la marginea satului*.

Participiile în funcție de determinanți, ca și formele finite ale verbului, pot fi „desfășurate” printr-o serie de extensiuni. De exemplu, „dezvoltînd” participiile cu funcție de determinanți din propoziția *Calul potcovit ridică ușor la deal carul încărcat*, se poate obține o propoziție, ca bunăoară: *Calul potcovit de fierarul satului cu potcoave cu crampoane ridică ușor la deal carul încărcat pînă în vîrf cu fel de*

fel de bulendre. De fapt avem aici aceleași extensiuni pe care le-ar cere verbele respective la diateza pasivă.

Pot avea extensiuni de asemenea adjectivele cu funcție de determinanți, ce-i drept în cazuri relativ rare. Cf.: *Părintele slăbuț, dar virtos împinge hotărît ușa crîșmei.* – *Părintele slăbuț la trup, dar virtos la băutură împinge hotărît ușa crîșmei.*

Determinanții exprimați prin participii însoțite de extensiuni formează construcții numite în gramatica tradițională construcții participiale. Ele se caracterizează printr-o anumită autosuficiență semantică și structurală, echivalând într-un fel cu propozițiile secundare atributive. Cf.: ... *calul potcovit de fierarul satului* – ... *calul care e potcovit de fierarul satului.*

Situații verbali au sarcina de a contura conjunctura modală, spațială, temporală, cauzală etc. în care se desfășoară acțiunea, procesul, starea, evoluția etc. numite de verbele predicative sau nepredicative ale propoziției.

Aici e necesar să se facă următoarea rezervă. Verbul obiectual la una din formele sale absolute (infinitiv, gerunziu, participiu, supin) poate fi însoțit nu numai de situații care nu sînt legați organic de înțelesul semantic al verbului, ci este complinit și de extensiuni organice, în parte, de obiect și de beneficiar ca și verbul la forma finită. Cf.: *Fondul Monetar Mondial distribuie parale nevoiașilor.* – *Fondul Monetar Mondial umblă pe la casele oamenilor, distribuind parale nevoiașilor.*

De cele mai multe ori situații verbali sînt exprimați prin:

1) adverbe

- prin care este indicat locul: *Ion lucrează aici;*
- prin care este notat timpul: *Moșul se culcă devreme;*
- prin care este redat modul: *Petrea dansează bine;*
- prin care se indică măsura: *Vecinul se trudește mult;*

2) substantive adverbializate. *Trenul trece glonte. Paznicul doarme tun. Toamna se numără bobocii;*

3) substantive însoțite de prepoziții prin care se exprimă:

- circumstanțe de loc: *Moșul doarme pe prispă. Copiii pleacă la școală;*
- circumstanțe de timp: *Profesorul se întoarce după ședință. Vacanța începe în iunie.*

- circumstanțe de mod: *Vulpea se strecoară pe furiș. Șeful se întoarce în grabă;*
- circumstanțe de cauză: *Copilul tremură de frig. Preoteasa a lunecat din neatenție;*

– circumstanțe de scop: *Nicolae lucrează pentru parale. Sportivii se întrec pentru premiu;*

– circumstanțe instrumentale: *Țăranii cosesc ovăsul cu coasa. Vecinul prinde șoareci cu capcana;*

- circumstanțe sociative: *Ion a venit cu prietenii. Șeful luptă cu birocrații;*
- circumstanțe condiționale: *Vasile se întoarce în caz de urgență;*
- circumstanțe concesive: *Băiatul n-a reușit cu toată stăruința. Gheorghe a câștigat contrar așteptărilor;*

4) forme verbale absolute (gerunzii, participii, infinitive, supine) prin care se exprimă de obicei:

– circumstanțe de mod: *Copila se apropie zîmbind. Președintele trece fără a se uita;*

– circumstanțe de scop: *Țăranii se pregătesc de semănat. Sportivii se luptă pentru a birui;*

– circumstanțe de timp: *Șeful se berbierește înainte de a pleca. Până a se spăla băiatul face gimnastică;*

– circumstanțe opoziționale: *Baba se piaptână în loc de a lucra;* etc.

Cît despre întrebuițarea formelor absolute ale verbului în calitate de situații ai verbului predicativ, aceasta se datorește statutului lor de derivate sintactice. Vorba e că precum prin formele cazuale oblice ale substantivului cu sau fără prepoziții se exprimă funcții secundare (în parte, funcție de determinant, funcție de circumstant etc.), la fel prin formele absolute ale verbului se poate exprima o serie de funcții* care diferă de aceea de predicat, proprie formelor finite.

Extensiunile reprezentate prin formele absolute ale verbului mai mult decît alte extensiuni folosite pe lîngă predicat contribuie la exprimarea polipredicativității, prin aceasta înțelegîndu-se că acțiunea exprimată de predicat este corelată cu o altă acțiune. În parte, prin extensiunile exprimate prin gerunziu se exprimă de fapt acțiuni care o însoțesc pe cea exprimată de predicat, corelîndu-se într-un mod cu aceasta. Cf.: *Copila merge plîngînd. Bătrîna se așează ofînd. Moșul se mișcă schiopăînd.*

În cazul cînd extensiunile de pe lîngă predicat sînt reprezentate prin participii, acestea avînd valoare de determinant (atributivă) privește nu atît acțiunea predicativă, cît agentul, realizatorul ei, de fapt subiectul acțiunii, al procesului, al stării etc. De exemplu: *Arvinte vorbește agitat. Oaspetele se așează obosit. Copilul doarme liniștit.*

Extensiunile predicative exprimate prin infinitiv și supin se aseamănă în multe privințe cu extensiunile exprimate prin substantive însoțite de prepoziții. Diferența constă doar în faptul că cele exprimate prin infinitiv și supin pot avea, la rîndul lor, extensiuni verbale. Cf.: *Țăranul se duce la arat. – Țăranul se duce la arat ogorul. Șeful trece fără a se uita. – Șeful trece fără a se uita la subalterni.*

Atît determinanții de pe lîngă substantive, cît și extensorii de pe lîngă verbele predicative exprimați prin formele absolute ale verbului pot fi desfășurate la rîndul lor prin diferiți extensori formînd împreună cu acestea așa numite construcții gerunziale, infinitivale, participiale, echivalente cu diverse tipuri de propoziții secundare. În parte, construcțiile participiale întrucît vin să determine de obicei un substantiv echivalează cu propozițiile atributive. Cf.: *Isac cumpără un pește prăjit în ulei. – Isac cumpără un pește care e prăjit în ulei. Oaspetele obosit de drum se așează. – Oaspetele care este obosit de drum se așează.*

Dat fiind că prin construcțiile gerunziale adesea se exprimă acțiuni care se desfășoară paralel cu acțiunea exprimată de verbul predicativ, acestea echivalează cu propozițiile legate prin coordonare. Cf.: *Copilul merge scîncind încet. – Copilul merge și scîncește încet.*

Dar gerunziul sau / și construcția gerunzială pot echivala de asemenea cu unele tipuri de propoziții secundare, fapt determinat de raporturile ce se stabilesc între sensul acțiunii exprimat de verbul predicat și cel consemnat de gerunziu. Cf.: *Terinte cade, împiedicîndu-se de o piatră. – Terinte cade întrucît se împiedică de-o piatră. Terminînd lucrul, Iacob pleacă. – După ce termină lucrul, Iacob pleacă. Poți obține ceva depunînd eforturi. Poți obține ceva dacă depui eforturi.*

* Galina Zolotova referindu-se la formele verbale absolute din limba rusă consideră că acestea pot fi privite drept derivate sintactice ale formelor finite, drept modalități de exprimare, implicit predicativă, a acțiunii: infinitivare, atributivare, adverbializare (Zolotova, 1982, p. 164).

Bineînțeles că între construcțiile cu forme absolute ale verbului și propozițiile secundare corespunzătoare există și deosebiri. În primul rând, deosebirile se referă la felul de prezentare a acțiunii. În parte, dacă prin predicatele propozițiilor secundare acțiunea este prezentată ca realizată de cineva, prin formele absolute acțiunea este înfățișată ca substanțialitate, obiectualitate (în cazul supinului și a infinitivului), ca un semn, o calificare (în cazul participiului), ca o caracteristică a acțiunii predicative (în cazul gerunziului). E vorba și aici de un fel de eteronimie: prezentarea acțiunii în diferite ipostaze. Prin aceasta se manifestă caracterul econom al limbii, se obține o varietate a mijloacelor de exprimare, comunicându-se propoziției caracter polipredicativ.

În legătură cu utilizarea formelor absolute și a construcțiilor formate în jurul lor apare întrebarea dacă există unele restricții privind întrebuințarea lor în propoziție. Probabil că teoretic astfel de limitări nu pot exista. Astfel, o propoziție ca *Fierarul potcovește calul*, în principiu, ar putea fi desfășurată într-o propoziție ca următoarea: *Fierarul potcovește calul cu potcoave procurate de la magazinul lui Aron aduse din orașul vecin situat la zece vârste de satul nostru, cumpărate la rîndul său de la fabrica lui Zelțer, făcute din fierul extras din minereul dobîndit în munții vecini acoperiți cu pini și frasin etc.* De fapt practic structuri încărcate de construcții participiale de tipul celei citate nu se întîlnesc sau pot fi întîlnite foarte rar. Dar starea aceasta de lucruri vine să confirme odată în plus că determinanții și situații nu participă la formarea tipurilor semantice de propoziții logice.

S-a menționat mai sus că pe lîngă același element al propoziției logice pot fi acumulați mai mulți determinanți sau situații între care se stabilesc raporturi diferite. S-a relatat de asemenea că tipul de legătură depinde de faptul dacă sub aspect funcțional determinanții sau situații poartă caracter omogen sau eterogen. Elementele determinante sau situante se leagă între ele prin coordonare, iar cele eterogene – prin constelare. Afară de aceasta cînd determinanții sau situații se află în raport de dependență succesivă (cînd al doilea element al șirului depinde de primul, iar al treilea – de al doilea, al patrulea – de al treilea etc.), avem de-a face cu legătură prin subordonare consecutivă (a se vedea supra).

Dar augmentarea în lanț de succesiune a noi elemente care vin să dezvăluie unitățile componente ale unei propoziții logice se face nu numai prin subordonare, ci și printr-o legătură explicativă prin care, de altfel, se unesc nu numai unități componente ale propoziției, ci și propoziții întregi.

Legătura explicativă se realizează în moduri diferite.

Constituentul propoziției logice (de bază sau secundar) este reluat printr-o unitate lexicală care este o altă denumire a obiectului, a semnului, a circumstanței. De exemplu: *Ion, băiat zdravăn, pune mîna pe o ghioagă. Vasilisa e o femeie înaltă, cam de un metru optzeci. Mihai trăiește în mijlocul satului, lîngă biserică.* Legătura aceasta, numită apozitivă, după cum se poate ușor constata, nu poate fi limitată la relația dintre două determinante atributive (mai amănunțit a se vedea Secrieru, p. 89–100).

O modalitate de realizare a legăturii explicative este intervenția în propoziție a cuvintelor, a sintagmelor, a propozițiilor incidentiale, toate acestea avînd menirea de a exprima atitudinea vorbitorului față de cele afirmate (aprobare, fermă convingere, îndoială, șovăire etc.), de a preciza unele lucruri ce ar contribui la o mai bună înțelegere a celor afirmate, de a comenta cele spuse de cineva: e vorba în parte de intervențiile care se fac pentru a preciza cui aparține vorbirea directă, împrejurările în care aceasta a fost rostită etc. De exemplu: *Platon, fără îndoială, știe. Leunte (dacă vrei credeți, dacă vrei nu) cîntărește un chintal și jumătate* (Mai amplu

despre raportul sintactic incidential a se vedea Secrieru p. 108–112). (Aici s-a pomenit de raportul incidential din simplu motiv că și acesta este o modalitate de legătură dintre unitățile componente ale propoziției. De fapt însă, întrucât prin unitățile incidentiale se exprimă o atitudine a vorbitorului față de cele afirmate, urmează ca ele să fie descrise în cadrul enunțului).

O varietate de legătură explicativă avem și în situația când un determinant sau un situant exprimat printr-o formă absolută a verbului (participiu, gerunziu, infinitiv) sau printr-un adjectiv sînt desfășurate prin extensiuni împreună constituind unități sintactice determinante sau situante dezvoltate. E vorba de așa numitele construcții participiale, gerunziale, infinitivale, adjectivale ce se caracterizează printr-o anumită autosuficiență semantico-sintactică și servesc pentru a explica motivul, scopul, modul de desfășurare a unei stări, acțiuni, fapte întreprinse de cineva, pentru a invoca o caracteristică suplimentară a unui obiect sau persoană etc. De exemplu: *Speriat de haita de cîini, băiatul urcă repede în copac. Tremurînd de frig, milogul se apropie de foc. Mort de foame, cerșetorul se îndreaptă spre prima casă. Fără a cunoaște prea multe lucruri. Dănilă se apucă să dreagă țara*. Bineînțeles că în situații ca acestea izolarea nu e atît de pronunțată ca în cazul legăturii prin incidentă.

Legătura unităților care vin să explice din punct de vedere semantic elementele componente ale prepoziției elementare se poate face și prin reluarea unuia din componentele propoziției, folosindu-se în acest scop un element anaforic (un prosubstantiv sau un proadverb), „desfășurat“ la rîndul său de o structură predicativă, astfel că o asemenea modalitate de legătură depășește cadrele propoziției simple, legînd de aceasta prin subordonare o altă propoziție.

Aceasta se vede mai bine comparînd următoarele două structuri cu același conținut:

1. *Profir cumpără o cofă meșterită de lingurari.*
2. *Profir cumpără o cofă care e meșterită de lingurari.*

În urma comparației se poate stabili că în timp ce în prima propoziție determinantul *meșterită* cu extensiunile respective este atribuit nemijlocit cuvîntului determinat (*cofă*), în cea de a doua caracteristică predicativă (*e meșterită*) se leagă de elementul determinat prin intermediul prosubstantivului anaforic *care* (*ciutura care e meșterită*). Ceea ce atrage atenție aici este faptul că elementul anaforic, reluînd componentul determinat al propoziției de bază, în noua propoziție îl poate prezenta pe acesta nu numai în funcția pe care o are în propoziția inițială, ci și într-un șir de alte funcții, ceea ce face posibilă o caracterizare poliaspectuală a elementului reluat. Cf.:

- Profir a cumpărat o cofă în care ține sare.*
Profir a cumpărat o cofă cu care aduce apă de la izvor.
Profir a cumpărat o cofă din care adapă caii.
Profir a cumpărat o cofă care nu putrezește etc.

Reluarea anaforică a unui element dintr-o propoziție și reprezentarea lui în diferite ipostaze funcționale într-o altă construcție predicativă pare a fi un moment foarte important ce ne poate ajuta să stabilim specificul legăturii dintre două unități sintactice predicative, de fapt, dintre două propoziții.

Or, întrucât legătura dintre două propoziții se reduce, în fond, la legătura dintre predicatele acestora, iar caracterul raporturilor dintre ele este condiționat în mare parte de opozițiile modale și temporale ele urmează să fie descrise în compartimentul consacrat propoziției-discurs, în cadrul căreia înțelesul verbului este examinat în corelare cu temporalitatea și cu modalitatea.

Cele expuse în compartimentul dat ar putea fi rezumate la următoarele.

Structura semantico-structurală a propoziției mentale are la temelie interacțiunea a două planuri, în unul dintre care se reflectă legătura conținutului propoziției cu realitatea, iar în cel de al doilea – legătura cu actul gândirii. De fapt actul gândirii reflectat de propoziția logică este, de regulă, bicomponențial: unei anumite entități *i* se atribuie un anumit semn predicativ (o caracteristică predicativă). Cu alte cuvinte, e vorba de o structură constând dintr-o temă și dintr-o remă: unei entități cunoscute atât de vorbitor cât și de receptor (temă) *i* se atribuie ceva – o informație nouă (remă) – „cunoscută” numai de vorbitorul-informator pe care acesta o aduce la cunoștința receptorului.

Predicativitatea prin care se caracterizează orice propoziție logică se dovedește a fi un raport predicativ dintre elementele structural-semantice de bază ale propoziției-judecată – dintre subiect și predicat, adică o atribuire a unui semn predicativ unei entități substanțializate.

Dat fiind că modelele-tip de propoziții logice au la bază corelarea dintre conținut și mijloace lingvistice de exprimare și că elementele componente de bază ale propozițiilor date se caracterizează printr-o bogată diversitate de sensuri și de forme, tipurile de modele ale propozițiilor logice se dovedesc a fi relativ numeroase și variate.

Fundarea clasificării modelelor de propoziție pe corelarea reciprocă dintre trăsăturile semantice, sintactice și morfologice permite a face o delimitare dintre centrul propoziției și periferia ei. În parte se dovedește că nucleul propoziției îl constituie în principiu subiectul și predicatul cu extensiunile lui obligatorii, aceștia fiind componenții care prin corelarea lor participă la formarea semnificatului subiectual-predicativ caracteristic pentru un model sau altul de propoziție.

Punerea la baza clasificării propoziției logice anume a raportului dintre subiect și predicat este îndreptățită de faptul că aceasta ne permite să întrevădem o paradigmă a propoziției și aceasta datorită faptului că la temelia unei asemenea clasificări se pun elementele de bază, obligatorii, semantic pronosticate și nu cele ocazionale, facultative, imprevizibile.

Periferia propoziției o constituie determinanții și situații dintre care primii servesc pentru actualizarea și calificarea elementelor nominaționale, cei de a doua – pentru a desena cadrele situaționale de diferită natură privind desfășurarea acțiunii, procesului, stării.

ENUNȚUL

Noțiuni generale

Spre deosebire de propoziția logică care este un construct, propoziția-discurs sau enunțul este o unitate sintactică cu ajutorul căreia se realizează actul comunicativ. O analiză efectuată chiar la suprafață arată că prin intermediul enunțurilor utilizate în actul comunicativ se urmăresc cele mai diverse obiective. Într-un caz prin mijlocirea propoziției-enunț se expune ceva în mod obiectiv (*Terinte cumpără pâine*), în al doilea se atrage atenția cuiva (*Om bun, vreau să întreb ceva*), în al treilea se dă o dispoziție (*Arvinte, adă o căldare de apă*), în al patrulea se pune o întrebare (*Cît vă datorez pentru masă?*), în al cincilea se exprimă o îndoială (*Să fie părintele atît de hain?*), în al șaselea se enunță o dorință, o aspirație (*Aș pleca la mare*) etc. Lista acestora poate fi continuată.

Întrucît la actul comunicativ participă și alte persoane decît vorbitorul, tipurile de enunțuri reflectă într-un fel relațiile vorbitorului cu acestea. Vorbitorul vine să anunțe ceva: să descrie un fenomen, să actualizeze o situație să aducă o informație nouă despre obiect, fapt, lucru, toate acestea fiind adresate atenției colocutorului. Ceea ce expune vorbitorul poate privi o realitate care se desfășoară sub ochii lui și a celor prezenți, dar cele expuse de vorbitor se pot referi la unele lucruri, fapte, fenomene care s-au desfășurat cîndva și la evoluarea cărora n-au fost prezenți cei cărora le este adresat mesajul. Afară de aceasta vorbitorul poate adresa receptorului doar o ipoteză, ceva despre existența căreia el face doar o presupunere etc. Totodată vorbitorul în procesul comunicării nu numai că are intenția de a aduce la cunoștința receptorului o anumită informație expusă obiectiv sau trecută prin propria sa viziune, ci tinde prin enunț să influențeze într-un fel asupra acestuia, angajîndu-l la realizarea unei fapte, interzicîndu-i să efectueze o intenție, solicitîndu-i o informație, aplicîndu-i o sentință etc.

Pentru exprimarea acestora utilizarea doar a propozițiilor logice prin care se pot reda numai raporturi atemporale și amodale dintre obiecte și noțiuni se dovedește a fi vădit insuficientă.

În scopul redării unor intenții de tipul celor mai sus relatate se recurge la o serie de categorii interpretative numite și comunicative care aplicate la propoziția logică fac să apară diverse enunțuri, acestea avînd la bază adesea același conținut propozițional (de fapt aceeași propoziție logică).

Mai sus s-a relatat, citîndu-l pe E. Coșeriu, că prin propoziția-discurs se actualizează conținutul semantic al unităților de limbă – „conținutul special al unui act lingvistic” (Coșeriu, 1994, p. 66), căci anume în cadrul acestei unități sintactice se manifestă caracteristicile interpretative prin intermediul cărora fenomenul este plasat în timp și spațiu, e prezentat ca just sau fals, ca real / ireal, ca important / neimportant, ca dorit / nedorit, drept intenționat / neintenționat, drept sigur / presupus etc.

Parte din caracteristicile ce deosebesc un enunț de o propoziție logică privesc o serie de aspecte care în mod generalizat pot fi formulate după cum urmează:

- faptul, fenomenul reflectat este caracterizat din punct de vedere referențial drept just (*Vrăjitori există*) sau fals (*Nu există sirene*);
- din punctul de vedere al posibilității de a se realiza faptul, acesta este prezentat ca real sau ireal (*Vasile mănîncă icre. – Moș Gherge ar mînca icre*);
- acțiunea exprimată de predicat se prezintă ca perfectivă sau ca imperfectivă (*Arvinte mîncase plăcinte. – Leunte mînca plăcinte*);

- faptul se prezintă ca desfășurându-se în momentul actului comunicativ, ca precedându-l sau ca urmându-l (*Vasile cîntă – Vasile a cîntat – Vasile va cînta*);
- faptul desenat este prezentat ca important sau neimportant (*Prezența lui Arvinte era strict necesară la ședință*);
- faptul numit este prezentat ca dorit (*Ion ar mânca plăcinte*), ca presumptiv (*Ion ar fi mîncînd plăcinte*), ca îndoielnic (*Să mănînce Ion plăcinte?*);
- faptul este prezentat în corelare cu alt fapt (*Vasile ar mânca dacă ar avea parale*);
- faptul este prezentat ca o poruncă, rugămintă, sfat (*Să ne aduci o găină friptă și o garafă de vin roșu*) etc.

Semnificațiile interpretative pot fi mai ușor sesizate dacă comparăm mai multe enunțuri care au aceeași bază propozițională, ca de exemplu:

Terinte mătură curtea. (o constatare a faptului);

Terinte, mătură curtea! (o dispoziție);

Terinte, ai măturat curtea? (o întrebare);

Terinte ar fi măturînd curtea. (o presupunere);

Terinte, fără îndoială, a măturat curtea. (o fermă convingere);

Terinte ar trebui să măture curtea. (o doleanță virtuală);

Terinte, probabil, a măturat curtea (o presupoziție);

Terinte n-a măturat curtea. (o negare a realizării acțiunii);

Terinte, de ce nu măture curtea? (o întrebare prin care se cere explicată cauza neîndeplinirii acțiunii).

Terinte, cînd vei mătura curtea? (o întrebare prin care se cere numit termenul realizării acțiunii);

Cum, Terinte a măturat curtea? (o mirare);

Să măture Terinte curtea? (o îndoială);

Extraordinar! Terinte așa și na măturat curtea (o indignare) etc.

Ceea ce se poate stabili chiar de la bun început în urma examinării enunțurilor înșirate este faptul că cu toată varietatea de semnificații interpretative ale acestora, structura lor rămîne în fond aceeași – „realizator al acțiunii – acțiune activă – obiect”. Semnificațiile noi ale enunțurilor față de propoziția logică-bază se datoresc nu schimbării structurii propoziției logice, ci opozițiilor de diferită natură, opoziții care deosebesc atît enunțul de propoziția logică, cît și enunțurile între ele. Acestea se obțin prin aplicarea la sensul propozițional a diverselor semnificații opozabile ale categoriilor interpretative.

Categoriile interpretative ale enunțului

Transformarea propoziției logice în propoziție-discurs se obține, după cum s-a văzut, prin atribuirea primei a unei serii de semnificate ontice ca afirmația, negația, interogația, timpul, opțiunea, dorința, presupunerea, îndemnul, porunca, îndoiala etc. Toate acestea într-un fel sau altul, sînt reprezentate prin categoriile interpretative modalitate, temporalitate, personalitate, intonaționalitate, negativitate.

În cele ce urmează categoriile în cauză vor fi descrise în liniile cele mai generale, specificîndu-se rolul lor la formarea structurii semantice a enunțului, consemnîndu-se totodată mijloacele prin care acestea sînt exprimate.

De fapt, semnificațiile interpretative în planul conținutului sînt legate în fond de categoriile verbului. Or, datorită faptului că verbul predicat este centrul organizatoric al enunțului aceste semnificate se fac simțite de întregul enunț.

Categoria interpretațională a modalității

Descrierea modalității se face de regulă din perspectiva a doi parametri și anume: 1) ce element nominal este vizat de caracterizarea modală, și 2) din ce perspectivă se face această caracterizare. În conformitate cu aceștia cercetătorii deosebesc de cele mai multe ori două sau trei tipuri de caracterizări modale. În parte, dacă ne referim la concepțiile ce deosebesc trei tipuri de caracterizări modale (a se vede în parte: Dolinina, p. 136; Zolotova, 1973, p. 142 și urm.), acestea în linii mari sînt următoarele.

1) Raporturi modale **obiective**. Vorbitorul caracterizează raportul dintre elementul nominal (acesta poate fi unul sau mai multe) și realitatea obiectivă. E vorba de caracterizarea din perspectiva modalității a conținutului enunțului (uteranței), adică a semnului predicativ față de realitate. De exemplu, prin enunțurile *Moșul mănîncă sarmale*. *Moșul ar mînce sarmale* vorbitorul exprimă în mod obiectiv stările de lucru, deși într-un caz e vorba de o acțiune reală, iar în al doilea – de una dorită.

2) Raporturi modale **subiective**. Vorbitorul exprimă atitudinea sa față de faptul desenat, față de conținutul propozițional în genere. Cu alte cuvinte, caracteristica modală față de conținutul enunțului este trecută prin viziunea personală a vorbitorului. De exemplu, enunțul *Moșul, probabil, mănîncă (ar fi mîncînd, ar mînce) sarmale* conține o nuanță modală de presupunere subiectivă a vorbitorului, iar enunțul *Moșul fără îndoială, mănîncă (ar fi mîncînd, ar mînce) sarmale* include o nuanță modală subiectivă de încredere, siguranță. Spre deosebire de primul tip de modalitate – obiectivă – care este obligatorie pentru enunț, cel de al doilea tip – modalitatea subiectivă este facultativă.

3) Raporturi modale **ireale**. Prin acestea se înțelege o caracteristică a raportului dintre realizator și acțiune prin care se exprimă o dorință, o posibilitate, o necesitate. Enunțurile ce exprimă asemenea semnificații modale se construiesc, de regulă, cu verbe și locuțiuni verbale modale (*Terinte putea să dispară. Leunte trebuia să lucreze. Arvinte ar fi vrut să prefacă antierul*).

Caracteristicile interpretaționale modale privesc, după cum s-a putut observa, relațiile verbului cu actanții lui. Dar ele nu denaturează relațiile structural-funcționale dintre acestea, deși verbul este supus unor modificări morfologice: în enunț se introduc unele elemente lexicale, poate fi schimbată ordinea cuvintelor.

Un loc deosebit printre mijloacele de exprimare a modalității ocupă sufixele modale și perefrazele verbale cu ajutorul cărora se exprimă opozițiile paradigmatică ale verbului predicativ*. Cu ajutorul lor se exprimă două tipuri de bază de semnificații modale: modalitate a realității (reproducerea directă a faptelor din realitate) și modalitate a nonrealității – ipotetică prezumptivă, optativă, imperativă (reproducere indirectă a faptelor) (a se vedea: Zolotova, 1973, p. 142).

Această opoziție își află formal expresie în paradigma modală a verbului. Din perspectivă semantică **indicativului**, ca mod prin care este reflectată obiectiv realitatea, i se opun celelalte moduri (conjunctivul, potențial-optativul, prezumtivul, imperativul) prin care faptele sînt prezentate ca posibile, dorite, necesare etc. „Prin întrebuintarea **indicativului** subiectul vorbitor își exprimă **certitudinea** privind desfășurarea acțiunii verbale“, exprimînd „prin majoritatea variantelor temporale acțiuni

* Dat fiind că paradigma conjugării verbului se conține în orice gramatică, reproducerea sufixelor modale aici ar fi de prisos.

sigure și reale“ (Irimia, 1997, p. 143). De exemplu: *Terinte mătură (a măturat, mătura, măturase, va mătura) curtea.*

Conjunctivul, fiind un mod al subordonării (Irimia, 1997, p. 181), capătă diverse semnificații modale în dependență de sensul și modul verbului pe lângă care se întrebuințează. E vorba de verbe numite modale (*a putea, a trebui, a vrea* etc.), de verbele aspectual-faziale (*a se apuca, a începe, a înceta, a continua, a prinde, a termina, a sfârși* etc.), cât și o serie de alte verbe, variate din punctul de vedere al înțelesului, care necesită anumite extensiuni (*a încerca, a îndrăzni, a cere, a zice, a ruga, a implora, a renunța, a îndemna* etc. (de exemplu: *Arvinte putea să rămână. Terinte trebuia să se întoarcă. Băiatul continua să plângă. Bolnavul cere să i se dea apă. Stăpînul îndeamnă oaspeții să guste bucatele* etc.).

Verbul-predicat la modul conjunctiv în componența enunțului, în dependență de structura intonațională a acestuia din urmă poate exprima:

- îndoială (*Să fie moșneagul atît de avar?*);
- șovăială (*Să mă duc, să rămîn...*);
- aproximație (*Să fi fost stîlpul acela de vreo 3 metri*).

Verbul-predicat la modul conjunctiv, în dependență de anturajul textual poate căpăta adesea valoarea altor moduri. În parte prin conjunctiv se poate exprima:

- o poruncă, o rugămintă, un sfat, semnificații interpretative redată de obicei prin verbe la modul imperativ (cf.: *Să te duci la școală! Să nu pășești pragul neprietenilor. Să faci lecțiile la timp*);
- o aspirație, o dorință, sensuri, de regulă, proprii formelor modului optativ (cf.: *Să am eu parale, le-aș dăruia celor bogați*).

Aceeași perifrază verbală construită cu auxiliarul *aș, ar* etc. și infinitivul verbului de conjugat (pentru prezent) și participiul acestuia (pentru perfect) este considerată forma morfologică a două moduri (**optativ și potențial**) sau chiar a trei (**condițional, optativ, potențial**). Uneori acestea sînt tratate și drept un singur mod, numit condițional-optativ sau potențial-optativ. În dependență de forma temporală a verbului (prezent sau trecut), de prisma prin care este privită posibilitatea realizării acțiunii, de necesitatea corelării acțiunii date cu o altă acțiune etc., prin structurile modale date se exprimă:

- o opțiune, o dorință (*M-aș duce la piață. Aș cumpăra ceapă verde*);
- condiția de care depinde realizarea unei acțiuni virtuale (*Dacă aș avea undiță, aș pescui*);
- o presupunere, o ipoteză (*Vasile, cică, s-ar fi dus la președinte*).

Prezumtivul este, ca și conjunctivul, un mod al incertitudinii (Irimia, 1997, p. 198). Verbele predicative la modul prezumtiv exprimă o acțiune nesigură, bănuită, probabilă, presupusă, accentuat îndoielnică (Toșa, p. 206): *Terinte se va fi căind. Arvinte va fi dormind. Tu vei fi mîncat de acum. Vecinul va fi plecat* etc. De fapt nu sînt strict delimitate cadrele paradigmei morfologice a modului prezumtiv. Pe de o parte, în unele lucrări de gramatică prezumtivul nici nu figurează printre moduri (a se vedea în parte Bejan 1995), iar, pe de altă parte se vorbește chiar de o conjugare prezumtivă, incluzîndu-se aici perifraze verbale cu gerunziul și participiul ca element constant și unele forme temporale ale verbului *a fi* la modurile indicativ, conjunctiv, optativ drept elemente variabile (a se vedea: Slave, p. 60; Toșa, p. 205–210).

Trebuie relatat de altfel ca formele de perfect ale prezumtivului într-o astfel de conjugare coincid cu formele de perfect ale altor moduri.

Imperativul ocupă o poziție aparte printre modurile verbale personale; doar convențional acesta ar putea fi considerat mod. Vorba e că prin forma de imperativ

a verbului predicativ vorbitorul îl antrenează pe receptor (acesta este prezentat adesea printr-un substantiv la vocativ) la îndeplinirea unei sarcini, îndemnându-l la realizarea unei acțiuni, adresându-i o rugămintă, dându-i un sfat, interzicându-i îndeplinirea unei fapte etc.: *Taci din gură! Pleacă de aici! Dă-mi niște cireșe. Păstrați liniștea. Nu da cinstea pe rușine* etc.

După cum s-a relatat mai sus, sensurile interpretaționale exprimate prin intermediul imperativului pot fi redade de asemenea cu ajutorul formelor de conjunctiv. Cf.: *Să taci din gură! Să pleci de aici! Să nu dai cinstea pe rușine.*

Cu ajutorul conjunctivului poate fi exprimată o dispoziție, o rugămintă, un sfat care în mod indirect poate fi adresat persoanei a III-a, ceea ce nu se poate obține prin formele de imperativ. De exemplu: *Terinte să treacă mâine pe la mine și să-mi aducă cartea.*

În legătură cu semnificația modală exprimată prin forma morfologică a verbului predicativ trebuie menționat că aceasta intră în corelare cu alte mijloace de redare a acestei categorii interpretaționale, ajungându-se uneori la situația când exprimarea semnificației modalității respective vine să se sprijine mai mult pe alte mijloace decât pe forma morfologică. Acesta pare a fi unul dintre factorii datorită cărora prin aceeași formă modală se exprimă nu numai valoarea modală fixată în paradigmă. S-a văzut mai sus că forma de conjunctiv în anumite situații textuale are valoare de imperativ, iar în alte situații tot conjunctivul poate avea și valoare modală de optativ. Cf.: *Să lucrez eu la fabrica de bere, n-aș bea apă. – Dacă aș lucra la fabrica de bere, eu n-aș bea apă.*

Uneori tipul modalității obiective exprimate cu ajutorul sufixelor modale este pus la baza clasificării, după scopul comunicării, a propozițiilor discurs. Astfel se deosebesc propoziții enunțiative, dubitative, optative, imperative, deși trebuie menționat că asemenea clasificări se dovedesc a fi nefondate, întrucât o propoziție enunțiativă poate fi totodată și dubitativă și optativă. Sau o propoziție cu valoare modală dubitativă poate fi totodată și interogativă etc.

Alt mijloc de exprimare a modalității îl constituie **cuvintele modale** de tipul *credcă, desigur, bineînțeles, probabil, fără îndoială, posibil, poate, cert, precis, sigur, negreșit, indiscutabil* etc., numite și cuvinte incidente. Cu ajutorul lor se exprimă aspectul subiectiv al modalității, adică atitudinea vorbitorului față de conținutul enunțului. Prin mijlocirea cuvintelor date, cu referire la cele comunicate, vorbitorul exprimă o fermă convingere, o îndoială, o presupunere, o admitere, o bănuială (de ex.: *Directorul, probabil, s-a întors. Adunarea, fără îndoială, s-a terminat. Cîinele, desigur, a lătrat. Băiatul, credcă, va reuși. Indiscutabil, vom plăti* etc.).

Spre deosebire de tipul de modalitate obiectivă care este obligatoriu pentru orice enunț (fie că e vorba de modul indicativ – fundal pe care se proiectează celelalte moduri), tipul subiectiv de modalitate este neobligatoriu, facultativ.

Întrucât cele două tipuri de modalitate țin de planuri semantice diferite, ele nu se exclud reciproc, astfel că pot figura în același enunț. Modalitatea subiectivă exprimată cu ajutorul cuvintelor incidente, neschimbînd sensul modal de bază (obiectiv) al enunțului redat prin mijlocirea afixelor verbului predicativ, plusează la aceasta o viziune evaluativă proprie a vorbitorului. Modalitatea subiectivă intră în relație cu cea obiectivă, dar nu o anihilează (cf.: *Leunte ar mai fi mîncat, probabil, dar n-avea ce. Du-te, desigur, ce mai aștepți. Poșta posibil să se fi înglodat de aceea întîrzie.*).

Al treilea aspect al modalității se referă la raportul dintre acțiune (semnul predicativ) și subiectul lui. Se exprimă de cele mai multe ori cu ajutorul verbelor modale care intră în componența predicatului (*a trebui, a putea, a ști, a vrea* etc.) sau a locuțiunilor

verbale modale impersonale (*este posibil, se poate, este incredibil, e bineînțeles, e de necrezut, este necesar* etc.). Verbele și construcțiile acestea care poartă caracter semiauxiliar, împreună cu verbele semnificative respective la infinitiv sau conjunctiv formează o varietate de predicate verbale compuse cu diverse semnificații modale (de ex.: *Arvinte trebuia să se întoarcă de acum. Petre este posibil să nu mai vină astăzi. Băiatul vrea să învețe. Abeturiatul poate răspunde la orice întrebare* etc.). De altfel înseși verbele modale în enunț se pot afla la diferite moduri și aceasta din simplu motiv că făcând parte din componența predicatului verbal compus, anume ele sînt purtătoarele formelor opoziționale de timp, mod, persoană. Aceasta face și mai variată palitra semnificațiilor modale exprimate de diferite enunțuri (*Băiatul ar vrea să învețe; Ion ar trebui să înțeleagă; Arvinte ar putea pleca* etc.).

Pentru ca să ne dăm seama despre semnificatul modalității verbelor modale, predicatele formate cu ajutorul acestora trebuie comparate cu verbele autosemantice din componența predicatelor respective, folosite la unul din timpurile modului indicativ (cf.: *Băiatul vrea să învețe. – Băiatul învață. Poate veni paznicul. – Vine paznicul. Directorul trebuie să plece. – Directorul pleacă* etc.).

Modalitatea exprimată cu ajutorul verbelor modale se aseamănă în multe privințe, cu modalitatea obiectivă exprimată prin formele temporal-modale ale verbului (cf.: *Ion vrea să învețe. – Ion ar învăța; Arvine putea lucra atunci. – Arvinte ar fi fost lucrînd atunci; Gheorhe trebuie să mănînce acum. – Gheorghe ar fi mîncînd acum*).

Structura semantică a modalității capătă noi configurații în componența propozițiilor interogative și negative. De exemplu în propoziția: *N-ai putea dumneata să-mi dai o bucată de pîine?* în care sînt prezente, întrînd în corelație, astfel de categorii interpretative, ca modalitatea, interogativitatea și negativitatea, se exprimă o rugăminte timidă nesîcîioate prin care se urmărește scopul de a nu-l irita pe adresat.

De altfel, întrucît prin interogație și negație se exprimă o anumită atitudine a vorbitorului față de conținutul propozițional (de exemplu, prin negație se poate respinge, denega, condamna ceva, iar prin interogație se poate exprima o îndoială, un îndemn la acțiune), acestea sînt trecute de unii cercetători la categoria modalității. În legătură cu aceasta se poate face trimitere, în parte, la P. Adamec care scrie: „Modalitatea este o noțiune destul de largă și în pofida faptului că poate fi formulată definirea ei generală, nu putem să nu observăm că din ea fac parte caracteristici eterogene (cf.: afirmație – interogație – îndemn; realitatea – probabilitate – nerealitate; afirmare – negare; necesitate – posibilitate – intenție etc.), ceea ce confirmă în mod indirect faptul că unele caracteristici modale se pot stratifica una asupra alteia” (Adamec, p. 88). (cf.: *Tu n-ai fi putut pleca acolo? El, probabil, nu trebuia să se ducă acolo*. Bineînțeles că interogația și negația au tangență cu modalitatea – în anumite condiții textuale ele intră în corelație cu aceasta din urmă –, dar sînt totuși categorii interpretative deosebite: prin aplicarea lor la conținutul unei propoziții logice se obțin noi modificări funcțional-semantice care nu cadrează cu modalitatea (a se vedea Dîrul, 1986, p. 101–110).

Drept mijloc de exprimare a modalității enunțului servește de asemenea **intonația**. Vorba e că odată ce intonația este forma obligatorie de existență a orice fel de enunț ea deosebește între ele și enunțurile cu diferite semnificații a modalității devenind totodată și purtătoare a unui sau altui tip de modalitate. De exemplu, pentru ca un conținut propozițional să poată deveni un enunț prin care se exprimă o rugăminte, verbul predicativ poartă un sufix special, dar se caracterizează în același timp printr-un contur intonațional specific. De exemplu: *Dă-mi niște parale. Ajută-mă cu ce poți*. De fapt, categoriile interpretative prin mijlocirea cărora se formează diferite tipuri de enunțuri totdeauna intră

în raport cu intonația. De regulă se deosebesc în linii mari trei tipuri de contururi intonaționale, diferențiindu-se intonație enunțiativă, intonație interogativă și intonație optativă sau exclamativă. Dar în cadrul acestora se deosebesc de asemenea și unele subtipuri cu ajutorul cărora se diferențiază enunțuri prin care se exprimă o îndoială, o presupunere, o opțiune, un reproș, o dojană, o cerință etc.

De regulă intonația intră în corelație cu alte mijloace de exprimare a modalității (afixe modale, cuvinte modale). Se întâlnesc însă cazuri când intonația schimbă sensul modal de bază al enunțului exprimat prin indici morfologo-sintactici sau structural-sintactici, modificând sensul modal. Astfel se ajunge că aceeași formă modală a verbului în enunț, în dependență de intonație, poate reda diferite semnificații modale. Astfel de exemplu, enunțurile *Să te duci tot acum! Să fie directorul atât de nemilos? Să am eu parale, aș călători*, deși se construiesc cu verbele predicative la modul conjunctiv, datorită intonației, au valori modale diferite, în parte, prima exprimă o dispoziție, un ordin, cea de a doua – o îndoială și a treia – o dorință. Deosebit de important se dovedește a fi rolul intonației pentru exprimarea modalității în dialog, în cazurile când replicile nu conțin predicate, ca de exemplu:

– *Da știi că Arvinte a plecat în Israil?*

– *Arvinte în Israil? (Ei, nu mai zice!).*

sau: – *Am auzit că te-ai căpătuțit bine de pe urma restructurării.*

– *Ce căpătuială, omule. (Trei magazinașe în centrul orașului, asta-i căpătuială?).*

În primul dialog prin replica *Arvinte în Israil?* rostită cu o intonație interogativă de mirare se exprimă o atitudine de surprindere șocantă; în cel de al doilea dialog prin replica: *Ce căpătuială, omule* datorită intonației care o însoțește în rostire se exprimă o atitudine de dispreț, de desconsiderare.

Pare foarte important rolul intonației pentru exprimarea modalității unor astfel de enunțuri lipsite formal de predicat ca de exemplu: *Nici ți-penie de om. Nici o speranță. Ce oraș! Lume peste lume! Câtă grație!* etc. Intonația în asemenea construcții îndeplinește funcție predicativă în genere, inclusiv funcție a modalității, inseparabilă de predicat. De fapt, intonația fiind un element inseparabil al enunțului intră în corelație și cu alte categorii interpretative.

Exprimarea modalității, ca și a altor categorii interpretative (timp, negație, interogație, aspectualitate), se poate obține de asemenea prin **corelarea faptului desenat cu alte fapte** ceea ce-și află expresie în legătura predicatului enunțului respectiv cu predicatul unui alt enunț, unite într-o unitate complexă tratată în gramatica tradițională drept frază. De exemplu, legând prin subordonare două acțiuni predicative la modul indicativ (*Dacă veneai, câștigai*) exprimăm un raport condițional prezumtiv (cf.: *Dacă ai fi venit, ai fi câștigat*).

În genere trebuie relatat că în principiu utilizarea verbelor la modurile de incertitudine (ireale) sînt legate adesea de frază. Uneori numai datorită tipului de corelație cu al doilea predicat într-o frază se poate stabili despre ce semnificație modală este vorba. De exemplu, dacă comparăm următoarele două fraze:

Arvinte s-ar fi dus la biserică dacă ar fi fost închisă cîrciuma și *Arvinte s-ar fi dus la biserică căci nu era acasă* constatăm că în prima avem de-a face cu modul condițional iar în a doua – cu modul prezumtiv, și aceasta din motiv că în prima dintre cele două acțiuni se stabilește un raport de dependență condițională, iar în cea de a doua – un raport de dependență cauzală.

Printre mijloacele de exprimare a modalității un loc însemnat revine **ramei interpretative** a modalității, care în gramatici este trecută cu vederea. E vorba de unele

construcții predicative sau chiar enunțuri prin care explicit este numit tipul de modalitate. Astfel, de exemplu, în enunțul *Eu presupun, că Arvinte are parale* prin construcția *Eu presupun* se redă în mod explicit semnificatul de prezumtiv care în alte situații poate fi exprimat prin forma modală respectivă a verbului (Cf.: *Arvinte ar fi avînd parale*). Cf. de asemenea: *Eu admit că în cazul acesta s-a încălcat legea. – S-ar fi încălcat legea în cazul acesta. Eu l-am rugat pe Arvinte să vină mîine la mine. – Arvinte, vin mîine la mine.* Ramele interpretative modale în structurile de felul celor menționate se prezintă drept niște regente în cadrul frazei prin care este notat explicit tipul modalității. Prin secundară este redată acțiunea la care se aplică tipul de modalitate respectiv.

Ramele interpretative respective se construiesc cu verbe și locuțiuni verbale de tipul: *a presupune, a admite, a insista, a se îndoii, a ruga, a sfătui, a ordona, a fi convins, a fi sigur, a pune la îndoială, a exprima dorința, a avea posibilitatea, a (se) părea, a (se) crede* etc.

Mie-mi pare că Arvinte a luat cartea.

Eu mă îndoiesc că Arvinte a luat cartea.

Eu sînt sigur că Leunte a luat cartea.

Eu cred că situația se va clarifica.

Eu rog să se facă liniște.

Eu sînt de părere că a putut lua cartea Samuil etc.

Ramele se pot construi nu numai cu verbul la persoana I-a, ci și la persoana a II-a și la persoana a III-a astfel că prin rama interpretativă se poate reda nu numai atitudinea vorbitorului (persoana I-a) față de faptul expus, ci și atitudinea colocutorului, participant la actul comunicativ, sau atitudinea unei persoane care nu participă la actul de comunicare. Cf.: *Tu presupui că a plecat Arvinte, iar Ion bănuiește că a plecat Leunte. Tu ești convins, după cît văd, că a fost încălcată legea, iar Vasile este sigur că a fost încălcată procedura.*

Mai sus s-a relatat că în calitate de mijloace de exprimare a modalității este folosită o serie de cuvinte modale, printre care un loc însemnat ocupă așa numitele adverbe predicative de tipul: *probabil, cert, posibil, evident, bineînțeles, incontestabil, sigur, fără îndoială* etc. Împreună cu verbul *a fi* ele formează construcții verbale impersonale care pot fi folosite cu funcție de ramă interpretativă a modalității (Cf.: *este evident, este posibil, este probabil, este incontestabil, e sigur* etc.). De exemplu: *Este incontestabil că a fost încălcată legea. E probabil că Arvinte doarme încă. E posibil că va ploua. E sigur că nu toți erau de acord.* Construcțiile acestea predicative constituie de fapt o punte de trecere de la cuvintele modale la propoziții ce constituie rama modalității.

Exprimarea modalității cu ajutorul ramei interpretative se înscrie în rîndul ramelor similare prin mijlocirea cărora se face aprecierea tipului de vorbire, adică a tipului de mesaj transmis în mod indirect de cineva, notîndu-se că acesta (mesajul) se prezintă ca o declarație, o expunere obiectivă a informației, o mărturie, un ordin, o întrebare, o obiecție, o chemare, o negare, un reproș etc. În scopul acesta sînt folosite o serie de verbe ca de exemplu: *a accentua, a formula, a declara, a exclama, a sublinia, a învinui, a proclama, a izbucni, a recita, a declama, a întreba, a reproșa, a obiecta, a măscări, a blama, a ponegri* etc. (de ex.: *Leunte l-a întrebat pe Arvinte dacă a luat mită. Arvinte a negat că el a luat mită*). De fapt pentru ca să ne dăm mai bine seama despre rolul ramei interpretative în determinarea tipului de vorbire să ne închipuim următoarea scenă: între cîțiva elevi are loc următorul polilog.

Ion: *Mi-a dispărut o carte. Întoarceți-mi, vă rog, cartea.*

Eftimiu: *Cine a luat cartea?*

Vasile: *Eu n-am luat cartea.*

Petrea: *Nici eu.*

Felona: *Eu am văzut cartea, dar n-am luat-o.*

Octavian: *Arvinte, îmi pare, răsfoia o carte.*

Arvinte: *Eu doar am răsfoit cartea, dar n-am luat-o etc.* În viziunea unui observator din afară expunerea acestui polilog, folosind rama interpretatională, ar putea arăta cam astfel:

Ion a declarat că i-a dispărut o carte. El roagă să i se întoarcă cartea. Eftimiu întreabă cine a luat cartea. Vasile și Petrea au negat că ar fi luat cartea. Felona a mărturisit că ea a văzut cartea, dar n-a luat-o. Octavian și-a amintit că Arvinte răsfoia o carte. Arvinte a precizat că el doar a răsfoit cartea, dar n-a luat-o.

Avem aici două feluri de prezentare a acelorași tipuri de vorbire, numai că în primul caz ele sînt prezentate în mod direct de către însuși vorbitori, pe cînd în cazul al doilea ele (tipurile de vorbire) sînt „comentate” din afară de către un observator care le califică explicit prin mijlocirea verbelor respective.

Categoria interpretatională a temporalității

În cadrul structurii unității sintactice de bază – a enunțului categoria timpului în corelare cu categoria modalității și aceea a personalității servește drept mijloc de realizare a predicativității, raportînd faptul enunțat la realitate. Vorba e că indiferent de tipul enunțului, acesta într-un fel sau altul este privit prin prisma temporalității. Chiar atunci cînd enunțul nu conține verb, de care de obicei este legată categoria timpului, cele exprimate de acesta sînt plasate în timp. De exemplu, enunțurile: *Liniște. Nici o adiere de vînt. Nici țipenie de om*, sub aspectul opoziției temporale sînt considerate ca „constatate” în momentul vorbirii (alta e că acest text poate fi citit acum, a fost citit de cineva demult în trecut ori urmează să fie citit de cineva în viitor). Or, pentru ca acestea să fie prezentate ca o „constatare” în trecut, verbele respective (de obicei *a fi*) urmează să ia forma unuia din timpurile trecute – imperfect (cf.: *Era liniște. Nu se simțea nici o adiere de vînt. Nu era țipenie de om*).

Categoria temporalității, ca și alte categorii interpretationale (modalitatea, personalitatea), aplicîndu-se propoziției logice, este reprezentată printr-o serie de opoziții exprimarea cărora se obține prin utilizarea anumitor sufixe verbale, a unor verbe auxiliare, a unor adverbe temporale, a unor propoziții secundare. De exemplu pentru ca printr-o aserțiune logică tip *Vasile cîntă* să se poată comunica faptul că acțiunea exprimată s-a desfășurat în trecut e nevoie ca verbul predicat să ia forma morfologică a timpului trecut (Cf.: *Vasile cîntase. Vasile a cîntat. Vasile cînta*). Pentru ca aceeași acțiune să fie prezentată ca un fapt ce urmează a se desfășura în viitor, verbul dat va căpăta forma de viitor (cf.: *Vasile va cînta*) etc.

Formele temporale ale verbului, opunîndu-se între ele din perspectiva semnificatului temporal nu se opun între ele din perspectivă sintactică, astfel că schimbarea formei de timp a verbului nu duce cu sine la modificarea structurii compoziționale a enunțului, a modelului de propoziție. (Zolotova, 1982, p. 320). Astfel, că la orice timp nu s-ar afla verbul predicat în enunțul de mai sus (*Vasile cîntă* [/ *a cîntat* / *cîntă* / *va cînta* / *cîntase*...]) structura propoziției va rămîne aceeași.

Exprimarea timpului în enunț nu poate fi redusă doar la formele temporale ale verbului. Categoria temporalității se caracterizează aici printr-un complex

multidimensional de sensuri temporale exprimate prin diferite mijloace care permit a reda temporalitatea chiar a enunțurilor lipsite de verb predicativ.

Timpul gramatical al verbului care ocupă locul central printre mijloacele cu ajutorul cărora se exprimă categoria funcțional-sintactică a temporalității intră în corelație cu variatele mijloace periferice de exprimare a categoriei date – indici lexicali (adverbe de timp, verbe auxiliare și semiauxiliare), structuri sintactice speciale, diverse situații contextuale, corelarea a două predicate verbale etc.

Se deosebesc două tipuri de utilizare a formelor temporale verbale.

1) Întrebuințarea formelor temporale verbale sînt corelate cu punctul de orientare al timpului care coincide cu momentul vorbirii;

2) Întrebuințarea formelor temporale verbale nu sînt corelate cu punctul de orientare.

Semnificatul de bază al formelor temporale verbale „trecut – prezent – viitor” îl constituie opozițiile „anterioritate – simultaneitate – posterioritate”. Acestea sînt calificate drept deictice (Irimia, 1997, p. 117): prezentul este legat de vremea cînd are loc actul comunicativ și față de acesta sînt „plasate” în timp alte fapte și evenimente. De exemplu prin enunțul *Arvinte scrie* se relatează că acțiunea se petrece în timpul cînd are loc actul comunicativ; prin enunțul *Arvinte a scris* – că acțiunea a precedat momentului vorbirii; prin enunțul *Arvinte va scrie* – că acțiunea va avea loc după momentul vorbirii.

Dar, după cum o dovedesc textele, punctul de orientare față de care sînt actualizate sensurile formelor temporale verbale se dovedește a fi mobil. De fapt o asemenea determinare a punctului de orientare în timp se potrivește doar pentru vorbirea obișnuită. Pentru textele scrise și mai cu seamă pentru textele artistice o astfel de determinare a punctului de orientare în timp e mai puțin acceptabilă. Vorba e că citind un text scris care poate fixa o perioadă destul de îndepărtată în timp de noi, formele temporale prin care sînt fixate în timp faptele descrise nu vor putea fi raportate la vremea citirii. Cititorul va trebuie să se „deplaseze” în timp și să privească lucrurile din prisma autorului.

Un loc însemnat în determinarea punctului de orientare în timp a sensurilor formelor temporale verbale ocupă adverbele de timp și construcțiile cu sens temporal (*azi, ieri, două zile în urmă, acum doi ani, mîine, peste două săptămîni, la anul* etc.). Vorba e că în dependență de înțelesul lexical al adverbului de timp sau al construcției cu sens temporal aceeași formă temporală verbală poate avea valori temporale diferite. Cf.: *Două săptămîni în urmă mă întîlnesc la magazin cu Arvinte. Ieri mă întîlnesc cu Arvinte la magazin. Mă întîlnesc mîine cu Arvinte la magazin*. Deși predicatele celor trei enunțuri sînt reprezentate prin același verb la aceeași formă temporală – prezent, în primele două enunțuri acțiunea se prezintă ca realizată în trecut (cf.: *Două săptămîni în urmă (ieri) m-am întîlnit la magazin cu Arvinte*), iar în a treia – ca acțiune ce urmează a avea loc în viitor (*Mîine mă voi întîlni la magazin cu Arvinte*). Explicația s-ar putea datori faptului că adverbele de timp sau construcțiile cu sens temporal sînt hotărîtoare în determinarea punctului de orientare în timp: timpul gramatical, exprimat prin forma verbală, se conformează timpului semantic exprimat prin unitățile lexicale respective. De exemplu, acțiunea din primele două enunțuri se prezintă drept trecută, întrucît adverbul *ieri* și construcția *două săptămîni în urmă* indică perioade de timp care sînt anterioare momentului vorbirii, iar acțiunea din enunțul al treilea este sesizată ca viitoare întrucît adverbul *mîine* arată o perioadă posterioară timpului vorbirii.

Deci conținutul categoriei interpretaționale a temporalității exprimată prin formele gramaticale ale verbului, cît și prin alte mijloace, reprezintă raportul în timp al desfășurării acțiunii (stării, procesului) prin prisma axei temporale „anterioritate –

simultaneitate – posterioritate“ față de punctul de orientare față de care sînt rînduite într-o secvență, timpurile exprimate prin formele verbale respective.

S-a relatat mai sus că în situația cînd în enunț figurează un adverb de timp sau o construcție prin care se notează o perioadă în timp, anume acestea servesc drept punct de orientare, astfel că în asemenea situații formele timpurilor verbale se corelează nu cu momentul vorbirii. E vorba în fond de forma de prezent a verbului. De exemplu, în enunțul: *Un an în urmă trec eu pe la un prieten să-l văd* nu e vorba de un prezent istoric, cum se obișnuiește adesea să se afirme, ci prin formele de prezent aici se arată doar că acțiunea era tratată ca simultană (la timpul prezent) pentru perioada numită de construcția cu sens temporal *anul trecut*. Cînd e vorba de forma timpului trecut atunci forma aceasta face opoziție cu momentul vorbirii, dar nu face opoziție cu perioada de timp notată de adverb sau construcție cu sens circumstanțial de timp. Astfel dacă în enunțul de mai sus verbul *a trece* se va afla la perfectul compus (*Un an în urmă am trecut eu pe la un prieten să-l mai văd*), aceasta nu va schimba semnificația temporal-sintactică a enunțului. Forma de perfect compus (*am trecut*) în textul dat arată că acțiunea a avut loc în perioada numită de construcția *un an în urmă* și nu a precedat-o, ca și în cazul cînd verbul dat se afla la prezent. Or, față de momentul vorbirii verbul în cauză, atît la forma de perfect, cît și la aceea de prezent, exprimă o acțiune ce precede momentul vorbirii. O situație asemănătoare se observă și în cazurile cînd în componența enunțului figurează un adverb sau o locuțiune adverbială, o construcție prin care se indică un moment în timp cu sens de posterioritate (*mîine, la anul, peste două luni, de azi în două săptămîni*) etc. E vorba de enunțuri de tipul: *La anul plec într-o călătorie. La anul voi pleca într-o călătorie*. Aici acțiunea exprimată de verb la forma de prezent din perspectiva înțelesului, se conformează timpului numit de locuțiunea adverbială cu sens de viitor (*la anul*), înfățișîndu-se drept posterioară momentului vorbirii. Aceeași acțiune exprimată prin forma de viitor a verbului (*voi pleca*) exprimă o acțiune viitoare față de momentul vorbirii, și totodată ca acțiune simultană timpului numit de locuțiunea adverbială *la anul*.

O modalitate de redare a opoziției temporale poate fi obținută prin corelarea a două acțiuni exprimate prin verbe diferite la aceeași formă temporală sau la forme temporale diferite. Mai mult chiar, unele forme temporale ale verbului, prin însăși natura sa, presupun corelarea cu o altă acțiune. De exemplu, forme verbale ca: *să fi fost; aș fi plecat; ar fi fiind venit* rămîn neclare dacă nu sînt corelate cu formele temporale ale altor verbe: Cf.: *Să fi fost, știa / ar fi știut* etc. E vorba de asemenea de așa numitele timpuri relative. Verbul la aceste forme temporale (din numărul lor fac parte mai mult ca perfectul și viitorul anterior) arată că acțiunea a luat sfîrșit înaintea realizării unei alte acțiuni în trecut (mai mult ca perfectul) sau se va sfîrși înaintea unei alte acțiuni în viitor (viitorul anterior) (de ex.: *Se luminase de acum, cînd Arvinde s-a trezit; Tu vei fi pregătit lecțiile, cînd mă voi întoarce eu*). În general prin corelarea dintre două acțiuni într-un enunț complex (într-o frază), se obține precizarea relativă a acțiunii regente. Pentru stabilirea ramei temporale un rol deosebit revine aici adverbului relativ *cînd* (cu sau fără prepoziții). Sînt posibile mai multe tipuri de precizare relativă în timp a acțiunii.

– Acțiunea regentă se desfășoară simultan cu acțiunea subordonată. De regulă în aceste situații verbele prin care se exprimă acțiunile respective au aceeași formă temporală: *Leunte pleacă cînd vine Arvine. Leunte va pleca cînd va veni Arvine. Leunte a plecat (/plecă) cînd a venit (/veni) Arvine*.

– Acțiunea exprimată de predicatul regent continuă să se desfășoare în timpul cînd se realizează acțiunea numită de predicatul subordonat. În cazul acesta verbul-

predicat regent se află de regulă la imperfect, iar verbul-predicat subordonat – la perfectul simplu, perfectul compus sau mai mult ca perfect. *Leunte lucra când a venit (/veni/venise) Arvinte.*

– Acțiunea reprezentată prin verbul-predicat regent ia sfârșit în timpul când se realizează acțiunea exprimată prin verbul predicat subordonat. În cazuri ca acestea verbul-predicat regent se află la mai mult ca perfect, iar verbul-predicat subordonat – la perfectul compus sau la perfectul simplu: *Arvinte plecase când a venit (/veni) Leunte.*

– Acțiunea redată de verbul-predicat regent se va termina în viitor în timpul când se va desfășura acțiunea exprimată de verbul-predicat subordonat. Acțiunea exprimată de verbul-predicat regent se află, în situația aceasta, la forma de viitor anterior, iar acțiunea exprimată de verbul-predicat subordonat – la timpul de viitor I: *Arvinte va fi plecat când va veni Leunte.*

– Acțiunea redată de verbul-predicat regent începe din timpul de când a avut loc acțiunea exprimată de verbul-predicat subordonat. În situațiile acestea verbul regent se află la prezent, iar cel subordonat – la unul din timpurile trecute; adverbul relativ *când* este precedat de prepoziția *de*: *Arvinte șchioapătă de când a căzut.*

– Acțiunea exprimată de verbul-predicat regent se desfășoară, s-a desfășurat sau se va desfășura atîta timp, cît se realizează, s-a realizat sau se va realiza în viitor acțiunea exprimată de verbul-predicat subordonat. Drept element de legătură dintre verbe aici servește relativul *pînă*, omonim cu prepoziția respectivă. Aici se pot delimita trei cazuri:

a) Verbul-predicat regent se află la prezent, iar verbul-predicat subordonat – la prezent sau viitor: *Arvinte așteaptă pînă vine (/va veni) Leunte;*

b) Verbul predicat-regent se află la una din formele timpului trecut și tot la trecut se află verbul-predicat subordonat: *Arvinte a așteptat pînă a venit Leunte;*

c) Verbul-predicat regent se află la viitor, iar verbul-predicat subordonat – la viitor sau la prezent: *Arvinte va aștepta pînă va veni (/vine) Leunte.*

Prin corelarea a două acțiuni desfășurate în timp se poate obține de asemenea exprimarea semnificației (ideii) de succesiune în timp, conform căreia acțiunea exprimată de verbul-predicat regent se dezvoltă în prezent, s-a dezvoltat în trecut, va avea loc în viitor după ce s-a sfârșit, se sfârșește sau se va sfârși acțiunea exprimată de verbul-predicat dependent. Drept element de legătură dintre verbele predicative este folosit relativul *ce* însoțit de prepoziția *după*:

Arvinte pleacă după ce vine (/va veni) Leunte.

Arvinte a plecat după ce a venit Leunte.

Arvinte va pleca după ce va veni (/vine) Leunte.

Contextul și elementele lexicale speciale, corelarea cu modalitatea și cu aspectualitatea permit vorbitorului ca, utilizînd aceleași forme de timp ale verbului, în dependență de caracterul și scopul enunțării, să aleagă acea modalitate de reflectare a realității care ar prezenta faptul fie drept unic, concret, fie ca iterativ, tipic, repetabil, fie ca generalizator, ridicat la rang de abstracție (Zolotova, 1982, p. 181). Aceasta privește, în primul rînd, forma temporală de prezent, altfel spus forma temporală zero ($\emptyset$). Din punctul de vedere al caracterului concret / abstract sau din perspectiva semnului de localizare în timp se obișnuiește a deosebi (cu unele mici variații) astfel de semnificații temporale ale formei de prezent indicativ a verbului: **acțiuni actuale** (existente, disponibile, concrete), **acțiuni uzuale** (ordinare, obișnuite, normale), **acțiuni permanente** (atemporale, generalizate, abstractizate, gnomice). Deși se poate admite că aceeași corelare a semnificatelor *actual* –

uzual – permanent pot caracteriza nu numai forma de prezent a verbului ci și alte forme temporale (ibidem).

Prin acțiune actuală se înțelege dezvoltarea în timp a unui fapt concret, unic, irepetabil al realității fixat la un anumit moment în timp (prezent, trecut, viitor). La actualizarea faptului desenat contribuie, afară de forma temporală a verbului, de asemenea diverși localizatori în timp. De exemplu, în enunțul [*Azi toată ziua Ioana spală rufe*] e vorba de exprimarea unei acțiuni concrete care este actualizată printr-un agent (*Ioana*), prin adverbul *azi* și construcția cu sens temporal *toată ziua*. Acțiunea concretă poate fi prezentată de asemenea ca trecută sau ca viitoare.

Cu sens uzual acțiunea se prezintă după cum s-a menționat, ca un fapt firesc, continuu, iterativ, repetabil în prezent trecut sau viitor. *La noi femeile spală (/ spalau / vor spăla) rufe de două ori pe lună*. Avem aici prezentarea unei acțiuni repetabile care are loc în conformitate cu un anumit ciclu. Se obține aceasta prin utilizarea unor construcții cu sens temporal de tipul *de două ori pe lună*.

Cu sens generalizat, permanent, abstractizat de caracteristica „temporalitate” verbele sînt folosite cu scopul de a reprezenta ceea ce omul stabilește și generalizează în urma experienței sale de viață. Verbele în asemenea situații se află de obicei la prezent indicativ: *Rufe se spală în apă curată*. În enunțuri de felul acesta acțiunea nu se prezintă ca un fapt concret, real, și nici chiar iterativ, repetabil, ci ca unul nelegat de caracteristica temporală. E vorba de așa numitul prezent gnomic, întrebuințarea acestuia fiind caracteristică mai cu seamă stilului științific. Prin prezentul gnomic sînt redată generalizările pe care le face omul observînd lucrurile și relațiile dintre ele în realitate. De exemplu: *Pisica prinde șoareci. Pasărea zboară. Cîinele latră. Metalele se oxidează. Omul cugetă* etc. O trăsătură a enunțurilor cu prezent gnomic este faptul că prin substantivul cu funcție de subiect este numită nu o ființă concretă, un lucru, un obiect concret, ci ființa sau obiectul respectiv în general – de exemplu cîinele, metalul, pisica, pasărea ca specie, ca noțiune.

Categoria temporalității se află în legătură strînsă cu categoria **aspectualității** prin care se înțelege felul cum se desfășoară acțiunea din perspectiva posibilității de a fi terminată sau de a rămîne neterminată, continuată. Spre deosebire de alte limbi care dispun de mijloace speciale (în parte, în limba rusă opoziția aspectuală se realizează prin utilizarea unor afixe speciale) în limba română ea se prezintă doar ca o categorie noțională; aici aspectualitatea se împletește strîns cu opozițiile temporal-modale. Opoziția aspectuală în limba noastră se obține cu ajutorul formelor temporale.

De fapt categoria aspectualității este reprezentată (în limbile în care au această categorie) printr-un sistem format din două rînduri de forme opozabile ale verbului. Prin unul din rînduri se exprimă acțiuni dezvoltarea cărora este limitată: ceea ce urma să se realizeze a fost efectuat în trecut (de ex.: rus. *Он написал письмо*) sau se va realiza cu siguranță în viitor (cf.: rus. *Он напишет письмо*). Acesta e numit aspectul perfectiv.

Alt rînd îl constituie formele verbale prin care se exprimă acțiuni care nu sînt limitate în desfășurarea sa, acțiuni ce se află în proces de dezvoltare în trecut (de ex.: rus. *Он писал письмо*) sau în viitor (*Он будет писать письмо*). Acesta poartă numele de aspect imperfectiv.

Dat fiind că opoziția aspectuală este legată de caracterul „împlinit” / „neîmplinit” al acțiunii ea este mai bine sesizată pe fundalul trecutului, deoarece pe baza unui timp trecut poate fi văzut mai bine caracterul integru, desăvîrșit sau neintegru, nedesăvîrșit al unei acțiuni.

În limba română exprimarea opoziției perfectiv / imperfectiv se obține prin opoziția dintre două forme de trecut sau două forme de viitor. De exemplu, pentru redarea semnificației de perfectiv aici se folosește forma de perfect simplu, perfect compus sau de mai mult ca perfect (de ex.: *Arvinte a scris / scrise / scrisese o scrisoare*). Acesta corespunde formei aspectuale perfective din limba rusă (cf.: *Арвинте написал письмо*). Pentru redarea semnificației de imperfectiv (trecut) în limba română se folosește imperfectul (cf.: *Arvinte scria o scrisoare*). Avem aici o corespondență cu imperfectivul din limba rusă (cf.: *Арвинте писал письмо*).

Opoziția perfectiv / imperfectiv nu e caracteristică pentru prezent, întrucât o acțiune care se desfășoară sub ochii vorbitorului nu poate fi evaluată din perspectiva perfectivității; fiind în desfășurare în procesul vorbirii acțiunea la prezent ar putea fi tratată drept imperfectivă. Prin aceasta s-ar putea explica faptul că în limbile în care categoria aspectualității este exprimată prin două rînduri de forme verbale opozabile, această opoziție nu este reprezentată la prezentul indicativ.

În ce privește categoria **fazialității** privind dezvoltarea acțiunii, ea are tangența cu categoria aspectualității: prin ea se relatează asupra diverselor faze în dezvoltarea acțiunii: *incoativă* – *continuativă* – *terminativă*. În scopul acesta în limba română sînt folosite astfel de verbe semiauxiliare ca: *a începe*, *a continua*, *a termina* și sinonimele lor: *a conteni*, *a curma*, *a dăinui*, *a finaliza*, *a isprăvi*, *a înceta*, *a încheia*, *a mîntui*, *a se opri*, *a persista*, *a porni*, *a prelungi*, *a prinde*, *a purcede*, *a se pune*, *a se stăruie*, *a urma* etc. Acestea sînt urmate de verbul de bază la infinitiv sau la conjunctiv: *Ioana începe (/ prinde) a țipa (/ lucra / a împleni / a cînta / a dansa)* etc.); *Ioana continuă (/ prelungește / urmează) să țipe (/ să plîngă / să lucreze / să cînte / să danseze)* etc.); *Ioan încetează (/ se oprește / mîntuie) să plîngă (/ să țipe / să lucreze / să cînte / să danseze)* etc.).

Caracterul interpretational al fazialității constă în faptul că prin stabilirea cum că acțiunea începe, continuă sau se termină, se face o evaluare a acesteia din perspectiva etapelor dezvoltării ei.

Categoria interpretatională a personalității

Rolul categoriei persoanei în calitate de categorie interpretatională a predicativității constă în faptul că prin mijlocirea opoziției de persoană se stabilesc raporturile, dictate de circumstanțe, dintre protagoniștii actului comunicativ: se fixează relația vorbitorului cu colocutorul, cît și cu persoana sau obiectul din afara actului comunicativ, se diferențiază situațiile cînd drept subiect al acțiunii este vorbitorul, colocutorul, obiectul (respectiv persoana) din afara dialogului etc.

Categoria personalității, drept categorie sintactică, la fel ca și categoria modalității și aceea a temporalității, exprimă într-un fel raportarea celor enunțate la realitate prin corelarea conținutului exprimat cu modul de organizare a actului comunicativ, determinat, la rîndul său, de relațiile dintre participanții la acest act, fapt ce se manifestă în primul rînd în fixarea care din participanții la actul comunicativ apare în calitate de realizator al acțiunii, purtător al semnului, subiect al procesului sau al stării.

De fapt felul de relații dintre persoanele participante la actul comunicativ și persoanele, obiectele, lucrurile despre care se comunică se dovedește a fi important pentru organizarea tipurilor de comunicare privite din perspectiva scopului urmărit.

Mai importante dintre tipurile de organizare a modalității de organizare a actului de vorbire din punctul de vedere al scopului urmărit se dovedesc a fi trei:

1) Persoana I-a, adică vorbitorul (respectiv, cel ce scrie), aduce la cunoștința receptorului (respectiv, cititorului) o anumită informație, aceasta fiind de diferită natură. Prin acest tip de informare vorbitorul (persoana I-a) nu cere participarea activă a receptorului la actul comunicativ, acesta rămânând pasiv. Astfel prin informația: *Era odată un moșneag și o babă. Baba avea o găină și moșneagul un cucoș* etc. pe care o adresează receptorului (resp. cititorului) vorbitorul (resp. autorul) nu-l angajează pe acesta într-un dialog.

2) Prin „intrarea” în actul de comunicare persoana I-a, adică vorbitorul, intenționează ca prin întrebare să-l antreneze pe colocutor (persoana a II-a) în actul comunicativ astfel ca, cerându-i o informație, să-l angajeze pe acesta în mod activ la actul de vorbire, ca acesta transformându-și statutul de receptor în acela de informator să se situeze însuși în poziție de vorbitor pentru a comunica informația care i se cere. Astfel prin întrebarea – *Unde-ai fost ieri?* vorbitorul îl antrenează pe receptor într-un dialog, așteptând ca acesta să vină cu o explicație, care poate fi foarte variată – *Am fost la procuror / Am fost la țară / Am fost la cules pere* etc.

3) Prin declarația din partea vorbitorului (persoana I-a) receptorului (persoana a II-a) i se impune să realizeze ceva (aceasta poate avea forma unui ordin, unei rugăminți, unui sfat etc.) fără ca adresatul să fie obligat să participe activ la actul comunicativ, ca în cazul întrebării. De exemplu: *Dă-mi, te rog, un creion. Arvinte, adă o căldare de apă. Pleacă de aici, nerușinatule!* Deși o replică-răspuns prin care s-ar face o comentare a cerinței vorbitorului, sau un refuz de a îndeplini ceea ce i se cere nu se exclude. De exemplu, la rugămintea: *Arvinte, adă o căldare de apă*, acesta (Arvinte) ar putea replica: *Eu nu pot, sînt ocupat* sau *Ar putea aduce și Leunte* etc.

Persoana I-a (vorbitorul) nu poate angaja în actul comunicativ persoana a III-a. Deși o adresare indirectă către persoana a III-a, în principiu e posibilă în construcții ca: *Să ne spună dl Arvinte cum a devenit el stăpîn al unei uzine întregi peste noapte!* Cel căruia îi este adresată, în mod indirect, cerința poate fi chiar de față, de exemplu, în sală.

Avem aici o situație cînd pronumele în enunț capătă o altă semnificație decît cea paradigmatică. Asemenea cazuri sînt relativ frecvente. În parte prin forma verbală de persoana a II-a se obține exprimarea unui sens generalizat al persoanei. E vorba de construcții, în fond sentințe și aforisme de tipul: *Cum îți vei așterne, așa vei dormi. Cu cît înaintezi în vîrstă, cu atît te miști mai încet. Întinde-te cît te ține plapuma* etc.

Atunci cînd în calitate de predicat apar verbe sau locuțiuni verbale prin care se exprimă o stare, pronumele care indică persoanele ce se caracterizează printr-o asemenea stare capătă forma de dativ (*Mie mi-i frig. Ție ți-i cald, Lui îi este foame. Ei îi este sete* etc.), sau la acuzativ (*Pe mine mă doare piciorul. Pe tine te frige la stomac. Pe el îl doare capul* etc.).

Uneori pe lîngă verbul-predicat cu formă paradigmatică de persoana a III-a, deși realizatorul, subiectul nu este indicat nici prin pronume, nici prin substantiv, aceștia pot fi subînțeleși ușor din context. E vorba de așa numitele construcții personal-indeterminate cu verbe atît la diateza activă, cît și la cea pasivă. De exemplu: *S-a făcut (/ au făcut / a fost făcută) o mămăligă zdravănă, s-a adus (/ au adus / a fost adus) un ceaun mare de urdă, i s-a dat (/ i-au dat / i-au fost date) fiecăruia cîte o strachină de lut și cîte o lingură de lemn și a început întrecerea.*

Dat fiind ca opoziția „persoana I / persoana a II-a“ presupune de regulă numai ființe umane, o serie de verbe prin care se exprimă stări, procese ce caracterizează obiecte inanimate și nonumane, nu pot avea primele două persoane în cadru opoziției tripersonale. De exemplu, verbele: *a se coagula*, *a se oxida*, *a rugini* etc. pot fi folosite la persoana a III-a (*Laptele s-a coagulat*; *Metalul se oxidează*; *Plugul ruginește*), dar nu e folosit la persoana I-a (cf.: **eu mă oxidez*, **mă coagulez*, **ruginesc*) și nici la persoana a II-a (**tu te oxidezi*, **te coagulezi*, **ruginești*). La fel nu pot avea primele două persoane verbe prin care se exprimă acțiuni, stări ce caracterizează ființe nonumane, tip *a rage*, *a lătra*, *a necheza*, *a se oua* etc., bineînțeles, dacă acestea nu sînt folosite în sens figurat.

Chiar verbele tripersonale la modul indicativ, la unele moduri ireale pot fi întrebuințate numai la una sau numai la două persoane. De exemplu, la modul imperativ verbul este folosit numai la persoana a II. Afară de aceasta, o serie de verbe în genere nu pot fi folosite la imperativ.

Prezuntivul, deși în gramatici este prezentat drept tripersonal, pare totuși că nu poate avea persoana I-a prezent, pentru că vorbitorul nu poate prezenta acțiunea pe care o realizează în momentul vorbirii ca presupusă. E vorba de perefraze de tipul: *eu aș fi luînd*, *eu aș fi vorbind*, *eu voi fi cîntînd*.

De obicei categoriile interpretative sînt reduse la trei – modalitate, temporalitate, personalitate. La acestea se mai adaugă categoria aspectualității care adesea este examinată în cadrul temporalității.

Aici, însă, ar mai putea fi plusate și alte categorii și în primul rînd aceea a **negației** (/ **negativității**).

Categoria interpretativă a negativității

Prin utilizarea mărcii negației, de regulă, pe lîngă verbul predicativ, se anihilează, se eclipsează acțiunea, obținîndu-se prin aceasta exprimarea unei opoziții contradictorii față de înțelesul exprimat de verb la forma pozitivă.

Prin construcțiile predicative negative se poate exprima atît o negare obiectivă a acțiunii, stării, procesului cît și o atitudine negativă a însuși vorbitorului față de un fenomen, fapt, lucru. E vorba de o obiecție, de o renunțare la ceva, de o interdicție, prohibiție etc. Aceasta i-a făcut pe unii cercetători, după cum s-a relatat mai sus, să includă negația printre mijloacele de exprimare a modalității (mai amănunțit a se vedea [Dîrul, 1986]).

Prin aplicarea negației unor verbe la modurile ireale poate fi schimbată radical valoarea modală a verbului, aceasta devenind reală (cf.: *Dacă n-ai fi plecat* = 'ai plecat'; *Să nu fi fost atunci grindină* = 'a fost atunci grindină' etc.).

Folosirea negației (mărcii negației) pe lîngă formele finite ale verbului la modul indicativ de cele mai multe ori exprimă o nerealizare a acțiunii, procesului, stării în trecut, prezent sau viitor: *Arvinte nu cîntă* / *n-a cîntat* / *nu va cînta*; *Petrea nu dansează* / *n-a dansat* / *nu va dansa*; *Vasile nu lucrează* / *n-a lucrat* / *nu va lucra* etc. Prin forma negativă a verbului-predicat de cele mai multe ori se exprimă, după cum s-a menționat, o opoziție contradictorie față de ceea ce se exprimă prin forma pozitivă. Cu alte cuvinte, prin forma negativă a predicatului doar este anihilat faptul că acțiunea (procesul, starea) s-a desfășurat, se desfășoară sau se va desfășura, dar prin aceasta nu se presupune realizarea unei alte acțiuni (stări, proces) de către același agent sau subiect. De exemplu, atunci cînd se declară: *Arvinte nu cîntă*, din text nu putem deduce că Arvinte ar face

altceva, deși, în principiu, nu se exclude ca el să citească, să scrie, să măture, să spele blidele, să alerge etc.

Alta e situația când în calitate de predicativ al predicatului este utilizat un adjectiv care face parte dintr-o pereche de antonime (de exemplu: *crud – copt, viu – mort, sănătos – bolnav, căsătorit – holtei* etc.). În asemenea situații utilizarea negației pe lângă predicat face ca acesta să capete un sens contrar, adică sensul elementului antonimic. De exemplu când se spune: *Arvinte nu e căsătorit*, într-un fel se afirmă că Arvinte este holtei. Sau, de exemplu, declarând: *Cartofii nu sînt fierți* noi afirmăm într-un fel că 'cartofii sînt cruți'.

În unele situații când drept predicative sînt întrebuințate adjective prin care sînt numite unele defecte ale ființelor (*chior, olog, surd, șchiop* etc.), ele, deși nu au antonime, totuși aflîndu-se la forma negativă permit să se subînțeleagă un înțeles contrar și anume, starea normală a ființei. De exemplu, din enunțul *Arvinte nu este surd* deducem că Arvinte are auz normal.

Uneori pentru a concretiza că agentul nerealizînd acțiunea respectivă, totuși, face altceva, este folosit un nou predicat legat de primul printr-o conjuncție adversativă. Cf.: *Arvinte nu cîntă, ci dansează*.

Prin forma negativă a imperativului se poate exprima, de regulă, o prohibiție care presupune interzicerea realizării unei acțiuni, stări, intenții (*Nu rupeți flori. Nu umblați noaptea pe stradă. Nu faceți gălăgie. Nu vă apropiați de mal* etc.). Interzicerea poate fi de diferită natură: ordin, dispoziție, rugămintă, sfat etc. O interzicere de a realiza o acțiune, de a curma o intenție, de a face o avertizare etc. se poate obține de asemenea prin întrebuințarea negației pe lângă forma de conjunctiv a verbului cu funcție de imperativ: *Să nu-mi păsești mai mult pragul! Să nu mai umbli pe aici. (Vezi) să nu spargi paharul. (Fii atent) să nu cazi*. Afară de aceasta prin forma negativă a conjunctivului porunca, avertizarea, rugămintea poate fi adresată în mod indirect de asemenea persoanei a III-a. Cf.: *(Transmite-i lui Arvinte) să nu vină mîine. (Ar fi bine ca) Leunte să nu se ducă duminică la piață*.

După cum s-a relatat mai sus, unele forme ale modului potențial-optativ fiind însoțite de marca negației își pierd semnificația de irealitate. Printr-o asemenea construcție se subînțelege o acțiune reală (Cf.: *De n-ai fi dormit* = 'ai dormit'; *Dacă n-ar fi insistat Arvinte* = 'Arvinte a insistat').

Formele absolute ale verbului (infinitivul, participiul, gerunziul) își construiesc altfel opoziția negativă. Gerunziul își construiește elementul opozitiv negativ cu prefixul negativ *ne-*: *Nevinind la timp Arvinte a scăpat trenul*. Uneori între gerunziu și prefixul negativ intervine adverbul-particulă – *mai* – făcînd un tot întreg cu acestea. Cf.: *Nemailucrînd la uzină, Arvinte începu să cerșească*.

Cu ajutorul prefixului negativ *ne-* se construiește forma negativă a participiului (*Nespălat, neberbierit, nemîncat Petrea a alergat la gară*).

Forma negativă de infinitiv a verbului se formează de obicei cu ajutorul prepoziției *fără*. De exemplu: *Fără a se spăla, fără a se berbieri, fără a mîncă Petrea a alergat la gară*. În componența unor construcții infinitivale formate cu alte prepoziții decît *fără* infinitivul la forma negativă capătă particula-adverb *nu*: *Pentru a nu întîrzia la gară Petrea nici nu s-a berbierit măcar*.

Marca negației (de obicei particula-adverb *nu*) în componența enunțului se află de obicei pe lângă verbul predicativ sau pe lângă verbul auxiliar din componența predicatului compus, căci anume predicatul însoțit de negație face negativ întreg enunțul. Or, negația poate fi atrasă de asemenea de un alt element component al enunțului când acesta conține

sema de cantitate indeterminată (de exemplu: *tot, toți, fiecare, totdeauna, oricine, orice, oricând, mult, mulți, oriunde, puțin, puțini* etc.). Cu toate că marca negației rămîne pe lîngă predicat, din punctul de vedere al înțelesului, negația este atrasă de elementul component al enunțului cu sens de cantitate indeterminată. De exemplu, în enunțul *La adunare n-au fost toți elevii* negația de pe lîngă verbul *au fost* este atrasă de adjectivul cu sens de cantitate indeterminată *toți*. Aceasta rezultă din sensul enunțului, căci prin acesta nu se neagă prezența elevilor la adunare în general, ci se atrage doar atenția că lipseau cîțiva. În favoarea unei asemenea tratări vorbește și faptul că particula negativă fiind folosită pe lîngă lexemul cu semnificație de cantitate indeterminată, nu schimbă înțelesul enunțului (cf.: *Nu toți elevii au fost la adunare*).

În principiu marca negației poate fi folosită pe lîngă diferite elemente componente ale enunțului: *Leunte a căzut nu aici, ci dincolo. Vom pleca nu chiar acum. Era suspectat nu Arvinte* etc. Deși trebuie recunoscut că de cele mai multe ori marca negației figurează înaintea predicatului.

În dependență de poziția mărcii negației în enunț se deosebesc adesea două tipuri de negație: 1) negație totală (sau generală) cînd marca negației precede predicatul și 2) negație parțială cînd marca negației figurează pe lîngă alt element component al enunțului decît predicatul. Or, o asemenea clasificare a tipurilor de negație bazată pe principiul formal pare nu tocmai întemeiată, întrucît există, după cum s-a văzut, cazuri cînd deși formal marca negației figurează pe lîngă predicat, din punctul de vedere al înțelesului, enunțul este parțial negativ. Pare mai justificat a se vorbi despre două tipuri de enunțuri negative: 1) enunțuri total-negative și 2) enunțuri parțial-negative, specificîndu-se că poziția mărcii negației nu totdeauna este definitorie în determinarea tipului de enunț negativ.

În dialog un răspuns negativ prin care se exprimă o anihilare a faptului, o obiecție, un refuz, o neacceptare, o respingere a unei propuneri, a unei solicitări etc. se poate obține prin utilizarea doar a mărcii negației. În cazurile acestea afară de adverbul-particulă *Nu* pot fi utilizate de asemenea astfel de lexeme ca: *Niciodată, Ba, Nicăieri, Nimic, Deloc, Nimeni* etc. De exemplu: – *Ai fost la piață?* – *Ba*; – *A venit cineva?* – *Nimeni*; *Ai fost vreodată la Puținței?* – *Niciodată*; *Ajută-mă ultima dată!* – *Nu!*; – *Ai fost undeva vara aceasta?* – *Nicăieri* etc.

Categoria interpretatională a intonaționalității

Un loc deosebit printre categoriile interpretative cu ajutorul cărora propoziția logică devine enunț ocupă **intonația**, deși aceasta este tratată de obicei drept mijloc cu ajutorul căruia se exprimă anumite categorii interpretative. Despre caracterul complex al intonației și numărul însemnat de valori ale acesteia vorbește diversitatea de tipuri de intonații pe care le deosebesc cercetătorii. În parte, din perspectiva intenției de a deosebi diferitele tipuri de enunțări (expunere, întrebare, ordonare, opțiune) cercetătorii deosebesc: *intonație enunțiativă, intonație interogativă, intonație exclamativă, intonație vocativă, intonație imperativă, intonație comunicativă, intonație incidentțială, intonație apozitivă, intonație a enumerării* etc. Din punctul de vedere al structurii se deosebesc: *intonație ascendentă, intonație descendentă, intonație ascendentă-descendentă, intonație de finalizare, intonație de nefinalizare* etc. Aceasta este deasemenea o mărturie a rolului pe care-l joacă intonația în organizarea actului comunicativ.

Intonație este considerată, de regulă, o complexitate sinuoasă de elemente prosodice cuprinzând melodica (modulările vocii în timpul vorbirii), ritmul, intensitatea (variația de înălțime a modului de emisie a unei tranșe sonore), timpul și timbrul (coloratura specifică suprasegmentală a vorbirii care-i comunică acesteia anumite caracteristici expresiv-emotive) (Ahmanova, p. 180–181; Constantinescu. Dobridor, p. 219).

Cu ajutorul intonației se deosebesc între ele enunțurile din perspectiva scopului urmărit și se redă raportul subiectiv al vorbitorului față de cele enunțate.

În formarea conturului intonațional care aplicat la propoziția mentală face să se deosebească între ele diferite tipuri de enunțuri chiar cu aceeași componență propozițională un rol deosebit revine modulărilor tonului de bază. Vorba e că tonul poate fi uniform (neted): →, descendent: ↘, ascendent: ↗, descendent-ascendent: ↘↗, ascendent-descendent ↗↘.

Din toate componentele intonației modificarea tonului de bază se dovedește a fi cel mai important pentru exprimarea și perceperea diferitelor enunțuri din perspectiva scopului comunicării și atitudinii vorbitorului față de cele enunțate (Russk. gram., v. I, p. 96).

Cel mai obișnuit ton este cel descendent prin care intonația în evoluarea sa este în scădere. El implică enunțului un aspect al terminării, al definitivării, fiind considerat ton neutru. Tonul ascendent prin care intensitatea rostirii este în creștere (al doilea tip de ton mai frecvent) implică ideea de neterminare, nondefinitivare (Greenbaum, p. 496).

Contrastul dintre cele două tipuri de tonuri (descendent și ascendent) se face simțit mai bine în întrebări alternative de tipul:

Vrei ↗ ceai sau ↘ cafea?

În lipsa opoziției alternative rămâne numai tonul ascendent. Cf.:

Vrei ↗ ceai sau ↗ cafea?

Enunțul aflat pe primul loc într-o frază se caracterizează prin ton ascendent, iar următorul – prin ton descendent:

Cînd am venit prima dată ↗ aici, totul arăta ↘ altfel.

Prin tonalitate ascendentă continuă se caracterizează un enunț prin care se exprimă o doleanță politicoasă. Tonul unui asemenea enunț se prezintă ca neterminat:

↗ Povestește-ne.

↗ Vin cam ↗ pe la amiază.

Tonalitatea descendent – ascendentă caracterizează adesea enunțuri prin care se exprimă o îndoială, o nehotărîre, o încurajare:

Noi am putea să ne ducem direct ↘ la gară.

Fii ↘ atent.

Tonul uniform (neted) este o variantă a tonului ascendent (este un ton ridicat continuu) și este caracteristic pentru enunțurile prin care se exprimă o aprobare neutră:

– Bun; – Bine; – Da.

Tonul ascendent-descendent este caracteristic pentru enunțurile prin care se exprimă un entuziasm, o indignare, o atitudine sarcastică:

Vremea era pur și simplu ↗↘ minunată.

Asta-i ↗↘ bună.

Ei ↗↘ iar.

Pentru informație ca mijloc de redare a semnificatului interpretațional este important faptul că timbrul vocalei accentuate din cuvînt poate fi mai mare sau mai mic. Timbrul tranșei sonore se poate schimba în dependență de starea emotivă a vorbitorului (mînie, frică, bucurie, indignare etc.).

Intensitatea care depinde de încordarea organelor de articulare (în parte de amplituda vibrației coardelor vocale) poate fi diferită. Schimbările cantitative ale intensității rostirii sunetelor, și în primul rând a vocalelor, se prezintă ca o proprietate a intonației și în îmbinare cu tonul influențează asupra intensității tranșei sonore, asupra volumului acustic al acesteia.

Continuitatea (lungimea) rostirii sunetelor diferă în dependență de calitatea lor și de poziția în cuvânt față de silaba accentuată.

Diferitele corelări ale schimbărilor cantitative ale componentelor acustici constituie baza opozițiilor folosite ca mijloc de exprimare a deosebirilor de sens și a celor emotive ale enunțurilor.

Rolul intonației ca mijloc de diferențiere a enunțului din perspectiva scopului comunicării poate fi mai bine sesizat, comparând între ele enunțuri cu același tip de structură sintactică și cu aceeași componentă lexicală. De exemplu, dacă ne vom referi la o structură asertivă de tipul *A venit Arvinte*, aceasta în dependență de structura intonațională poate exprima:

– o constatare obiectivă a faptului: *A venit Arvinte* (prin enunț se aduce la cunoștință informația despre sosirea lui Arvinte);

– o întrebare: *A venit Arvinte?* (cineva se interesează și vrea să precizeze dacă a sosit Arvinte);

– o mirare, o surprindere: *A venit Arvinte?* (cineva este surprins de sosirea lui Arvinte: cum, a venit Arvinte? Pare că nu trebuia să vină);

– o iritare, un necaz: *A venit Arvinte* ('iar l-a adus naiba pe nemernicul acela');

– o bucurie, o satisfacție *A venit Arvinte!* (în sfârșit a venit Arvinte; bine că a venit Arvinte);

– o prevenire, o informare „confidențială”: *A venit Arvinte* ('fiți atenți, a venit Arvinte') etc. Astfel, aceeași structură propozițională a enunțului poate căpăta înțelesuri diferite în dependență de construcția intonațională prin care se înțelege un anumit tip de corelare a tonului (numit și tonul de bază) cu timbrul, intensitatea și durata rostirii tranșei de sunete.

Diversitatea tipurilor de construcții intonaționale cu ajutorul cărora se formează diferite enunțuri de la aceeași structură propozițională se datoresc faptului că fiecare din componentii intonației întrunesc un mănunchi de trăsături opozabile prin a căror combinare se obțin diferite configurații intonaționale.

Centrul (nucleul) construcțiilor intonaționale îl constituie silaba accentuată care, după cum s-a relatat, poate fi de diferite nivele caracterizându-se prin diferite contururi (descendent, ascendent, descendent–ascendent, ascendent–descendent) ale tonului, de unde încep de fapt schimbările în structura intonației care sînt definitorii la diferențierea dintre interogație, expunere, exclamare, opțiune, la imprimarea caracterului încheiat sau neîncheiat al enunțării etc.

Călăuzindu-ne de clasificarea tipurilor de construcții intonaționale din Gramatica academică a limbii ruse (1980) (Russk. gram. v. I, p. 96 și urm.), am putea propune o serie de structuri intonaționale, ca de exemplu:

– Tonul silabei centrale a nucleului coboară (e vorba de construcțiile denumitoare, în parte, de denumirea unei schițe):

----- \ -
Cum trăiesc la noi bogații.

– Evoluarea tonului după silaba centrală în continuare este uniformă sau descendentă; este amplificată accentuarea cuvîntului nucleu, de exemplu, într-un enunț-întrebare:

/-----
Cum trăiesc la noi bogații?

– Tonul silabei centrale crește brusc, în parte în cazul repetării întrebării într-o replică – răspuns:

----- / --
Cum trăiesc la noi bogații?

– Tonul silabei centrale la început este în descreștere, iar apoi trece într-o fază a creșterii; tonul înalt se păstrează pînă la sfîrșitul construcției, de exemplu, la exprimarea unei întrebări contrastive:

/----- / --
La noi? Cum trăiesc la noi bogații?

– Enunțul are două centre: tonul primului centru este ascendent (în creștere), iar tonul celui de al doilea centru este descendent (în descreștere), de exemplu la exprimarea unei atitudini evaluativ-apreciative:

/----- \---
Cum trăiesc la noi bogații!

– Pornind de la silaba cuvîntului-centru tonul se ridică, nivelul tonului înalt păstrîndu-se același pînă la sfîrșitul construcției, în parte, la exprimarea nedumeririi, mirării:

/-----
Cum trăiesc la noi bogații? etc.

Tipurile de structuri intonaționale aici înșirate sînt o mărturie a rolului important pe care-l îndeplinește intonația în procesul comunicativ, în organizarea actului de vorbire.

Fiind o formă de manifestare a oricărui enunț, intonația apare în același timp drept expresie purtătoare a diverselor semnificate interpretaționale ale enunțului. Pe de o parte, după cum s-a relatat, cu ajutorul intonației se deosebesc între ele enunțurile din perspectiva scopului urmărit (ca interogative, asertive, imperative, optative), iar pe de altă, prin intermediul construcției intonaționale se redă atitudinea evaluativ-apreciativă a vorbitorului față de cele exprimate în enunț (nedumerire, ironie, dispreț, desconsiderare etc.).

Despre locul important al intonației în organizarea actului comunicativ mărturisește și faptul că chiar în situația cînd cineva vorbește dar nu deslușim cuvintele, după intonația vorbirii ne putem da seama dacă e vorba de o întrebare, de o întrebare retorică, de o rugăminte, de exteriorizarea unei îndoieli, a unei desconsiderări, a unui dispreț etc.

Trebuie, de altfel relatat că diferitele tipuri de construcții intonaționale sînt folosite de preferință în anumite structuri sintactice care conțin adesea unele unități lexicale specifice, în care verbele-predicate se află la anumite forme modale. În parte structura intonațională interogativă se aplică enunțurilor care încep cu o serie de pronume și adverbe interogative (*cine? ce? cînd? cît? unde? cum? etc.*): *Cînd pleci? Unde mergem? Cine a venit? Ce se întîmplă?*

Structurile intonaționale cu ajutorul cărora se exprimă o admirație, o apreciere emotiv-evaluativă se aplică unor construcții formate cu particulele pronominale *ce, cît*: *Ce vilă, domnule! Cîtă impertinență! Ce livadă!*

Sau, de exemplu, structurile intonaționale prohibitive se aplică de obicei construcțiilor cu verbul predicativ la modul imperativ la forma negativă: *Nu bate locul! Nu fura! Nu distrugi pădurile! Nu spune prostii.*

Structura intonațională cu semnificatul de întrebare retorică cu nuanță de sarcasm se aplică enunțurilor negative care încep cu particula *parcă*: *Parcă nu se știa că așa o să fie?*

Rolul intonației se dovedește a fi destul de important pentru enunțurile care nu conțin verb predicativ de tipul: *Lume, lume și iar lume! Nici o speranță! Hărmălaie!*

Important se dovedește a fi rolul intonației într-un dialog, în care replicile sînt lipsite de predicat verbal. Cf.:

- *Plec într-o expediție în Africa de Sud.*
- *Cînd?*
- *Peste două zile.*
- *Cu ce?*
- *Cu avionul.*
- *Pînă cînd?*
- *Pînă la toamnă.*

Referitor la clasificarea enunțurilor

Din cele de mai sus se poate vedea că privite în ansamblu categoriile interpretative, fiind aplicate propoziției logice cu scopul de a actualiza conținutul propozițional al acesteia, se dovedesc a fi destul de eterogene. Prin unele se exprimă modul de desfășurare a acțiunii, prin altele acțiunea se corelează cu momentul vorbirii, prin cele de a treia sînt corelați între ei participanții la actul comunicativ, prin cele de a patra se realizează orientarea actului comunicativ, prin cele de a cincilea se exprimă spectrul just sau fals al celor enunțate, prin cele de a șaselea se face o apreciere evaluativ-apreciativă a conținutului enunțului din partea vorbitorului etc. Toate acestea îl ajută pe vorbitor să exprime cele mai variate intenții ca bunăoară: să aducă la cunoștință o informație, să facă o declarație, să pună o întrebare, să dea un ordin, să propună un sfat, să înainteze o cerere, să facă o obiecție etc., precum și exprimarea unor senzații de bucurie, necaz, mirare, opțiune, manifestarea unei atitudini de ironie, sarcasm, desprețuire, neglijență etc. Convențional toate acestea ar putea fi numite tipuri de orientare a vorbirii sau acte ilocutive. Varietatea aceasta de orientare a procesului de vorbire este fixată, într-un fel, de verbele zicerii ca: *a afirma, a aproba, a cere, a cerși, a critica, a cuvînta, a comunica, a comenta, a comanda, a declara, a descrie, a expune, a întreba, a nega, a obiecta, a ordona, a porunci, a promite, a pretinde, a propovădui, a refuza, a reproșa, a respinge, a saluta, a sfătui, a solicita* etc.

De fapt denumirile tipurilor de orientare a vorbirii de care s-a pomenit mai sus au la bază anume verbe date.

Toată varietatea aceasta de orientare a vorbirii se obține prin utilizarea diferitelor elemente opozabile în cadrul categoriilor interpretative exprimate, după cum s-a putut observa, prin utilizarea diverselor mijloace: afixe, forme morfologice ale verbului, verbe auxiliare, modale, faziale, particule-adverbe, interjecții, corelarea a două predicate, contrapunerea diferitelor structuri intonaționale. Opozițiile exprimate cu ajutorul acestor

mijloace sînt de ordin semantic și nu structural. Astfel s-ar putea afirma că enunțurile sînt de fapt niște modele de propoziții logice actualizate prin mijlocirea categoriilor interpretative. În timp ce propoziția logică e doar o structură prin care se exprimă un raport predicativ în genere nelegat de un act concret al comunicării, enunțul vine să concretizeze acest raport, legîndu-l de anumite împrejurări concrete, corelîndu-l cu un eveniment în timp, reflectînd atitudinea persoanei vorbitoare față de cele enunțate, stabilind anumite relații dintre participanții și neparticipanții la actul comunicativ.

O anumită idee despre tipurile de orientare a vorbirii ne poate oferi rama interpretativă (vezi supra) pe care o obținem prin transformarea așa numitei vorbiri directe în vorbire indirectă. Cf.: *Vasile, nu te amesteca în lucrurile tinerilor. – Eu l-am sfătuit pe Vasile să nu se amestece în treburile tinerilor. Eu nu l-am văzut pe cetățeanul acesta. – Eu am negat că l-am văzut pe cetățeanul acesta. Arvinte, adă o căldare de apă. – Eu l-am rugat pe Arvinte să aducă o căldare de apă etc.*

Tipurile de orientare a vorbirii, numite și tipuri ontice (E. Coșeriu) (afirmare, negare, întrebare, ordin, sfat, interdicere, rugăminte etc.) nu totdeauna dispun de mijloace formale specifice cu ajutorul cărora s-ar putea face o deosebire formală tranșantă între acestea. Sînt numeroase cazurile cînd două sau mai multe tipuri ontice ale vorbirii se exprimă formal prin aceleași mijloace. De exemplu, prin construcția *Stai drept* se poate exprima un ordin, o dispoziție, o rugăminte, un sfat. Cf.: *Stai drept!* (nu te mișca); *Stai drept* (să însălez hăinuța); *Stai drept* (cînd scrii, nu sta încovoiat); *Stai drept* (te rog să vedem cît ai crescut) etc. Aici situația textuală ne ajută să determinăm cu ce tip de vorbire avem de-a face.

Semnificatele diferitelor categorii interpretative utilizate în enunț se întrepătrund reciproc în rezultatul cărui fapt opozițiile categorial–interpretative capătă alte valori decît acelea pe care le au în paradigmă. Datorită unei asemenea interferențe un enunț, ca de exemplu, *De ce nu te-ai duce și dumneata la serată?* exprimă mai mult un îndemn decît o întrebare.

Semnificatul general al unui tip sau altul de enunț este o sinteză complexă a sensurilor interpretative atribuite propoziției logice, după cum se poate deduce comparînd între ele o serie de enunțuri cu același conținut propozițional. Cf.:

- (1) *Terinte mătură curtea.*
- (2) *Terinte ar fi măturînd curtea.*
- (3) *Terinte trebuie să măture curtea.*
- (4) *Terinte, mătură curtea!*
- (5) *Terinte a măturat curtea?*
- (6) *Terinte a început a mătura curtea.*
- (7) *Terinte, probabil, mătura curtea.*
- (8) *Cum, Terinte n-a măturat curtea?*
- (9) *Să fi măturat Terinte curtea?*
- (10) *Terinte n-a măturat curtea.*

Lista poate fi continuată.

Or, la acestea se mai pot adăuga numeroase cazuri cînd acțiunile predicative sînt actualizate prin corelarea lor cu alte acțiuni printr-o comparație, printr-o stabilire de relații cauzative, temporale, concesive, condiționale etc. Cf.:

- (11) *Terinte mătura curtea (cînd se lumina de zi).*
- (12) *Terinte nu mătură curtea (din cauză că s-a îmbolnăvit).*

(13) *Terinte a măturat curtea (deși se simțea prost).*

(14) *Terinte va mătura curtea (dacă se va însănătoși).*

(15) *Terinte mătură curtea (ca și vecinii lui) etc.*

O analiză chiar fugitivă arată că enunțurile înșirate, deși au aceeași bază propozițională și se află între ele în raport de opoziție, ele nu formează o paradigmă. Și aceasta din motivul că diferența opozitivă dintre enunțurile date se face nu din perspectiva unui singur principiu (în cazul nostru – a unei singure categorii interpretative), ci a câtorva. De exemplu, enunțul (1) este antrenat în opoziție după principiul modalității cu enunțurile (4), (5), (6), (7); după principiul intonațional – cu (4), (5), (8); după principiul negativității – cu (10), (11), după principiul temporalității – cu (11), (12), (14) etc.

Dacă am încerca să totalizăm trăsăturile interpretative care deosebesc enunțul de propoziția logică, în liniile cele mai generale ele ar fi aproximativ cam următoarele:

- faptul reflectat este caracterizat din punct de vedere referențial ca just sau fals (*Vrăjitori există, iar sirene nu există*);
- faptul din punct de vedere al realității este prezentat ca real sau ireal (*Arvinte a mâncat plăcinte; Leunte ar mânca plăcinte*);
- faptul (acțiunea, procesul) este prezentat ca definitivat sau ca nedefinitivat (*Arvinte a mâncat plăcinte; Leunte mînca plăcinte*);
- faptul desenat este trecut prin viziunea evaluativ-apreciativă a vorbitorului (*Arvinte, probabil, doarme încă; Leunte, fără îndoială, va veni*);
- faptul este caracterizat din diferite aspecte modale: ca realizabil, ca posibil, ca dorit (*Leunte prinde [/ ar fi prinzînd / ar prinde / poate prinde] pește*);
- faptul este prezentat ca fiind realizat de vorbitor, de colocutor sau de persoana (resp., obiectul) care nu participă la actul comunicativ (*Eu alerg; Tu alergi; El [Arvinte] aleargă*);
- faptul (acțiunea, procesul) este prezentat ca realizîndu-se în prezent, ca efectuat în trecut sau ca urmînd să fie îndeplinit în viitor (*Arvinte, a lucrat, lucrează și va mai lucra*);
- faptul este prezentat prin perspectiva corelării cu alte fapte (*Leunte va mânca dacă va avea parale*);
- faptul este prezentat drept o intenție a vorbitorului ca printr-o adresare către colocutor să poată obține de la acesta o informație (*Cît e ceasul? Unde pleci? Ce cauți?*);
- faptul este prezentat ca un act de voință prin care vorbitorul impune colocutorului efectuarea unei acțiuni, interzicerea realizării unei intenții (*Ține cîinele! Nu te vînzoli! Treci drumul!*);
- faptul este prezentat de vorbitor drept o acțiune pe care o realizează acesta concomitent cu declarația pe care o face (*Na și ție o carte. În numele legii ești arestat [/ te arestez]! De azi de numesc măturător principal! etc.*).

Fiecare categorie interpretativă, după cum s-a văzut, prezintă în esență o totalitate de opoziții exprimate prin morfeme, lexeme, prosodeme. O caracteristică a acestora este faptul că schimbarea lor (adică folosirea lor alternativă) nu imprimă modificări în structura sintactică a propoziției logice. În felul acesta categoriile interpretative se prezintă ca niște trăsături variabile și se opun categoriilor structurale care sînt invariabile în cadrul modelului dat (a se vede pildele de mai sus). Se propun, respectiv, două tipuri de clasificări ale propozițiilor (de regulă, fără să se facă deosebire între propoziția logică și propoziția-discurs) după trăsăturile constante și după trăsăturile variabile. În unele gramatici se conțin ambele aceste clasificări, clasificarea după trăsăturile

variabile fiind considerată bază a paradigmei propoziției (a se vede în parte Gram. rus. lit. iaz. 1970).

De fapt aceste două tipuri de clasificări sînt prezente, deși despre aceasta nu se spune explicit, și în gramatică tradițională, în care, pe de o parte, se vorbește de tipurile propozițiilor structurale, acestea constînd din subiect, predicat, complement direct, atribut etc., iar pe de alta, – despre felurile de propoziții după scopul comunicării (enunțative, interrogative, optative etc.).

Dacă ne referim la clasificarea propozițiilor din perspectiva scopului comunicării (anume aceasta are tangență cu clasificarea enunțurilor), limitîndu-ne la gramaticile limbii române, vom constata că de la un autor la altul numărul claselor de propoziții variază. În parte, se deosebesc două clase principale (propoziții enunțative și propoziții interrogative (Avram Mioara; Bejan D.); trei clase (propoziții enunțative, propoziții interrogative, propoziții exclamative) (majoritatea gramaticilor școlare); patru clase (propoziții asertive, propoziții imperative, propoziții exclamative) (Irimia. Gram.; Vulișici-Alexandrescu); șase clase (propoziții enunțative, propoziții interrogative, propoziții explicative, propoziții imperative, propoziții optative, propoziții dubitative (Iordan, 1956).

Faptul că unele din clasificările menționate cît și altele nementionate întrunesc clase bazate pe principii diferite, i-a făcut pe cercetători să întreprindă încercări de a face o distincție între acestea. În parte, Sorin Stati ține să menționeze că clasificarea propozițiilor în optative, potențiale, enunțative și interrogative se face din perspectiva modalității, iar gruparea în propoziții declarative, interrogative și exclamative se face din punctul de vedere al intonației (Stati Sorin, p. 302). Alți autori în cadrul claselor stabilite după un principiu, deosebesc subclase stabilite după un alt principiu. În parte Mioara Avram, deosebește, pe de o parte propoziții enunțative și interrogative, iar pe de alta, în cadrul acestora diferențiază propoziții afective și neafective; reale, optative, potențiale, dubitative; totodată autoarea subliniază că enunțativele manifestă de asemenea și imperativitate (Avram Mioara, p. 242 și urm.). Deosebind patru tipuri de propoziții din perspectiva scopului comunicării (asertive, imperative, interrogative, exclamative). Dumitru Irimia ține totodată să specifice că în cadrul a trei din aceste clase se pot deosebi subclase:

- asertivele pot fi directe / indirecte, obiective / neobiective, reale / ipotetice, potențiale / optative, ireale;
- imperativele pot fi directe / indirecte, obiective / subiective;
- interrogativele pot fi totale / parțiale, simple / disjunctive, directe / indirecte, retorice (Irimia. Gr., p. 357–365), etc.

Varietatea aceasta de clasificări vine să confirme odată în plus complexitatea problemei privind clasificarea propozițiilor–enunț.

O scurtă trecere în revistă a clasificărilor propozițiilor după scopul comunicării vine să demonstreze că trei tipuri de propoziții (enunțative, interrogative, imperative) sînt comune pentru majoritatea clasificărilor (inclusiv a celor despre care nu s-a pomenit aici) ca cele mai reprezentative. Pare că pornind anume de la acestea, prin stabilirea și formularea explicită a principiului după care au fost clasate intuitiv tipurile date de propoziții s-ar putea pune un început de clasificare a enunțurilor. Or, o analiză multiaspectuală prin confruntare a celor trei tipuri de propoziții sugerează ideea că cel mai rezonabil principiu de clasificare a enunțurilor ar putea fi raportul (relațiile) vorbitorului cu alți participanți la actul comunicativ. Pornind de la ideea aceasta în cele de mai jos se va întreprinde încercarea de a fixa situațiile privind relațiile pe care le stabilește prin enunț vorbitorul

cu receptorul și cu obiectul comunicării. În liniile cele mai generale acestea ar putea fi următoarele.

1) Vorbitorul (respectiv, autorul) pune în atenția colocutorului (respectiv, a cititorului) o anumită informație, aceasta fiind veridică sau falsă, reală sau ireală, posibilă sau imposibilă, afectivă sau neafectivă, desfășurată în prezent, trecut sau viitor, trecută prin prisma apreciativă a vorbitorului etc. Printr-un asemenea tip de expunere a informației despre ceva sau despre cineva vorbitorul, după cum s-a menționat mai sus, nu cere participarea activă a receptorului: acesta rămâne pasiv, neangajat în actul comunicativ. În asemenea situații avem de-a face cu enunțuri asertive (enunțative) care în dependență de diferite semnificate interpretaționale pot fi subîmpărțite în mai multe subclase.

2) Vorbitorul intenționează printr-o întrebare să-l angajeze pe receptor în actul comunicativ ca acesta prin participarea sa activă să-și transforme statutul de receptor în acela de vorbitor pentru a avea posibilitatea de a transmite informația care i se cere. Afirmatia cum că propoziția interogativă n-ar conține nici o informație pare exagerată. Vorba e că vorbitorul, formulând o întrebare, aduce la cunoștința colocutorului anumite date privind sfera de activitate, caracteristici calitative și cantitative ce pot caracteriza un obiect, circumstanțele de desfășurare a acțiunii și chiar atitudinea sa subiectivă etc., cu privire la care el (vorbitorul) ar vrea să i se facă o precizare, să i se confirme o bănuială etc. (*Cine vorbește? Care costum îți place? De cât timp stai aici? Ce aștepti de la privatizare? Când pleci în concediu? Cu cât ai vândut brânza?*)

Că propoziția interogativă este purtătoare a unei anumite informații se confirmă și prin faptul că în calitate de răspuns la întrebare pot fi folosite proenunțurile *Da / Nu* prin care se poate confirma sau nega ceea ce a fost declarat anterior. De exemplu, răspunzând prin *Da* sau *Nu* la întrebarea *A fost cineva pe aici?* colocutorul într-un caz afirmă că 'cineva a fost pe aici', în al doilea – ca 'n-a fost nimeni pe aici'.

Prin întrebare adesea este anticipat răspunsul pe care vorbitorul îl așteaptă, cerînd o confirmare a presupunerii: *A scăpat trenul, așa-i? N-ai pregătit nici azi lecția?*

Propozițiile interogative pot conține o anumită coloratură modală, fapt ce se manifestă în exprimarea unei îndoieli, nesiguranțe, certitudini (cf.: *Poate că n-ar trebui să mergem? Fără îndoială, știi ce s-a întîmplat? Ai vrea să pleci?*).

Sau prin întrebarea interogativă se exprimă un sfat, o dojană, verbul-predicat folosindu-se atît la moduri reale cît și la cele ireale (*De ce nu te-ai duce (! te duci) la țară pentru un timp?*).

Întrucît întrebarea prin statutul său de obicei cere un răspuns și deci o participare activă a colocutorului la actul comunicativ, ea devine un element foarte important al dialogului.

Diferitele nuanțe pe care le capătă propoziția interogativă prin aplicarea diferitelor categorii interpretaționale (a semnificațiilor opozabile ale acestora) are drept urmare apariția a diferite subtipuri în cadrul acestor enunțuri, printre care: interogative dezjunctive, interogative retorice, interogative dubitative etc.

3) Printr-o declarație vorbitorul impune receptorului îndeplinirea unei acțiuni, inclusiv a unei acțiuni în favoarea sa. Dar prin aceasta vorbitorul nu-i cere receptorului o participare la actul comunicativ. E vorba de propozițiile imperative construite cu verbul predicativ la modul imperativ sau conjunctiv prin care se exprimă un ordin, o dispoziție, o poruncă, o chemare, o rugăminte, o cerere, o doleanță, o solicitare, un apel, un sfat, o povață, o recomandare etc. Deși, după cum s-a menționat, prin propoziția imperativă vorbitorul nu obligă adresatul (/ receptorul) să între în dialog, aceasta nu exclude intervenția

lui printr-o replică prin care ar încerca să precizeze ceva în legătură cu sarcina care i se impune, prin care ar refuza să îndeplinească ceea ce i se cere, ar invoca motivul care l-ar scuti de executarea dispoziției etc.

4) Declarația făcută de vorbitor este totodată o acțiune: cele spuse de vorbitor au drept urmare un anumit rezultat materializat într-un act juridic, administrativ, ecleziastic etc., de pe urma căruia se produc unele schimbări în modul de existență a persoanei, a obiectului. De exemplu, când un preot, botezând copilul, rostește cuvintele: *Te botez cu numele Arvinte!* aceasta are drept urmare faptul că copilului i se dă un nume prin care el este identificat de-a lungul vieții. Sau de exemplu, când un polițist rostește sacramentală sentință: *În numele legii sînteți arestat!* aceasta are drept rezultat schimbarea statutului de om liber în acela de deținut al individului căruia îi este adresată declarația. Enunțurile de acest tip sînt numite de John L. Austin *propoziții performative* (de la engl. *perform* 'a îndeplini, a face, a realiza') (Austin, p. 27).

Cu ajutorul enunțurilor performative se exprimă: hotărîri, sancțiuni, numiri în funcție, eliminări din funcție, verdicte, sentințe, conferiri de titluri, de grade științifice, militare, ecleziastice etc. De exemplu: *Prin hotărîrea Consiliului vi se conferă titlul de profesor; Sînteți eliberat de sub arest; Prin ordin te ridic la rangul de lăcătuș superior; Te hirotonisesc ca diacon* etc. De fapt în limba română în situații ca acestea enunțul se construiește cu verbul-predicat la impersonal: *Ți se conferă gradul militar de locotinent; Sînteți numit director; Sînteți reținut* etc.

Deși pare că enunțurile performative au tangență, pe de o parte, cu enunțurile imperative, iar pe de alta, – cu cele enunțiative, totuși ele au unele trăsături care le individualizează. Enunțurile performative deși sînt adresate receptorului și acesta nu rămîne pasiv față de cele declarate totuși prin acestea, receptorul nu este obligat să îndeplinească o anumită sarcină care i s-ar impune.

Considerînd cele patru tipuri de enunțuri – asertive (/ enunțiative), interogative, imperative, performative – drept bază al unei clasificări, am putea trece celelalte feluri de enunțuri drept subclase ale acestora.

* * *

În încheiere am vrea să credem că, parcurgînd lucrarea de față, cititorul se va alege cu ideea cum că structura gramaticală a unei limbi concrete poate fi descrisă și în alte moduri decît cel tradițional, ceea ce va putea servi, sperăm, drept impuls pentru întreprinderea a noi cercetări în domeniul dat, care s-ar solda cu rezultate mai ponderabile și mai promițătoare.

BIBLIOGRAFIE

- Adamec – Адамец Пр. К вопросу о модификациях (модальных трансформациях) со значением необходимости и возможности. // *Ceskoslovenska rusistica*. 1968, nr. 2.
- Admoni – Адмони В. Нулевая связка, связочный глагол и грамматика зависимостей. // ВЯ, 1983, nr. 5.
- Ahmanova – Ахманова О. С. *Словарь лингвистических терминов*. – Moscova, 1969.
- Alpatov – Алпатов В. М. О способах построения функциональной грамматики. // Проблемы функциональной грамматики. – Moscova, 1985.
- Ardeleanu Sanda-Maria. *Repere în dinamica studiilor de text. De la o gramatică narativă către un model de investigație textuală*. – București, 1995.
- Ardeleanu Sanda-Maria, Manolache Simona-Aida. *Syntaxe fonctionnelle du français contemporain*. – Iași, 1998.
- Arutiunova – Арутюнова Н. Д. Вопросы синтаксиса и семантики в работах Ч. Филлмора. – // ВЯ, 1973, nr. 1.
- Arutiunova – Арутюнова Н. Д. Предложение и его смысл. Логико-семантические проблемы. – Moscova, 1976.
- Arutiunova – Арутюнова Н. Д. К проблеме функциональных типов лексического значения. // *Аспекты семантических исследований*. – Moscova, 1980.
- Astahova – Астахова Л. И. Предложение и его членение. Грамматика. Семантика. Синтаксис. – Днепрпетровск, 1992.
- Austin – Остин Дж., Л. Слово как действие. // Новое в зарубежной лингвистике. Вып. XVIII. – Moscova, 1986.
- Avram Mioara. *Observații asupra coordonării* // SG, II (1957).
- Avram Mioara. *Gramatica pentru toți*. – București, 1986.
- Bally – Балли Ш. *Общее и французское языкознание*. – Moscova, 1955.
- Bărbuță Ion. *Semnificație lexicală – semnificație gramaticală: posibilități de combinare și restricție* (autoreferat). – Chișinău, 1999.
- Bârliba Dan Mihai, Ioan Petru, Știrbăț Traian. *Logică, adevăr formal și relevanță interpretativă*. – București, 1998.
- Bejan Dumitru. *Gramatica limbii române. Compendiu*. – Cluj, 1995.
- Beličkova – Беличкова-Кржижкова Е. О модальности предложения в русском языке. // Актуальные проблемы русского синтаксиса. – Moscova, 1984.
- Benveniste – Бенвенист Э. *Общая лингвистика*. – Moscova, 1974.
- Berceanu V. *Sistemul gramatical al limbii române (reconsiderare)*. – București, 1971.
- Bloomfield – Блумфилд Л. *Язык*. – Moscova, 1968.
- Boboc Alexandru. *Limba și ontologie*. – București, 1993.
- Bogușevič – Богушевич Д. Единица, функция, уровень: к проблеме классификации единиц языка. – Minsk, 1985.
- Bolinger D. *Degree Words*. Hague – Paris, 1973.
- Bondarko – Бондарко А. *Функциональная грамматика*. – Leningrad, 1984.
- Borchin Mirela-Ioana. *Lingvistica română în lingvistica secolului al XX-lea*. – Timișoara, 2001.
- Boudouin de Courtenay – Бодуэн де Киртене И. А. *Избранные труды по общему языкознанию*. – Moscova 1963.
- Brunot F. *La pensée et la langue*. – Paris, 1922.
- Bühler K. *Sprachtheorie. Die Darstellungsfunktion der Sprache*. – Jena, 1934.
- Bujor I. I. și Chiriac Fr. *Gramatica limbii latine*. – București, 1958.
- Bulișina – Булыгина Т. О границах и содержании прагматики. // Известия ОЛЯ, t. 40, 1981.
- Buysens E. *Les catégories grammaticales du français*. – Ed. de l'Univ. De Bruxelles, 1975.
- Caragiu-Marioțeanu Matilda. *Sintaxa gerunziului românesc* // SG, II (1957).
- Caric Ioan S. *Introducere în semantica propoziției*. – București, 1991.
- Cassidy F. G. 'Case' in Modern English // *Language*, vol. 13 (1937).
- Celoveceskii faktor – Человеческий фактор в языке: коммуникация, модальность, деиксис. – Moscova, 1997.

- Chafe – Чейф Уоллес. *Значение и структура языка*. – Moscova, 1985.
- Ciobanu A. *Sintaxa și semantica*. – Chișinău, 1987.
- Coja Ioan. *Preliminarii la gramatica rațională a limbii române*. I, *Gramatica articolului*. – București, 1983.
- Communicativno – Коммуникативно-прагматические функции языковых единиц. – Куйбышев, 1990.
- Constantinescu-Dobridor G. *Mic dicționar de terminologie lingvistică*. – București, 1980.
- Constantinovici Elena. *Verbul românesc: semantică, sintactică, temporalitate*. – Chișinău, 2001.
- Corniciuc S. *Valori semantico-stilistice ale interogației retorice*. – Chișinău, 1999.
- Coșeriu Eugeniu. *Prelegeri și conferințe*. – Iași, 1994.
- Coșeriu Eugeniu. *Lecții de lingvistică generală*. – Chișinău, 2000.
- Coteanu Ion. *Gramatica de bază a limbii române*. – București, 1993.
- Crașoveanu D. *Coordonare la nivel de propoziție sau la nivel de frază?* // *Limba română*, 1970, nr. 4.
- Dan I. *Unele aspecte ale articolului românesc. Privire istorică* // *AUI*, XII, fasc. 2.
- Deik – Дейк Т. ван. *Язык. Познание. Коммуникация*. – Moscova, 1989.
- Diaconescu Ion. *Sintaxa limbii române*. – București, 1995.
- Dimitriu Corneliu. *Gramatica limbii române explicată. Sintaxa*. – Iași, 1982.
- Dimitriu Corneliu. *Verbul copulativ și predicatul nominal – concepte indispensabile în gramatica românească* // *RLȘL*, 1993, nr. 3.
- Dimitriu C. *Gramatica limbii române*. – Iași, 1994.
- Dîrul – Дырул А. М. *Негативно-аффирмативные противопоставления*. – Chișinău, 1986.
- Dokulil M. *Tvoření slov v češtině*. I. – Praha, 1962.
- Dolgovala – Долгова О. *Синтаксис как наука о построении речи*. – Moscova, 1980.
- Dolinina – Долинина И. Б. *Функциональная грамматика и содержательная классификация грамматических категорий*. // *Проблемы функциональной грамматики*. – Moscova, 1985.
- Drașoveanu D. D. *Teze și antiteze în sintaxa limbii române*. – Cluj-Napoca, 1997.
- Driver W. *The system of Agency of the Latin Noun*. // *Word*, 1964.
- Ducrot O., Schaeffer J. *Noul dicționar enciclopedic al științelor limbajului*, 1996.
- Ețcu Ion. *Sintaxa elementară a limbii române. Introducere în syntaxologie*. – Chișinău, 2000.
- Fillmor (a) – Филмор Ч. *Дело о надежде*. // *Новое в зарубежной лингвистике*. Вып. X. – Moscova, 1981.
- Fillmor (b) – Филмор Ч. *Дело о надежде открывается вновь*. // *Новое в зарубежной лингвистике*. Вып. X. – Moscova, 1981.
- Fonctionnalisme et syntaxe du Français* / Ed. François D. – P.: Laroux 1977 („Langue française”, vol. 35).
- Greenbaum Sidney. *Oxford English Grammar*. – New-York, 1996.
- Greenberg J. H. *Language Universals*. // *Current Trends in Linguistics*, III. – The Hague; Paris, 1966.
- GLR – *Gramatica limbii române*, vol. I. – București, 1963.
- Gram. categ. – *Грамматические категории в тексте*. – Moscova, 1985.
- Grammaire fonctionnelle du français. – Paris, 1979.
- Gram. sovr. – *Грамматика современного русского литературного языка*. – Moscova, 1970.
- Groot – de Groot A. W. *Les oppositions dans les systèmes de la syntaxe et le cas* // *Mélanges de linguistique offerts à Ch. Bally*. – Geneve, 1939.
- Guțu-Romalo V. *Sintaxa limbii române. Probleme și interpretări*.
- Hazy Ștefan. *Predicativitatea: determinare contextuală analitică*. – Cluj-Napoca, 1997.
- Hoarță-Lăzarescu. *Probleme de sintaxă a limbii române*. – Iași, 1999.
- Hodiș Viorel. *Apoziția și propoziția apozitivă*. – București, 1990.
- Hristea Th. *Sinteze de limbă română*. – București, 1984.
- Iespersen – Есперсен О. *Философия грамматики*. – Moscova, 1958.
- Ionescu Em. *Manual de lingvistică generală*. – București, 1998.

- Jordan I. ș. a. *Structura morfologică a limbii române*. – București, 1967.
- Jordan I., Robu VI. *Limba română contemporană*. – București, 1978.
- Irimia D. *Morfosintaxa verbului românesc*. – Iași, 1997.
- Irimia D. *Gramatica limbii române*. – Iași, 1997.
- Jarčeva – Ярцева В. Н. *Грамматические основы описания языков*. // Принципы описания языков мира. – Moscova, 1976.
- Jazik. nomin. (a) – *Языковая номинация (Общие вопросы)*. – Moscova, 1977.
- Jazik. nomin. (b) – *Языковая номинация (Виды наименований)*. – Moscova, 1977.
- Jurčenko – Юрченко В. С. *Предложение, его основной тип и парадигма*. // Теоретические проблемы синтаксиса современных индоевропейских языков. – Leningrad, 1975.
- Kasevič – Касевич В. *Семантика. Синтаксис. Морфология*. – Moscova, 1988.
- Kubreakova – Кубрякова Е. С. *Части речи в ономаσιологическом освещении*. – Moscova, 1978.
- Kubreakova, Pancraț – Кубрякова Е. С., Панкрац Ю. Г. *Падежная грамматика*. // Современные зарубежные грамматические теории. – Moscova, 1985.
- Kuchař – Кухарж Ян. *К общей характеристики номинации*. TLP, 3. – Praga, 1968.
- Kuryłowicz – Курилович Е. *Очерки по лингвистике*. – Moscova, 1962.
- Kuryłowicz Jerzy. *Les structures fondamentales de la langue: groupe et proposition*. // Kuryłowicz J. *Esquisses linguistiques*. I. – Munchen, 1973.
- Kustova – Кустова Г. И. *Когнитивные модели семантической деривации и система производных значений*. // ВЯ, 2000, nr. 4.
- Leška – Лешка О. *О частях речи в описательной грамматике славянских языков*. // Грамматическое описание славянских языков. – Moscova, 1974.
- Limba moldovenească contemporană. Sintaxa*. – Chișinău, 1987.
- Lomtev – Ломтев Т. П. *Предложение и его грамматические категории*. – Moscova, 1972.
- Longacre R. *An Anatomy of Speech Nations*. – Lisse; Ridder Press, 1976.
- LRC – *Limba română contemporană. Fonetica. Fonologia. Morfologia*. – București, 1985.
- Mahmoudian – Мамудян М. *Лингвистика*. – Moscova 1985.
- Martinet André. *Elemente de lingvistică generală*. – București, 1970.
- Martinet André. *Syntaxe générale*. – Paris, 1970.
- Mauro T. *Introducere în semantică*. – București, 1985.
- Mihai Cornelia. *Valoarea adverbială a adjectivelor în limba română contemporană*. // SCL, 1963, nr. 2.
- Mircea C. *Sintaxa limbii române*. – Galați, 1996.
- Murzin – Мурзин Л. Н. *Синтаксическая деривация*. – Permi, 1974.
- Nasilov – Насилов Д. М. *Уровни семантической и внеязыковой семантики в функциональной грамматике*. // Проблемы функциональной грамматики. – Moscova, 1985.
- Neamțu T. T. *Predicatul în limba română. O reconsiderare a predicatului nominal*. – București, 1986.
- Radușeva – Падучева Е. *Высказывание и его соотносённость с действительностью*. – Moscova, 1985.
- Pănă-Dindelegan Gabriela. *Sintaxă și semantică. Clase de cuvinte și forme gramaticale cu dublă natură (adjectivul, adverbul, prepoziția, formele nepersonale)*. – București, 1992.
- Pragm. i sem. – *Прагматика и семантика*. – Moscova, 1991.
- Print. opis. – *Принципы описания языков мира*. – Moscova, 1978.
- Rossi M. *L'intonation et la troisième articulation*. // Bull. de la Soc. Linguistique de Paris. T. 72, fasc. 1.
- Safarewicz J. *Linguistic Studies*. – Varșovia, 1974.
- Săteanu Cornel. *Timp și temporalitate în limba română contemporană*. – București, 1984.
- Scoblikova – Скобликова Е. С. *Очерки по теории словосочетания и предложения*. – Saratov, 1990.
- Secieru Mihaela-Lenuța. *Considerații asupra numelui predicativ*. // RLȘL, 1997, nr. 1.
- Secieru Mihaela. *Nivelul sintactic al limbii române*. – Botoșani, 1998.
- Serebrennikov – Серебренников Б. А. *Сводимость языков мира, учёт специфики конкретного языка, предназначенность описания*. // Принципы описания языков мира. – Moscova, 1976.

- Slave Elena. *Prezumtivul*. // Studii de gramatică, vol. II, 1957.
- Sliusareva – Слюсарева Н. А. *Проблемы функционального синтаксиса современного английского языка*. – Moscova, 1981.
- Smirnițchii – Смирницкий А. *Синтаксис английского языка*. – Moscova, 1957.
- Solntev – Солнцев В. М. *Язык как системно-структурное образование*. – Moscova, 1977.
- Sovr. zarubejn. – *Современные зарубежные грамматические теории* (Сборник научно-аналитических обзоров). – Moscova, 1985.
- Stanton N. *Comunicarea*. – București, 1995.
- Stati Sorin. *Contribuții la studiul definiției și clasificării propozițiilor*. // SCL, an VI (1955), nr. 3–4.
- Stati Sorin. *Teorie și metodă în sintaxă*. – București, 1967.
- Stepanov – Степанов Ю. С. *Семиологический принцип описания языка*. // Принципы описания языков мира. – Moscova, 1976.
- Stepanov – Степанов Ю. С. *Имена. Предикаты. Предложения* (Семиологическая грамматика). – Moscova, 1981.
- Stepanova, Helbig. – Степанов Н. Д., Хельбиг Г. *Части речи и проблема валентности в современном немецком языке*. – Moscova, 1978.
- Struct. predl. – *Структура предложения в языках различных типов*. – Leningrad, 1984.
- Șcerba – Щерба Л. *Языковая система и речевая деятельность*. – Leningrad, 1974.
- Șerban Vasile. *Teoria și topica propoziției în româna contemporană*. – București, 1974.
- Teoret. Probl. – *Теоретические проблемы синтаксиса современных индоевропейских языков*. – Leningrad, 1975.
- Teoria funcț. gram. – *Теория функциональной грамматики*. – Leningrad, 1980.
- Teoria funcț. gram. – *Теория функциональной грамматики. Субъектность. Объектность. Коммуникативная перспектива высказывания. Определённость / неопределённость*. – Sankt-Petersburg, 1992.
- Tesnière – Теньер Люсьен. *Основы структурного синтаксиса*. – Moscova, 1980.
- Tompá József. *Kleine ungarische Grammatik*. – Leipzig, 1972.
- Topolinska – Тополинська З. *Порядок слов в именном словосочетании как отражение его деривационной истории*. // Грамматическое описание славянских языков. – Moscova, 1974.
- Toșa Alexandru. *Elemente de morfologie*. – București, 1983.
- Trandafir Gh. *Probleme controversate de gramatică a limbii române actuale*. – Craiova, 1982.
- Tulina – Тулина Т. А. *Функциональная типология словосочетаний*. – Kiev–Odessa, 1976.
- Ufimțeva – Уфимцева А. А. *Типы словесных знаков*. – Moscova, 1974.
- Ufimțeva – Уфимцева А. А. *Семантический аспект языковых знаков*. // Принципы и методы семантических исследований. – Moscova, 1976.
- Ufimțeva – Уфимцева А. А. *Семантика слова*. // Аспекты семантических исследований. – Moscova, 1986.
- Ufimțeva – Уфимцева А. А. *Лексическое значение. Принципы семиологического описания лексики*. – Moscova, 1980.
- Ungureanu Elena. *Elemente pentru o teorie a atributivității*. – Chișinău, 2002.
- Vasiliu Em. *Introducere în teoria limbii*. – București, 1992.
- Vasiliu Em. *Elemente de filozofie a limbajului*. – București, 1995.
- Valin, Foley – Валин Р. ван, Фоли У. *Референциально-ролевая грамматика*. // Новое в зарубежной лингвистике. Вып. XI. – Moscova, 1982.
- Velten H. V. *On the Function of French de and à*. // Lingua, 1962, vol. 11.
- Vulișici-Alexandrescu M. *Sintaxa limbii române*. – Oradea, 1995.
- Weinreich – Вейнрейх У. *Опыт семантической теории*. // Новое в зарубежной лингвистике. Вып. X. – Moscova, 1981.
- Wierzbicka – Вежбицкая А. *Прототипы и инварианты*. // Вежбицкая А. *Язык. Культура. Познание*. – Moscova, 1996.

Cuprinsul

Cuvînt înainte	3
Introducere	5
Partea I	15
Unitățile lexicale ale limbii din perspectivă gramaticală (generalități)	15
Raporturile dintre vocabular și gramatică, sens lexical și sens gramatical	16
Unitățile lexicale din punct de vedere semantic și gramatical	18
Semnificatul categorial. Clasificarea cuvintelor din perspectiva semnificatului categorial	22
Cuvintele din perspectivă onomasiologică și semiologică și părțile de vorbire	25
– Cuvinte autosemantice	27
– Cuvinte sinsemantice	30
Clasele categoriale de cuvinte și lexemele cu sens „general“	31
Aspectele morfologic și derivativ al claselor de cuvinte autosemantice	42
Funcțiile primare și secundare ale cuvintelor autosemantice	48
Categoriile gramaticale din perspectiva diferitelor nivele ale limbii	51
I. Clasele categoriale de cuvinte în limba română	58
1. Clasele de unități autosemantice	60
C l a s a s u b s t a n t i v e l o r	60
Substantive concrete	60
Substantive abstracte	67
Substantive proprii	69
Unele particularități privind utilizarea categoriilor gramaticale la substantive	69
C l a s a v e r b e l o r	72
Tipurile de verbe din perspectivă semantică	72
Clasificarea verbelor din perspectivă valențială	75
Formele personale și formele impersonale ale verbelor	80
Conjugarea pasivă și diateza	84
Valența combinatorică a verbului și sistemul cazual	91
C l a s a a d j e c t i v e l o r	103
Adjectivele din perspectivă funcțional-semantică	103
Clasificarea adjectivelor	106
Adjectivul și substantivul determinat de acesta	107
Adjective pronominale și cantitative	110
Adjective relative	110
Adjective neadverbiale și adverbiale	111
Formații adjectivale deverbale	112
Gradele de comparație ale adjectivelor	115
Substantivul determinat de adjective la grade de comparație	117
Referitor la formele paradigmaticale ale adjectivului	121

Clasa adverbilor	123
Tipurile de adverbe	123
Gradele de comparație ale adverbilor	124
Adverbe legate sau adverbe-particule	125
Adverbul și alte părți de vorbire	126
Adverbe circumstanțiale	127
Propoziția pe lângă adverb	129
Locuțiuni adverbiale	130
2. Unități instrumentale	132
Articolul	135
Tipurile de articole în limba română	136
Articolele și adjectivele pronominale	137
Articolul pe lângă substantiv	139
Prepoziția	141
Prepoziția și funcțiile secundare ale substantivului	141
Prepoziția și adverbul	144
Prepoziția și flexiunea cazuală	146
Prepoziții simple și prepoziții compuse	146
Polifuncționalitatea și sinonimia prepozițiilor	148
Forma numelui precedat de prepoziție	149
Conjuncția	151
Conjuncții simple și compuse	152
Cuvinte conjunctive și locuțiuni conjuncționale	153
Conjuncțiile din perspectivă funcțională	153
Conjuncții coordonatoare	154
Conjuncțiile subordonatoare	155
Interjecțiile	159
Interjecțiile și lexicul	160
Locul interjecției în text	162
Interjecții formate pe baza cuvintelor autosemantice	165
Partea a II-a	165
II. Perspectiva sintactică (generalități)	165
Compatibilitatea semantică – factor important	165
al îmbinării cuvintelor	166
Tipurile de raporturi dintre cuvintele îmbinate	167
Legătura prin subordonare – generatoare de funcții	169
Legătură prin subordonare și legătură prin coordonare	171
Funcția secundară a cuvântului – semn al subordonării	174
Prepoziția <i>pe</i> și pronumele aton – mărci ale actantului–obiect	177
Articolul – indice al legăturii prin subordonare	178
Conjuncția – marcă a legăturii dintre cuvinte	178
Legătura subordonatoare a formelor absolute ale verbului cu formele verbale finite	183
Sintagma (îmbinarea de cuvinte)	188
Noțiuni generale	188
Tipurile de sintagme	190
Sintagme nominale	191
Sintagme verbale	192
Sintagme adjectivale	195
Sintagme adverbiale	197
Sintagme nominale și sintagme predicative	198

Propoziția logică	201
Noțiuni generale	201
Subiectul și predicatul – elemente de bază ale propoziției logice	206
Tipurile de subiecte semantice	210
Tipurile semantice de predicate și verbe cu ajutorul cărora acestea se formează	212
Modele structural-semantice de propoziții logice elementare	219
Legătura dintre componentii propoziției logice	225
Determinanții și situații în propoziție	226
Enunțul	234
Noțiuni generale	234
Categoriile interpretative ale enunțului	235
Categoria interpretativă a modalității	236
Categoria interpretativă a temporalității	242
Categoria interpretativă a personalității	247
Categoria interpretativă a negativității	249
Categoria interpretativă a intonalității	251
Referitor la clasificarea enunțurilor	255
Bibliografie	261

Alexandru DÎRUL

SCHIȚE DE GRAMATICĂ FUNCȚIONAL-SEMANTICĂ
A LIMBII ROMÂNE

Format 70x100/16. Coli de tipar 16,75.
Tiraj 400 ex. Com. 21

Tipografia A.Ș. a Republicii Moldova
Chișinău, Petru Movilă, 8